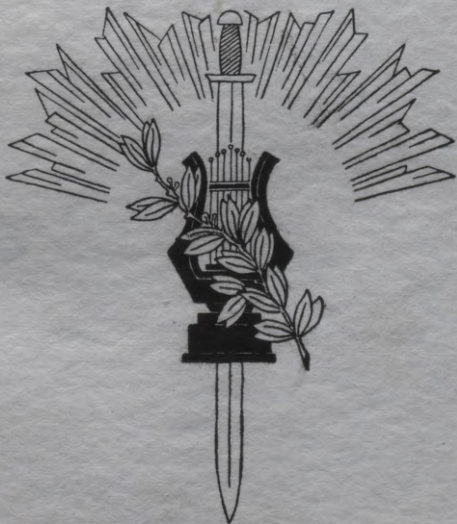

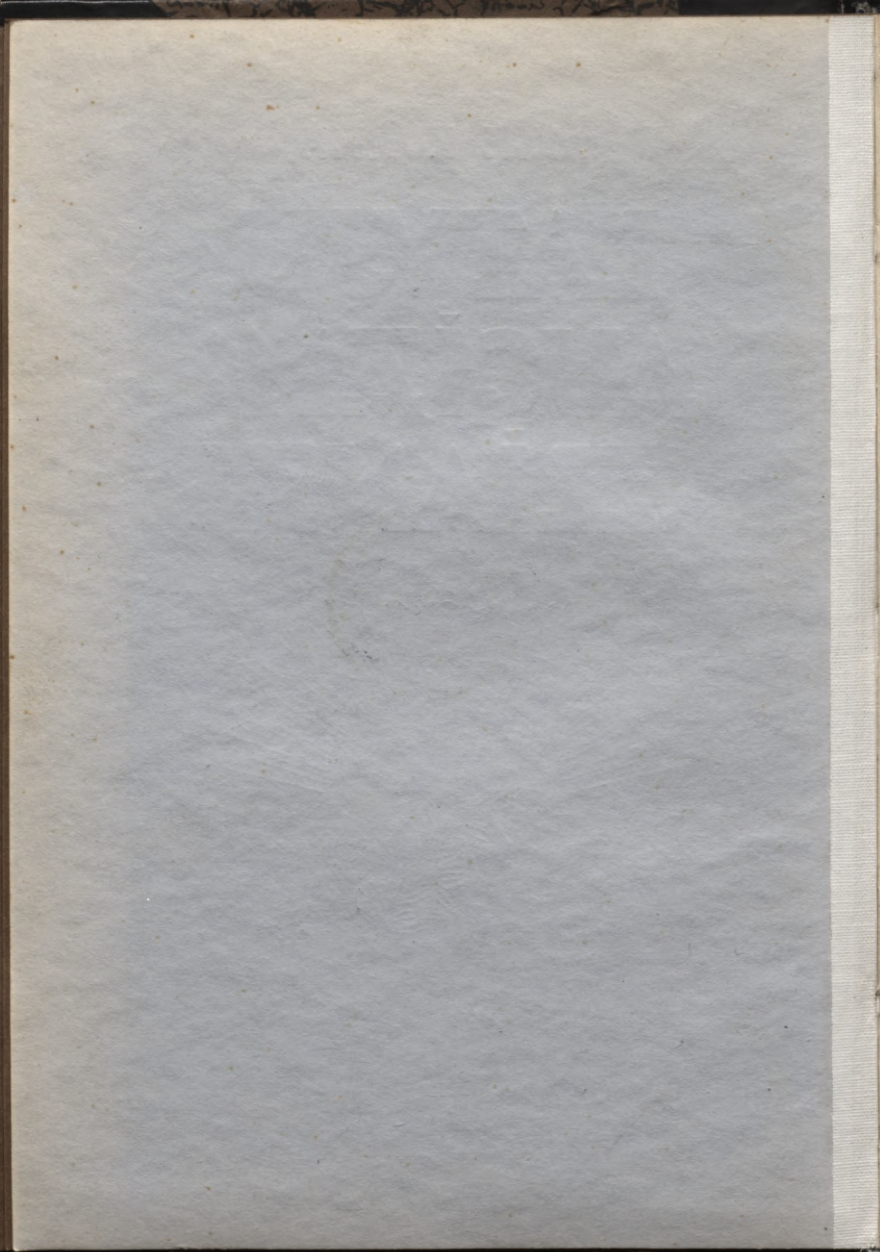
3000

Latv. Hod.

ANŠIS KURMIS

LATVJU
AUČŠĀM
CEĻANĀS

māksl. J. Šternberga zīm.

Latvijas brīvības piemineklis

Latv. Nođ.

B
810.09p

Ansīis Kurmis

Latvju augšāmcelšanās

(Patstāvības ideja nacionālā dzejā)

Pirmā grāmata

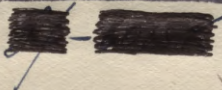
1936

Izdevusi „LITERĀTŪRA” Rīgā

Īpašnieks K. Rasiņš

Grāmatu spiestuves kooperatīvs
„GRĀMATRŪPNIKS“
Rīgā, Pils ielā Nr. 14.

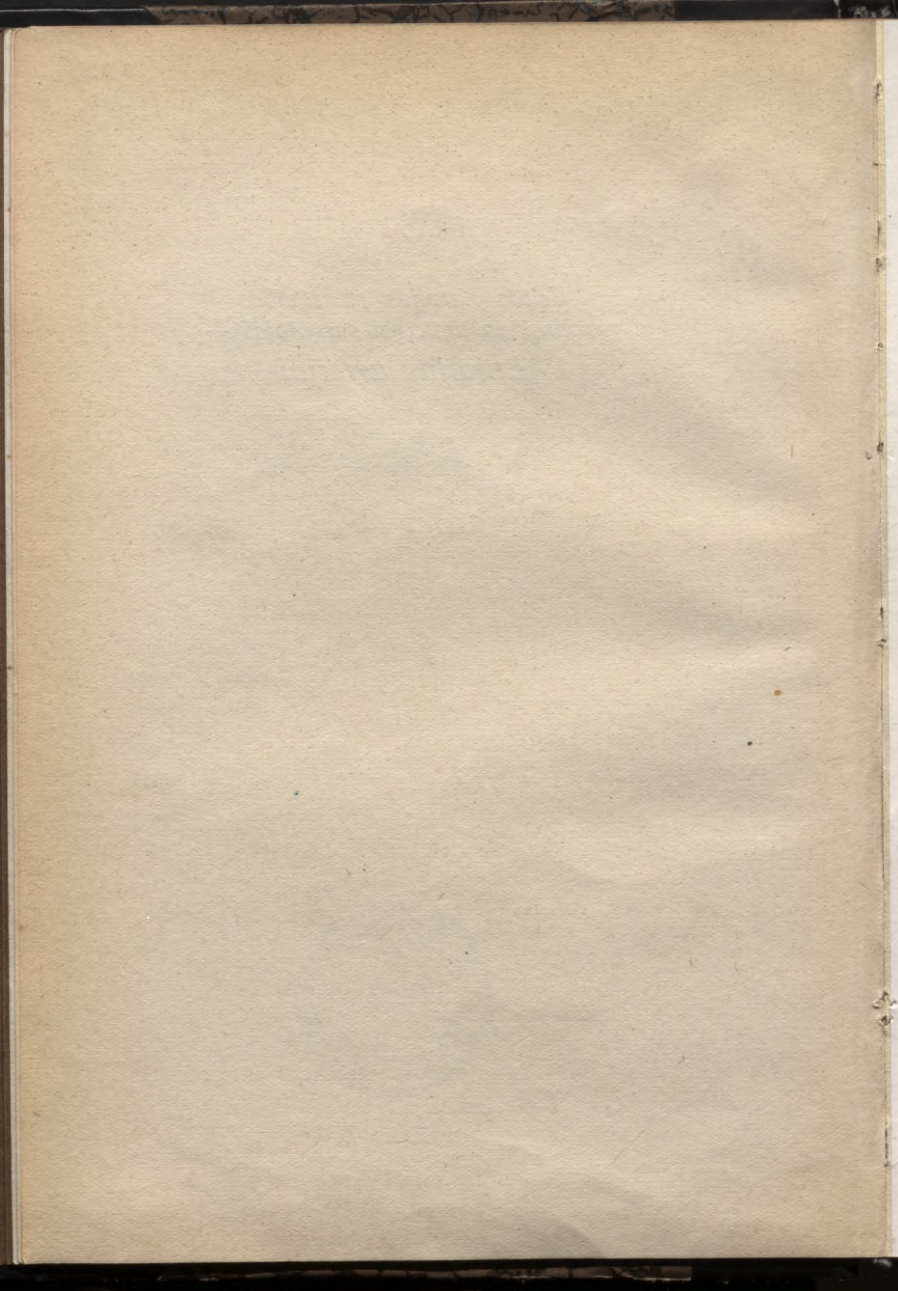
L.
307822

П У

*Veltīts Latvijas patstāvības
modrai un uzticīgai sargātājam —
Latvijas armijai*

K. Ulmanis

pēc J. Šternberga vaŗa grebuma

Dr. Kārlis Ulmanis
Valsts un ministru prezidents

levadam.

Latvju tautas ciešanās, cīņām un uzupurēšanās tikumam liktenis taisnības vārdā pasniedzis augstāko balvu — zemes un tautas neatkarību — suverēno Latviju. Tagad viņa ir drošs pamats mūsu labklājības nodibināšanai un nacionālās kultūras uzplaukumam. Tādēļ saprotama interese, kas latvju jaunās paaudzes sauc cienīt savu pagātņi, vērīgi to pētīt un iedziļināties tautas pārdzīvojumos un iecerēto mērķu sasniegšanas cīņās. Viss tas lielā mērā atspoguļojies mūsu dzejā, kādēļ viņu pienākas apskatīt arī no šāda viedokļa.

Šis darbs grib sekmēt augšā minēto jauno paaudžu interesi, kā arī ierosināt lasīt un no jauna pārlasīt mūsu daļliteratūras labākos darbus, kas jaunās galvas apgārotu latvju tautas pagātnes krietnākiem centieniem un sirdis sakrātu viņas nerimstošo ilgu svētumu. Izceļot šā darba galveno domu — latvju tautas augšāmcelšanos — esmu centies sacīto pēc iespējas plaši illūstrēt attiecīgo dzejnieku pašu vārdiem, ņemot īpatnējāko un raksturīgāko, jo jauki mūsu dzeja rāda, kā pakāpeniski izaugusi lielā augšāmcelšanās doma, kā viņā atbalsojušies katra laikmeta elpa un sirdspuksti.

Kas attiecas uz darba veikšanas paņēmieniem, tad jāsaka, ka parastās zinātniskās metodes šai īpatnējā vielā, (t. i. dzejā vārda plašā nozīmē) nebij tādā mērā iespējams pielietot kā objektīvi nosvērtā materiālā. Tomēr vēsturiskai metodei ziedota iespējamā uzmanība, un viss darbs ietverts noteiktos vēsturiskos rāmjos.

Ja pagātnei pieder mūsu tautas ciešanas un pazemojums, lielas cīņas un uzvaras, tad nākotnē vienmēr jābūt spēkam, kas kā klints nesatricināmi tur suverēnās Latvijas atrisināto karogu. Un pirmām kārtām tā ir Latvijas armija, kur saplūst jauno paaudžu spēks, modrība un uzticība latvju zemei un tautai. Kamēr stipra paliks tā savā sarga vietā, droši un pašāviņi

nākotnei varēs iet latvju tauta savās gaitās suverēnā Latvijā. Tādēļ jauno valsts sargu stiprināšanu slavenās savu priekšteču cīņu tradīcijās, ko dokumentējusi nacionālā dzeja, nekad nedrīkstam aizmirst.

Beidzot gribu atzīmēt, ka šis darbs pabeigts turpat jau pieci gadu atpakaļ, kādēļ vienā otrā vietā saskatāmas arī pagājušo gadu iezīmes. Negrozīdams darba saturu, pēdējā laika redzamākie daiļdarbi tomēr ievēroti.

Ikšķilē, 1936. g. 5. maijā.

pēc J. Sternberga vaļa grebuma

Ģenerālis Jānis Balodis
Kara ministrs

I nodaļa.

Latvju patstāvības tālie krasti.

Vēsture ir tautas pagātnes spogulis. Tur atmirz ne tikai tautas augums, gaita un attiecības ar citām nācijām, bet jo vairāk viņas dvēseles dziļumos paslēptie dārgumi: kultūras augšanas tieksme un spējas, radošā gara lielums un spēks un sava aicinājuma apzināšanās. Tādēļ vēsture nav tikai ārējo notikumu apraksts, bet liela un dzīva spēka gājums no tautas vistālākās pagātnes cauri tagadnei nākotnē.

Latvju tauta iet vecas vēsturiskas tautas ceļu un nes arī tās vārdu, kaut gan viņas likteņu un pārdzīvojumu spoguļi daudzus gadu simtus slēpuši citkārtējie mūsu zemes okupanti pārlicībā un cerībā, ka tas savu gaišumu un mirdzumu ir pazaudējis uz visiem laikiem. Tomēr izrādījās, ka tie varēja uz laiku noslēpt gan dzīves ārējos notikumus, bet nespēja pazudināt mūsu tautas gara uzliesmojumus un dvēseļu ilgas, kas no paaudzes paaudzē sazarojās krāšņā kuplumā un, beidzot, ieauga debesīs kā latvju tautas un zemes brīvības koks.

Šai darbā mēs uzmeklēsim pirmās pavasara ieskaņas nacionālā daiļliterātūrā 19. g. s. sākumā, no kurienes neatlaidīgi aug un veidojas latvju tautas apziņa un griba veselu gadusimteni, līdz augšāmcelšanās spēks un ticība uzbūra suverēnās Latvijas vārdu. Bet iekams uzsākam garā pārstaigāt šo mūsu vēsturē neaizmirstamo atdzimšanas ceļu, lai metam skatu uz latvju tautas brīvības krastiem. Aiz viņiem slēpjas ne tikai svešu zemju sirojumumi un āvu kaujas, bet arī ražens darbs un varonīga uzpurēšanās par savu neatkarību un brīvību. Šo tālās pagātnes elpu ir uzglabājušas tautas gara mantas, at-

Kādas vietas es gribēju,
Tāda man gadījās:
Upe tek lejnā,
Ābele zied kalniņā;
Pie upītes mazgājos,
Pie ābeles puškojos.

Ka vecie latvji sirsnīgi bija piekērušies savai zemei, kultivēdami un kopdami saulainos kļajumus graudu bagātībai, to rāda jo daudzas dainas. Tikpat mīļi tiem bijuši zemes ūdeņi un meži, kur medījumu un zvejas svētība nav bijusi maza.

Savu drosmi un vīrišķību senie latvji pierādījuši kara gājienos un sirojumos. To redzam no mātes meitas dziesmas:

Ekur stalti kara vīri —
Mani balti bāleliņi,
Izsiņuši svešu zemi,
Atved svešas zeltenītes.

Vīri — galvenā kārtā gan kurši — bijuši arī drošsirdīgi jūrnieki un tālu devušies jūrā:

Teci, mana oša laiva,
Simtu jūdžu naksniņā,
Simtu jūdžu naksniņā
Divi simti dienīņā.

Nereti mūsu brīvajiem senčiem nācies karu vest arī uz jūras. To liecina šāda tautas dziesma:

Šūpo mani, māmuliņe,
Tu vairs mani nešūposi, —
Šūpos mani jūras vilņi
Kara vīra laiviņai.

Tādēļ viegli saprotama toreizējās kuršu apvienotās flotilijas ierašanās no jūras Daugavā 13. gadusimtenī, lai noārdītu uzcelto Rīgas pili, no kurienes nāca visām latvju zemēm nelaime pēc nelaimes.

Tomēr jāsaprot, ka tautas dziesmas neliecina par sevišķu latvju karošanas tieksmi. Acīmredzot, tie karojuši ar apkār-

tējām tautām, kas latvju zemei uzbrukuši. Un tādi bijuši poļi, leiši, prūši, krievi, pat tatāri, jo Daugava kā pazīstams liels satiksmes ceļš senos laikos atveda mūsu tēvijā dažādas tautas. To izteic vairākas dainas, piem.:

Rūci, rūci, pārkonīti,
Skaldi tiltu Daugavā,
Lai nenāca poļi, leiši
Manā tēvu zemītē.

Augstākais mērķis, kas saskatāms latvju kara dainās, izsacīts pazīstamajos vārdos: „Tēvu zemei grūti laiki, dēliem jāiet palīgā“. Tēvijas liktenis no seniem laikiem latvju tautā palicis par svētu lietu, par uzpurēšanās ideālu. Tas apliecināts arī populārajā tautas dziesmā „Kara vīri bēdājās“:

Tēvu zemes brīvestīb'
Pirksim mēs ar asinīm;
Tēvu zemes mīlestību
Mēs ar darbiem rādīsim.

Šā solījuma pirmo daļu latvju kara vīri no jauna ierakstījuši vēsturē, atkarodami savas tēvijas patstāvību. Tālākā miera darbā lai nu citi latvju vīri parāda savus darbus!

Zinātniskā vēsturē, ko pētījuši un radījuši par mūsu zemes apstākļiem cittautieši (galvenā kārtā vācieši), latvju tauta atstāta ēnā un tumsā.

Tagad latvju vēsturniekiem nākas atrakt savas tautas seno dzīvi un izcelt viņā ildz šim noklusētos vai sagrozītos faktus, lai nodibinātu objektīvu un pareizu vēstījumu par latvju tautu un viņas zemi. Kā gaismas stariņš te noder, kā jau minējām, tautas gara mantas — dainas un teikas. Daži dzejnieki mēģinājuši šīs tradīcijas izmantot, lai iespiestos savas tautas tālākā pagātnē un atburtu viņas elpu.

Latvijas faktiskā vēsture mums tagad māca, ka laikā no 7. līdz 13. g. s. Senlatvijā bija izveidojušās vairākas valstis: Zemgale, Kursā, Sēlija un Latgale. Šīs valstiņas, kā tas pazīstams arī citās Eiropas zemēs šinī pat laikā, karojušas viena

ar otru, nereti parādījušies sirotāji no vienas vai otras puses, jo tādi bija laikmeta tikumi un parašas.

Mūsu laikā, kad vēsturnieki un arhailogi ceļ dienas gaismā noteiktus faktus un ziņas par latvju senatni, daiļliteratūras meistariem daudz vieglāk iejusties un notēlot mūsu tālāko pagātņi nekā tas bija Ausekļa-Pumpura laikā.

Divi Jāņa Sārta romāni, t. i. „Māra“ un „Vienoti“ un Jāņa Vesela romāns „Trīs laimes“ mūs tiešām aizved tālos gadusimtenos un dzīvē, kas norisinājusies Augšzemes kalnu strēkos, ap Daugavu, Ventu un citām latvju upēm. Veselis izvēlēties latvju ģinti ar virsvadoni Runtiņu priekšgalā. Šis vadonis ar lielu ļaužu pulku pēc gadiem ilgi iekoptas zemes atstāšanas vairāk dienvidos, kur sirotāji tā darba augļus bija galīgi izpostījuši, nu bija nonācis Augšzemes kalnu strēķa ziemeļu daļā. Savā pirmdzimtenē Runtiņa ļaudis bija zemkopji no seniem laikiem, no nemināmām paaudzēm. Arī jaunā dzimtenē to nolūks bija zemkopība. Bet dzīves prasības un apkārtējie lielle meži pašķīra ceļu arī medniecībai. Jaunajai paaudzei ar virsaiša dēlu Rieni priekšgalā medības sagādāja lielu prieku. Runteniešiem ir apbrīnojama darba griba un veiksmē. Neilgā laikā pēc apmešanās paceļas slieteņa ēka, pirmā rudenī iesēti arī daži lauki pūriem un rudziem.

Jāatzīst, ka dzejnieks radījis spēcīgas darba ainas, piem. lieliska ir pirmā aršanas diena — pamata likšana visai nākošai dzīvei. Atzīmējams, ka darbīgiem runteniešiem vēl nebija dzelzs rīku un ieroču, lai gan tai pašā laikā, kā redzēsīm vēlāk, dzelzs citiem latviešiem vairs nebija sveša. Runtenieši iztika ar bronzas cirvjiem. Darbā un drošībā tos traucēja vilku bari un mežaini, ko Runtiņa ļaudis iesauca par sumpurņiem. Tumšajās rudens naktīs tie iezagās nometnē un no lopu nojumes aiznesa sīkos lopus un putnus. Sumpurņiem bija gals, kad Runtiņš ar saviem vīriem atrada un ielenca viņu mājokli patālā ezerā uz pāļiem uzceltā midzeni.

Ziemu runtenieši rīkoja lielas kopīgas medības, jo bieži klejoja apkārt pa simts un vairāk galvu lielos baros, cirta un veda balķus pils celšanai. Sulu mēnesi sāka norakt un nolīdzināt tuvējā kalna apaļo virsotni; namdarī caurām dienām

strādāja kalnā, un, talciniekiem palīdzot, ēkas auga acīm redzot... cēlās Runtiņa pils. Arī līdumā tuvu un tālu mirdzēja jaunas mājas — gan cirstas, gan slietas. Izdalījās jauni līdumnieki, kam Runtiņš labprāt palīdzēja, bet daudzi palika gudrā, spēcīgā un bagātā virsaiša tiešajā kalpu saimē. Runtiņš ar dēlu Rieni bija lepni uz savu namu un pili un citām ēkām pils kalnā, ko iežogoja varena ozolu šķilu cieša sēta visapkārt. Te vecā Runtiņa personā bija kungs un virsaitis lielam apgabalam. Tas bija lepns un pašapzinīgs.

Tikko aprādītie sadzīves apstākļi un fakti virsaiša Runtiņa novadā liecina, ka runtenieši ir redzami kultūras svaidīti ļaudis, — viņi saprātīgi prot cīnīties ar dabu un iekārtot savu dzīvi un saimniecību jaunajā vietā. Organizētā dzīves iekārta, dažādu amatu un profesiju prašana, apzinīga, disciplinēta padošānās virsaitim un ieradumu tiesību respektēšana liecina par sasniegumiem materiālā un garīgā kultūrā. Šo patiesību rāda arī minētā darba tālākā gaita.

Drīz vien noskaidrojās, ka Skosu pilskalna virsaitim Runtiņam tālākā apkaimē ir citi pilskalni — virsaiši: lepnaiss un varēnaiss puragaiļu virsaitis Zalāns, kas grib pakļaut sev Runtiņu, piedāvādams tam savienības līgumu un izceldams savu virsvadonību, aprādot, ka arī Runtiņa ļaužu iepemtās zemes piederot viņam; gudrais un bagātais virsaitis Stuplis — smalks bajārs, kas pats nekā nestrādā, bet tikai uzrauga savus kalpus; vecais Ezerkalna kungs Tilviķis, kas šinī apgabalā kļuvis par virsaiti pirms varenā Zalāna atnākšanas, kas mācījis tautu zintēs un gudribās, kā dēli pēc Zalāna uzbrukuma un tēva bagātību aizvešanas aizgājuši uz rītiem un nodibinājuši vairākas pilis Kūliņu, Zilajā kalnos un citur, un, beidzot leišu pamalē kunigaikšķis Tūtars, kam citkārt kāzu naktī, uz jaunu mītni pārceļoties, Runtiņš bija nozadzis tā jauno sievu Suju.

Tādā kārtā virsaitis Runtiņš ir nonācis gaužam sarežģītās attiecībās ar saviem kaimiņiem. Bet viņš ir gudrs, uzņēmīgs un nosvērts vīrs, kas zina, ko grib un ko tas var panākt. Runtiņam nepalika noslēpums, ka Stuplim ir cienījams vārds un liels iespaids no leišu robežām līdz Daugavas krastiem, ka tas savā jaunībā apmeklējis svešas zemes, par kuŗām zināja daudz

jauka un patīkama stāstīt. Un tiešām, virsaitis Stuplis pazina izglītotas tautas un mācēja dažu kultūras tautu valodas. Dzīvodams savā pilī, tas vēl nobriedoša vīra gados centās uzturēt sakarus ar lielo ārpusauli, ar tām brīnišķīgām tautām un valstīm, ko viņš bija citkārt apmeklējis. Daugavas tirgotāji bija viņa gaidītie viesi — starpnieki, no kuriem par veselās vasaras medus ražu tas nopirka ne tikai austrumnieku darinātu paklāju, bet saņēma arī jaunas pasaules vēstis.

Šis sirmmais virsaitis nu dzīvoja savā pilī un sapņoja par Jōnijas mākslu un Aigiptes dieviem. Nereti grūtsirdībā viņš pārcilāja, patrinkšķināja vai papūta savus pirmātnējos mūzikas rīkus: kokles, stabules, taures. Šad tad viņš vēl parādījās laudis ar savu valdnieka kroni galvā, bet kaŗa vīrs tas vairs nebija, lai gan it kā ķēniņš tas turēja lielu saimi, no kurās spilgti izdalījās greznie un labi bruņotie miesassargi, kas rekrutējās no viņa bajāru dēļiem. —

Tuvāk Runtiņš iepazīstas ar turpat simts gadu veco virsaiti Tilviķi, to apmeklēdams un sastapdams ar arklu pār pleciem. Tilviķim ilgu laiku bijis liels garīgs iespaids visās ciltīs: viņš pārvaldījis svēto ozola birzi sava novada augstākā kalnā, pieņemdams ļaužu ziedojumus dieviem, sarīkodams un vadīdams plašus tautas svētkus, kopējas pielūgšanas un gavilēšanas. Viņš savas zināšanas nodeva arī tālāk jaunām paaudzēm. Tā virsaiša Stupļa meitu Mairu viņš bija sagatavojis vaidelotes pienākumiem, dodams tai dievu neatminami senos veidolus.

Te uzmetās darba pamatlīnijās pagātnes tēlotājs — dzejnieks rāda seno latvju dzīvi diezgan plašos zemes apgabalos. Romāna pēcvārdā autors teicis, ka par savu tiešo uzdevumu viņš uzskatījis — rādīt tīri cilvēcisko un tādus pārdzīvojumus, kas savos dziļākos sakņojumos neatkarīgi no laika un vēsturiskā ietērpa. Ja jautājam, kas tad šinī iecerētā vēsturiskā koloritā ir tas vispārcilvēciskais, tad vārdā jāsauc sekojošas lietas: 1) neaprobežota latvju darba griba un prašana, kas gan ir vispārcilvēciska parādība, bet ne visām tautām lielā cienā un godā turēta rakstura īpašība, 2) dziļi sirsnīga pieķeršanās zemēi, kas darba uzvarā atņemta dabai un sviedriem

a plaistīta, — arī vispārcilvēciska īpašība, bet latvju dzīves apstākļos tāda dvēseles norise, kas tuvojas svētīlaimībai, 3) garīga tapšana un tās pieaugšana, tad — mīlestība, naids, atriebšanas un valdīšanas kāre, vārdu sakot — pilna gamma dažādu dvēseles pārdzīvojumu.

Darba beigās autors licis leišu kunigaikšķim Tūtaram un varenajam virsaitim Zalānam atvest savus kara vīrus pie Stupļa meitas Mairas pils, lai negantās cīņās iznīcinātu pili un noklātu zemi ar nāves plauju, atriebjot gan noraidītu mīlestību, gan nepanāktu virskundzību pār citām ciltīm un zemi. Pat simts gadu vecais Tilviķis atjāj ar trīsdesmit apbruņotiem vīriem, lai izdevīgā brīdī nodurtu savu ienaidnieku virsaiti Zalānu un viņa dēlu Madaru. Ja ilgaus cilšu darba rezultāts atmirdzēja labi koptās druvās, ļaužu labklājībā un staltās pilīs, tad naida gars saveda ciltis kopā, lai tās iznīcinātu viena otru.

Šī traģēdija izteikta sirmā virsaiša Stupļa vārdos: „Virsaīši, bajāri un vienkārši arāji, kas tagad kļuvuši par nikniem karotājiem un postītājiem, ciltis un ģintis, kas līdz šim dzīvoja labā sadraudzībā — uzklausait manus vārdus. Kāpēc jūs uzsākat karu un nonāvējāt ļaudis? Kāpēc Tūtars nāca ar kara spēku no saviem skaistajiem mežiem, kad viņu te vienmēr gaidīja un uzņēma kā mīļu viesi? Kāpēc mani labie kaimiņi cēla naidu, kaut gan ciltis bija gadu simtus dzīvojušas mierā un satīcībā? — Neturpiniet vairs karu. Lai radniecīgās ciltis — leiši un latvieši tur mieru savā vidū uz mūžīgiem laikiem. Turot mieru, ciltis un ģintis, ja gribat dzīvot.“

Kaut arī mēs nevaram tieši nosaukt gadusimteni, kad reāli atskanēja sirmgalvja Stupļa vārdi par draudzīgu kopā turēšanos savā vidū, tad tam arī nav nozīmes — vēl šodien Stuplis tāpat var runāt uz savu latviešu tautu.

Veco latvju dzīvi vairākās paaudzēs Kursā, Zemgalē un sevišķi ap Daugavu tā sauktā Latavā, notēlojis dzejnieks Jānis Sārts savos romānos „Māra“ un „Vienoti“. Tēlojumu pavediens sākas ar kādas latviešu cilts margas nozagšanu. Par zagļiem izrādās klaidoņi — kriviči. Ja mēs gribētu minēto darbu turpmākiem notikumiem atrast vēsturiskus pamatus, tad

jāatzīmē, ka slāvi austrumos no latvju zemēm parādījušies ap 7. gadusimteni pēc Kristus, tā tad vidējā dzelzs laikmeta beigās. Kopā ar laimīgi mājās pārvesto margu — Māru autors lasītāju ievēd lataviešu cilts dzīves vietā — Pirmutenes ciemā. Tur mazi, cieši viens otram pieklauti namiņi, skuju vai velēnu jumtiem, dūmu lūkām — logiem. Izrādās, ka šē valda kungs Pūrugaitis, kam padoti daudzi bajāri un ļaudis. Dzīve viņiem diezgan trūcīga, jo šīrotāju pulki — dažureiz pat pāris simtos — nežēlīgi izposta lataviešu ciemus. Tomēr katru pavasari Pūrugaitis izvada zināmu daudzumu pieaugušu jauniešu — pa piecdesmit dēlu un margu — uz ziemeļiem meklēt jaunas tērces — druvas, jaunas mītnes. Lataviešu vadonis bija dzirdējis, ka tādā kārtā radu ciltis Kūravā un Zemavā nodibinājušas savu varu. Iekšējā dzīvē latavieši ievēroja lielāko stingrību, par mazāko pārkāpumu un kaitīgu nodarījumu draudēja izlaidšana uz ziemeļiem vai tiesa Tēvukalnā, kur piesauca savus galvenos dievus — Debestēvu un Zemesmāti. Pēdējā izceļojumā uz ziemeļiem piedalījās arī virsaiša meita Māra. Pēc grūtiem pār dzīvojumiem, beidzot, tie nonāk Daugavas krāšņajos līcos un pārceļas tās labajā krastā. Šē izceļotāju jaunā paaudze — ganiņš un meitenīte Pērse viens otram apļiecina, ka „te mēs dzīvosim ilgi. Te dzīvos arī mūsu bērni, un viņi sacīs: cik mūsu zeme ir skaista!“

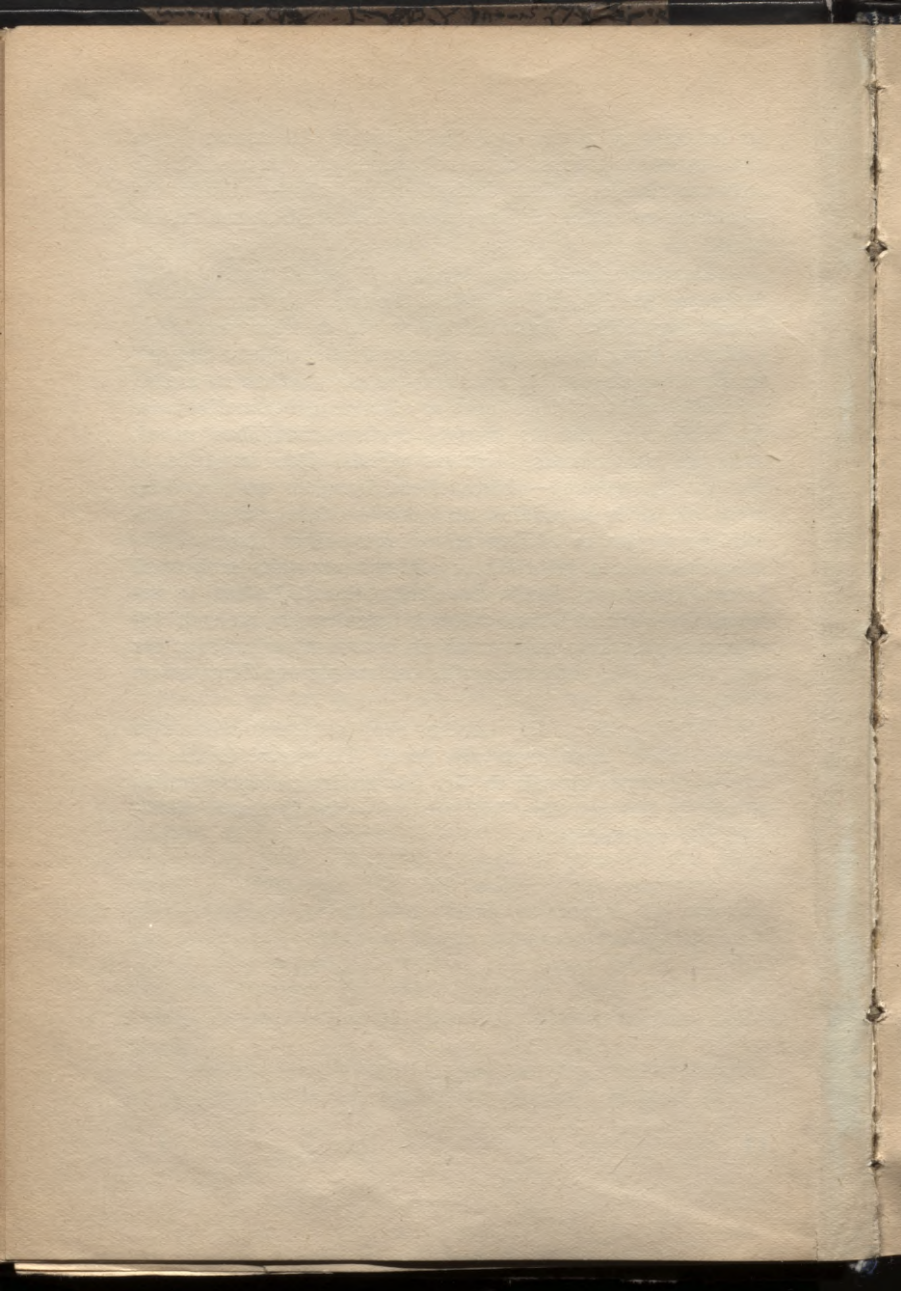
Daugavas kreisā krasta apgabalā palika Sējuļi ar savu kungu Briesmu priekšgalā. Pārvarējuši mežaiņu — mūžņu uzbrukumu, latavieši attīsta vispusīgu darbību savā Oļukalnā. Beidzot, šīrotāju izpostīts, uz jauno Latvju pārnāk arī vecais Pirmutenes kungs Pūrugaitis. Tagad nu lataviešu bija pilns Daugavas ciems Oļukalnā, pilns jaunais nams, pilni mazi namiņi. Apmetās vēl arī citur. Darbi gāja steigā uz priekšu: līda mežus tīrumiem, cēla jaunus namus, greba laivas, gāja zvērot. Citi aizbrauca uz Kūravu pēc dzelzs, citi uz Zemavu aizņemties labību. Tā neatlaidīga darba pilnos gados radās Latvava skaistos Daugavas krastos un viņu apkārtējos mūža mežos.

Cik mīļa bija kļuvusi jau vecai paaudzei iestrādātā zeme, to liecina pirms nāves sacītie vecā virsaiša Pūragaiša vārdi:

jūs ieausgat tai zemē, kurā lijuši jūsu sviedri, asaras, kuņģu kapu pauguros atdusas cīņās nokautie senči. Ja atstāsiet šo zemi vai klidīsiet, zvērus dzīdami mežos, mēs — mirušie tēvi — nāksim no kapiem ārā vajāt jūs! Latavieši, ne soli no Latavas!

Ka vecā virsaiša vārdi bija krituši auglīgā zemē, to rāda dzejnieka iecerētās dzīves tālākais tēlojums. Ar katru paaudzi Latava aug lielāka. Lataviešu laivas ved dzeltēno graudu bagātību pa Daugavu uz jūru svešu zemju tirgotājiem, latavieši no Zemavas aizgūst tur atvestās romiešu mācības un amatu, latavieši Ventas grīvā sastopas ar vikingiem, bet, nelūkojoties uz pēdējo pārspēku, tos pārspēj, iegūstot bagātības naudā, dzelzi un citas mantas. Latavas virsaiši slēdz draudzību ar saviem cilts radiem — kūraviešiem, igauņiem un draudzīgi saista pie sevis latgaliešus, aizdodot lataviešu margas pēdējiem par sievām, un labākas dzīves iekārtotājām. Latavas virsaiša skats tiecas vēl tālāk... „Mums nav vairs senā mazā Latava“, saka viņš, ļaudis apsveicot. „Senajai Latavai ir pieauguši divi zari: pa labi no mums ir Latgales zars, pa kreisi Lībijas zars. Latavas koku ar abiem jaunajiem zariem sauc par Latviju. Pēc gadiem Latvijas ozolam pieaugs Zemavas un Kūravas zari“.

Pagāja gadi... Pār Latvijas ozolu pakalniem atmirdzēja arvien vairāk jaunu ozolu piļu jūmti, Daugavas, Gaujas un Ventas straumes vizināja uz jūru līdz malām piebērtas graudu laivas... Bet tad nāca lielā nelaime — latvju zemju patstāvība bija apdraudēta.

II nodaļa.

Patstāvības pazaudēšana.

Visdrāmātiskākais laikmets mūsu tautas vēsturē ir patstāvības pazaudēšana 13. gadusimtenī. 1290. gadā visas latvju brīvvalstis — visas latvju zemes bija iekarotas. To panāca krustnešu pārspēks un neizsīkstošas rezerves, kas nepārtraukti plūda no Vācijas laukiem, pilsētām un cietumiem. Kristus mācības — mīlestības vārdā tie dedzināja, kāva, laupīja... Un bija jāpaiet 628 gadiem, līdz latvju patstāvības zelta vārds no jauna tika ierakstīts pārtrauktās patstāvības vēstures lapās.

Šos seši simtu gadu tālos krastus savieno latvju heroisms vārda istākā un dziļākā nozīmē. Mēs varam konstatēt, ka mūsu laikos tālo cīpu laikmets un jēdzieni arvienu kļūst dzīvāki, lielāki un cildenāki. Tauta stiprinās atmiņās, mācās sevi cienīt un dibināti prasa cienu no citiem. Pareizs atgādinājums jaunām paaudzēm ir sirmā prof. V. Maldoņa kādā vietā fiksēts teikums: „Ja Platons apgalvoja, ka atmiņā meklējami atziņas un filozofijas pamati, tad drīkstam teikt, ka atmiņās, kas izceļ pareizā vēsturiskā gaismā pagātnes darbus un darbiniekus, dibinās paša pieminētāja, viņa sabiedrības un valsts tagadnes darbu sekmes un nākotnes stiprums“. Ar šiem vārdiem atzīmēta pagātnes darbu un lielu notikumu nozīme, kas jo stiprākus un apzinīgākus audzina pēcnācējus.

Mūsu zemē neģēlīgā vācu virskundzība un viņai paklausīgie runātāji, resp. sprediķotāji un rakstītāji apbrīnojami veikli bija pratuši pazudināt — iznīcināt latvju tautas pagātni un viņiem pašiem iedvest bezvērtības apziņu. Nav tāpēc jābrīnās,

ka no latvju mātes klēpja nācis viens otrs virs, kas lielos pārdzīvojumos palicis par savas tautas patstāvības nodevēju, bet jānožēlo gan cilvēki, kas atgūtās patstāvības laikā ar saviem darbiem un gaitām liek kaunā savu nāciju un valsti. Tādēļ jo vairāk jaunajām paaudzēm, ja tās grib nelokāmas stāvēt savā zemē un valstī, jāpieķeras tāliem pagātnes notikumiem, lai stiprinātos izturībā un pašcienā. Šai nolūkā jāatšķir arī daiļliteratūrā tās vietas, kur lasāmi jauki un spēcīgi vārdi par savas zemes un tautas apsargāšanu, aizstāvēšanu un uzpurēšanu viņu labā.

13. gadusimtenis mūsu dzejā atspoguļojies ipatnēji ir laika, ir satura ziņā. Nacionālās atmodas laikmetā, kad „garais miegs bija jāmet iz acīm“ tautas lielākai daļai, citkārtējās nacionālās patstāvības pieminēšana un cildināšana bija spēcīgs līdzeklis ceļa un labākas nākotnes rādīšanai. Pagātnes cīņas tematam šinī laikā tuvu piegājuši dzejnieki Pumpurs, Auseklis, Fr. Brīvzemnieks u. c. Bet tomēr jāsaprot, ka viena otra balāda vai cits īsāks dzejas darbiņš nedod vēl laikmeta pārskatu, ieiešanu viņā un dziļāku iejušanos toreizējā dzīvē. No jaunstrāvnieku rindām izvirzījies vienīgais to citkārtējais ideologs — dzejnieks Rainis. Kā neviens cits viņš atvedis pagātnes varoņus „karot garās cīņās“. Raiņa dzejā varoņi Lāčplēsis, Indulis, Kurbads un Imanta mazāk gan ir pagātnes, bet vairāk nākotnes cīnītāji.

Kad no jauna latvju patstāvības saule blāzmo debesīs, dzejnieks J. Akuraters mūs aizved 13. g. s. Zemgalē traģēdijā „Viesturs“ (1917. g.). No traģēdijas pirmā vārda: „Deg! deg! Deg visa pasaule“ (t. i. Zemgale), līdz pēdējam teikumam: „Nu, bajāri, ir laiks mums cīnīties, tad gaiša paliks mūžos Zemgale“, mēs redzam drāmatisma pilnu cīņas un aizstāvēšanās ainas.

Dedzinādams ordenis iekaro Zemgali. Ordeņa kalpi latvju patstāvīgai valstij uzbrūk ne pirmo reizi, jo nostiprinātās pilis — cietokšņi, kā Tērvete, Mežotne, Sidrabene, Dobene u. c. bija pratušas ne vienu reizi vien atsist vācu uzbrukumus. Zemgales bajāri gan pulcējās ap virsaiti Viesturu, kas labi saprot, ka zemes liktenis nav rotaļa, jo vienā pusē ir plašā Lie-

tava, bet ziemelpusē Rīgas ordenis „kā dzelzu rats, kas maļ un neapstāj“. Viesturs auklē sevī domas, viņa paša vārdiem runājot:

„To dzīrās domājis, to medībās,
to atdusā, to vācot nodevas.
— Es gribu, Zemgale lai pirmā top!“

Apvienot visas latvju zemes un ciltis, radīt stipru valsti — tas ir Viestura nodoms. Šā nodoma izvešanai dzīvē Viesturs audzina un spārno jauno bajāru Egli, uzsvērdams:

„Kas savai tautai negrib augstāko,
Tas dzimis kalps un mūžam citu vergs!“

Pats Viesturs rūgti nožēlo, ka divdesmit gadu laikā turējis draudzību ar ordeni un kopā ar to pārstaigājis visapkārt latvju zemes. Pa šiem gadiem ordenis izaudzis par lielu spēku un Rīgā nostiprinājies. Ordenis aizslēdzis pat Zemgales vārtus, t. i. Lielupes grīvu, kur citkārt Zemgales kuģi šūpojās uz vikingiem un bagātām salām. Nu Viesturs grib lielā steigā paveikt nokavēto — apvienot visus latvjus.

„Mēs viena tauta, viena zeme mums,
Nu viena brīvība ir jāiegūst!
Bet mēris viens ēd mūsu dzīvību —
Tas — žņaudzējs Rīgas mūros — ordenis“ —

atzīstas Viesturs. Tādēļ viņš sūta cienījamus bajārus pie kuršiem, sēļiem, latgaļiem, lai norunātu kopīgu cīņu pret zemes niknākiem ienaidniekiem. Bet Viestura nodoms nepiepildās. Pašu bajāru vidū radies nodevējs, varas kārs bajārs — Tautgodis. Tas izspiegojis ordenim ne tikai Viestura nodomus, bet atturējis un sanaidojis pret virsaiti arī nozīmētos sūtņus. Lielā izmīsumā Viesturs redz, ka sabrūk viņa nodomi un ideāli. Sabrūk arī tas pats. Viņa nodomu nesējs, jaunais Egle, kritis jau agrākās cīņās ar vāciem. Zemgale deg un sadeg krustnešu ugunīs...

Zemgaļu cīņas jaunu posmu 13. g. s. notēlojis dzejnieks Virza poēmā „Karalis Nameitis“. Vāci jau nostiprinājušies

Mintavā (Jelgavā). Nameitis no savas Tērvetes vēro draudošās briesmas. Arī viņš ir mācījies saprast, ka „vācietis ir naida kūrējs“ latvju vidū. Saviem bajāriem tas atzīstas tā:

„Mēs savus pūliņus un savus spēkus dalām
Tik sevīs pašos vien mums jāatrod ir balsts
Šos laikos mainīgos, un tā būs tikai valsts“.

Vācu ordeņa brāļi jau paspējuši apspiest lībiešus, pievilt ar līgumu kuršus un pakļaut sev latgaļus. Tikai Zemgale kā sala vēl palikusi. Par to nu Nameitim nākas vest cīņās savus rūdītus kareivjus un vecos kauju vadoņus — bajārus. Dzejnieks uzbūris dzīvas cīņas ainas, piemēram:

„Deg vieglos jātniekos visniknāk kaujas prieks —
Par vadītāju tiem ir druknais dobelnieks.
Sāk doties vidējs pulks uz priekšu rikšiem smagiem,
Vests paša Nameiša. Bet Raktēs lielskungs kluss
Un līks un sadrūmis ved žiglos strēlniekus.
Jau viesuļo viss lauks. Skan dārdieni pēc dārda.
Jau baltie mēteļi top vāciem tumšsarkani...
Jau grīlo vācu spēks...

Bet šinī kritiskajā brīdī vāciem palīgā piesteidzas tiem padotais kuršu kungs ar saviem kara vīriem un sakauj savus brāļus — zemgaliešus. Tad:

„Pār Rakti dūmi kāpj, guns trako Sidrabenē;
Tur dobelnieki met vēl skatu Dobelei
Un aiziet, atstājot no viņas pelņu kāpu“.

Te jāpiemin krōnikas atzīmēts fakts, ka zemgalieši, neredzēdami citas izejas un nepadodamies ordenim, paši nodedzīnājuši savas pilis un ap 100.000 cilvēku aizgājuši uz Lietuvu pie saviem ciltis brāļiem, lai no turienes uzbruktu ordenim. To pašu darījis arī Virzas karalis Nameitis. Tur kopā ar brāļiem lietuviešiem viņš noorganizē lielu kara spēku un nāk uz Zemgali vest cīņu ar ordeni, bet Nameitis dzīvs vairs nepaliek, tā kara vīri arī Zemgali vairs neatgūst. Tomēr zemgaļu nākošās

paaudzēs paliek kāds dārgums. To vārdos pateicis dzejnieks Plūdonis balādē „Zemgales pēdējie drasoņi“:

„Mūs' pilis — pelnu kopa,
Sedz smiltis varoņus.

Mēs svešā malā ejam,
Bet sirds mums paliek te!

Ai-lū! nav cīņa galā!
Vai tev, tu bruņinieki!“

Zemgales vēsturiskās cīņas bijušas arī latvju spožas uzvaras. Kopā ar lietuviešiem zemgaļi ierakstījuši vēsturē 1236. gada cīņu pie Saules. To apdziedājis Plūdonis poēmā „Kauja pie Saules“. Ordeņbrāļi, saaicinājuši palīgā latgaļus, lībiešus, pat krievus, devušies tālā Lietuvas sirojumā. Atpakaļceļā tiem priekšā bija aizsteigušies zemgaļi un lietuvji. Šai niknā kaujā galu ņēma pats ordeņa mestrs Volkvins. Un dzejnieks vēl piebilst:

„Ar Hazeldorps, Danbergs — un kā viņus sauc —
Visi, visi mūža miegā tur sliga.
Bet leiši un zemgaļi pateicās
Par uzvaru Pērkoņa dievam“.

Tomēr krustnešiem izdevās ticības vārdā paņemt latvju brīvību, zemi un uzkrātās materiālās bagātības. Galvenais iegansts te bija latvju valstiņu nevienprātība un nesaprašanās. Ar laiku sadrupa vēl karauguns neskārtās latvju pilis un palika tikai uzkalni, ko ar mīlestību un pukstošu sirdi nu atrok un pēti suverēnās Latvijas zinātnieki.

Savu neatkarības dārgumu latvju tauta ievijusi nedaudzās varoņu teikās. Te jāmin aizmirstā virsaiša, Induļa un Vidvuda teikas. Pirmā teikā tauta savu neatkarību no svešas varas simbolizējusi kā mieru, kas virsaiša laikā valdījis zemē. Kad atnākuši briesmīgie ienaidnieki un iesākušās niknas cīņas, tad noticis brīnums — atvēries pilskalns un nogrimusi pils ar virsaiti un visiem ļaudīm. Nikno ienaidnieku varā tie nav nā-

kuši. Vēlāk pilskalnā izaugusi liepa, kā saknes aizsniegušas nogrimušās pils jumtu, bet liepas lapas arvien noslēpumaini sačukstējušās, minēdamas nogrimušā virsaiša vārdu. Kad latvju tauta atminēs un sapratīs virsaiša vārdu un viņu ārā sauks, tad celsies atkal dienas gaismā pils un viņas valdnieks.

Ši teika daudzos variantos pazīstama Kursas robežās, bet līdzīgās ilgās vecie latvieši ir stāvējuši ne pie viena vien sava pilskalna. Viņu ilgas dīvainā kārtā pārdzīvojušas gadusimtus un valdzinājušas nacionālās atmodas darbinieku sirdis. Tā Kronvalda Atis savos zēna gados, dzīvodams Lejaskurzemē, sajūsmā klausījies mātes nostāstos par nogrimušo virsaiša pili, kas tika apburta. Nav šaubu, ka no šīs dārgās nacionālās sēklas arī izauga Kronvalda spēcīgā pārliecība un ticība, kas latvjus padarīja par savas patstāvības atracējiem un augšā cēlējiem.

TĀLIE BRĪVĪBAS KRĀSTI

III nodaļa.

Verdzības jūgs.

Pa nepilniem divi gadusimteņiem no iekarotājiem bija izveidojušies saimnieciski nostiprināta šķira — veco latvju iestrādāto zemju okupanti — vēlāk saukti muižnieki, kam 15. g. s. vidū izdevās visu latvju tautu nospiest dzimtbūšanas stāvoklī, laupot tiem personīgās tiesības un padarot par vergiem vislaunākā vārda nozīnē. Te jāatzīmē, ka zinātniskā vēsture liekas noskaidrojusi jautājumu tā, ka istā dzimtbūšana sākusies tikai 15. gadusimteņa beigās vai 16. g. s. sākumā. Līdz šim laikam latviešu virsaiši un bajāru kārtā bija iznīdēta, kā nebijusi izskausta. To pēcnācēji bija kļuvuši par zemniekiem, kas saviem vācu tautības kungiem vai nu gāja līdzī caŗa klausās, vai arī izpildīja darba klausas. Daudzi zemnieki vēl nebija zaudējuši tiesības uz savu zemi, ko tie varēja saņemt mantojuma ceļā un nodot tālāk saviem pēcnācējiem. Bet pamazām latvieši zaudēja vienu pēc otras savas tiesības, līdz 18. gadusimtenī tie bija zaudējuši visu, un paši kļuvuši par beztiesisku objektu, savu kungu neatņemamu īpašumu, ko pielīdzināja kustonim. Jādomā, ka taisni šinī laikmetā būs arī radušās tās tautas dziesmas, kur vācu kungi nosaukti par vella bērniem un tiem piedraudēts ar militiem — indi, ko melnā čūska maļ jūrā uz akmens. 18. gadusimtenis latviešiem bijis Raiņa vārdiem runājot, pagātnes elle un velna rija, kad bija jālūdz „pestī mūs! izrauj mūs!”

Ka latvieši cīnījušies pret vācu nodibināto verdzību un arī apzinājušies verdzības kaunu, to liecina ir fakti vēsture, ir tautas dziesmas. Mūsu folklorā jau noskaidrojies, ka dzimt-

būšanas laikā latvju tautaniecīgos apmēros vairojusi savas dziesmas. Te attaisnojas dzejnieka Fr. Mālberga vārdi, ka „vergu jūgs, kas spieda smagi, tautas dzejai riebīgi“ vai Aulsekļa rindiņas: „Senčiem vergu zvenģē sliktot, zuda jautrais dziesmu gars“. Tomēr verdzības jūgs izteikts vairākās dainās, piem.:

Kur, vācieti, tava zeme,
Kur tie tavi kumeliņi?
Kam tu nāci šai zemē
Manus grūtus sviedrus ēst? (31876)

vai:

Ai vāciet, vella bērnis,
Dzimt tev bij, neuzaugt,
Kam tu manus bāleļņus
Kā pelītes spīdzināji. (31857)

Līdzīgas jūtas, kas izteiktas visiem pazīstamajās dziesmās: „Kas tie tādi, kas dziedāja“, „Ej, saulīte, drīz pie Dieva“ mēs atrodam vairākās dziesmās un viņu variantos, piem.:

Lec, saulīte, ritā agri
Bārenīšus priecināt.
Bārenīši gauži rauda,
Tumšu nakti staigādami.
Sirds tiem grūta, bēdu pilna,
Pilnas acis asariņ’.

Vienā otrā gadījumā tautas dziesma taisni vārdā nosauc verdzības moku vietu, kā:

Ozolmuiža — vergu muiža,
Kaut tu būtu nogrimusi;
Kaut tu būtu nogrimusi;
Dziļā elles dibenā!
Jauni raud atnākot,
Veci raud aizejot;
Iecāvīte garām tek
Pilna kalpu asarām.

Tomēr zīmīgi, ka mūsu senči verdzības laikos nav sace-rējuši un dziedājuši tikai gaudu dziesmas par savu bēdīgo lik-teni. Dainas rāda, ka viņu pārdzīvojumi izteikti arī satīrā, dusmu un pat atriebības pilnos vārdos. Kas nezinās sekojošo tautas dziesmu:

Kad man būtu tā naudiņa,
Kas guļ jūras dibenā,
Es nopirktu Rīgas pili
Ar visiem vāciešiem.
To darītu vācietim,
Ko vācietis man darija:
Dienu liktu mežā braukt,
Nakti riju kuldināt,
Svētdienā pēc pusdienas
Liktu cūkas paganīt. (31874)

Un variantā lasām:

Es vācieti dancinātu
Uz karstiem ķieģeļiem,
Jo vācietis augstu lēktu,
Es pakurtu uguntiņu. (31873)

Brīžos, kad verdzības nasta palikusi neciešama, no tau-tas mutes izrāvušies ne tikai vārdi par melno čūsku jūrā, kas maļ miltus nežēlīgiem kungiem, bet daudz draudošāki vārdi:

Ai vācieti, velna bērns,
Rītā tevi svilinās,
Sasies rokas, sasies kājas,
Uzvērs boma galiņā. (31861)

Bet draudiem līdzī ieskanējusies cita dziesma, ko diktē-jušas labas jūtas:

Ai vācieti, velna bērns,
Vēl tu iesi nabagos,
Vēl tev mani bāleliņi
Dos maizītes gabaliņu. (31862)

Ši tautas dziesma rāda, vispirms, dziedātāju ticību un cerību, ka tumšā verdzības nakts mūžam nepaliks, un, otrkārt, ka pienāks dienas, kad bargo kungu pēcteči prasīs latvju dēlu palīdzību. Un mums šie pienākas apstiprināt mūsu senču gaišredzību, proti, ir pat lauku sabiedrības, kas humāni devušas vecuma patversmi un uzturu saviem bijušiem baroniem, nerunājot nemaz par pilsētu pašvaldībām. Vēl vairāk vēsturnieks konstatēs — raugi, suverēnā Latvija savu pirmo diplomātu rindās ieskaitīja agrāko baronu, nosēdināja tiesnešu krēsls savās augstākās tiesās tādas pat kārtas vīrus, nodeva komandā savu bruņotu spēku vienības, atvēra durvis ne vienā vien iestādē... Jā, vēsturnieks varēs gan runāt un spriest par to, vai tas bija pareizi darīts, bet nekad viņš nevarēs sacīt, ka Latvija, kas atguvusi savu citkārtējo suverēnitāti, atreibusi savas verdzināšanas mokas un kaunu.

Saprotama daudzu vēlēšanās aiziet domās atpakaļ pie mūsu cietējiem senčiem grūtajā verdzības jūgā. Dzejas darbs, kas bazētos uz īstenības faktiem un notikumiem, varētu būt drošs tilts uz turieni. Bet mūsu patreizējā mākslas daiļliteratūra šīnī ziņā ir gaužam trūcīga. Latvju dzejnieki — epīki šos gadusimtenus vēl nav gribējuši atrast, ja atskaitām tādus pionierus kā kultūrvēsturnieku Robertu Klaustiņu, kas lasītājiem pasniedzis sava romāna „Pa tumšām tekām“ pirmo daļu (labos kungos) un Jēkabu Janševsku ar romānu „Mežvidu ļaudis“. Abi minētie darbi attiecināmi uz 17. g. s.

R. Klaustiņa romānā mēs iepazīstamies ar dzīvi Krapanotos, kas atrodas Daugavas malā, Kurzemes pusē. Agrā rudens dienas gaismiņā ceļā uz muižu ir lielle un mazie saimnieki. Lielsaimniekiem jānomaksā muižai par kļaušiem un atbarām pa 20 dāldeļiem, kas tolaik bija liela nauda. Citi saimnieki veda — linu grīztis, sviesta spaīnīšus, gaļas maisus, apiņu kulfes, rudzus, miežus un citu labību.

Zvejnieku saimnieki ezermalā par zemi maksā 5—6 dālderus naudā, bet kļaušas atdod zivīs. Saimnieku vidū ir arī tāds mazs saimnieciņš kā Peikstiņš, kas negribējis viņam ierādīto māju pieņemt, bet kad to muižā par tādu nepaklausību nopēra, tad no mājām vairs nevarēja atsacīties.

Pēc savesto mantu nodošanas, visi liel- un mazsaimnieki sapulcējās pie kunga lievenēm uz tiesu. Muižas kungam blakus nostājās tiesneši Čābuļa tēvs un jaunais Vilktauris. Uz kunga jautājumu: „Nu kō, stārst, sūdz' par sav ļaud?“ — stārasts Lielvīrs atbild: „Ko par ļaudīm sūdzēt: Klausā kā bērni, strādā kā zirgi, iet muižas darbos klupdami, krizdami, atbaras atber' visi pēc iespējas, krogos un ceļā neviens nav nosists, nedz apzagts. Bruņu tiesa nav pagastā šogad iebraukusi“. — Zemniekiem vienam otram ir kāds lūgums — tā Kikuļu saimnieks lūdz lopiņiem kādas stiprākas zāles, jo visu vasaru asinis vien slaucot, Ķiecītīm vajadzīgs zirgs, Dīgulim labība, Peikstiņš lūdz istabas ēku, jo vecā pavisam zemē sabrukusi. Ar stārasta starpniecību Ķiecītīm un Dīgulim arī laimējas: muižas kungs attiecībā uz viņiem dod pavēli: „Nu, tu dabūs' to veco melno, bet tev stārasts iebērs trīs pūrus rudzu. Bet abiem par mācību uz labu paklausīšanu piecpadsmit kok' pa plik' mugur'“. Šis „humānais“ vācu kungs kā piedevas atvēr' nelaimīgajiem zāles un plāksteri, lai ātrāk sadzītu sitienu pēdas.

Pagastdiena Krapantos nobeidzās ar dzeršanu un dziedāšanu. Lasot šā darba nodaļas vienu pēc otras, mēs pārceļamies īpatnējos, neparastos dzīves apstākļos. Te latvieši — muižas dienderi, stārasts Lielvīrs un skrierveris un skolotājs Pleitāgs, kas cīnījās un cieta muižas ierēdņu vidū, ko vācieši nicināja, bet arī zemnieki ienāda kā neīstu, latviešu tautības kungu. Te paveras īpatnējas bēgļu ķeršanas un vešanas ainas, kas norisinājās parasti rudenī. Lieta tā, ka sevišķi nežēlīgu un bargu kungu muižās dažkārt puse zemnieku māju stāvēja tukšas. Bēga arī no tādām mājām, kur vāji izauga, bet nodevas tomēr bija kārtīgi jādod. Bēgli manījās uz Zemgales mājām, kur lielāka bija darba svētība. Tā arī daži Krapantu muižas zemnieki aizbēg. Bet viņus ar laiku izspiego žīds Zalmāns, un tad ķērēju ekspedīcija dodas tos sagūstīt un atvest atpakaļ. Kad saķer bēgli Bambuli, kas mūžu dienu bija mocījies purvainās mežgaliešu mājās un tad pārbēdzis Kurzemes pusē, kur bagātā apgabalā bija sācis iedzīvoties, tas izsaucās: „Ak posts un bēdas! Aiz kungiem ne peklē vairs nevar tver-

ties: tiklīdz esi sācis apvelties, labāku spalvu un pilnu vēderu iemantojīs, tevi sirotāju banda, šķēpiem un zobējiem bruņota, izceļ kā akmeni no iegulētas vietas.“ Un tā arī bija — bēglus ar visu viņu iedzīvi un darba augļiem atveda atpakaļ vecajā vietā. Zemnieku stāvoklis kļuva arvien grūtāks. Tie gaidīja palīdzību no malas nākam. Katra pārmaiņa tiem šķita vēlāma. Lielas pārmaiņas ienesa kaņi. Romāna pirmo daļu R. Klaustiņš nobeidz ar Krapantu muižas nodedzināšanu poļu uzbrukuma laikā, ap 1700. gadu. Poļu-zviedru karām sākoties, zemnieki, protams, nedomāja vairs muižai klausīt, bet gan rūpējās par savu dzīvību un nabadzīgo mantu. Tie dzina lopus mežu un purvu slēptuvēs, un paši pielāgoja savu dzīvi varbūtējai cīņai un aizsardzībai.

Autors rādījis arī īpatnēju reliģijas kultūras atspīdumu, proti — baznīcu. Izrādās, ka svētdienās agri agri baznīca pilna izpūrušām zemnieku galvām. Par to gādājis pērminderis, apbraukādams draudzi un cieti piekodinādams katru svētdienu nākt baznīcā. Ar nevaļu neviens nedrīkstēja atrunāties. Ja trīs svētdienas no kādām mājām nebija neviena baznīcā, saimniekam bija jāmaksā mazāka soda nauda, ja vēl liedzās nākt, tad maksāja veselu dālderī, bet kas no baznīcas atrāvās, to ar dzelzs riņķi pieslēdza pie kauna staba. Baznīcā zemnieki gāja kā klausos, jo nesaprotamie pātari tiem bija tirā mocība. „Labāk akmeni uz akmeni ceļu, ne pātarus skaitu“, sodījās dažs vīrs stiprs kā milzenis. Ka šāda pātarošana nebija kultūras darbs, par to šķēpi vairs nav jālauž.

Uz to pašu 17. g. s. attiecas Jēkaba Janševska kultūrvēsturiskais romāns „Mežvidus ļaudis“. Kurzemes vēsturiskais kolorīts viņā atspīdējis diezgan pilnīgi un zīmīgi. Lielās līnijās autors attēlojis briesmīgo mēri, kas paņēmis gandrīz visus Kurzemes ļaudis. Izmirušas un tukšas palikušas zemnieku mājas, nezālēm apaugušas druvas. Ko mēris vēl nebija ķēris, tie sabēga mežos vai maldījās apkārt, izvēlēdamies no pamestām sev labākās dzīves vietas. Jaunā, bet dūšīgā Irbe ar paveco Ziemeļi ievirzīti notikumū centrā. Laužu galerejā te sadrūzmēti zemnieki un kungi, kalpi un pavēlnieki, sirotāji un viņu gūstītāji. Janševska labsirdība tiem katram parādījusi savas

gaitas un viņās paņēm līdzī arī lasītāju, kas ar interesi var arī sekot.

Apvienojot sacīto, jāliecina, ka pagājušie latvju tautas verdzības gadusimteni mūsu daiļliteratūrā atspoguļojušies pavisam bāli, pat ārējo notikumu ziņā. Tautas iekšējā pasaule — reliģiozie uzskati, dvēseles norises, tiesiskā apziņa un vispār viņas kultūra, kas turpinājusies tradīciju ceļā, vēl palikuši neatklāti. Šinī ziņā miglā un tumsā palicis arī 18. gadusimtenis. Ja šo laikmetu, kā tas tiek darīts pēc veca šablona un inercijas, pārklāj garīgo rakstu un Stenderu darbu aprakstiem, tad saprotams, ka nacionālais moments arvien vairāk un nežēlīgāk tiek tušēts un iznīcināts. Mums jāatdzīvina visa mūsu tautas pagātnes dzīve, cik bēdīga un grūta tā arī nebūtu kā zinātnē, tā mākslā. Viss tas būs pamats, un varens pamats nacionālai gara celtnei.

Drūms ir mūsu tautas vēsturē 18. gadusimtenis. Verdzība bija sasniegusi augstāko pakāpi. Traģisms slēpās tanī apstākļi, ka verdzībā bija iegremdēta visa latvju tauta (ar niecīgiem individuāliem izņēmumiem), un līdz ar to visa tauta bija proletārizēta, kad to 19. gadusimtena sākumā atsvabināja no verdzības. Saplosīta bija tautas miesa, un nomākts tās gars. Zināmu kustību Vidzemē verdzības laika lielā sastingumā radīja brāļu draudzes, kas zīmīgi savā dziesmā dziedāja vārdus: „nāc tu, latvju pestītājs“. Un tiešām, ja runājam par verdzības institūtu, piemēram, Francijā vai Krievijā, tad arī zinām, ka tur tās pašas tautas augstākās kārtas arvien ir nesušas savas nācijas vairāk vai mazāk izveidotu nacionālu apziņu un kopušanas savu kultūru, verdzinot zemāko kārtu. Pēdējai brīvai un pilntiesīgai kļūstot, cīņa gan varēja būt saimnieciskā laukā par lielāku savu labklājību, bet nācijas kultūras vērtības bija jau priekšā; tautas radošais gars varēja sevi uzņemt jaunas asinis, jaunu spēku.

Mūsu tautai, vērā ņemot aprādīto, brīvības saņemšana bija cīņas jauns uzsākums ir par nepieciešamo saimniecisko pamatu, ir par savu nacionālo kultūru. Verdzības stāvoklis mūsu zemei atnesis neizsakāmu postu: tas maitājis tautas raksturu, kavējis garīgo vērtību pieaugšanu un tūksto-

šiem salauzis traušlās dvēseles, arvien pavairojot un padziļinot visas tautas materiālo postu un nelaimi. Zīmīgiem vilcieniem latvju verdzības jūgu 18. g. s. beigās, ko pats savām acīm vērojis, parādījis Garlībs Merķelis. Viņš starp citu raksta: Muižnieks vīcināja pātagas un ķēdes, viņš bez bailēm rādīja savu briesmīgo laupītāja ģīmi un piesavinājās nelaimīgo īpašumu kā rupjš, no savas varas apstulbis varmāka". —

Ar gandarījumu mēs varam tomēr ierakstīt savā kultūras un atdzimšanas vēsturē, ka šais varmācības laikos nebija izplienējusi latvju tautā tā dievišķīgā uguns, ko raksturo tik cēli vārdi, kā: s a v a s tautas un zemes mīlestība, kalpošana s a v a i tautai, s a v a s tautas aizstāvēšana. Te vārdā jāsauc tikko Zviedrijas valsts archīva aktis atrastais mūsu tautietis — Raunas mācītājs J ā n i s R e i t e r s. Viņš, nākdams no 17. gadusimteņa pirmās puses, ir apliecinājis toreizējiem latvju zemes valditājiem un verdzinātājiem, ka tas — augsti mācīts vīrs un zinātnieks, ir latviešu dēls un nepavisam nekautnas savas tautības. „Kāds Raunas zemnieks izsakās,“ konstatē J. Straubergs — Jāņa Reitera rokrakstu atradējs, „ka, lai Dievs žēlo nabaga zemniekus, ja Reiteram būs mācītāja vieta jāatstāj un viņa vietā nāks cits mācītājs, kas v a i r s n e i e s kopā ar latviešiem, bet gan ar kungiem.“ Šī liecība par Jāni Reiteru rāda, ka tas nav locījis muguru visuvareno vācu kungu priekšā, bet gājis kopā ar savu latviešu tautu, tādā kārtā to aizstāvēdams un viņai kalpodams. Savu cīniņu smagumu Reiterš pats tā novērtējis un uzrakstītu atstājis vēsturei: „Tās nežēlīgās mokas, kas man ir bijušas jāizcieš manas tautības dēļ, nav izsakāmas.“

Jāņa Reitera pēdās gājis Vecauceš zemnieku dēls Vilhelms Šteineks (1681—1735), kas šais grūtajos laikos arī bija izlauzis ceļu uz augstskolu, kļuvis par mācītāju savai tautai un dzejnieku — aizstāvi. Ar lielu vēsturisku interesi mēs tagad varam lasīt Šteineka dzejojumu — kantāti (uzrakstītu vācu valodā), par ko viņu savā laikā sauca pie atbildības, tiesāja un arī notiesāja konsistorijas tiesa Jelgavā. Autors īpatnējā kārtā, proti personu sarunās — pateicis un uz ārieni uzsvēris savas zemes un tautas grūto stāvokli cerībā un pārliecībā tai pakal-

pot. Lai sacīto illūstrējam ar pieminētā dzejojuma fragmen-
tiem. Tur Fama (personificēta baumu dieve) saka:

Kurzeme celies! atdari acis asarotās,
Kas tev līdz šim vai aklas izraudātas,
Kas palaidusi nakti garu!

Un uzrunātā Kurzeme atbild šādus vārdus:

Jel netraucējiet mani manās bēdās,
Kas sevi ziedojuši jau kopš ilga laika.
Jel asaru maizi ļaujiet man ēst —
Ak — ak — es nabaga zemes stūrītis —
Mana nelaime tāli un plaši visapkārt pa zemi brien!

Tālāk dzejnieks Šteineks liek Alakonijai (nevaldāmai)
pasacīt verdzinātāju — muižnieku kārtas domas un apņem-
šanos:

„Kas, kas te pāceļ galvu?
— Nožēlojama zeme!
Ko mana roka tver un vāc,
To neizraus hercogs Ferdinands —
Man izdomāts jau gatavs plāns:
Šī verdzība ir tev kā mūža piederums:
Par velti nopūlies tu savās bažās,
Tev jāpaliek un paliksi tu manās važās!“

Te jāpaskaidro tas formālais apstāklis, kas deva Šteine-
kam iemeslu laist šo dzejojumu klajā: viņš gribēja apsveikt
citkārtējā Kurzemes hercoga Jēkaba dēla un pēcnācēja Ferdi-
nanda nākšanu uz troņa, no kā tauta — latvieši cerēja panākt
sava nepanesamā stāvokļa remdināšanu. Savu interesanto
dzejojumu Šteineks (toreiz viņš bija Tukumā, latviešu draudzes
mācītājs) nobeidz ar Nemezidas (tiesātājas) vārdiem. Tā no-
lād un nosauc par čūsku dzimumu muižnieku kārtu un augstos
ierēdņus, ierādot tiem vietu elles tvaikos:

Mans dusmu stars tevi tūlīņ sniegs
Un tevi tanī valstī trieks —
Un sašķels tavu negēlīgo — ļauno galvu.

Šo dzejojumu Šteineks bija laidis klajā bez cenzūras atļaujas. Nav šaubu, ka toreizējais Tukuma mācītājs — latviešu dēls — bija pacēlis balsi par savu tēvu zemi un tautu, kas bez gala ilgi palika, viņa paša vārdiem runājot, pie asaru maizes! Kalpodams iespējamā kārtā savai tautai un zemei, Šteineks ierakstījis jauku 18. gadusimteņa lapas pusi latviešu vēsturē, rādīdams, ka verdzinātās tautas protesta gars izteicies viņas intelligentā dēla personā ar tādu pat spēku un īgnumu kā visas tautas kopmantā — dainās.

18. gadusimteņa beigās uzliesmoja pazīstamie zemnieku nemieri, kas atbalsojās visā latvju zemē. Tie radās gan tālajā Alūksnes draudzē (1771), gan Raunā (1784), gan citur un atkārtojās ne vienu vien reizi. No vēsturiski nacionālā viedokļa vērtējot, šie zemnieku kārtas nemieri bija latvju tautas dzīvības un aprīņojamas izturības zīme. Viņi liecināja, ka verdzība un beztiesiskais stāvoklis nebija galīgi iznīcinājuši mūsu tautas garīgos spēkus, dziņu un tieksmes pēc labākas dzīves.

IV nodaļa.

Klaušu laiki.

1817. g. 25. augustā Krievijas ķeizars Aleksandrs I. parakstīja Kurzemes un 1819. g. 26. martā Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumus. Kaut gan „brīvlaišanas“ vārds it kā solīja brīvību, bet viņas patiesībā nebija. Ar minētiem likumiem latviešu tautas lielākajai daļai (atskaitot latgaļus) bija dota personīga brīvība, t. i. tiesība izvēlēties dzīves un darba vietu pēc patikas, bet tikai savas guberņas robežās; muižniekiem, turpretim, likums bija atvēlējis pilnīgas īpašuma tiesības par zemnieku zemi, jo tā Kurzemes un Vidzemes muižnieku landtāgi bija likumu projektus izstrādājuši, ko ķeizars arī parakstīja.

Visa mūsu senču zeme arī tagad vēl palika vēsturisko ienaidnieku rokās. Latvji bija saņēmuši tā saukto „putnu brīvību“ un jo lielas klausu nastas. Kādas grūtības bija jāpārvar mūsu tautai, to rāda arī vācu vēsturnieks Ottons fon Rutenbergs 1860. g. augustā uzrakstītā savas „Baltijas vēstures“ ievadā. Tur lasām: „Kad ķeizars Aleksandrs I. triju (domāta arī Igaunija) provinču dzimtslaudim mūsu gadsimtenā otrajā desmitā bija atdevis pirmo un svētāko no cilvēka tiesībām — brīvību, tad brīvatlaistajiem vispirms uznāca apstākļi, kas bija gandrīz ļaunāki par pašu dzimtbūšanu. — Tiesību apstākļi, kurus brīvatlaistie iestājās, no paša sākuma bija kungiem par labu, un tā ka arī visa tiesu vara bija nodota muižnieku rokās, tad zemnieki bieži atradās gandrīz pagalam beztiesību stāvoklī. Šis nejaukais pārejas stāvoklis, kur varas vietā bija stājusies negodīga viltība, Vidzemē un Igaunijā diemžēl pastāv līdz šai dienai“. Tā ir patiesa un zīmīga vēsturnieka liecība.

Grūtais kļaušu laiks, kas oficiāli Kurzemē turpinājies līdz 1867. un Vidzemē — 1869. gadam mūsu daiļliterātūrā pa daļai atspoguļojies. Monumentālu darbu vēl nav. Jāieskatās sekojošos populārajos stāstos: Augusta Deglava „Vecajā pilskungā“, Lercha-Puškaiša „Ojarā“, Doku Ata „Krišā Lakstā“, Neikēna „Puriņā un Kalniņā“, arī Ausekļa „Līdumniekā“ un ne daudzās Līventāla laikmetiskās dziesmiņās. Spilgtākais no minētiem darbiem ir Deglava „Vecais pilskungs“, kas rāda kāda Zemgales novada dzīvi. Še vārda patiesā nozīmē valda muižnieks, kas pats sevi dēvē par veco pilskungu. Šai vārdā viņu sauc arī visa apkārtnē. Autors šo „zemes“ valdnieku raksturojis kā vīru, no kā visi bijušie, tiklab saimnieki, kā kalpi, pat gani, kas ceļmalā ganijuši lopus, bēguši krūmos, ieraudzīdami veco pilskungu pa ceļu braucam. Tāds nu viņš bijis... ar divkaujā sašauto greizo degunu.

Bet mūs šē interesē latviešu ļaudis un viņu tiesiskais un saimnieciskais stāvoklis. Izrādās, ka vecajam pilskungam bijušas arī vairākas kroņa muižas uz renti un līdz ar to daudz padotu māju. Saimnieki, kas apsaimniekoja šīs mājas, bija pilnīgi pilskunga varā. Deglavs atzīmējis, ka tanī pagastā neesot daudz vecu vīru, kas nebūtu no viņa dabūjuši pērienu; kādu plīķi pa ausi no viņa dabūjis gandrīz katrs. Visiem saimniekiem bija jāiet un arī savi ļaudis jāved uz muižu klausās. Turvākiem saimniekiem muižas gaitas bija vieglāk izpildīt un palika britiņš pašu darbiem. Turpretim tiem, kā mājas bija verstēm un jūdžēm attālu, bija tīrais posts. Viņi tikko spēja izpildīt kļaušas, un tikai zagšus tie varēja pietikt pie paša darbiem. Šādās attālās mājās reti kāds saimnieks varēja ilgāk par gadu izturēt — tas gāja ar plānu maizes kumosu grūtajos muižas darbos un beidzot izputēja. Šādi gadījumi, acīmredzot, bija pamatā kļaušu laiku dzejnieka Līventāla dziesmiņās „Matīsiņš“ vārdiem:

„Saimniekam nav ne nieka;
Ak tie paši badu cieš.“

Šādās mājās par saimniekiem ielika turīgākos kalpus, ko nozīmēja muižas valde. Ja izraudzītie atsacījās pieņemt saim-

nieka godu, tad tos atsauc uz muižu un lika nopērt; pēc dabūtā pēriena bija jāuzsāk grūtā saimnieka gaita. Šādu piemēru Deglavs savā stāstā rādījis Līču Jurkas personā, kam piedāvā Vilupju mājas, kur nevienai ēkai nav jumta un sētā ne viena mietīņa. Izrādās, ka viņš ir kalps ar nelielu inventāru un tādēļ tam jāiet par „saimnieku“. Kad Jurka atsakās, tad vecais pilskungs liek uzskaitīt piecpadsmit koku un piespiedu kārtā novest uz Vilupju mājām.

Ipatnējs stāvoklis bija tā sauktajām vagaru mājām. Viņu saimnieki izpildīja muižā vagara amatu kā atlīdzību par māju izmantošanu. Deglavs šādus vagarus raksturo kā ļoti lepnus un bargus kungu kalpus, bet tomēr — dažkārt tos piemāna tādi vīri kā uzdzīvotājs Sproģis, nododams ar vienu celmu vezumu piecus.

Kā redzam, latviešu saimnieciskais stāvoklis bijis atkarīgs no kungu iegribām un viņu dienestnieku kombinācijām. Deglava stāstā tādā situācijā nonāk pieminētais Sproģis ne tik daudz viņa tiešas vainas dēļ, bet tāpēc, ka muižas vagars Blambušs „Sproģu“ mājas bija iekārojis savam brālim. Vagara nodomu zināja visi un to jau dēvēja apkārtņē par jauno Sproģi, lai gan mājas tas vēl nebija dabūjis. Bet vecais Sproģis vēl arvienu turējās. Tas pareizi izpildīja muižas gaitas, par ko jo sevišķi rūpējās enerģiskā māju saimniece.

Kas attiecas uz latviešu tiesisko stāvokli, tad par to nopietni runāt nenākas. Visas trīs varas — t. i. likumdevēja, administratīvā un tiesas vara bija muižas īpašnieka rokās. — Tā rikojās arī Deglava vecais pilskungs. Bieži vien viņa dusmas noārdīja visas varu robežas, un soda mērs bija plaukas, piecpadsmit — arī vairāk „koku“ (domāti sīteni) vai padzīšana no klaušu mājām, kur dažkārt bija ieguldīti vairāku paaudžu darbs un pūles. No mūsu dienu tiesiskās sadzīves iekārtas viedokļa jaunām paaudzēm grūti būs iejusties šai klaušu laiku stāvoklī un psiholoģijā. Bet viena lieta gan mums visiem ir skaidra — ienācēju muižnieku patvarība krāja arvien vairāk karstas ogles zem viņu pašu kājām.

Deglava stāstā mums paveras viena otra klaušnieku darba aina, viens otrs svarīgāks notikums. Kā tādu šē gribu

atzīmēt liktenīgo lōžu vilkšanu, kas jaunekli padarija vai nu par krievu zaldātu uz 25 gadiem, vai arī atsvabināja no grūtajiem dienesta gadiem. Apskatāmā klaušu laiku stāstā briesmīgo pirmo numuru izvelk simpatiskais Bērzaļu saimnieka dēls Indriķis, kas bija iecerējis Sproģu saimnieka meitu Luzi. Nebija viņam arī agrāk izdevies kļūt par muižas rijkuri, kāds pienākums atsvabināja no kara dienesta. Stāsta autoram beidzot patīcis šo jautājumu tā atrisināt, ka pats vecais pilskungs izpērk Indriķi no zaldātiem, pateikdamies par to, ka Indriķis viņu izglābis no neizbēgamas nāves ziemas putenī ar pārsistu galvu.

Augusts Deglavs „Vecā pilskungā“ galvenā kārtā rādījis latviešu grūtās darba gaitas un nastas un kungu patvarības. Nepamanītas še paliek latviešu garīgās intereses, izņemot pārtaru skaitīšanu Sproģu mājās, ko noklausās pats vecais pilskungs, gluži tāpat, kā to Neikēns licis darīt jaunajam muižas īpašniekam Kalniņa mājās stāstā „Vai devitais bauslis vēl spēkā“. Šī ar uguns un zobena palīdzību atnestā kultūra vēl ir diezgan vāja un nepopulāra. Daudz mīļākas latviešiem ir tautas dziesmas un viņu dziedāšana gan darba gaitās, gan krogos, gan dažādās svinībās, piemēram Indriķa un Luzes kāzās, kur apdziedāšanās dziesmas deva dzīrēm ļoti dzīvu gaitu un nokrāsu. „Tur katrs kāzu viesis,“ saka autors, „tapa no meitām un sievām it jocīgā un nevainīgā vīzē piezobots un apdziedāts. Arī vecais pilskungs netapa žēlots, bet dabūja savu tiesu“.

Līdzīgs krietnajam Indriķim Deglava „Vecā pilskungā“ ir Lercha-Puškaiša godsirdīgais un spēkā varenais Ojars stāstā ar to pašu nosaukumu. Ar šo varoni mēs pārejām uz Talsu apkārtni, kur piederībā meitas dziedādamas vicojas, bet citādi plūst tā pati klaušu dzīve. Arī še kungu muiža ir centrs, ap kuru saistās visi darbi. Talsu muižas vagaris Pamīlis saņem no muižkunga rīkojumu apziņot divdesmit šķūtniekus muižas brandvīna vešanai uz Rīgu. „Še tev vasaras svētki! Kulies nu atkal šinī ceļā piecpadsmit jūdzes uz Rīgu“, vecais Pamīlis pie sevis nodudināja. Viņš gribēja izvēlēties vedējus, kas jau būtu paspējuši savus neatliekamos darbus apdarīt, bet apdomā-

ies noteica: „E! tikpat, kuram tad nu nav darbu pilnas rokas, ziņošu no viena gala!“ — Izrādās, ka citkārtējo krustnešu saimnieciskā un tiesiskā vara arī šinī Kurzemes daļā ir liela un neaprobežota. Valdgaies muiža skaitās par galveno, citas — mazākas tai pieskaitītas kā lopu muižas. Tāda ir arī Talsu muižele. Pats lielskungs dzīvo Rīgā. Viņa vietā muižkungs, kas piecus gadus nav bijis pie dievgalda, ar visu bardzību un negantību valda un pārmāca padotos kļaušu saimniekus un to laudis. „Ir k o k o t ā j s diezgan! Atminat, ko labi aizviņnedēļ ar Kļācumu ļaudīm tas izdarījis“, — tā par muižkungu atsaucas vāgaru mājas Jānis. Vēl tālāk iet šis vācietis muižkungs un kļūst par Niedras muižnieka Zandena prototipu: viņš iekāro zemnieku skaistākās meitas un, lai tās iegūtu savām iegribām, pieņem viņas par istabmeitām. Tā tas pavēl vāgaram viņa mājas skaisto un iznesīgo Maju nogādāt muižā. „Ja Maju neatvedīsi ar labu, tad pavēlēšu. Nepiemirsti, ka man tā vara!“ uzklīdz muižkungs, kad vāgaris bija mēģinājis tam izlūgt šo upuri, aprādīdams, ka Maja kā paša bērns izaudzināta un kā rozīte logu priekšā izplaukusi. „Kādēļ,“ lūdžas tas, „tīši jūs gribiet man šo mājas skaistumu noplūkt. Kādēļ tādu baltvaidzīti asarās peldināt?!“ Tad vāgaris kā baznīcas pērminderis atgādina „cienīgam kungam“ tā iekārošanas grēkus Dieva priekšā. „Turi muti! Sprediķi negribu dzirdēt! Pēc jaunās nedēļas tu man Maju atvedīsi!“ beidzot pavēl muižkungs.

Še drusku apstājāmie pie kļaušu laiku muižas varenajiem, lai redzētu, kādā mērā tie vēl netālā pagātnē ārdījuši latviešu tautas dzīvi ne tikai saimnieciskā un tiesiskā, bet arī tikumiskā ziņā. No tā laika pagājuši tikai piecdesmit-sešdesmit gadu... Bet tomēr — arī viņos kļaušu laikos izauguši vīri kā ozoli un garā krietni, droši un tīri. Tāds jau ir pats Ojars — Talsu stiprinieks, kā jaunībā paveiktos darbus pazīst pat mazie lasītāji. Stāstiņa noslēgumā citkārtējais spēka varonis pārnāk no kara dienesta, kur pavadījis 23 gadus. Aprādītais Valdgaies muižkungs bija uzsūtījis Ojaram rekrūšu ķērājus, lai tādā kārtā to dabūtu pie malas, jo Ojars bija iecerējis Maju.

Kopā ņemot Deglava „Veco pilsungu“ un Lercha-Puš-

kaiša „Ojaru“, mēs mazliet spējam ieiet klaušu laikmetā, ko pārdzīvojusi Kurzeme.

Doku Atis atstājis stāstu iz seniem laikiem „Krišs Laksts“. Te, vispirms, mēs iepazīstamies ar kādas Vidzemes Spīdzenes muižas patriorchālo dzīves iekārtu. No muižas cilvēkiem mūs var interesēt divi latvieši, Krišs Laksts, kas sākmā bijis muižā par virtuves puisī, bet vēlāk lizdams un melodams kļuvis agrākā Vecpēterā vietā par vagarī. Tālāk mēs redzam, ka Dokas Vidzemes vagarī nepavisam neatšķiras no saviem Kurzemes amata brāļiem.

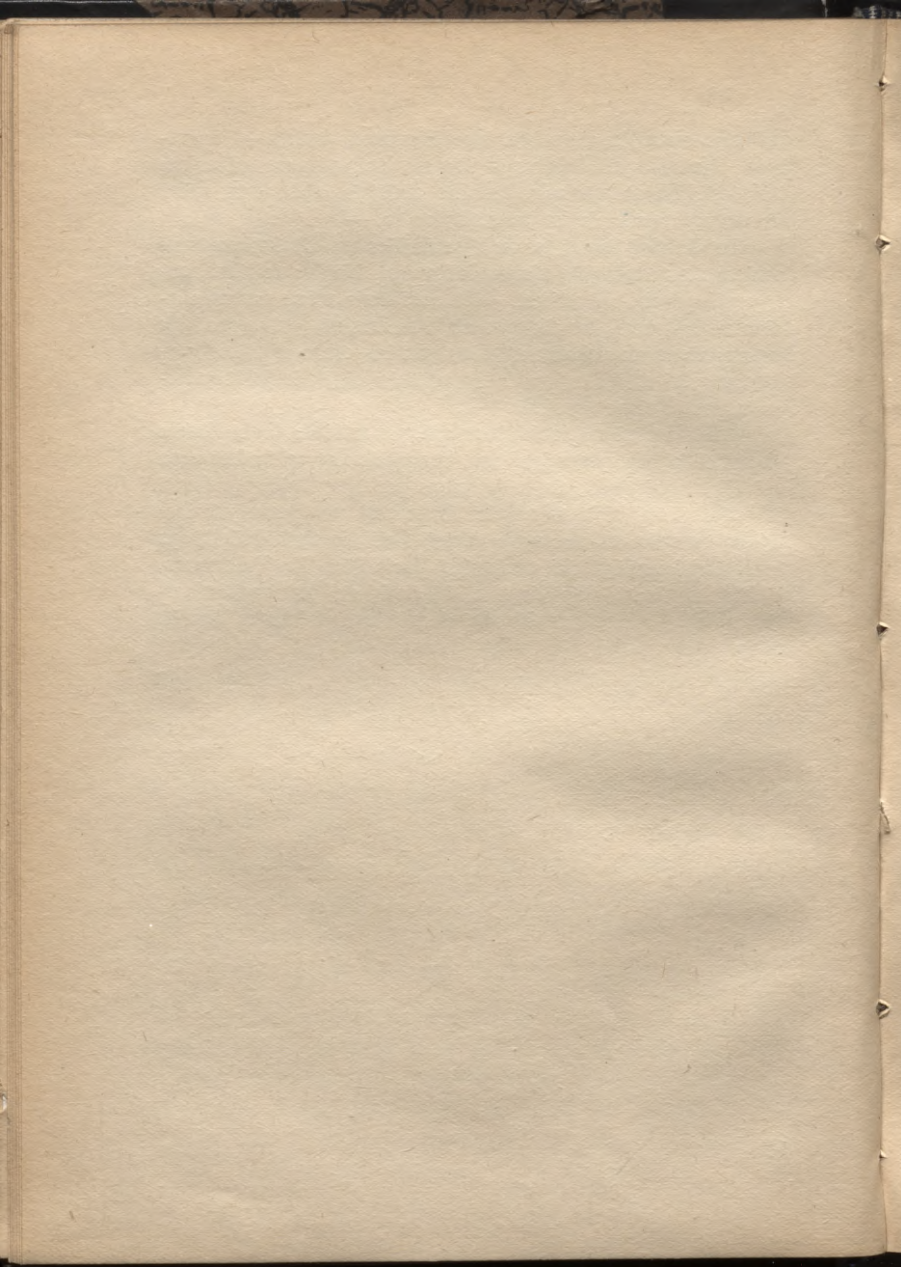
Otrs ir kunga sulainis Džons — Spīdzenes muižas pirtnieka dēls. Vēl vecais lielkungs bija Džonu drusku paskolojis un tad iecēlis par savu sulaini. Jaunajam lielkungam Džons tā paticis, ka viņš to ne par kādu naudu nebūtu otram atdevis. Lieta tā, ka Džons, pārvaldīdams labi vācu valodu, veikli un interesanti prot stāstīt kungam dažādas lietas un jokus. Kādu reizi Džons atzīstas savam kungam, ka viņam krūtīs snauz aplēpti pērkonī un zibeņī, kas vajadzīgā reizē var izlauzties, spert un dragāt. Ieinteresēts par tādām Džona spējām, kungs prasa: „kas tad būtu tie speramie?“ Un sulainis paskaidro: „Mani speramie — Krišs Laksts, melderis, krodznieks un ķēķa Zūza — tiem visiem iedot vilka pasi un izspārdīt iz muižas, lai staigā savu ceļu!“ Tālāk kungs jautā sulainim: „Bet ko tu, Džon, domā par zemniekiem? Vai tie ir blēži, vai nav?“ — Te Džons paskaidro, ka viens otrs blēdis varot gadīties viņu vidū un tie tad arī esot lieli draugi ar muižas neliešiem, bet zemnieku vairums ir un paliek krietni cilvēki. — Beidzot Džonam tiek uzdots pievākt muižas blēžus, ko enerģiskais sulainis arī izdara. Muiža tiek no viņiem tīra. Arī izliktais saimnieks dabū atpakaļ savas tēvu tēvu Žagarlaužu mājas un dzīvo mierīgas vecuma dienas.

Visam klaušu stāstam cauri iet gudrais un staltais sulainis Džons. Autors licis viņā iemilēties jaunajai kaimiņu muižniecei Paulīnai. Tā tomēr ir blakus epizode. Bet gaišākais moments visā darbā gan ir tas, ka Džons pratis un gribējis, kā kalējs Ješka izteicās, caurām naktīm lauzties ap grāmatām. Klaušu laiku trulā atmosfairā un trūcīgos dzīves

apstākļos pirtnieka dēls bija iecerējis jauku mērķi — augstskolu. Kad jaunais lielskungs bija nosvinējis savas kāzas un visi viesi bija aizbraukuši, tad kā pēdējais aizbrauca mūsu Džons; viņš aizceļoja uz a u g s t s k o l u. —

Te nu visā īsumā esam atsaukušies uz labākajiem darbiem, kas atspoguļo klaušu laikmetu. Kā jau teicām, monumentālu darbu vēl trūkst. Bet aprādītais mūsu tautas pārdzīvotais laikmets, kas tik tuvu aiz muguras un par ko runā tik daudzas ziņas un dokumenti, būtu gan ietverams lielākos monumentos, lai nākošās paaudzes varētu pilnīgāk ieskatīties savas tautas pagātnes spoguļī. —

Mūs interesē no sacītā konstatēt, ka latviešu tauta klaušu laikmetā bija bez zemes īpašuma, bez tiesību normām, bet nesa sevī dārgas vērtības: drošu izturības garu, neatlaidīgu tieksmi piekerties savai tēvu zemei kā īpašumam no neatmināmiem laikiem un celšanos uz augšu garīgā ziņā, ko simbolizē Džons un reāli apliecinājuši tādi censoņi kā Juris Bārs, Kr. Valdemars, Kr. Barons, Andrejs Spāģis u. c., kā darbi guļ atdzimušās Latvijas pamatos, kaut gan šūpulis tiem kārts drūmajos klaušu laikos.

V nodaļa.

Pamodas zīmes un vārdi.

Drīzi vien pēc atsvabināšanās no verdzības latvju tauta sāka taustīt un meklēt pēc sava nākotnes ceļa. Tagad mums dārgas visas tās domas, dārgi visi vārdi, kas izmociņā tautā sēja lielas ticēšanas sēklu, audzināja viņā spēkus piecelties no zemē notriekta stāvokļa, vairoja augšāmcelšanās garu un uzvaras gribu. Mēs pacietīgi nu iesim pa mūsu daiļliteratūras simtsgadu aizvijušos ceļu un mīlestībā pieminēsim tos darbiniekus, kas savas labākās domas un jūtas atdevuši latvju tautai un zemei. Līdz ar to mēs mācīsimies pazīt, kā augusi, sazarojusies un visu latvju tautu apņēmusi augšāmcelšanās doma dzīvot neatkarīgu, patstāvīgu — suverēnas tautas un valsts dzīvi.

Beztiesiskajā 18. gadusimtenī latvjiem sava mākslas dzeja, kā to jau agrāk vērojām, vēl nevarēja rasties. Liela loma piederēja agrāk un piekrita arī vēl tagad krāšņajām tautas dziesmām, teikām un pasakām. Viņās izpaudās mūsu tautas radošais gars, liecinādams savu cēlumu un daudzpusību. Tautas gara mantas audzināja un attīstīja latvju paaudzes, vezdamas tās pa drošu ceļu pie savas topošās nacionālās mākslas literatūras. Tautas gara mantas kļuva mūsu nacionālai dzejai par stipru pamatu, uz kuŗa 19. gadusimtena sākumā latviešiem pašiem nācās veidot savu daiļliteratūras celtni.

Te pirmā vietā jāmin Kursas dzejnieks **Neredzīgais Indriķis** (1783.—1828.), kas uzskatāms par mūsu mākslas dzejas pirmo dzejnieku. Piektajā dzīvības gadā viņš pazaudējis acu gaismu, bet zēns attīstījies no dzirdētām dziesmām un priekšā

lasīšanas. Vēlāk tas sācis sacerēt dziesmas, ko uzrakstījis un izdevis turienes (Apriķu) mācītājs Elverfelds. Neredzīgā Indriķa dzeja apskatāma tikai kā viņa laikmeta zemnieku dzīves un to interešu atspoguļojums. Tādā nozīmē tā ir vērtīgs laikmeta dokuments. Zīmīgi, ka dzejnieks aicina un skubina vadīt bērnus skolā — „ka bērni nevien lasīt, bet rakstīt, rēķināt tur mācās“ un ieteic gādāt par skolām, vēlēdamies, „lai mācītāji strādā pie skolas amata“. Savā garākā dzejojumā „Uz savu tēva zemi Kurzemi“ aklais dzejnieks priecājas par Kurzemes auglīgiem laukiem un zājupilnām pļavām. Sabiedriskās attiecības Indriķis atzīst tādas, kādas tās pašreiz pastāv, t. i. kungu un ļaužu (zemnieku) attiecības. Dzejnieks grib:

„Lai ļaudis kungiem strādā
Kā godam pieklājas, —
Lai kungi ļaudis taupa
Un dzīvo sātīgi,
Ne aplam dzen un laupa:
Tad klūs tie svētīgi.

Savas tautas atlaišanu no verdzības Indriķis attēlojis alegorijā „Brīvestības precēšana“. Še dzejniekam brīvestība ir nabaga brūte, ko audzinājuši dzimtskungi. Tie uz savu izaudzināto saka:

„Ej nu ar prieku vesela
Iekš jaunu dzīvošan',
Tu biji man paklausīga,
Tev vēlu labklāšan'!

„Brīvestības ieviešanas gādātājiem un strādātājiem“ (še domāti vācu muižnieki) dzejnieks liek sacīt:

„Nu visa mūsu rūpēšan'
Ar prieku pabeigta,
Un mūsu siržu vēlēšan'
Ar godu pildīta.“

Sacītais pietiekoši gaiši rāda, ka Indriķim nav bijis objektīvas skaidrības par 1817. gada likumu, kas Kurzemes latvie-

šiem-zemniekiem piešķīra pazīstamo „putnu brīvību“ bez sen-
tēvu zemes un pilsoņu tiesībām. Tomēr jāatzīst, ka aklā dzej-
nieka domas un prāts allažij bijuši pie latviešu tautas un viņas
reālām vajadzībām — skolas, baznīcas, iespējamās labklājības,
ilgstoša miera un labām kungu un zemnieku attiecībām. Bet
visam tam pāri pacēlusies dzejnieka tēvzemes mīlestība.

Laika ziņā tuvu Neredzīgajam Indriķim stāv retāk piemi-
nēts latvju kultūras darbinieks un dzejnieks **Juris Bārs** (1808.—
1879.), Līvberzes kalēja dēls; 25 gadu vecs tas nobeidzis ģim-
naziju, studējis Tērbatā medicīnu un 10 gadus bijis Dundagā
par ārstu (1843.—1853.). Juris Bārs grūtajos klaūšu laikos nav
novērsies no savas tautas, kā to simtiem inteliģentu darija
daudz vēlākā laikā, bet palicis uzticīgs savai tautai un viņas
kultūras darbam. Viņš piedalījies „Latviešu literāriskās bied-
rības“ sapulcēs gan ar referātiem, gan pārrunās. Par 1847.
gadā minētās biedrības sapulci pazīstamais Andrejs Spāģis
kādā vēstulē starp citu raksta: „Visas sapulces galva man li-
kās esam doktors Bārs no Dundagas, latvietis no dzimuma.
Doktors Bārs ieskata par sevišķu godu sev, ka viņš ir latvietis
un parāda visās savās runās kvēlojošu savas tautas mīlestību;
atsevišķus cilvēkus viņš atļauj pelt, bet tautu nekad nē, ko viņš
dedzīgi un lieliski aizstāv un atsīdams novērš no viņas katru
uzbrukumu. To viņš arī ir spējīgs darīt, jo tas ir spēka vīrs un
labi pazīstams ar visiem agrākiem un tagadējiem apstākļiem!“

Mūsu Līvberzes censonis un inteliģentais patriots sace-
rējis vairākas pasakas (piem. Cūka un lakstīgala, Zālamana
gars, Suņu draudzība u. c.) saistītā valodā, kas visas iespīestas
„Latviešu Avīzēs“ 1847. gadā. Gadu iepriekš minētais laik-
raksts iespīedīs dzejoli „Kurzeme“ ar autora nepilnu parakstu.
Šo dzejoli, spriežot pēc valodas un viņa bagātā satura, drīzāk
varam pierakstīt Bāram (kā to darijis A. Birkerts, Latviešu
inteliģence II, 242. l. p.) nekā skolotājam Bronovam (kā domā
L. Bērziņš, sk. I. M. M. 1930. g. Nr. 7/8). Atzīmēsīm šā dzejoļa
dažas domas:

Mīlotā zemīte, kas tu mūs nesi,
Kas tu mūs dzemdējsi, audzējsi esi!

nākumus, Līventāls toreizējos laikrakstos „Latviešu Avīzēs“ un „Latviešu ļaužu draugā“ sniedzis savas dzejas darbus. Viņa dziesmiņās sabiedriskie motīvi nav svešie. Dzejnieks dzied par kungiem un zemniekiem un līdzīgi Neredzīgajam Indriķim saka:

„Lai dzīvo kungi, zemnieki
Bez kādas skaudības!
Lai zemnieks kungus neapskauž,
Lai kungi ļaudīm dzīvot ļauj!“

Lai gan Līventāls cenšas apdziedāt zemniekus, sacīdams, ka tie par visām kārtām bagātāki, jo dod maizi visiem citiem, tomēr reālā īstenība viņam rāda citu ainu. Dzejolī „Latviešu dziesmiņa“ Līventāls noteikti pasaka: „Latviski es domāju, brāļu sāpes sajūtu“. Kā remdināt šīs brāļu sāpes — to Līventāls nav pratis pasacīt. Viņš apmierinās ar patreizējo stāvokli, teikdams:

„Savā kārtā pieturos,
Kuŗā Dievs man licis ir,
Šī man laimību piešķir.

Būdams kādu laiku arī par pagasta rakstvedi, Līventāls mācījies ieskatīties savas tautas beztiesiskajā stāvoklī. Viņā pamostas intuitīva sajūta, ka latvju tauta jāaizstāv, kādēļ tas savu „Latviešu dziesmiņu“ arī nobeidzis vārdiem:

Teiciet, citas tautiņas,
Kas par latviem nosmejas —
Kas tā dzīvo latviski,
Voi tie ne ir cilvēki? —

Dzejolī „Tēvu tēvu ieraša“ Līventāls notēlojis putnu dzīves ainu zaļā pakalniņā un griežas pie skolas bērniem ar sirsniņu skubinājumu:

„Še zaļais pakalniņš ar sauli,
Kas jūsu prātus mudina,
Lai kūtri tup uz muļķu prauli,
Jums kāpt būs prāta gaišumā.“

Šis aizrādījums — „kāpt prāta gaišumā“, kas vēlāk palika par drošu ieroci patstāvības cīņām, ir vērtīgs dzejnieka padoms latvju tautai.

Atzīmējams vēl Līventāla patriotisms, kas izteikts pazīstamajā dzejolī „Sveiks Baltijai!“ Še dzejnieks apliecina arī pats savu atdzimšanu un uzticību tēvijai:

Kur mani tēvi dzīvojši,
Kur grūti pūlējušies,
Kur dus tie kapā mierīgi, —
Tur esmu atmodies.
Un viņu kapi sludina:
„Dēls, šeit ir tava tēviņa,
Lai sveika Baltija!“

Pie pirmajiem mūsu rakstniekiem pieskaitāms arī **Ansis Leitans** (1815.—1874.), par ko Kaudzītes Matīss izteicies, ka viņš „čaklām rokām pina laika kavēklus“. Leitans tiešām pārtulkojis un sarakstījis vairākus stāstus, skubinājis latviešus uz nomu un zemturību, piegriezis vērību zemes reformai, bet še mēs atzīmēsim tā dzejojumu „Savas tautas smādētājs un skolas bērns“, kas atklātībā (laikrakstā „Tas latviešu ļaužu draugs“) parādījās 1838. gadā. Šai darbā rakstnieks centies noskaidrot jautājumu, kādā valodā jāizglitojas latviešiem un kādai tautībai jāpieslejas latviešu inteliģentiem. Savas tautas smādētājs, izprasījis skolas bērnu par tā mācībām, dod šādu padomu:

— „Tik vācu skola godā ceļ,
Tur vien, kas iespēj. godu smel;
Un — labāk valkāt zābaku
Nekā to bauru pastalu.“

Dzejnieks, izsacīdams savu pārliecību, liek skolas bērnam tā atbildēt:

„Es latviets esmu — palieku
Pie savas tautas; — prātīgi!
Ne vāciets vien var godā tikt,

Nei latviets zemnieks vien palikt,
Ir katrā tautā cienīgi
Un katrā arī zemnieki.“

Šī skolas bērna atbilde rāda, ka jautājumā par latviešu zemnieku stāvokli Ansis Leitans iet tālāk par Neredzīgo Indriķi un Līventālu, kas apmierinājās ar patreizējo stāvokli. Leitans, turpretim, uzsver, ka latvieši vienmēr nebūs tikai zemnieki.

Pilntiesīgas tautas jēdziens vēl nebija latvju daiļliterātūrā atradis savu atbalsi. Še jāatzīmē, ka ap to pašu laiku arī pazīstamais skolotāju semināra direktors Jānis Cimze prātojis, vai latvieši uzskatāmi par tautu. Viņš devis tādu atbildi: Pēc iezīmētām īpašībām un gara dāvanām — jā, pēc attīstības vēl nē. Attīstīta tauta ir koks līdz ziedam. Latvieši sastāda tikai sakni, t. i. zemkopju kārtu“.

Dzejā latviešus par tautu skaļi cildinājis Anša Leitana laika biedrs, dzejnieks **Jānis Ruģēns** (1817.—1876.), dzimis Valmieras Ruģēnos. Cīnīdamies pret žūpības izplatīšanos un postu, ko veicināja muižnieku atvērtie daudzie krogi visos pagastos, Ruģēns savā dzejā šķīlis spēcīgas gaismas dzirkstis, kas rādīja ceļu un iezīmēja nākotnes ideālus. Viņš atstājis virkni dzejoļu ar virsrakstu „Latviešu draugu dziesma“. 1842. g. Ruģēns tā izteicis savas domas par latviešu tautu:

Vēl tagad mūsu tauta
Tā kā iekš krēslas sēd!
Vēl laikiem vaļa ļauta,
Kas viņas godu ēd;
Tie laiki vēl ir tālu,
Kas tautu uzcelt var;
Vēl maz ir tādu brāļu,
Kas viņai labu dar’.

— — — — —
Vēl nespēj latviet’s dzīties
Pēc tā, kas godā cel.

Vai nesāks vienreiz beigties
Tā tumšā, gaŗā nakts?

— — — — —
Kad rīta blāzma spīdēs,
Kas mūs no miega trauc?
Kad latviet's balsi dzirdēs,
Kas viņa godu sauc!?

Redzēdams savas tautas grūto, beztiesisko stāvokli, dzejnieks Ruģēns apzinās pirmās latvju inteliģences pienākumus. Tos viņš saskata kalpošanā tautai un tādēļ arī saka:

„Tāpēc esi latviets dzimis,
Ka būs dzīvot tautas dēļ,
Labāk tas būt pirtī grimis,
Kam nav savas tautas žēl!

Šo pašu atziņu dzejnieks izteicis sekojošā pantā:

Kuŗš gan nīdēs savu tautu,
Kas gan labprāt par to smies?
Kuŗš gan tādām vaļu ļautu,
Caur ko tauta bojā ies?

Šinī sakarā jāsaprot, ka pirmās mūsu tautskolotāja paudzes, pie kuŗām jāpieskaita arī dzejnieks Jānis Ruģēns, patiešām uzskatīja par savu augstāko pienākumu kalpot tautai. Šo pienākumu atgādinājis arī J. Cimze saviem audzēkņiem, laižot tos tautā: „Mēs gribam kalpot savai, t. i. latviešu tautai“.*) Kalpošanu tautas brāļiem J. Ruģēns uzskata par laimi un prieku. Kas to nebūtu darījis, tam nebūs arī īsta prieka:

„Liec vien roku sev uz krūti,
Saki: „sirds bij kūtra gan!
Brāļiem kalpot man bij grūti,
Tāpēc maz ir prieka man!“

Tālajos pag. g. s. 50. gados J. Ruģēna nacionālisma apģotās domas nevarēja palikt bez ietekmes, lai gan tad vēl nebija aprindu, uz kuŗām atsevišķi latvju inteliģenti būtu varē-

*) Še kalpošana domāta gan tikai reliģiskā ziņā.

jusi savā darbībā balstīties. Bet no svara bija idejas, kas pavēra pirmajiem mūsu kultūras darbiniekiem jaunus apvārsņus un iedvesmoja viņus pašreizēji strādāt tālās nākotnes vārdā. Minēto lielā mērā veicinājis dzejnieks J. Ruģēns ar populāro domu un spēka pilno dzejoli:

„Kad atnāks latviešiem tie laiki,
Ko citas tautas tagad redz?
Kad aizies tumsība kā tvaiki,
Kas laužu acis cieti sedz?
Kad pūtīs vējš, kas spirdzina
Un tautas kroni mirdzina?“

Iepriekšējā pantā celtiem jautājumiem dzejnieks atradis sekojošu atbildi:

„Kad latvieši ar spēku dzītos
Uz to, kas prātu apgaismo,
Kad visi, cik vien paspēj, cīstos
Pēc tā, kas īsti aplaimo, —
Tad pūstu vējš, kas spirdzina
Un tautas kroni mirdzina.“

Tikko par dzejnieku Ruģēnu sacītais liecina, ka viņš savā dzejā vācu nonicināto zemnieku kārtu saucis pilntiesīgas tautas vārdā, radīdams viņā ceļšānās garu, skubinādams topošo inteliģenci kalpot latvju tautai viņas labākas nākotnes vārdā. Šos J. Ruģēna nopelnus mēs nedrīkstam aizmirst, apskatot mūsu priekšnacionālā atdzimšanas laikmeta dzeju.

Gadu agrāk par J. Ruģēnu Latvijas otrajā malā, Dunda-gas pagastā, dienas gaismu ieraudzījis dzejnieks **Ernsts Dinsberģis** (1816.—1902.). Savā garajā mūžā viņš ilgus gadus strādājis kā tautskolotājs, bet arvien čakli nodevies rakstniecībai. Dinsberģis laidis klajā ap simts grāmatu, galvenā kārtā tulkojumus. Viņš visiem spēkiem centies izplatīt mūsu tautā izglītības gaismu, kādā nolūkā sarakstījis vairākus populārzinātniskus rakstus. Teodors Zeiferts par Dinsberģi, starp citu, tā izsacījies: „Viņš centās latviešiem sniegt visu, ko pasaules

rakstniecībā atzina par labāko, bet viņa izglītība un līdzekļi bija priekš tam par nepilnīgiem; viņa darbos un centienos trūkst īpatnības; viņš paliek uz tiem pašiem pamatiem, uz kuriem atrodas vācu tautības latviešu rakstnieki“. Teodora Zeiferta novērtējumam ir jāpiekrīt.

Še mūs interesē E. Dīnsberģa oriģināldarbi, kas parādījušies pagājušā gadsimteņa pirmajā pusē. Vēlāk Dīnsberģa dzeju apēnoja Ausekļa un Pumpura vārdi. Jaunus garīgus apvēršņus latvju tautas lietā E. Dīnsberģis savā dzejā nav pavēris. Viņš atkārtō tās pašas domas, ko bija izteikuši Ansis Leitans un Jānis Ruģēns. 1847. gadā „Latviešu Avīzēs“ parādījās E. Dīnsberģa dzejolis „Par skolu“. Te apdziedāti skolas vajadzība un labums, kas no viņas nāk, un dots norādījums, kā vajaga pret skolu izturēties. Nav aizmirsts arī valodas jautājums. Dzejnieks paskaidro, ka dažās latviešu skolās mācoties vācu valodu ne tāpēc, lai latvieši paliktu par vāciešiem, bet šī valoda noder tiem,

„... kas grib caur grāmatām
Lab' iekopties iekš gudrībām,
Jo latviešiem ir mazums grāmatas
Un daudz tiem driķēt ar' neder ne maz,
Tāpēc ka maza tauta tā
Un maz turklāt vēl kāriģa
Pēc labām, gudrām grāmatām.“

Dzejnieks labi sapratis savas tautas valodas spēku un, viņu cildinādams, tā novērtējis:

„Voī mūsu valoda
Jel kādā vīzē smādama?
Tā vieģli tek, kad runāģam,
Un jauķi skan, kad padziedam.“

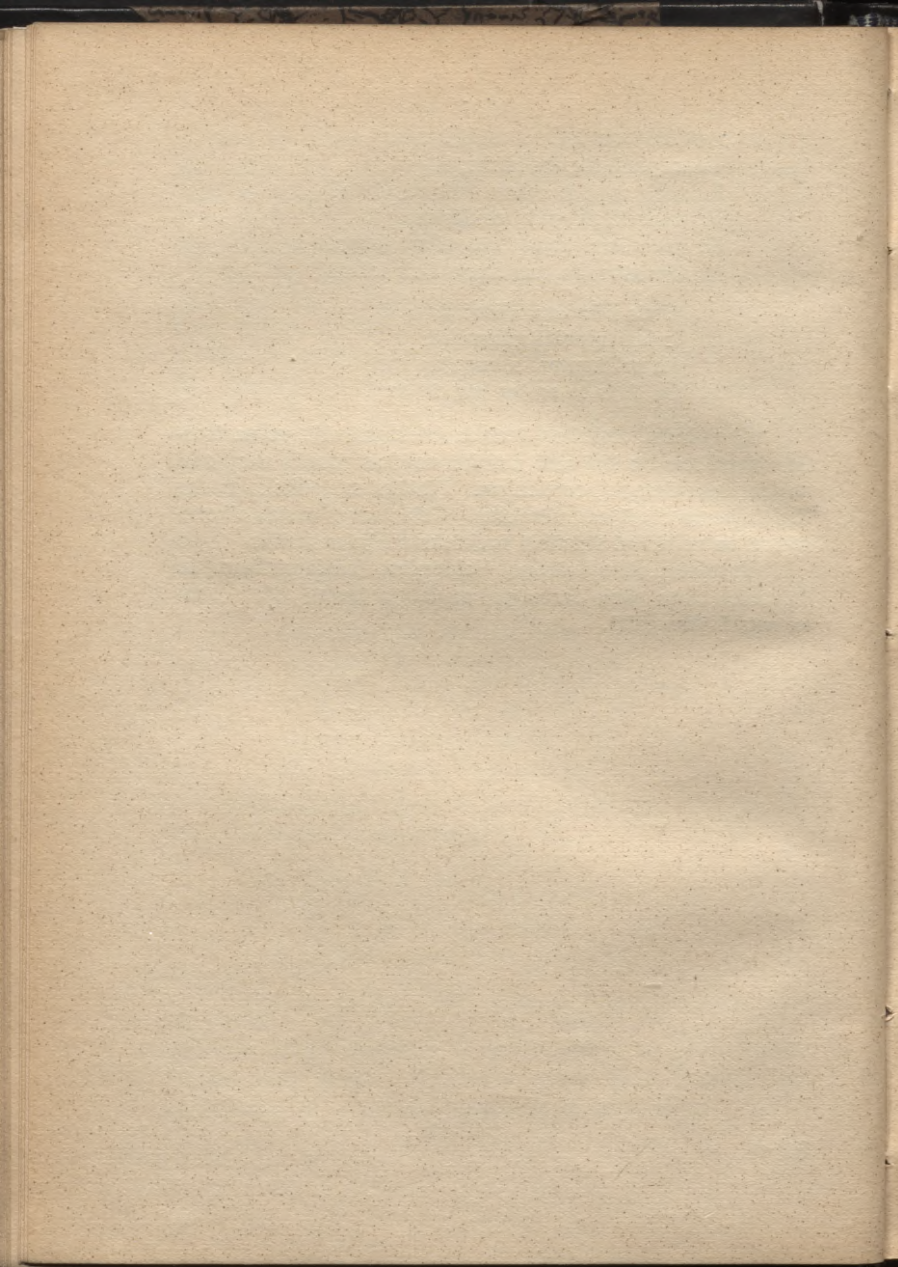
Skolas un izglītības lielo nozīmi E. Dīnsberģis izteicis šādos vārdos: „Ak skola! ak tu zelta vārds!“ Viņš prasīģis, lai izģlitotie latvieģi neķaunas no savas tautģības, un pamudģna tos strādāt tautas labā. Jau atģimētā „Goda rģmģ“ E. Dģnsberģģis šo jautāģjumu tā atrģsināģģis, jautāģdams un atģbildģdams:

Bet, brāļi, sakiet, vai mūžīgi mēs
Tik neprašī bērniņi būsīm,
Ka svešiem vien apkopt mūs vajadzēs?
Vai kādreiz tik gudri nekļūsim,
Ka nevarēsīm kalpot cits citam labprāt
Ar dāvanām, ko tam Dievs licis iekrāt?

Gods Dievam! Daži latvieši
Ir jau tā prātā gaismotai,
Ka brāļiem prātu kopt jau var,
Un dažs to ar jau labprāt dar'.

Kā redzam, izglītības lietā dzejnieks stāvējis uz nacionāliem pamatiem un šinī ziņā noteikti novilcis robežu starp sevi un „latviešu draugu“ centieniem. Plašāks sabiedriska motīvs E. Dinsberga dzejā nav vērojams. Ceļus savas tautas oikonomiskai un politiskai attīstībai dzejnieks nebija saskatījis.

Vajadzēja nākt Krišjāņa Valdemāra jaunlatviešiem, lai iezvanītu cīņas pilnu darba posmu latvju tautas atdzimšanas un patstāvības gaitā.

VI nodaļa.

Gars un centieni jaunlatviešu dzejā.

Pagājušā gadusimteņa vidū latvju tautai radās jauni dzīves apvārsņi; jaunas ilgas un cerības kā pavasara dzīvības spēki aplidoja mūsu zemi un tautu. Šo garīgo sajūsmas vilni radīja pulciņš latvju studentu Tērbatā, kas paši bija atdzimuši gadu simteņiem aizkavētam nacionālam kultūras darbam un modināja uz viņu arī savu tautu. Viņu vadonis un ideālogs bija Krišjānis Valdemārs. Ap viņu pulcējās tie latvju tautības intelliģenti, kas noteikti sevi atzina par latviešiem un atzina par savu svētu pienākumu strādāt un uzpurēties savas tautas nākotnes vārdā. Šejiens vācieši (mācītājs Braže) tos pielīdzināja Heines laikmeta jaunvāciešiem un turpmāk viņus dēvēja par jaunlatviešiem, saprotot zem šī vārda ateistiski noskaņotus latvju nacionālistus — revolūcionārus. Bet latvju kultūras un politiskā vēsture nesusi un nesīs vēl tālā nākotnē ja un latviešu nosaukumu kā goda vārdu un tautas atdzimšanas paroli.

Jaunlatviešu kultūras darbs, sākot ar pagājušā gadusimteņa piecdesmitajiem gadiem, laidis tālas un dziļas saknes latvju tautā. Viņu slavenā pulkā apvienojās drošsirdīgais publicists un tālredzīgais politiķis ar mūzas apgaroto dzejnieku un reti drošsirdīgi uzsāka cīņu par savas tautas tiesībām. Jaunlatviešu padarītais darbs mūsu tautas dzīvē radījis laikmetu, kas ilgi vēl saistīs nopietnu pētīšanas darbu; viņš devis spēku un garu, kam latvju tautā piederēs mūžīga slava.

Še apstāsimies pie pirmo jaunlatviešu dzejas darbiem un atzīmēsim to garu un centienus, kas viņos izpaudušies.

Pirmā vietā te jāmin jaunlatviešu vadonis **Krišjānis Val-**

demārs (1825.—1891.). Viņš daudz strādājis publicistikā, no skaidrodams un propagandēdams jurniecības lietu, bet visde- dzīgāk gan organizēdams cīņu pret muižniekiem un viņu privi- lēģiju cietoksni latvju tautas zemē. Daiļliterātūrai Kr. Valde- mārs maz devis. Šinī sakarā varētu runāt vienīgi par tā mazo grāmatīņu „300 stāsti, smieklu stāstiņi un miklas“, kas iznāca, autoram Liepājas ģimnazijā vēl mācoties, 1852. gadā. Grāma- tiņas priekšvārdā mēs redzam, ka sastādītāja nolūks ir „pa- skubināt uz grāmatu lasīšanu un prātu cilāšanu“. Pirmaja rak- stiņā „Vārdi par grāmatām“ Kr. Valdemārs saka, ka pagājuši jau 30 gadu pēc dzimtbūšanas, bet latviešu tauta vēl ļoti maz dzenoties uz priekšu. „Patiesi sirds sāp, uzskatot to neticamu muļķību un garīgu tumsību dažā stūrī mīlas Kurzemes“, sūdzas topošais jaunlatvietis un turpat jautā: „Vai jau nav tumsība, kas cilvēku par lopu dara, caur daudz gadu simteņiem Kurzemi aplājusī?“ Tā jautādams, Kr. Valdemārs konstatējis vēstu- risko patiesību, ka svešie iekaroņi nav vis atnesuši kultūru un veicinājuši viņas attīstību latvju tautā, bet gadusimteņos vi- ņas zemi ar tumsību pārklājuši.

Verdzības tumsības izklīdināšanai Kr. Valdemārs izrau- dzījies drošāko līdzekli — izglītību. Jaukajā „Gana dziesmiņā“ viņš pamudina ganiņus ķerties pie grāmatām, uzslavē skolā ie- šanu ziemas laikā, bet no jauna atgriežas pie patstāvīgas lasī- šanas, sacīdams:

„Bet īsts prieks pie grāmatām
Rodas tik iekš brīvdundām.“

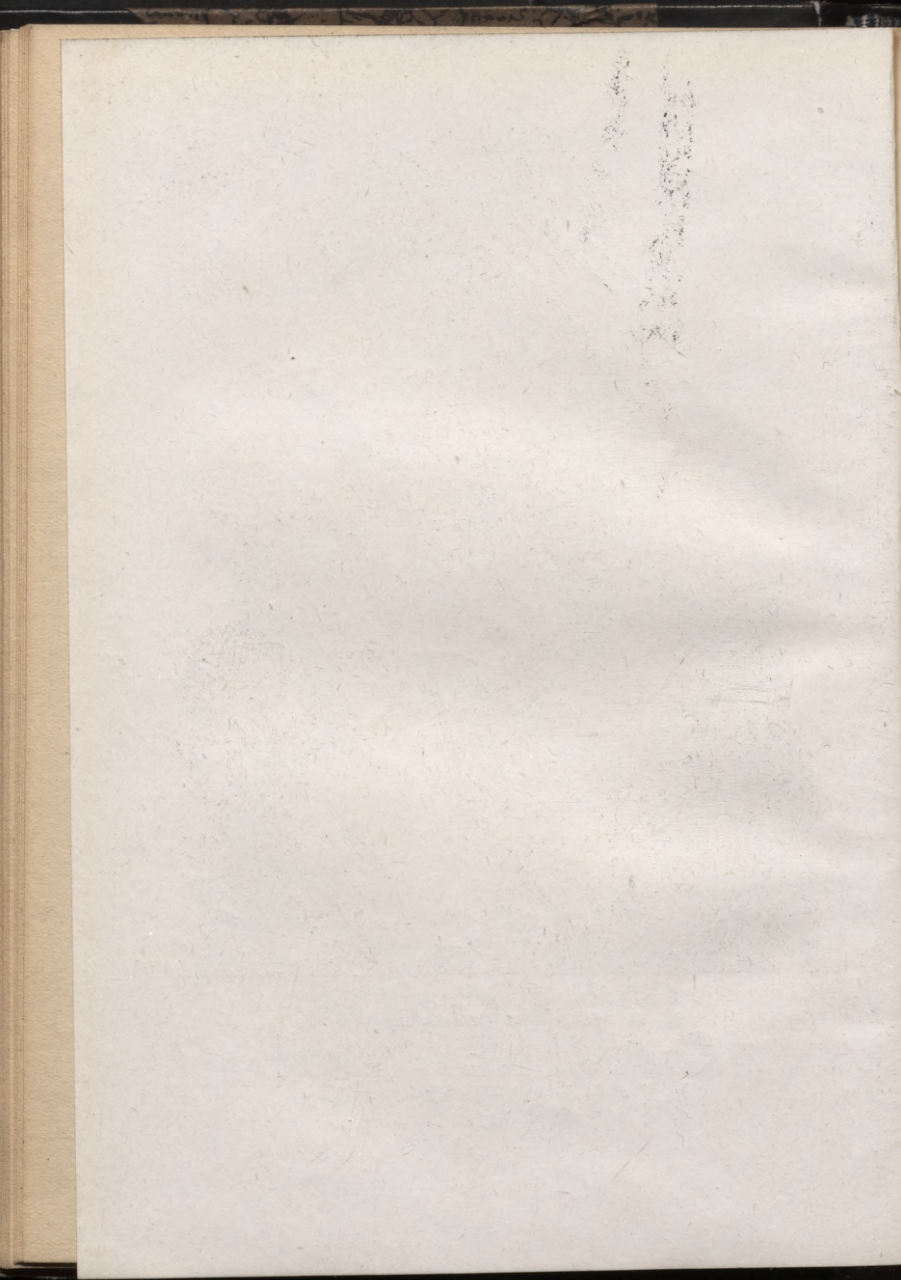
Autors pārliecināts, ka patstāvīga neatlaidība dos visla- bākos panākumus un tādēļ tai pašā dziesmiņā apgalvo:

„Tam vien prieki gavilē
Visā platā pasaulē,
Kas ar prātu dedzīgu
Dzenas iekrāt gudrību.“

Mudinādams jaunatni pēc izglītības, Kr. Valdemārs pie sava laika intelligentiem griežas sekojošiem vārdiem: „Ak snie-

**1905. GADA
GAVĪLES UN
NOPŪTAS**

dziet jūs, kam Dievs līdzējis pie gaismas tikt un tās gudrības saules spīdumu baudīt, sniedziet jel saviem brāļiem tumsībā roku un velciet tos gaismā“. Ar patiesu jaunības dedzību un karstu patrioṭa sirdi Kr. Valdemārs jo drīzāk grib panākt pagātnes tumsas izkļiedēšanu. Šai darbā viņš aicina visus: „Jūs muižas kungi, skrīveri un īpaši skolmeisteri, kam žēlīgā tuvāka sirds brāļiem palīdzēt: še ir darba priekš brīvstundām! Še vijiet sev neiznikstamu kroni! Visvairāk jūs, kas no latviešu kārtas pie mācības tikuši, palīdziet saviem vājiem brāļiem! — Dedzīga tuvāku mīlestība, cieta apņemšanās un nešaubīga izdarīšana visu iespēj.“

Savā mazā grāmatīņā Kr. Valdemārs pieskaņas vēl citām augstākām dzīves vērtībām. Viņš grib stiprināt tautā apzinīgu tēvzemes mīlestību un modināt ilgas pēc brīvības. Šīs idejas izcelšanai un populārizēšanai autors tanīs laikos izvēlējis krievu varoni, zemnieku Ivanu Susaņinu, kas, savu tēviju un valdnieku mīlēdams un glābdams, sagādā drošu nāvi ienaidniekiem. Šo dzejojumu Kr. Valdemārs nobeidz ar zīmīgu uzsvāru:

„Par to vēl līdz šo baltu dienu
Susāņina pēcnākami
Ir brīvi; — pieminiet arvienu
Šo stāstu, brāļi latvieši! —“

Redzams, ka autors krievu tautas brīvību sapratis kā viņas patstāvību, ko Susaņina laikā apdraudēja poļi. Kr. Valdemārs no savas jaunības auklējis domas par latvju tautas atsvabināšanu no svešas ienācēju nežēlīgas varas, aicinādams Susaņina līdzībā brāļus latviešus atmosties un uzpurēties šai cīņai.

Runājot par Kr. Valdemāra vienīgo daiļliterātūras grāmatīņu, nākas atzīmēt to garu, ko autors viņā ielicis. Blakus neatlaidīgiem izglītības un attīstības centieniem, tēvzemes un brīvības ideāliem, mēs jūtam vienā otrā stāstīņā to spēku, ko raksturo vārdi uzņēmība, neatlaidība, izturība. Illūstrācijai pieminēsim stāstīņu „Ziemeļamerikaneris“. Autors pastāsta, ka pie Niagaras ūdenskrituma piegājis Amerikas pilsonis. Te

kāds vecītis tam pasaka, ka divi angļi „še devušies iekšā uz pārpeldēšanu“. Amerikanis negrib palikt anglim parādā un saka: „Nu, ko eņlanderis uzdrīkstas, to ziemeļamerikaneris arī izdarīs“, un tas metas ūdenskrācē, lai to pārpeldētu, ko pēc lielām pūlēm arī panāk. Otrā malā vecītis varonīgam peldētājam pasaka, ka angļi, gribēdami pārpeldēt upi, — palikuši strau- mes dziļumā. „Nu tad laime, ka to nedabūju zināt, citādi tie- šām būtu arī dziļumā palicis,“ atbildējis amerikānis.

Šim īsam stāstīnam Kr. Valdemārs pievienojis sekojošu pamudinājumu: „Redziet, ko cilvēks var, kad it no tiesas grib un cieti tic.“ Tāda pat griba, ticība un izturība bija nepiecie- šama arī tai jaunai, nacionāli apgarotai paaudzei, kas uzsāka cīņu par savas tēvzemes labāku nākotni.

Kr. Valdemāra dedzīgs domu un centienu biedrs bija **Juris Alunāns** (1832.—1864.). Savu tautas darbu viņš iesāka ar dzeju un nobeidza kā publicists. Vēl Jelgavas ģimnazijā mācīdamies, J. Alunāns dzīvi interesējies par latvju tautas pa- gātni, valodu un pārtulkojis vairāku cittautu dzejnieku saistītā valodā uzrakstītus dzejas darbus. Tos viņš sakopojis un izde- vis grāmatiņā „Dziesmiņas latviešu valodai pārtulkotas“ savā pirmajā studiju gadā (1856.). Tikko J. Alunāns tuvāk iepazī- stas ar Kr. Valdemāru un kopīgās pārrunās noskaidrojas darā- mais darbs, viņš čakli ķeras pie spalvas, lai, populārizējot zi- nātni un sabiedriskus jautājumus, drīzāk izplatītu tautā atmo- das garu un centienus. Celdams savos rakstos augšā arī ve- cos latvju dievus, J. Alunāns centies pacelt latvju nacionālo ap- ziņu.

Savus rakstus Tērbatas jaunlatvieši ievieto jaunajā A. Leitana vadītā laikrakstā „Mājas viesis“ (1856.), kas savā otrajā numurā saka:

„Mēs latvieši! Un pie šī vārda
Mēs mūžam draugi paliksim.
Kas tautas godu kājām spārda,
To vārguli nožēlosim.“

Bet drīzi vien jaunā laikraksta ideoloģija pieskaņojas vācu tautības mācītāju vadītām „Latviešu Avīzēm“, un jaunlatviešiem no viņa bija jāšķīras.

J. Alunāns, skolotājs Gaiduļu Paulas vārdiem runājot*), bijis „dzirkstele, kas aizdedzināja atdzimstošo tautas mīlestību, rasas piliens, kas atdzīvināja neskaitāmās sirdis tautības jušanu, mātes valodas cienīšanu“. Savos dzejas tulkojumos J. Alunāns pierādījis latviešu valodas bagātības un, viņus tautā laizdams, modinājis cēlākas jūtas un daiļuma izpratni. Daudzos dzejoļos spēcīgi izpaudies arī laika gars un valoda, piem. dzejoļi „Rīts“, kur tēlota putnu celšanās, kas rītu sveic; viņu dzejnieks nobeidz šādiem vārdiem:

„Latvieši, uz jums ar rīts jau gaida:
Dziedātāji jūsu starpā modās,
Un ir prātnieki pie jums nu rodas.“

Dzejnieka dziļākā pārliecība izteikta atdzejotā čehu dziesmā „Nevis slinkojot un pūstot“, kas arvien vēl zīmīgi izteic mūsu nacionālos centienus un kļuvusi par nopietna darba himnu.

Kr. Barona (1835.—1923.) baltais krūšu tēls skulptora Rončevska veidojumā tagad klusi rangās daudzos latvju dzīvokļos, it kā sekodams, vai jaunās paaudzes vēl cilā viņa mūža darbu — savas tautas dziesmas un vai pašai dziedīgi tās turpina patstāvīgās Latvijas uzplaukšanas darbu. Tas tik saprotami, tik dabīgi, jo viss Kr. Barona mūžs ir ievīts mūsu tautas mošanās, celšanās un sasniegumu posmos. Visi viņa dvēseles spēki vienmēr ir piederējuši latvju tautai un viņas liktenim. Mēs garā atgrīžamies Kr. Barona jaunībā un jautājam, kā viņš uzsāka savu darbību, ko darīja mūsu tautas labā. Un atbilde šē ir īsa un skaidra: viņš modinājis latvju tautu un traucis to uz augšu, uz savu piepildīšanos.

Kr. Barona dzejas darbos šis sauciens atskanēja visskaļāk, viszīmīgāk sešdesmitajos gados. Un tas bija nepieciešami, jo verdzības ēnas un klausu darba troksnis no muižu rījām un lankām arvien vēl pavadīja mūsu tautu, turēdami to kal-

*) kas kā skolniece viņu vērojusi Tērbatā.

pinātā zemnieku kārtā bez gaišākiem ceļiem un uzdevumiem nākotnē. Bija jāatmodina latvjos apziņa, ka viņi ir veca tauta, kā lielo dzīvības spēju pierādījuši gadusimteņi, ka vecai latvju tautai no jauna ir jāuzsāk ciņas ceļš uz tālu un gaišu nākotni. Un Kr. Barons padarījis apbrīnojamu darbu: savos jauneklīgos gados modinājis bezcerībā nospiesto tautas dvēseli jaunām un svētām ilgām, vīra un sirmgalvja gados salasījis un mūžībai sakārtojis latvju tautas dvēseles skaistākos ziedus — viņas daiļās dziesmas.

Dzejas darbu Kr. Baronam nav daudz, bet tie spilgti un spēcīgi raksturo jaunlatviešu garu un centienus. Lai minam klasiski skaisto dzejoli „Upe un cilvēku dzīve“ (vēlāk pilnīgā redakcijā ar virsrakstu „Kalna strauts“), kam kompozitora J. Vītola roka vēlāk piešķirusi neaizmirstami spēcīgas drosmes un uzvaras skaņas. Jo zīmīga ir šī kalna strauta aina, kas, ieguldāmās lasītāju apziņā, modina spēkus, izturību un atjaunotu ciņas sparū. Mazais strauts izverd kalnā un smaيدا pretī saulei, sapņodams par auglīgām, slāpēs tvīkstošām druvām. Bet viņam ceļā paceļas klintis un noslēdz gaitu. Te dzejnieks nu neliek strautam novirzīties, bet rada drāmatisku momentu, tēlodams:

„Te krūtis tam vareni ceļas,
Tas droši un lepni plūst
Un gāžas pāri pār klintīm,
Kaut dziļumā iekšā grūst.
Ir plašas klinšu drupas
Ar troksni zemē irst,
Un apakšā gruvešos, putās,
Kā rādās, viss beidzas, mirst.“

Tālāk dzejnieks vēro, kas noticis ar strauta gaitu, pielīdzinādams to varonim, un jautā, vai savā spēkā tas nav sa-
lauzts un aplklusis. Izrādās, ka strauta ūdeņi kopā lasās:

„Un jauns tam rodas spars;
Uz ciņu tālāk tas dodas,
Tam iedzimis varoņa gars.“

Savā tālākā gaitā strauts klusi krāj spēkus, lai panāktu galīgu uzvaru:

„Un ceļā tas sastop biedrus,
Kas līdzīgi cīnījušies,
Un plašā draudzīgā strāvā
Tie saplūst, tos vieno pats Dievs.“

Šo kalnu strautu kopplūdumu dzejnieks izteicis spēcīgā ainā:

„Tā vienotiem spēkiem stipri
Tie svētīgu gaitu iet.

— — — — —
Līkst dārzos ābeļu zari
Aiz augļu pilnības.

— — — — —
Un zeltītu vārpu jūra
Tur druvās viļņojas.

— — — — —
Un visas malu malas
Zel, zaļo, kuplo, zied.“

Kalna strauta varonīgā gaita konkrēti pielīdzināta latvju tautai un viņas tālākiem ceļiem dzejolī „Mūsu manta“. Še dzejnieks aizrāda, ka dažs labs pārlietu lepojas ar pagājušiem veciem laikiem, kaut gan pats nekādu slavēna darba nav padarījis. Kr. Barons visu svaru liek uz nākotni, uz čaklu darbu, sirsnīgi pamudinādams:

„Uz priekšu, brāļi, naigi, naigi!
Mums pieder nākamajie laiki!
Lai nelaiķi mums dus.
Mums līgot līgo druvās plašas,
Ja pašiem mums ir rokas knašas,
Ja pašiem spēks mums būs.“

Dzejnieks karsti vēlas savā tautā atmodināt un stiprināt visus viņas cīņas un izturības spēkus, pārliecinādams, ka cīnītājiem pieder „nākamajie laiki“. Paļaušanos saviem spēkiem Kr. Barons stiprina, atgādinādams dzejoļi „Divējādas kapenes“, ka sentēvu darbs nav iznīcis un zudis, jo kuplais ozols vienkāršā latviešu kapsētā saka:

„. . . Šeitān savu mūžu beidza
Daudz slaveni no vectēviem.

Vectēvu gars nedrīkst izgaist; tam jāpavada dēlu dēlu cīņas nākotnē. Tādēļ turpat mēs atrodam šādus vārdus:

„Še jūtam tos ar mies' un garu,
Tie, pārvarēj'ši nāves varu,
Nāk dēlu dēliem palīgā.“

Šie nedaudzie dzejoļi, ko Kr. Barons nacionālās atmodas gados laidis tautā, spilgti raksturo ne tikai laikmeta garu un centienus, bet arī pašu autoru, tā pārliecību un nesalaužamo ticību. „Šie dzejoļi,“ saka T. Zeiferts, „pieder pie latviešu lirikas paliekamākiem pieminekļiem. Tas pavasaris, kas toreiz uzausa latvju zemē, šē dabūjis savu visdziļāko nojausmu un cerību tēlojumu.“ Jaunlatviešiem lielais vēsturiskais darbs kā kalns gulēja priekšā. Šo momentu vēlāk mūsu dzejā jauki izcēlis dzejnieks P. Ermanis dzejojumā „Krišjānis Barons Pēterpilī“. Te dzejnieks liek Kr. Valdemāram sastapties ar Kr. Baronu Pēterpilī uz ielas. Sasveicinājušies Barons uzrunā savu draugu:

„Valdemār, tu man tāds skumīgs liecies!“
— „Ak, man darba daudz un rūpju smagu:
Nikni Baltijā ķerc kraukļi melnie,
Vērpj tie ligzdās savās viltu ļaunu,
Kaitēt mūsu laikrakstam un tautai.“
„Jā, ir grūtas šitās skarbās salnas
Mīlās mūsu tautas pavasarim.
Bet gan ceļu izlauzīs caur klintīm
Avots skaidrais, jautri burbuļošais.
Zaļā zelmenī zels latvju druva.“

Aizdedzies šis lielās nākotnes ticībā, Kr. Barons atrada
atbalsi Gētes domu graudos, ko atdzejojis latviski, piem.:

Nekavējies droši strādāt,
Lielais pulks kad kavējas:
Drošais iespēj visu gādāt,
Ja tik ātri pieķeras.

Še Kr. Barons uzsver drošsirdību. Kādam laikraksta dar-
bam viņš tieši licis virsrakstu „Ieaudzini bērniem drošu prātu“.

Latvju tauta nākošos gadu desmitos pierādīja, ka viņa, ne-
pagurusi un visām vētrām spītējama, savu likteni izkalusi
neatmaidīgās cīņās. Kādreizējais jaunlatvietis Kr. Barons baltā
vecumā, redzējams citkārt tālo sapņu un ideālu piepildīšanos,
varēja rakstīt:

„Brīvā tēviņa mūsu skaistākā rota, mūsu dārgākā manta;
To s a r g ā t mūsu svēts pienākums, mūsu sirdsprieks.“

Nerunājot par Kr. Barona mūža darbu — daiņu kārtošanu,
mēs paliekam pārliecībā, ka latvju paaudzes Kr. Baronu mū-
žam pieminēs un cildinās viņu arī kā savas tautas modinātāju
un latvju patstāvības un valsts līdzradītāju. Tādēļ arī sapro-
tami J. Raiņa vārdi „Krišjāņa Barona piemiņai“ veltītajā
prologā:

„Tava drosme, spēka vārdi
Tautas sirdi dedzināja:
Tautu darbos mudinot,
Pats tu darbā iededzies.

Tautas ceļā stājās mošķi,
Tu tos varen izšķaidīji,
„Tev kā upei cēlās krūts,
Droši gāzies klintīm pāri.“

Celmus lauži, druvu kopi, —
Rakstu sēklu kaisīdams, —
Līdz nu visas malu malas
Zeļ un zaļo, kuplo, zied.“

Dedzīgs un izcils atmodas laika darbinieks ir bijis **Kronvalda Atis** (1837.—1875.). Viņš nav atstājis saistītā valodā uzrakstītus pantus, bet savā sirdī tas bijis apbrīnošanas cienīgs dzejnieks, jo viņa runas bagātīgi piebārstītas dzejas pērlēm. Spēcīgas un valdzinošas ir bijušas Kronvalda runas arī idejiskā ziņā. Viņa biografs Dr. K. Kundziņš starp citu saka: „Savām idejām Kronvalds smēla jaunus spēkus, pārliecinādamies, ka latvieši vecos laikos bijuši spēcīga tauta un atrazdams, ka tiem tagad vēl ir jauka, bagāta valoda. — Viņš sauca un modināja tautiešus celties, nekavēties, kamēr vēl laiks, ka nepaliek par vėlu. Tas raisīja tos vaļā no iedzimušiem aizspriedumiem un ieradinātām domām, it kā latviešu tautai un valodai būtu nolemts mūžam palikt kalpones kārtā.“

Kronvalda nopelni mūsu kultūras vēsturē ierakstīti zelta burtiem. Viņa vārds ir sinonīms nacionālai atmodai un tādēļ viņam arī šinī gadījumā klusot garām nevaram pāiet. Dzejnieks J. Janševskis Kronvalda Aša piemiņai veltījis raksturīgas rindas:

„Vēl latvji savos centienos bij vāji
Un savās cerībās tik mazticīgi, —
Te parādījies Tu un samanīgi
Uz naigu dzīvi viņus modināji.

Tu lielas lietas viņiem sludināji,
Pats ticēdams šīm lietām nešaubīgi,
Un caur to baru barus brīnišķīgi
Iz kūtrības un miega modināji.“

Kronvalda laika un centienu biedrs Auseklis visistāk sajūta zaudējumu, ko nesa latvju tautai dedzīgā patriota piepēžā nāve. Viņš atstājis mums par Kronvalda Ati šādus vārdus:

„Tauta, vaimanā tu: tavs kareiv's ir gājis uz dusu!
Tautības laiviņai nu dedzīgais airētājs rauts.“

Šo piemiņas veltījumu Auseklis nobeidz vārdiem, kam nozīme nav zudusi vēl mūsu dienās:

„Viņa vārds lai ir sirdis un tautas karogos rakstīts!
Viņa spēcīgais gars vienmēr lai piemājo mums!“

Pagājušā gadusimtenā septiņdesmitajos gados Vecpiebalgā tāpat kā Kronvalda Atis par skolotāju strādājis **Jekabs Pilsātnieks** (1838.—1879.), kas jaunlatviešu garu sējis savā apkārtnē un dažos dzejoļos to izplatījis pa visu latvju tautas zemi. Populārs viņa dzejoļis „Ozoli vēl Baltijā“, kas vēl mūsu dienās iemīļota dziesma, lietājot agrākās Baltijas vietā Latviju*). Dzejnieks te stipruma simboliem — ozoliem pielīdzina tos latvju vīrus, kas „stipri stāv pret aukū bargu, tēviju tur mīļu, dārgu. Tiem viņš sparīgi uzsauc:

„Latvju vīri! cīņā droši!
Gribam dziesmu dziedāt koši,
Vīriem brīvi roku spiest,
Kamēr dzīvīb's svece dziest.“

Dzejoļi „Nu sveiki, brāļi, kas šeit kopā esam“ Pilsātnieks aizrāda, ka viņš slavu dzied latvju garam, kas tos vieno, un tēvijas mīlestībai, kas visus silda kā mīlestības stars. Atmosdas spēka, cīņas drosmes un spara apgarofs, dzejnieks tā runā uz latvju tautu:

„Mēs mostamies uz jaunu, jauku dzīvi;
Mūs modināja laika gars:
Brīvība mūsu karogam par zīmi
Un taisnīb's kausam — pilnīgs svars.
Lai brīvība zaļo, lai taisnība spīd;
Uz to lai dzenamies, latvji, ik brīd!“

Šais uzmodinājuma vārdos noteikti apzīmēti mērķi, kas latvjiem jāpanāk, proti — brīvība un taisnība. Sociālā netaisnība, ko bija atnesusi liktenīgā pagātne un nostiprinājuši vietējie likumi muižnieku interesēs, nežēlīgi nomāca latvju tautas at-

*) 80. gados bija pazīstams arī apzīmējums „Latvija“. Tā Ceriņa Pēteris, tulkodams Ļermontova „Jel neraud, bērniņ, veltās sērās“, lokalizē kādu rindiņu tā: „Vai gan tik maz še Latvijā... (Ceriņa Pētera dzejoļi II. d., 1879.)

dzimšanas un patstāvības centienus, kādēļ jaunlatvietim-dzejniekam bija jāpauž cīņas gars par brīvību un taisnību. Šos ideālus Pilsātnieks turējis svētus un cildinājis savā tautā, ko liecina viņa nolasītās rindas pie Garlība Merķeļa kapa, kad latvju tauta savam drošsirdīgam kareivim tā simts gadu dzimšanas dienā 1869. gada 21. oktobrī atklāja pieminekli:

„Simts sirmu gadu laika straumē grima,
Šis goda vīrs kad viņos niknos laikos dzima,
Kad vājas tautas tika grūti spaidītas,
Zem kājām cilvēcības tiesas mīdītas;
Kad mūsu tēvu tēvus tumsā turēja,
Pēc taisnības tad velti meklēt varēja —
Kam spēks, tam nebij kauns nedz gods,
Nedz likumi, nedz grēka sods.

— — — — —
Mēs brīvību allaž augsti godāsim,
Kur nevīstamas rozes augs,
Līdz ausīs vienreiz rīts mums jauks...“

Jaunlatviešu centienus veicinājis arī rakstnieks **Jēkabs Zvaigznīte** (1833.—1867.). Darbodamies kā skolotājs Pēterpilī, Zvaigznīte čakli piedalījās pirmā laikā „Pēterburgas Avižu“ redakcijas darbā. Tautā viņš pazīstams kā stāstu rakstnieks un mūsu kultūras vēsturē tas izpelnījies vēl vietu kā tautas dziesmu vācējs un viņu vērtību cildinātājs (Par latviešu tautas dziesmām, 1860.). J. Zvaigznīte atstājis arī pāris dzejoļu, kas liecina, ka viņu nodarbinājuši latvju tautas augstākie centieni. Dzejolī „Tauta“ autors jautā, kur palikuši sirmie stāsti par tautas darbiem, ka pēcnākami tos vairs nedzird. Un dzejnieks veciem latviem liek atbildēt šādiem vārdiem:

„Sirmus stāstus, lielus darbus
Gan mēs toreiz dziedājām,
Bet neviens mūs nepuškoja
Ozollapu kronīšiem.“

Tālāk dzejnieks paskaidro, ka zaļās ozolu lapas vētra pacēlusi un aiznesusi Gaujiņā, un tur tās nogrimušas pašā dziļākā

vietā. Dzejoli „Tēvu zeme“ Zvaigznīte sava laika paaudzei atgādinājis, ka tēvu zemes saules riets ir visjaukākais un ka

„... pie tēvu zemes vārda skaņas
Ak kā sirds pukst citādi.“

Šos latvju patriotu sirdspukstus jaunlatvietis-komponists **Baumaņu Kārlis** (1835.—1905.) izteicis skaņās — svinīgajā Ausekļa „Trimpulā“ un mūsu himnā „Dievs, svēti Latviju“, kas pavadīja neatlaidīgos patstāvības centienus, spārnoja latvju karavīrus pasaules kara laikā un zem sava nacionālā karoga Latvijas valsts nostiprināšanās cīņās.

Pie pēdējiem izciliem jaunlatviešiem mūsu daiļliterātūrā jāpieskaita Fr. Brīvzemnieks (1846.—1907.). Viņam paliekoši nopelni mūsu folklorā un publicistikā. Daiļliterātūrā Brīvzemnieks stiprinājis atmodas kustību, izplatīdams viņas garu savos patriotiskos dzejoļos.

Līdzīgi Auseklim un Pumpuram arī Brīvzemnieks dažos savos dzejas darbos atgriežas latvju tautas pagātnē. Tā skais-tajā baladā „Krīvu krīvs“ dzejnieks ved lasītāju atpakaļ senatnē, kad —

„Krīvu krīvs jau diezgan mācij's, diezgan svētīj's, slavēj's,
rājis,“ —

tauta taisa sārtu, lai pats sludinātājs, viņā sadegot, apliecinātu, ka svēti ticējis tam, ko tautai sludinājis. Tas arī piepildās:

„Tautas bērni garā stipri paceļ sirdis augstās dziesmās,
Kamēr sārtā galā vectēvs nozūd tīrās svētās liesmās.“

Bet latvju senatnei priekšā aizsteidzas patriota griba risināt tagadnes domu, audzinot un līdzī aizraujot prātus tagadnes cīņās. Tādēļ dzejnieks arī rāda pils bagātībā izaugušu jaun-kungu un nabadzīga latvju kalpa dēlu, kam palaimējies izglīto-ties; abi tie nu vīra gados:

„Viņš — kalpo saviem kārumiem,
Šis — brīvkungs tautas darbos.“

Dzejoļos „Pie Ventas“ un „Atkal pie Ventas“ Brīvzemnieks apdzied un cildina veco Kursas upi kā Pumpurs savā laikā

māmuļu Daugavu. Venta nerimstoši dzejniekam čukst vecas teikas no savas dzimtenes — Lietavas, par viņas kareivjiem un leišu senatni. To dzirdot, Brīvēzemiēks izsaucas:

„Tad latvju krūts man ceļas,
Tad dziedu tautiešiem!“

Venta zina daudz stāstīt par seno latvju un leišu laimīgiem laikiem. Tā var stāstīt:

„Par mīlestību, dūšu,
Par darbiem slaveniem,
Par tikumiem, par godu,
Par krietniem brīvēzemiēkiem.“

Tālāk dzejnieka tēlojumā atdzīvojas vecās Zemgales posts, kad leiši — bāleliņi saukti palīgā cīņās pret vāciem, kad kumeliņi vieni no kara nākuši, un ienaidnieks, „kas birzēs, dru vās, ciemos ir licis uguņus“. Venta māk arī stāstīt, ka neuzvārētie zemgaļi aizgājuši uz Lietuvu un

„Ka beidzot svētā birzē
Tie svēti solij'šies
Par brīvību, par tautu
Līdz nāvei cīnīties...“

Tālā pagātnē atradis saviem centieniem drošu psiholoģisku pamatu un atbalstu, Brīvēzemiēks met savā paaudzē tos drosmes pilnos vārdus, kas simtiem latvju jaunekļiem deva spēku un izturību izlauzties no šaurajiem dzīves apstākļiem un cīnīties par savu tautu. Šie vārdi, raksturodami atmodas laikmetu, skubināt skubinās censoņus arī nākotnē, atgādinādami:

„Kam stipris prāts un cieta griba,
Tas daudz pēc ceļa neprāsīs;
Caur tumšiem mežiem, bieziem mūriem
Tas ceļu sevim izlauzīs.“

Brīvēzemiēks, ideālizēdams censību un neatlaidību, rādījis latvju paaudzēm arī noteiktus mērķus. Ņemiet un lasait viņa

idejiski bagāto dzejoli „Vedējos“. Dzejnieks griežas pie vedējiem vispirms šādiem vārdiem:

„Eh, vedējini, bālelīn,
Vai visi kumeļos?
Vai krūtīs vīra sirds vēl pukst?
Vai spēks vēl smadzeņos?“

Tālāk viņš pasaka šiem drošajiem vīriem, ka „pilsētās, kur brīvi spēkojas, kur māca, spriež un strādā daudz,“ mājo vedamās līgavas un ka tai vienai vārds ir Gaismiņa un otrai — Brīvība; šīs māsas nekad nešķiroties: „Tiklīdz ka vienu dabūsim,“ saka dzejnieks, „ar otra neliegsies.“ Vēl reizi autors atgādina, ka vedējiem jābūt drošiem kā viņu priekštečiem; to kapenes jaunažiem gaismas un brīvības vedējiem rāda ceļu, vēl vairāk:

„Gars ceļas iz šīm kapenēm,
Viņš nāk mūs sveicināt,
Lai drīzāk Gaismu, Brīvību
Mēs brāļiem vedam klāt.“

Šie cēlie un noteiktie mērķi aizrāva jaunatni. No šejienes sākās simtu latvju censoņu ērkšķainais ceļš, kas mūsu daiļliterātūrā parādīts sevišķi spilgti. Kā svētceļotāju gaŗa rinda viņi aizslīd mums gaŗām Doku Aŗa, Deglava, Poruka, Saulieŗa, Plūdoņa u. c. rakstnieku darbos, līdz visaugstākais nacionālās patstāvības cīņu vilnis atbangojas A. Gulbja, J. Akurātera, A. Brigaderes, Skalbes, Virzas un jaunāko rakstnieku darbos.

Dzejolī „Uz jūru!“ Brīvzemnieks veicina Kr. Valdemāra centienus un aicina latvjus doties jūŗā, aizrādīdams, ka tie pārvedīs varenas mantas:

„Tā ātri manta, vara
Aug tautas pagastos.
Tie moda tautā gaŗu,
Kas vecos latvieŗus
Pār jūŗu jūŗām veda.“

Dzejnieks redzami vēlas, lai jūras apstākļi atmodina latvjos spēku, dūšu un jaunu garu:

„Šis gars lai ātri mostas
Un latvjos sakņojas,
Par viņu tautas kokle
Vēl mūžam skandinās.“

Tas pats mošais gars izpaužas viņa „Veco daugavnieku dziesmā,“ kur autors starp citu saka:

„Brīvos vilņos, Daugaviņa,
Sviedros laivu airējam;
Krūtis atsārst tēvu liesma,
Brīvu dziesmu uzdziedam.“

Dzejnieks jūrnieku cīņā ar vētru un jūru atradis spēcīgus simbolus saviem nodomiem un centieniem. Aukas bridī viņš drošina jūrniekus šādiem vārdiem:

„Dūšu, brāji, turat dūšu
Briesmīgajās nestundās!
Nevaid aukas, kas pūš mūžu, —
Iztrakojsē nostājas.“

Brīvzemnieks līdz ar citiem jaunlatviešiem kā īsts kareivis neatlaidīgi ir cīnījies par saviem mērķiem. Tādēļ arī cīņas motīvi, kas daudziem mūsu laika ļaudīm liekas skarbi un traucējoši, Brīvzemnieka dzejā atbalsojušies ar retu spēku un sparū. Dabīgi, ka dzejnieks pazinis arī šaubu brīžus, ko dzirdam dzejoli „Tautas mīlotāji“:

„Vai nav māņi, vai nav murgi,
Kas mums prātus mulsina?
Vai nav tukši nieka darbi,
Kas mūs spēkus pavalkā?“

Bet lielais darbs savas tautas labā cīnītājus tādā mērā valdinājis, ka dzejnieks uzvarā varēja izsaukties:

„Bet mēs pastāvējām karā!

— — — — —
Mums ir spēki, mums ir dūša
Turēties un nenoskumt.
Mums ir tauta, mums ir draugi
Cīnīties un nepagurt.

— — — — —
Mūsu mīlestību, garu
Mūsu tauta uzglabās.“

Apzinādamies jaunlatviešu darba vēsturisko nozīmi, Brīvzemnieks kādā dzejolī izsaucas: „Latvija vēl dzīvos gan! Iekš mums viņas laime aust!“ Šā darba turpinātājiem, kas „tēvu zemi raisīs vaļā no svešnieku valgiem,“ dzejnieks saka:

„Lab' jums, kam uzticējies Dievs
Mest brāļu sirdīs dzirksteles,
Kas mīlestībā, gaismā deg.
Ak, nepiekūstat cīnoties!
Kad trūkums spiež un ļaunums spaida,
Tad atminat, ka viss tas zūd, —
Ka vīra gods nedz zūd, nedz trūd.“

Pats dzejnieks tautas darbā ieguvis nesatricināmu ticību, ka „Rīgas pili latvji dimdinās“ (dzej. Kursu vīri, latvju dēli), ka

„... Atnāks ziedonis, kad brīvās rokās
Dos latvjiem to, ko liedza ilgi, bargi.“

Tikko sacītais par Fr. Brīvzemnieka dzeju liecina, ka viņš spēcīgos simbolos, aizraujošā pārliecībā un apgarotos vārdos spējis iededzināt savā laikā jaunās latvju sirdis celties un lauzties cauri „bieziem mūrīem“ cīņā par savas tautas labāku nākotni. Šie dzejnieka nopelni, runājot viņa paša vārdiem, līdz ar atrasto un atvesto gaismu un brīvību piederēs mūžībai.

Mūžībā arvien dziļāk legrimst arī latvju tautas skaļais atmodas rīts, laiks, kas gājis zem Krišjāņa Valdemāra un Kronvalda Aša mirdzošās zvaigznes. Bet no viņa arvien vēl strāvo

dīvains sajūsmas spēks, rādot paaudžu paaudzēm, ko var veikt visgrūtākos dzīves apstākļos savas tautas labā pulciņš paš-
aizliedzīgu patriotu. Jaunlatviešu laikmets Latvijas valsts
vēsturē mūžam nav aizmirstams: gadu pussimtenī viņš izaudzi-
nājis varoņus, kas izdevīgā brīdī droši atrisināja suverēnās Lat-
vijas karogu, niknās cīņās aizstāvēt tā tiesības, godu un slavu.
Tādēļ godbijībā latvju tauta piemin savas atmodas laika darbi-
niekus, un dzejnieki patiesi cildina aizgājušā laikmeta garu un
cenošus. Zīmīgos vārdos nacionālās atmodas laiku raksturo-
jusi dzejniece Elza Stērste sava tēva, ievērojama šā laika dar-
binieka, Stērstu Andrēja, piemiņai veltītā dzejolī:

„Cik straujs un avotains reiz modās tautas gars
Un bija Latvijai tad agrais pavasars,
Kad viss, kam asins rit ar dabu augšā cēlās
Un vilnis pārdabīgs pār dzimto zemi vēlās.“

VII nodaļa.

Patstāvības ideāli Pumpura darbos.

Dzejnieks Andrējs Pumpurs (1841.—1902.) mūsu tautā plaši pazīstams. Dažas viņa dziesmiņas (piem., Stāsti manim, Daugaviņa), ieguvušas tautas dziesmas populāritāti; no teiku valsts Pumpura izceltais Lāčplēsis, izgājis latvjiem līdzī visās viņu cīņu gaitās, nu mierīgi apstāties pie suverēnās valsts likumdošanas iestādes; nav latvju skolas, kur jaunā paaudze no gada gadā nebūtu darba stundās vai svinīgos brīžos teikusi viņa „Imantas“ dzejoli ... Viss liecina, ka Pumpura gars arvien vēl Latvijā dzīvs.

Dabīgi rodas jautājums, kādas idejiskas strāvas kāpinājušas dzejnieka spējas, iedvesmojušas viņu tik dedzīgi un nerimstoši cildināt savas tautas un tēvijas brīvības ideālus. Un atbilde šē īsa un vispār pazīstama — latvju nacionālās atmodas spēks, vecas zemes un vecas tautas atgūtais dzīvības spēks.

Mēs zinām, ka Pumpurs mērnieka darbu laikmetā Piebalgā (tas būtu no 1867.—1873. gadam) bijis latvju intelligentu un patriotu sabiedrībā, kas nepalika uz viņa talanta attīstību bez svētības. Te bija skolotāji-dzejnieki — Pilsātnieks, Kaudzītes, doktors Jurjāns — Kr. Valdemāra un Juŗa Alunāna studiju biedrs — un vēlāk arī dedzīgais patriots Kronvalda Atis, kas savukārt bija nodibinājis sakarus ar mūsu tautas atmodas patriarchy — Valdemāru un viņa līdzdarbiniekiem — Krišjāni Baronu un Brīvzemnieku Maskavā. Pēdējie, sevišķi Valdemārs, stāvēja tuvās attiecībās ar slavenām Maskavas universitātes autoritātēm gan politiskos, gan oikonomiskos jautājumos.

Ar šo Maskavas universitātes aprindu starpniecību latvju patrioti bija nodibinājuši sakarus ar čehiem, un tie bija labi informēti par čehu atmodas laikmeta darbiniekiem Palacki un Rigeru. Francis Palackis (1798.—1876.), būdams toreizējās kungu palatas loceklis, dedzīgi cīnījās par čehu tautas tiesībām pret Austrijas konstitūciju; viņš uzrakstījis čehu tautas vēsturi. Francis Rigers (1818.—1903.) arī ievērojams čehu patriots un darbinieks; viņš ilgus gadus vadījis 1860. gadā nodibināto čehu nacionālo partiju un laidis klajā tautisko enciklopēdiju 11 sējumos.

Ar minēto čehu patriotu ideoloģiju latvju nacionālās atmodas vadonim Krišjānim Valdemāram bija izdevība tuvāk iepazīties 1867. g. visslāvu kongresā Maskavā, jo tā paša gada janvārī Kr. Valdemārs bija no Pēterpils pārcēlies uz dzīvi Maskavā, un čehus šai kongresā reprezentēja Francis Palackis. Še nebūtu vieta plašāki par to runāt, bet jāatzīmē, ka viss tas ierosināja un padziļināja latvju nacionālos centienus un atstāja pamudinošu ietekmi uz mūsu tautas atmodas laikmeta darbiniekiem. Šis iespaids atbalsojās arī Vidzemes intelligentu, piem. Kronvalda Aša centienos un netieši arī Andreja Pumpura darbos. Laikmeta gars bija kļuvis par neatvairāmu spēku, kas Pumpuru jau jaunībā sagrāba savā varā un lika viņam izaugt par latvju tautas brīvības dedzīgu pravieti.

Brīvības garu Pumpurs bija novērojis arī serbu cīņās pret turkiem. Šīs brīvības cīņas dzejniekā modināja jo karstas jūtas par savu tautu, ko liecina kara gadā (1876. g.) uzrakstītais dzejolis „Pie Donavas“. Tur starp citu mēs lasām:

„Skatos augšām, kalnos spodri
Uguns deg pie tumšas nakts.
Tur stāv turkiem priekšā modri
Serbu kara vīru vakts.

Un tie dzied par senatnību,
Savas tautas varoņiem
Un kā tagad brīvestību
Izkarot būs slāvoņiem,
Valoda un tautas dziesma
Kādas jautas modina?“

Un dzejnieks atbild:

„Latvju tautas dēls, mums ļauji
Tavas jūtas izskaidrot!

Arī leišu-latvju tautas
Ir šos krastus minušas.

Laikos, kuņus stāsti nezin,
Bija liela valstība;
Robežas tai upes atmin —
Donava un Daugava.“

Tālāk dzejnieks pastāsta, ka:

„Vēlāki šī valste šķīrās
Slāvos, leišos, latviešos;
Tomēr tautu liktens dzīrās
Nospriest laikos nākošos:
Atrast starp šām upju māsām
Vecu laiku robežu;
Atnest viņu radu tautām
Jaunu laiku brīvību!“

Kā dzirdam, dzejnieks, serbu brīvības cīņas spara iedvesmots, sauc pēc savas tautas zemes robežām un jaunu laiku brīvības. Nav šaubu, ka tie bija drošsirdīga kareivja, varētu pat sacīt — revolūcionāra vārdi, kam bija spēks modināt tautu.

Bet Pumpuru pārāk saistīja laikmeta apstākļi, svešā vara. Tādēļ ar lielu apdomu bija jāizvēlas līdzekļi. Un Pumpurs līdzīgi Auseklim ceļ saulē latvju pagātni, rāda latvju zemi, ko tie senatnē pārvaldījuši, bet tagad redz svešu un naidīgu ļaužu rokās. Ar gudru ziņu — it kā valsts tiesību zinātnieks — Pumpurs grib redzēt nacionālu teritoriju, savu apvienotu tautu un viņas brīvību. Tie ir patstāvības nepieciešamie nosacījumi, bet toreizējā dzīvē vēl bija tāli un nerasniedzami ideāli. Tādēļ Pumpurs savai gadusimtenos nomocītai tautai rāda ainu, kas to psiholoģiski atviegļina, apgaro un var tai iedvest jaunus spēkus.

Tas ir tālas pagātnes spogulis, kurā Pumpurs liek ieskatīties latvju tautai. Viņš dzied:

„Sensenos laikos Baltijas zemē,
Kur teka Daugava ličotiem krastiem,
Kur miežu līdumi liesmoti deg
Dzīvoja laimīga latviešu tauta.“

Seno laimīgo dzīvi dzejnieks, balstīdamies uz tautas dziesmām, tuvāk raksturo tā, rādīdams senatnes ainu vienu pēc otras:

„Lauku māte, meža māte skaistus stādus audzina
Līgaviņa gultu taisa, gaida sava arājiņ,
Vecais tēvis dārza malā apenišus lupina.
Lejās tautu zeltenītes sarkanbaltas rozes plūc.
Atjāj stalti tautas dēli
Ar zobenu vārtus veļ.
A p b r u ņ o t i viņi cēli,
Kumeliņi danco, spēļ.
Lai mes māte palīdzēja noņemt zīļu vaiņadziņ.

— — — — —
Līgo dievs uz saviem kalniem
Jaunekļus iepriecina.

— — — — —
Sirmgalvji bez bailēm gaida
Nāves māti atnākot.“

Citā vietā (dzejolī „Meklēsim dziesmas“) dzejnieks tuvāk pieiet Līgas kalnam un rāda trīs dievu meitas, kas

„Dziesmas darina tik dedzīgas un skaistas
Kā ug'ni kurina.

Tā pirmā dzied par jūru un laivu līgošu;
Par jūras dzīvi sūru un laimi smaidošu.

Tā otra dzied par arklū ar zelta lemešiem,
Par šūpuli un šķirstu un zemes rūķīšiem.

Tā trešā apdzied sauli un mēnes', zvaigznītes...

Un visas trīs šās dziesmas tad satin kamolos
Un laiž kā staru liesmas tās projām aumaļos.

Še zīmīgi Pumpurs uzsver latvju jūrnieku un zemkopju dzīvi, bet rāda, ka tautai nav sveša arī garīga meklēšana, intelektuāla darbība, ko jauki simbolizē dziesma par zvaigznēm un sauli.

Tomēr jāsaprot, ka Pumpurs savus klausītājus drīz vien no latvju aizvēstures ievēd viņas vēsturē, apstādamies laikmetā, kad latvji pazaudē savu patstāvību cīņā ar ienācējiem vāciešiem, kas, „labumu savu meklējot, izrauga upurus dievības vārdā“. Šo vēsturisko cīņu atbalsi Pumpurs sevišķi spilgti izteicis sava eposa „Lāčplēsis“ pirmajā dziedājumā — sauktajā dievu sapulcē.

Iekams par to tuvāk runājam, jāaizrāda uz paša dzejnieka domām par varoņiem, ko tas izteicis sava darba pirmizdevuma ievadā, proti: „Varoņu teiku trūkumu dēļ tiešām atrodas liels robs mūsu ēpus vielā, tomēr nevar teikt, ka viņu pavisam nav, sevišķi ja ievēro latvju tautas senatnes demokrātisko stāvokli un varoņu nemeklē prinčos un ķēniņu dēļos, bet dievu dēļos — kā jau ar' gandrīz visi indiešu un grieķu epu varoņi bija dievu dēli.“

Tādēļ arī Pumpura izcilie varoņi ir dievi, kas gaužam līdzīgi cilvēkiem, un tautu dēli — kā Koknesis un Lāčplēsis. Šo varoņu vārdi un darbi ir mūsu tālās pagātnes — XII—XIII gadusimteņu — atbalsis, kam dzejnieks piešķīris jaunu garu un spēku. Savā sapulcē varoņi — dievi, apspriežot jautājumu, ka „nolemts ir Baltijā kristīgo ticību ievest“ — viens par otru noteiktāk tie apņemas sargāt savu latvju tautu. Pērkons apliecina:

„... Apsolos tomēr pie sevīm
Apsargāt latviešu tautu.

— — — — —

Agri vai vēlākā laikā
Zibēniem satriekšu viņus,
Kas manu latviešu tautu
Še kalpināt, nospaidīt dzīsies.“

Potrimps zina savu spēku un saka:

„Baltija maizītes zeme,
Bet zelta briedušas vārpas

Tik vienīgi latviešiem došu,
Bet svešajo arkli un sirpes
Gan celmainos līdumos lūzīs.“

Tikpat labi savu varu apzinās Antrimps, kas pareģo latviešu tautai tālas gaitas, sacīdams:

„Baltijas Baltajā jūrā,
Kur plosās ziemēja vēji
Un vizuļo paslēptas radzes,
Svešajo naidnieku kuģus
Dragāšu Baltajā jūrā,
Līdz reizi Baltijas karogs
Ies, plivinās pasaules jūrās!“

Un Pakols nekavējas piebilst:

„Peklē būs svešajiem vieta,
Bet latvju varoņu gari
Jo projām pa Baltiju lidos,
Ziemeļa blāzmā un baigos
Kaudamies, svešajos baidīs,
Bet, veļos nākdami, svētīs
Tie latviešu īstajos dēlus!“

Un beidzot Līgo apliecina, ka viņš grib:

„Uzturēt dziesmības garu
Tautiešiem visādos laikos
Un locīt, jūsmināt sirdis
Caur sērām un priecīgām dziesmām.“

Sacītais spilgti rāda, ka Pumpura dievi-varoņi ir cieši noslēgts patriotu pulks, kas savu tautu pavada visās darba gaitās, kā arī priekos un grib modri būt par viņas tālāko likteni. Tie stāv un krīt par savu latviešu tautu. Kalpošanā tautai viņi norobežojas no citām, svešām tautām, spilgti izsakot nacionālo egoismu un tādā pat mērā apliecinādami uzticību savai nācijai. Liekas, ka pret uzticības elementu, kas kļūst par kalpošanas uzdevuma galveno saturu, neviens dibinātus iebil-

dumus nevarēs celt, jo visa vēsture — no tālākiem pagātnes laikiem līdz pat mūsu dienām — uzticību savai tautai arvien ir cildinājusi; atkritēji un nodevēji arvien ir saņēmuši pelnīto sodu vai arī nicināšanu un izstumšanu no tikumiski nevainojamas sabiedrības. Apstrīdams, varbūt, liktos nacionālais egoisms, t. i. tautiskais pašlabums. Arī to noteic atsevišķa individa un pēc kopības visas tautas pastāvēšanas instinkts. Tādēļ nevietā būtu pārmet Pumpura varoņiem-dieviem, ka tie tik spilgtā fonā izcēlušī to, ko še apzīmējam par nacionālo egoismu un ko mūsu jaunām paaudzēm nākas apsvērt un saprast. Daži tomēr vēl tagad jautās, vai ir pareizi, ka savas tautas intereses un labumu mēs stādām augstāk par kādas citas tautas interesēm un labumu. Dzejnieki Pumpurs un Auseklis uz šo jautājumu atbildējuši pozitīvi, jo viņiem reāli nācās ar saviem darbiem lauzt ceļu latviešu tautai, kas svešas politiskas varas dēļ savā kultūrā bija aizkavēta un brīvības centienos nomākta. Bet vai tautu saprašanās-solidaritātes laikos šis pats viedoklis ir pareizs? — Dzīve saka, ka jā, un saprāts saka to pašu.

Vēlāk varoņu-dievu vietā tautas sargātāja lomā stājas pavisam reāla persona — Lāčplēsis. Par Pumpura dieviem-varoņiem jāsaka tas, ko teksim par Ausekļa dievu saimi, proti, viņi jāuzskata kā spēcīgi latvju tautas brīvības un patstāvības simboli. Tādus viņus pats dzejnieks arī skatījis, un kā simboli tie spēš valdzināt ne vienu vien vēl latvju paaudzi.

Jo lielu iespaidu dzejnieks atstājis tautā ar veselu rindu notēlotu varoņu. Te Lielvārdu cilts, te Ķekavas kaujās kritušais vadonis, te Imanta un beidzot visu uzvarētājs Lāčplēsis. Līdzī vadoņiem un tautas varoņiem no pagātnes nāk cīnītāja tauta. Un tā Pumpurs iecerētos tēvijas un brīvības ideālus visjūtāmāk, visdrošāk iespējž savu tautiešu sirdīs.

Atcerēsimies vecā Lielvārda vēstījumu Lāčplēsim šķiršanās brīdī:

„Lielvārdu cilts ir slavēta tautā,
Daudz mūsu priekštēvu varoņi bija,
Nekādi traipekļi nepielīp viņiem.

Un tālāk:

Latviešu tauta tēvijā savā
Vēl tagad neatzīst dzimušus kungus:
Tā pati izvēlē vadoņus karā,
Vecākos tiesnešus mierīgos laikos, —
Zināms tik tos, kuŗi krietnajos darbos
Pie tautas parāda cienību savu,
Tos viņa godina, cienī un beidzot
Apdzied kā varoņus dailīgās dziesmās.“

Tik cēla sentēvu cildināšana pamodina paaudzēs ne tikai brīvības tieksmes, bet audzina un sagatavo pilsoņus iegūto brīvību paturēt, ko spēj vienīgi tādi vīri, kas „krietnajos darbos pie tautas parāda cienību savu un kam nepielīp nekādi traipēkļi.“

Tādi pagātnē, redzams, bijuši Ķekavas kaujas varonis un nemirstīgais lībiešu vadonis Imanta. Pirmais cīņā kritis un „viņa galvu paglabā uz trijiem dzelzu šķēpiem kāds burvis, tā runājot:“

„Nu tava tauta izklīdīs,
Bez vadoņa un galvas;
Un viņas slava pazudīs
Pie straujās Daugav's malas. —

Tad brauks no Rīgas laiviņa
Ar latvju tautas dēliem,
Un izraks tevi, galviņa,
Uz trijiem dzelzu šķēpiem.

Un atminēsies senatnes
Un savas tautas slavas;
Un gaismas šķēpiem bruņosies
Tad tautas dēlu galvas.“

Augšāmcelšanās un atdzimšanas simbolu Pumpurs radījis ne tikai še, bet arī populārā Imantā, jo arī tur „gaismas laika balsis Imantu ārā sauks.“

Pumpurs, apžilbinādams sava laika paaudzi ar senču brī-

vības un slavas gaismu, daudz gadu desmitus nenoguris savās dziesmās pūtis liesmās latvju atdzimšanas garu, arvien uzsvērdams, ka „nākamība mūsu būs“ vai „modīsies tauta un sevīm brīvību izkaŗos atkal, pieminot vectēvu slavenos darbus“. Šis nākotnes iekaŗošanai Auseklis bija atradis kā drošus līdzekļus neatlaidīgu darbu un izglītību, kas balstās uz latvju tautas kultūras pamatiem. Pumpurs sevišķi izceļ latvju tautas spēku koncentrēšanas un patstāvības attīstības idejas. Lai atceramies viņa 1871. gada dzejoli „Tautai“:

Šo domāja, to domāja,
Sveši ļaudis daudz domāja,
Ko domāja sveši ļaudis —
To tu līdzī nedomā.

Šo runāja, to runāja,
Sveši ļaudis daudz runāja,
Ko runāja sveši ļaudis —
To tu līdzī nerunā.
Tev jārunā: kas mēdz ciest,
Tiem ar' tiesība līdzī spriest.

Šo darija, to darija,
Sveši ļaudis daudz darija,
Ko darija sveši ļaudis,
To tu līdzī nedari!
Tev jāpūlas tautas dēļ,
Lai var koši uzzelt vēl!

Šo dziedāja, to dziedāja,
Sveši ļaudis daudz dziedāja;
Ko dziedāja sveši ļaudis,
To tu līdzī nedziedi!
Tev jādzied: tauta zied,
Ja tā tēvu dziesmu dzied!

Pumpurs te viegli atminamos vārdos atgādina latvjiem patstāvīgi domāt, runāt, darboties un dziedāt, lai tie izaugtu nākotnē par patstāvīgu un neatkarīgu tautu. Bet tauta var būt

stipra tikai tad, kad viņas locekļi nav izsvaidīti pa malu malām. Dzejnieks labi sapratis toreizējos saimnieciskos un arī politiskos apstākļus, kas radušies, svešai varai valdot, un kas latviešus piespieduši klist svešumā, piemēram:

Vai no saviem tēvu pelniem
Var tik lēti atšķirties
Un pa svešas zemes mežiem
Jaunas mītnes taisīties?

Gan ir grūti, grūti šķirties
Tur, kur vectēvs dzīvojis,
Bet kad nespēj dārgi pirkties
Tad bij jāiet prom ar varu.

Uzlikdams atmiņas vaiņagu uz sava drauga dzejnieka Ausekļa kapa, Pumpurs starp citu tēlo minēto svešo varu kā ziemeli:

„Nāca vētra, pūta ziemels —
Ķegums ātri aizsala,
Tēvu zemes grūtais liktens
Svešumā mūs aizveda.“

Svešumā dzīvojot, dzejnieks vērīgi seko savu tautiešu pānākumiem un priecājas, ka:

„Ledus jūrā, pašos ziemējos
Ziemeļ-tēva ceļi vaļā plēsti —
Cauri līdz pat tālai Sibīrijai:
Nopelns paliek latvju kuģniecībai!“

(Jāpiezīmē, ka še runa iet par Sibīrijas Obas upes pirmās un otrās ekspedīcijas vadoniem, kas bija Ainažu jūrskolas priekšnieks Dālis un latvju kuģinieks Kurseins. Pazīstams fakts, ka latvieši bija tie, kas palīdzēja atrisināt lielo problēmu, kā atrast ceļu pa Balto jūru uz lielākām Sibīrijas upju ietekām un pirmā kārtā Obu.)

Vēl vairāk Pumpurs sajūsmināts par to, ka

„... Pa lielām universitātēm
Pēterburgā, Mask'vā, Tērbatā
Redzēsi pa daudzām fakultātēm
Studentus, kam dzimte Latvijā;
Viņi saucas latvju tautas dēli,
Un kā tādiem tiem ir mērķi cēli.“

70. gadu beigās dzejnieks vēro, ka „citkārt lepnā Hanzas
iegātne paliek latvju tautas iemītne, latvji stājas Rīgas valdes
daļā“. Sevišķi Pumpuru aizrauj un pacilā latvju vispārīgie
dziesmu svētki. Tā sauktajās galda dziesmās dzejnieks ar cit-
kārtējo jaunekļa bezbēdību šķīlis prieka dzirkstis, bet arī šē kā
pamatmotīvs arvien palicis:

„Tauta, kuŗa grūtos laikos
Dziesmu garu kopj un saudz,“

vai arī:

„Staigāt tēvu-tēvu pēdās,
Miļot savu tēviju.
Tauta uzvar grūtumus,
Dzied no jauna jauki:
Nāks vēl labi laiki!“

Šai ticībā Pumpurs pats atgriežas Latvijā un svešumā aiz-
klīdušos tautiešus Daugavas-māmuliņas vārdā aicina atpakaļ
tēvzemē, jo „laiki grozās“. Un tiešām, laiki bija grozījušies:
tautas atmodas gars jau audzināja latvju tautu uzvaras cīņām.
Sāka piepildīties kādreizējā Pumpura lūgšana par savu tautu-
pastarīti:

„Laika māte, laika māte,
Pastarītes atminies;
Modin viņas dēlu garus
Drūmos dzīves cīņos,
Lai tie sāk pēc ilga miega
Saules gaismā līgoties.“

Kā atdzimšanas un augšāmcelšanās ģenijs nāk Pumpura Lāčplēsis. Viņš, uzaudzis saulainos Daugavas krastos un paveicis tumsības spēkus, izcēla dienas gaismā teiksmaino Burtnieku pili līdz ar tīstokļu-zinātņu šķirstiem; viņš, nodrošinājis latvju zemei miera dzīvi, valdīja savā Lielvārdē, līdz ieradās „kāds tumšais bruņinieks, kuŗš daudz gadus vācu zemē laupīdams bij dzīvojis“. Uzsāktā divcīņa ar bruņinieku beidzās liktenīgi: gāzdams Daugavā pretinieku, tā bruņas līdzī norāva arī Lāčplēsi. Daugavas vilņi nu saņēma savā klēpī latvju tautas varoni. Arī citi latvju karotāji, cīnoties pret svešnieku pārspēku, krita viens pēc otra. Un tad —

„Svešinieki zemē nāca,
Bargi kungi valdīja, —
Tauta, viņu mīlā tauta
Simtiem gadu vergoja.
Tomēr vēl pēc simtiem gadu
Atminējās Lāčplēša;
Tas priekš tautas nebij miris — — —“

Laiku no laika Daugavas laivinieki pusnaktī redz divus vīrus stāvā krastā cīnoties. Līdz ar Laimdotu visa latvju tauta gaida un tic, ka reizi

„Lāčplēs's savu naidnieku
Vienu pašu lejā grūdīs,
Noslicinās atvarā!“

Ap Lāčplēsi augušas un vijušās mūsu tautas cēlākās karstākās patstāvības ilgas, ar viņu atdzimuši latvju vienotie spēki, ar Lāčplēša garu latvju tauta uzvarējusi visus savus ienaidniekus un atguvusi savu suverēnu valsti. Tādēļ arī Lāčplēša spēks tik dziļi ieaudzis Latvijas zemē un latvju sirdīs, ka nekādi laika brāzieni to neizraus nedz no latvju zemes, nedz no viņu sirdīm. Varbūtējos valsts klūmīgos brīžos Lāčplēša gars no jauna vienos, apgaros un pasargās latvju tautu un viņas suverēnitāti.

Liela un apbrīnojama bijusi Pumpura ticība mūsu tautas

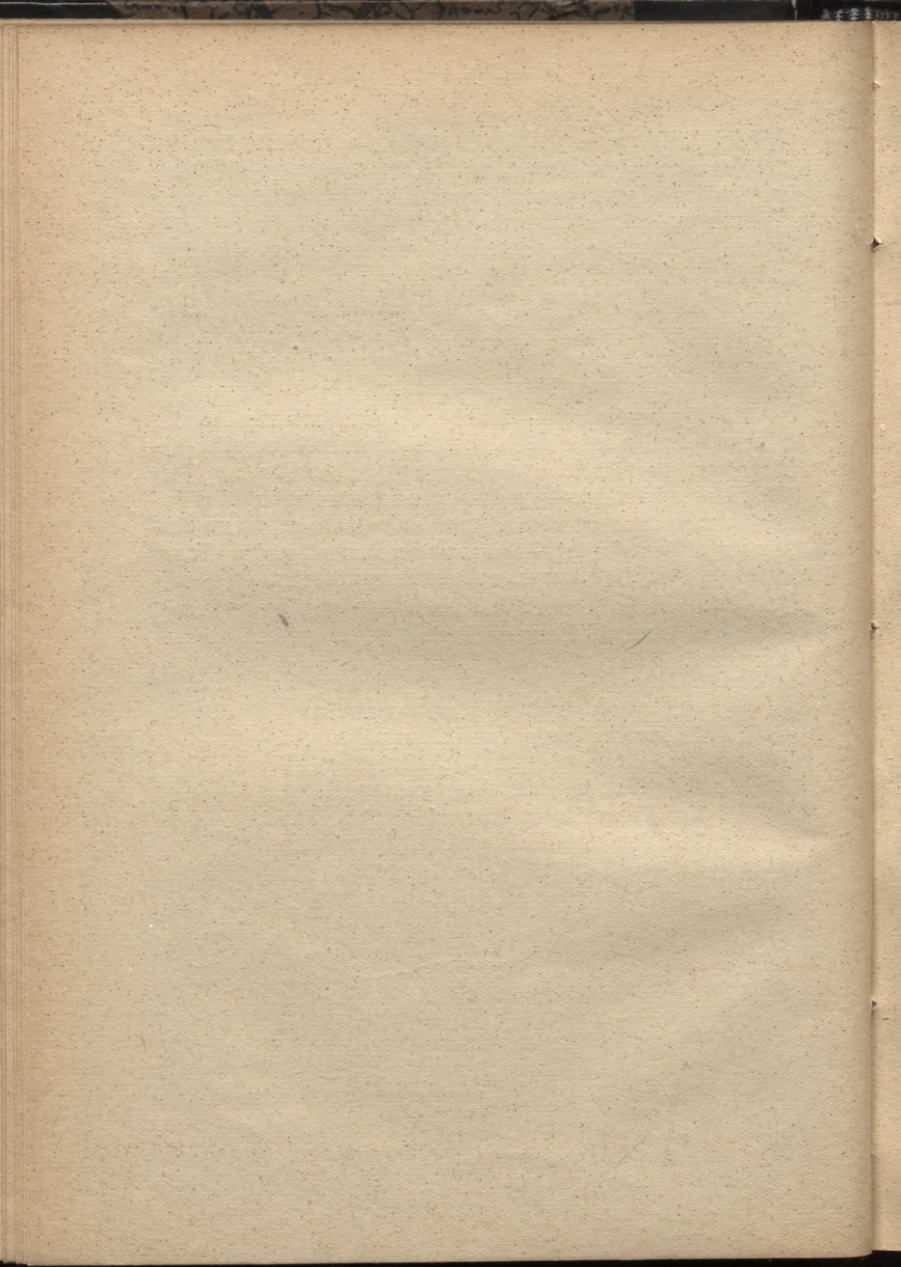
nākotnei, radot vareno Lāčplēsi, no kā, runājot paša dzejnieka šā darba ievadā vārdiem, „tauta dabū visaugstāko sajēdzienu par vīrišķu varonību, un teiku varoņi līdzās paliek par tautas varoņiem, tie cīnās, krīt vai uzvar kā nākama laika priekškarotāji... Tie cīnās... priekš latvju tautas brīvības un patstāvības“.

Tāda ticība un pārliecība par latvju nākotni bija tautas vadoniem atmodas laikmetā! Jauki būtu atzīmēt, ka tāda pat ticība bijusi daudziem latvju vīriem, kas teicās vadoni esam, Latvijas atdzimšanas priekšvakarā...

Sacīto apvienojot, mēs redzam, ka dzejnieks Andrejs Pumpurs atstājis dziļas pēdas ne tikai mūsu inteliģences un garīgās kultūras vēsturē vispār, bet pagājušā gadsimta 70.—80. gados augstu pacēlis savas tautas un tēvijas brīvības karogu, spārnodams un stiprinādams latvju tautu dzīvot un cīnīties par cēliem ideāliem — brīvu un neatkarīgu Latviju. Tas ir dzejnieka Andreja Pumpura neaizmirstams nopelns.

Pumpura padarītā darba nozīmi Pēteris Ērmanis savā dzejojumā „Andreja Pumpura šķiršanās“ licis pašam dzejniekam izsacīt šādiem vārdiem:

„Aiz manis daudz ir negaisu un auku,
Es kaņeivs Latvijai un dziesminieks.
Nu steidzos turp, kur Auseklis jau gaidīs
Un slavas dziesmas Potrīmpam kur dzied,
Kur Kronvalds ir, kas, mani redzot, smaidīs.
Reiz dzimtenei mans mūžs būs varoņteika.
Ardievu, Latvija! Zel, zaļo sveika,
Tavs burtnieks, tevi svētot, nāvē iet.“

VIII nodaļa.

Latvju tautas suverēnitātes ideja Ausekļa dzejā.

Auseklis.

Dziesminiek varenais, tavas dziesmas dedzīgās nemirs,
Kamēr vien Latvijas saulē druvas i ozoli šalks.
Stiprina garu un dvēseli slāpušo mielo
Tavas pravieša kvēles mūžam reibinošs malks.
Satrieca bizmaņus latvjī, Pērkons i zibeni brāzās.
Sentēvus, dziesminiek, sauc nu brīvās Latvijas kāzās!

Antons Austriņš.

Jaunlatviešu centienus un garu visspilgtāk mūsu daiļliterātūrā izteikuši dzejnieki Auseklis (1850.—1879.) un Pumpurs. Viņu darbos apgrotā nacionālā doma ar aprīnojamu izjūtas spēku iespiedusies latvju tautas pagātnē, to atdzīvinādama un izceldama un sajūsminādama savus tautiešus dedzībā cīnīties par jauniem tautas ideāliem. Auseklis, aiziedams mūžībā tikai 28 gadu vecs, paspējis kopīgiem jaunlatviešu spēkiem paceltajā karogā nedzēšamām zīmēm ierakstīt vecās latvju tautas jaunu ideālu — viņas suverēnitātes atgūšanu, kam jāpaliek par ceļa zvaigzni nākotnē.

Atvēlam še īsu aizrādījumu par suverēnitāti, jo visa šī darba atsevišķas domas dažādos laika brīžos mūsu tautas straujā atdzimšanas gadusimtenī sienas pie viņas kā vadošās pamatdomas.

Suverēnitātes ideju Eiropas tautas ir mācījušās pazīt pakāpeniski. Sengrieķijas valstīnās, kā arī Romas imperijā suverēnitāte tādā nozīmē, kā mēs to saprotam mūsu dienās, nebija pazīstama. Bet tas vēl nenozīmē, ka senās tautas nebūtu

meklējušas savā laikā augstākus sabiedriskus un politiskus ideālus. Grieķu tiesību filozofija bija pratusi jo dziļi ierosināt jaūtājumu par valsts dzīves labāku iekārtu, kas attaisnotu viņa tautas dzīvi kā darba, tā tikumības un vispār kultūras ziņā. Aristotels mācīja, ka augstākā valsts pazīme ir viņas spēja pānākt pilnību un savu pilsoņu apmierinātību, radīt pašpietiecību saimnieciskā dzīvē, lai nebūtu vajadzības pēc ār pasaules.

Šos ideālus zināmā mērā panāca sengrieķu mazās republikas ar savu pilsētu — polis — priekšgalā. Filozofs Plātons apbrīnojamā pilnībā ir parādījis tādas noslēgtas, bet noskaņotas organizācijas. Tikai pieminētās mācības pamatos guļ ētiskais, bet ne vis tiesiskais moments, tiesību normas, bez kurām nav domājama organizēta ļaužu sabiedrība, kas nes patstāvīgas valsts vārdu.

Jāsaka, ka arī romiešu uzskats par valsti nav savienojams ar suverēnitātes jēdzienu. Vara vien vēl nav suverēnitāte. Tas, ko romieši savas valsts uzplaukuma laikā apzīmēja ar vārdiem majestas, potestas, imperium būtu tik daudz, ka varenība, civilā un kara vara, bet viņi neapzīmēja ar to Romas neatkarību no citām ārējām varām vai savas valsts augstākās varas robežas. Še jāatzīmē, ka Romas dzīvē Cicerona laikā un arī vēlāk dzīva bijusi tā ideja, ka tiesiski organizētā romiešu tauta ir publisku tiesību un varas avots. Vidus laikos mācība par valsti un viņas neatkarību nekā jauna nedeļa.

Suverēnitāte patiesībā ir neatlaidīgas un, jāsaka, grandiozas cīņas rezultāts. Senā Grieķijā un Romā suverēnitātes jēdzienu nevarēja uztvert tādēļ, ka šie pretim valsts varai nebija nekādas citas varas. Turpretim, kad iesākās vairāku valšķu neatlaidīgā cīņa ar katoļu baznīcas virskundzību un lieliem lēņu turētājiem, tad arī sāka veidoties mūsu laiku suverēnitātes jēdziens.

16. g. s. franču domātājs Bodēns suverēnitāti uztvēra kā neatkarīgu un neaprobežotu — patstāvīgu valsts varu, bet drīz vien viņš šo varu personificēja ar neaprobežoto valdnieku — monarhu. Šis uzskats valdīja arī 17. g. s. Vēlāk angļu filozofs Hobess pacēla balsi par tautas suverēnitāti, bet valsts vienības princips to piespieda apgalvot, ka tauta

Ia bprātīgi nodevusi savu suverēnitāti valdniekam — monarcham. Pazīstamais Ž. Ž. Russō savā „Sabiedriskā līgumā“ suverēnitāti tēlo kā visas tautas gribu, kas nekad nevar kļūt apbrežota, kas ir un paliek absolūti nemaldīga.

Mūsu dienās mācība par suverēnitāti daudz plašāk izveidojusies, un mēs izšķīram tautas suverēnitāti, valsts suverēnitāti, tālāk vēl valsts organa, valsts varas un tiesību suverēnitāti*). Neapstājoties še pie šo jēdzienu zinātniskas analīzes, mēs gribam aizrādīt, ka mūsu illūstrātvam tematam tuvu stāv tautas suverēnitātes jēdziens, kas māca, ka tauta tiek atzīta par esošas un topošas varas avotu, ka par suverēnu tautu nepastāv nekādas citas noteicošas varas, bet viņa pati ir savas tiesiskās iekārtas noteicēja un tālāk izveidotāja.

Latvju tauta pagājušā gadusimtenā 70.—80. gados tālu vēl atradās no šāda sava suverēna stāvokļa. Tas iegūts netālā pagātnē. Tautas Padome 1918. g. 18. novembrī deklarēja Latviju par patstāvīgu, neatkarīgu, demokrātiski-republikānisku valsti. Latvijas Satversmes Sapulce, veidodama zemes konstitūciju, pirmā pantā ierakstījusi: „Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika“ un tālāk turpina: „Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai“. Un tagad vai katru dienu pa visām Latvijas malām tiesas pasludina savus spriedumus Latvijas suverēnās tautas vārdā. Ikvienam latvietim nākotnē jāzina, ka tikai latvju tautas cīņu pilnā pagātnē un neatlaidīgs darbs guļ suverēnās valsts un tautas pamatos.

Āuseklis, meklēdams savām brīvības domām reālu pamatu, meklē senlatviešu zemi, ko tie apdzīvojuši sirmā senatnē, neatminamos laikos. No tiesiskā viedokļa ņemot, neatminamo laiku jēdzienam ir liela nozīme: tie diktē neapšaubāmas, neatņemamas īpašuma tiesības. Šīs tiesības morāliskā ziņā iegūst vēl lielāku svaru, ja jau no neatminamiem laikiem latvji šo zemi atkaŗojuši dabai, kultivējuši un izkokuši. Šo patiesību dzejnieks Auseklis arī konstatē. Atdzejodams sirmo sentēvu stāstu-teiku „Eima ezers“, dzejnieks jautā:

Kur tie (t. i. latvji) dzima, kur tie auga,
Kā tie nāca šai zemē?

*) Doc. K. Dišlers, Ievads Latvijas valsts tiesību zinātnē, Rīgā, 1930.

Vai tos nesa vēja māte,
Vai tos dzina jūras māte?

Un atbildi viņš dod tādu:

Kļūma*) lai sazin, kur latvji dzimuši, auguši stipri,
Vai tos kāds varons, vai dievs tejtanes atveda šurp,
Nav tas vēsturē zīmēts, nedz ar akmeņos iekalts,
Cienīt tad pieklājas mums, sentēvu mute ko teic.

Un no sentēvu mutes dzejnieks tad arī vēstī:

Pirms liktens latvjus šurpu veda —
Vēl šeitān bija postava.
Ne platu druvu, pilnu sēju,
Nedz zaļu, treknu ganekļu.

Bet bija gan:

Tumši meži, biezi lāni,
Purvi, dzelmes, muklājiņi.

Latvjus šī postava nenobiedēja, viņi gāja ar to cīņā un,
beidzot, arī uzvarēja, jo:

Šņakstēja, šņakstēja latviešu cirvis,
Brīkšēja, brakšēja eglienas milzi.

Šo līdumnieku darba ainu Auseklis vēl tālāk papildina tā:

Vectēvi celmus lauza un līdumus svīzdami līda;
Taisīja laukus, kur var rasmīgo sēkliņu sēt.

Latvju organizēšanos sabiedrībā dzejnieks šādi tēlo:
„... Videvuts, latvjus iz mežiem klajumos saukdams, biedrī-
bās pulcēdams, likumus dodams, pirmais tos saistīja cilvēcībā”.
Tomēr lielā cīņā ar dabu stipri saistīja latvju spēkus un tādēļ
„vēl nebrauca tautas dēli Baltas jūras šūpuļos”. Skaistā teiku
virkne par minētās postavas iekarošanu nobeidzas ar aplieci-
nājumu: „Vēlāki tur burtnieki cēlās, kas dzejas dzirksteles
šķīla”, kas rāda, ka tautā bija pamodies arī radišanas gars, tā
tad intelektuālā darbība sekojusi smagajam fiziska darba pe-
riōdam.

*) Kļūma — liktena dieve.

Sinī sakarā jāpiemin Ausekļa iedzilnāšanās latvju mītoloģijā un mūsu tēvijas aizvēstures laikā. Lai gan palikušas neat-
 taisnotas zinātnes prasības, tomēr Auseklis — ja varētu tā iz-
 teikties — ir radījis veselu latvju dievu saimi, pierakstīdams
 katram noteiktus uzdevumus un padarīdams tos par dedzīgiem
 senās Latvijas patrioātiem, izciliem cīnītājiem, tautas sargātā-
 jiem un vadītājiem. Visa Ausekļa dzeja gluži piebārstīta latvju
 dievu vārdiem un viņu darbiem. Tur visuvarētais gaismas
 tēvs Anšlavs, tur likteņa māte Klūma, pavasara dievs Per-
 grubs, miera un dzejas dieve Līga un daudz, daudz citu dievu.
 Tas jau vesels latvju dievu Olimps kā senā Grieķijā, ko Ausek-
 lis grib padarīt par savas tautas lepnumu un nacionālu sargu
 grūtajos laikos, kad „tautas audze aizklist svešās skolās, savai
 tautai zūd kā vēži olās, aizmirst drīz, kas tauta, tēvija“. Māk-
 slīgi kuplinādams latvju mītoloģijas saturu, dzejnieks ar to cen-
 ties modināt un stiprināt savas tautas nacionālo apziņu. Un ka
 nekādas svētības tas nebūtu nesis, kuŗš nacionālās atmodas un
 tālākās šīs kustības pazinējs to lai noliedz? — Ausekļa cen-
 tienu nolūkus pastiprina arī daži mums zināmi apstākļi. 1874.
 gadā (t. i. gadu pēc Ausekļa pirmā dzejoļu krājuma iznākšanas)
 Pēterupes mācītājs Neilands „Latviešu draugu biedrībā“ no-
 saucis Ausekļa dziesmas par „nelieša dziesmām, ko riebjas
 mutē ņemt, tādēļ ka viņās pagānu dievi godināti un kristīgā ti-
 cība izsmieta. (It kā grieķu un romiešu dievi, ko visās skolās
 liek bērniem iegaumēt, nebūtu pagānu dievi!). Tādas dziesmas
 varot celties tikai iz saīgušas, rūgtuma pilnas, nelaimīgas un
 ievainotas sirds“. Gluži pareizi! Izglītota jaunlatvieša Au-
 sekļa sirds tiešām bija rūgtuma pilna, tikai māt. Neilands ne-
 spēja šo rūgtumu saprast, jo viņš negribēja vai nevarēja sa-
 prast Ausekļa centienus. — Nākošajā dzejoļu krājumā Auseklis
 arī pienācīgi atbildēja Neilandam dzejolī „Kādam latviešu
 Olimpa ārdītājam“ sacīdams: „Neraugies velti uz kalniem,
 kā godības nespēj nojēgt, iedomu nabadzīgs tārps. Jauzdams,
 ka piemiņa tava kā dūmi iz tautiešiem klīdīs, dievdēli nerotās
 tevi palagiem sarkanibaltiem“.

Šis jautājums liekas pavisam skaidrs: Olimpa kārtošana
 un cildināšanas nolūks bija — rādīt latvju tautas nenoliedzamas

senatnes īpatnības reliģijā, ko lielā mērā tālāk un plašāk veidojis dzejnieka nacionālais gars. Tās visas ir relatīvas vērtības, kādas jau vispār pasaulē gara vērtības mēdz būt.

Tālāk Auseklis savā dzejā no latvju aizvēstures ievirzās viņas vēstures laimīgākajā laikmetā — tautas patstāvības laikā. Še Ausekļa brīvības domas aplido visu latvju apdzīvoto zemi un saista brīvības pili — Zilo kalnu un Beverinas stalto pili ziemeļos ar brīvās tautas auklētāju — Kurzemi; še Auseklis liek Tāļivaldim cīnīties ar Lietuvas vīriem un sauc tam palīgā Rameķi, lai atgūtu tautai spēcīgu galvu, kad leiši savanģo Tāļivaldi. Dzejnieks redz savu tautu patstāvībā laimīgu un stipru. Un tādēļ viņa domas arvien atgriežas pagātnē, to cildinādams, ideālizēdams, piem.: „Latvija! Latvija! tev gan bija laiki, kur tavu staltajo dēlu un slavas darbu darītāju kareivīgās un tikumīgās pieres tika greznotas zaļajām ozolu vītņēm, tautas mātes audzināja krietnus tēviņas aizstāvētājus, tiem uzvilcīdamas brūnus svārkus, piejozdamas zobentiņus“. Latvijiem arī bija ko aizstāvēt, jo savu tēviju un tās redzamākās vietas tie turēja par savu svētumu, kas piešķīra viņu pašu dzīvei saturu un nozīmi. Apdziedādams Zilo kalnu, Auseklis saka: „Brīvības pils, miera krēslis, cik brīvi, cik sveiki, cik laipni tava galva sniedz padebesis. Cik brīvi, cik gara brīvi mūsu tēvi liksmoja tavā galotnē, draudzību slēgdami ar nemirstīgiem dieviem“. Un citā vietā atkal: „No tavas galotnes atskanēja jaūtras bungas un priecīgas taures, pasludinādams mieru līdz zemju galiem“.

Auseklis paver apburoši skaistu ainu Kurzemes Gaismas kalna galotnē, kur brīvie tautas dēli ligojuši vecos laikos vai noved dievozolu trijotnā pie Kaibaliņas upītes, kur „sirdis laimē lēca“. Gluži kā burvis Auseklis apstaigā Latviju, tās kalnus, upes un, viņus atdzīvinādams, runā spēcīgu valodu uz sava laika paaudzi, atgādinādams tai bijušo neatkarību un brīvību. Tā ir droša patstāvības sēklas sēšana laikmeta vagā, kas vēlāk devusi kuplu zelmeni.

To darīdams, Auseklis neaizmirst savas tautas vēlāko vēsturi un cenšas rādīt ceļu, kā tikt no jauna pie patstāvības un brīvības. Dzejnieks zina, ka „vergu valgā tauta nāca, nāvē

krita varoņi“, bet arī atgādina — ... „kāvās kā lauvas līdz beidzamai asins lāsei, mirdami Leonīda nāvi“. Citā vietā dzejnieks savas tautas stiprumu tā atzīmējis: „Gan dzelzi un vara pinekļiem žņaugti, pagura nāvē tautas dēlu daiļajie augumiņi, tomēr tēvu gars dzīvina latvjus no jauna“. Dzejoli „Nīdēta, bet neiznīdēta cilts“ Auseklis tā nobeidz:

Tauta bendēta, tēvoņiem pamati deldēti,
Sen plūdis jau asins dzīrs,
Dzemdēt vēl kareivjus spēj.

Savas tautas atdzimšanu vērodams, Auseklis dzejoli „Latvju tautas rīts“ laimīgs var izsaukties:

Pie klusas debess malas gaisma aust, un Austras stari margo.
Lai tautas svēta slava augšup kāpj, un garā lai laime līgo.
Iz ilgas snaudas, tauta, pacilājies un jaudas spēkus elpo!
Jau saule lec, un gaisma platās,
Un jaukais rītiņš latvjiem mostas.

Bet dzejnieks it labi saprot, ka bez liela un neatlaidīga darba īsta rīta nebūs. Tādēļ tas atgādina sentēvu pagātnes darbu un saka:

Tautietī, cīnīs ar tagad, kur stari caur mežiem jau
šaujas,
Godā sentēvus ar, sviedrus kas lēja priekš mums.

Darba nozīmī Auseklis kā granitā ir iecirtis teikdams:

Darbs ir latvju krietnais tīkums,
Darbs ir viņu lepnais likums —
Pamats dārgai brīvībai.

Apsveikdams jaunā laikraksta „Balss“ iznākšanu 1878. g. 4. oktobrī, Auseklis uzsver sabiedrisku darbu kā svarīgu faktoru, kas veido visas tautas likteni. Viņš starp citu saka:

Skani tuvu, skani tālu,
Skani brīvi, Laimas balss!

— — — — —

Tautas druvā nogurušos
Jaunā garā spirdzini!
Sauci jaunus, sauci vecus
Vienprātībā darboties.

Dzejolī „Staburadzei“ dzejnieks simbolā runā tā:

Celies augšā, Staburadze!
Klinšu sienas sadrupini,
Skaties brīvi Daugavā!

Tautas dēli, tautas meitas
Daugavkrastos pulcējas,
Brīvas dziesmas dziedādami.

Latvju tautas brīvība paliek par Ausekļa vadošo zvaigzni, viņa ticību. Pieskaņodamies brīvlaišanas svētkiem, dzejnieks rāda nedaudzās rindās savas tautas pārdzīvojumus, piemin karā kautos bāleļņus un smilšu kalnā aprakto tautas brīvību, uzsvērdams galveno: „Sprēgādamas neizdzisa latvju gara dzirksteles“. Šīs uzglabātās dzirksteles Auseklis grib redzēt mirdzam liesmās, un tādēļ viņš lepnī aizrāda:

Kam nav krūtīs brīvu liesmu,
Tas nav dzimis brīvībai.

Šos pašus brīvības centienus un ticību brīvības iekarošanai Auseklis izteicis dzejolī „Pēdējā libieša domas pie Salacas ietekas“:

Raug! Latvju brāļi plūdos airē —
Un brīvas dziesmas dzemdē viņu krūts.
Tie zeltu smeļ un veltī savu tautu
Daudz simtiem spožiem, dārgiem gabaliem.
Pēc dažiem simtiem Cerībiņas lomiem
Viens izsmels debess dārgo akmeni.
Tas tautai atkal atburs brīnumstāstus,
Un vecais gars būs atkal jaunās miesās,
Un vecā Laima smaidīs tēvijā.

Blakus neatlaidīgam un radošam darbam Auseklis kā otru drošu līdzekli patstāvības sasniegšanai jo spilgti ir izcēlis izglītības spēku nacionālās skolās. Lai ieklausāmie tikai viņa dzejolī „Vai cerēt būs uz brīvību?“:

„Ja cerēt gribi, draugs, uz brīvību
Un sikstu, nemirstīgu tautību,
Tad noej klausīt latvju skolas sienās,
Kā jauno audzi māca šinīs dienās.
Ja dzirdi šādus vārdus: tēvija,
Un mīlā, dārgā, svētā Latvija,
Tad cerēt vari gan uz brīvību.“

Un cik liela izaug indivīda patstāvība, ja ir ceļš valā uz skolu, to rāda populārā Ausekļa dziesmiņa, „Dar man, tēvis, pastaliņas“, kas noslēdzas ar: „Lielis tapšu, tad es būšu tautas zemes arājiņš, tālas jūras braucējiņš, kara zirga jājējiņš“. Auseklis pavēris tālus apvāršņus savas tautas izglītības lietā, sapņodams par latvju augstskolu un izteikdams par to domas isā četrriindu dzejolītī:

„Kāds astronoms tev pamanījis lidot tvaiku riņķos (tā tad nekad
nebūt),
Kur zvaigznes mirdz, kur Pērkonam ir valstība.
Tu, spožā debess zvaigzne, laidies zemē latvju leajā,
Par sevi negudro, bet gudro, acis griez’!

Latvju tauta vienmēr palikusi uzticīga izglītības centieniem, un Ausekļa „spožā debess zvaigzne“ tiešām nolaidusies latvju zemē. Dzejnieks jau savā laikā vērojis to spēku, kas varēja celt dienas gaismā tautas dārgumu:

„Tautas dēli uzminēja
Sen aizmirstu svētumu;
Gaismu sauca, gaisma ausa,
Augšām ceļas Gaismas pils.“ —

No sacītā slēdzams, ka latvju tautas atdzimšanas un patstāvības atgūšana ir bijusi Ausekļa svētākā lieta. Ar dedzīga

patriōta vārdu un apgarota dzejnieka iedvesmi viņš ir modinājis un stiprinājis savu tautu uz neatlaidīgu cīņu par tāliem, bet skaistiem ideāliem. Dzejnieks Auseklis paliek mūsu senatnes patstāvības un neatkarības cildinātājs, brīvības saucējs un cīnītājs.

* * *

Tāpat kā Auseklis jauns mūžībā ir aizgājis Latgales dziesminieks Pēteris Miglinieks (1852.—1883.). Viņa sacerētās dziesmas gājušas no mutes mutē. Vēl tagad vecās paaudzes latgalieši ar asarām stāsta par savu aizstāvi un dzied viņa dziesmas, kas radušās tai pašā laikā, kad klajā nāca Ausekļa darbi. Še atzīmēsim tikai dažas rindas no viņa dzejojuma, kur suverēnitātes ideāli atmirdz kā saules zelts:

„Man patīk būt kopā ar brāļiem un māsām,
— — — — —

Man patīk tās bēdas, ko cieš brāji, māsas,
Jo bēdu un nelaimju tauta mēs esam.
Bet reizi par visiem mums atmirdzēs laime,
Mēs būsim tad kungi še dzimtajā zemē.
Ar taisnības spārnēm mēs celsimies gaisā
Un valdīsim paši par sevi un zemi;
Mēs būsim tad vareni, cēli un stipri
Kā jūrmalā stāvošā mūžīgā klints!

Dzejnieku Ausekļa un Miglinieka kokles pravietojums par latvju tautas un zemes patstāvību toreizējos reālos dzīves apstākļos varēja likties tikai nesasniedzamas ilgas. Tomēr šie attaisnojušies dzejnieka Fr. Bārdas vārdi:

Cik daudzreiz jau gars alkstošais
pār robežām nav aizlidojis,
kur vēlāk gudri taustošais
tik tūkstots gados noklibojis.

Mūsu tautas izniršana no pagātnes pelniem un straujā attīstība liecina, ka līdz patstāvības un brīvības alkstošajiem dzejniekiem visa latvju tauta ar nesalaužamu gribu sniegusies pāri šaurām reālām robežām.

IX nodaļa.

Nacionālās domas atbalss dzejā 80. gados.

Arī 80. gadu pārdzīvojumu un centienu atspoguļojums palicis mūsu daiļliterātūrā. Parasti šo gadu desmitu raksturo kā tautiskas pieticības un salkanas romantikas apņemtu laiku, un 80. gadu dzeja nav izpelnījusi pienācīgu novērtēšanu, kādēļ mūsu literatūras attīstības gaitā starp nacionālās atmodas laiku un 90-tiem gadiem radies robs, ko nereti padara par tukšumu. 60. un 70. gadi tiešām ar lielu spēku un aizrautību sakustināja latvju tautu, saukdami darbā un cīņā visas tautas labākas nākotnes vārdā. 80. gados šis skaļums gan nepieauga, bet nacionālie uzmodinājumi, sasaukšanās darbā un stiprināšanās savos centienos nekad nav rimuši. Tiesa, ka šīnī gadu-desmitā dzejā, sevišķi lirikā, radās blakus patriotiskajam motīvam vēl citi, piem. mīlestības un prātniecības motīvi. Bet tas liecina augšanu, pieņemšanos kuplumā. Cik lielu un krāšņu mūsu nacionālās dzejas pieaugumu tik īsā laikā varēja prasīt, tas vēstures pazinējam būs viegli saprotams.

80. gadus ievadīja latvju dzīvē otrie vispārējie dziesmu svētki 1880. gadā. Dziesmu gars mūsu īpatnējos — nebrīvajos apstākļos bija kļuvis par ievērojamu tautas apvienošanas un modināšanas faktoru pat Latvijas attālākos novados. Pierādījās, ka nacionālās atmodas darbinieku centieni tautā bija atstājuši neizdzēšamas pēdas. Nācījas garīgie spēki bija ierosināti; apstājas vairs nevarēja būt, aizkavēto attīstību nekas vairs nespēja apturēt, lai gan priekšā vēl stāvēja liels pārbau-dījums — pārkrievošanas laikmets, kas sākās šīnī posmā un ilga līdz pat pasaules karā.

Latvju tautā 80. gados vēl valdīja vienprātība un saprašanās, jo dzīves apstākļi visiem bija apmēram vienādi — grūti. Visa mūsu tauta jo labi saprata, ka sociālā iekārta Latvijā gaužam netaisna, ka vienīgais glābiņš, kas viņai dotu iespēju atvilkēt elpu, ir reformas, ko visiem spēkiem no tālienes izcīnīja jaunlatvieši, galvenā kārtā jaunlatviešu vadonis un ideologs Kr. Valdemārs. Šais gados notika vēsturiskā senatora Maneiseina revīzija (1882./83.), kam arī sekoja vairākas reformas: vācu policijas, skolu un tiesu vietā nāca jaunas iestādes ar krievu cilvēkiem un valodu. Tomēr jauno svešnieku izturēšanās pret latvju tautu bija citāda — viņai nepiemita tā „baltiešu“ kundzība un cilvēku ciena nonicinošā zaimošana, kas sevišķi latviešu lauku ļaudīm bija jāizbauda agrāk. Morāliskā ziņā tā bija liela un jūtama starpība, kaut gan latvju tautas saimnieciskie pamati maz kļuva labāki. Grūtais saimnieciskais stāvoklis stipri kavēja izglītības gaitu, bet, pārvarot grūtības, latvji arvien vairāk centās pēc augstākās izglītības. 80. gadu sākumā latvju studentu skaits Tērbatas augstskolā bija stipri pieaudzis, arī Maskavā un Pēterpilī mācījās jau daži desmiti latvju studentu. Dailīliterātūrā sava talanta iespējamās robežās pieminēkļus atstājuši 80. gados gan vairāk, gan mazāk pazīstami dzejnieki. Še piegriezīsimies viņu dzejai un palūkosīmes, kā tur atbalsojusies nacionālā doma, ko dzejnieki atklātībai pateikuši savas zemes un tautas jautājumā.

1880. gada dokuments ir maza ilggadīgā Seces pagasta skolotāja **Fridriha Mālberga** (1824.—1907.) dzejoļu grāmatīņa „Dzejas skaņas“. Viņu pārlasot, mēs vēl dzirdam atmodas laikmeta domas šalcam. Šim gara plūdumam pievienojas citi, mierīgāki motīvi, kas rāda, ka pati dzīve iegājusi citā posmā un tādēļ arī radā citu atbalsi. Apstāsīsimies pie Fr. Mālberga patriotiskās dzejas. Tā liecina, ka dzejnieks palicis uzticīgs daudziem atmodas laika vadošiem principiem. Dzejolī „Tautas skolotājs“ Mālberģis rāda, cik pašreizējīgi latvju tautai kalpo viņas skolotājs:

Tautas draugs kā galvu lauza,
Savai tautai kalpodams,

Viņas sirdi auklēdams,
Pieticīgs pie tukša kausa
Un pie liesa kumosa
It kā laimes pilnumā!

Bez tādas tautskolotāju darba sajūsmas un uzpurēšanās, kā to dzejnieks vērojis 70.—80. gados, latvju tautas atdzimšana gan nebūtu iespējama tik grūtos un nelabvēlīgos apstākļos un samērā īsā laikā. Izglītības darba sekmes dzejnieks tai pašā dzejolī tā notēlojis:

Kā iz kapiem spoki, ķēmi
Mostas paši snauduļi,
Iesāk runāt tautiski,
Kas bij senāk kurli, mēmi.
Jo kur gara gaisma plūst,
Akmenim tur jāizkūst.

Blakus savam tiešam pienākumam, tautskolotāji darījuši vēl citu darbu. Par to dzejnieks tā izteicies:

Pelus viņš no graudiem vētī,
Rūdus šķir no dārgumiem,
Pērles lob iz gliemežiem;
Tautas svētumus jo svēti
Sargā, kopj un kuplina,
Vidams tautas vainagā.

Nebūs grūti šis darbs atminams. Lai paaudžu pateicība šiem darbiniekiem par viņu karstām sirdīm un čaklām rokām par to, ka 80. gados no Latvijas malu malām sāka krāties mūsu tautas gara mantas, kas beidzot piepildīja Kr. Barona vēsturisko skapi, no kurienes vēlāk iznira viņa mūža darbs — „Latvju dainu“ sējumi.

Fr. Mālberģa rindas jauki liecina, cik pareizi viņš sapratis un jo proļām latvju paaudzēm atgādinājis un cildinājis tautas dzejas spēku un nozīmi, dzejolī „Tautas dzeja“ tā sacīdams:

Brīvi plūst ar tautas dzeju
Tautas gars un dzīvība
Gan pa kalnu, gan pa leju
Slavenajā Latvijā.

— — — — —
Jautri mostas tautas dēli
Ķert pēc sava karoga.

Šis dzejnieka novērtējums, ka vēl 80. gados „tautas gars un dzīvība“, t. i. atmodas gars līdz ar tautas dzeju plūdis pa Latvijas malu malām, mums sevišķi ņemams vērā. Šo atmodas dzīvību jo sekmīgi tautā varēja izplatīt dedzīgi un krietni tautskolotāji — patrioti. Tādēļ, novērtēdams dzejoli „Tautas cieņa“ kalpošanu saviem mazajiem brāļiem, Fr. Mālberģis saka:

Patiesīga tautas cieņa
Nava tukša valoda;
Tautai kalpot nakt' un dienā,
Patiesībā, rimtībā,
Tautu vest pie īstas laimas
Un pie prāta gaišības,
Kas tā tautā darbojas,
Tam lai gods bez visas glaimas.

Turpretim tie, kas saucas par „tautas draugiem“, bet neuzņemas nekādus cīņus tautas labā —

Goda piemiņu par velti
Lai no tautas negaida;
Kas grib būt no tautas celti,
Tiem ar jāceļ tautība!

Fr. Mālberģis latvju tautas grūto dzīvi labi pazina un saprata, ka vienīgais palīgs viņai var būt neatlaidībā un izturībā kaldināts darbs. Tādēļ vairākos viņa dzejoļos (piem. „Nespēka varā“, „Cīnīšanās“) pamirdz uzvaras ainas, kas aicina nešaubīties par savu spēku un panākumiem, kad vājam darāms liels darbs:

Caur pastāvīgu cīņiņu
Nekas nav neuzvarams.

Šī pati drošināšanas un stiprināšanas balss izskanējusi
pieminētā dzejolī „Cīnīšanās“ (Re, zvejnieks mazā laiviņā):

Vai pasaul's vētras bīdamies,
Gan rokas klēpī liksim?
Nē, dzīves vilņos cīnoties,
Pie gala mērķa tiksim.
Bez krietna cīņiņa
Nav laime gaidāma.

Lielā mīlestībā kalpodams savai tautai un tēvzemei, Fr.
Mālberģis atstājis aiz sevis krietna patrioīta piemiņu un 80. gadu
dzejā ievērojamas pēdas. Ar lielu gandarijumu pēc piecdesmit
gadiem mēs varam atkārtot (dzej. „Latvija“, 1880. g.) dzej-
nieka tēvijas apliecību:

Latvija, mana tēvu zeme mīla,
Jo dārga man par visu pasauli!

— — — — —
Par tevi gribu stāvēt
Un tavu godu slavēt!
Lai priekus še jeb bēdas redzētu:
Tavs esmu es, un tavs es palieku!

Dziedājumā „Staburags un Liesma“ Fr. Mālberģis centies
celt dienas gaismā latvju mītoloģiju un seno pagātņi, rādīdams
no jūras atbraukušos svešniekus un Staburaga nāvi, ko jaunos
laikos it kā aizmirst. Tomēr Liesma, katru rītu apmeklējama
Staburaga kapu, gaida, līdz viņš modīsies jaunā dienā. Arī
Fr. Mālberģis stiprā ticībā vēries savas tautas nākotnē. To
liecina dzejolis „Piemineklis“. Še starp citu dzejnieks jautā:

Kas paliek mums, kad krietnie tautas vīri
Mums cits pēc cita nāves miegā krīt,
Kas vārdos, darbos, sirdī, gribā tīri?

Un tālāk mēs lasām lielā pārlicībā izteiktu autora atbildi:

Tak paliek tavā tautas mīlestībā
Mums tavi centieni, tavs tautas gars.
Tos neizdzēsīs skauģu ļaunprātība,
Nedz tautas pretinieku niknais bars.
Kad krita viens, tad simtiem augšām celsies,
Kas tavās pēdās droši staigāt sāks,
Līdz mūsu tauta gaismas starus smelsies
Un citām spodrām tautām klātu nāks.

Tuvāk 80. gadu garam nekā pirmajam atmodas laikmetam stāv brāļi Kaudzītes. Viņu kopā sarakstītie „Mērnieku laiki (1876.—1879. g.) ir viens no populārākiem dzejas darbiem vēl mūsu dienās. No šī darba plūst tā laikmeta dzīvā elpa, kad latviešu zemnieki atradās uz klaušu un zemes rentēšanas-izpirkšanas robežām. Te mēs arī redzam, cik cieši latvju zemnieks saudzis ar zemi, vēlēdamies to iegūt savā īpašumā.

Par patriētisko momentu šinī darbā mums gan jāsaka, ka rakstnieki še nevietā liek lasītājiem smieties par savu nereālo Pietuka Krustiņu, jo nacionālā atmoda un jaunlatviešu centienu gars vēl tikko izplatījās tautā. Tādā brīdī spilgta karikatūra drīzāk varēja lietu samaitāt nekā izlabot. Dažiem lasītājiem (ne bez iemesla arī „latviešu draugu“ biedrības vīriem Jelgavā) var likties, ka ar šo topošās latvju lauku intelliģences negātīvo raksturu (tikai ne tipu, kā to dažkārt nepareizi pat mācības grāmatās lietā, tādā kārtā izteikdamies, ka 70. gados bijis vai pat vesels leģions tautskolotāju — Pietuku Krustiņu!) brāļi Kaudzītes vispār noraidoši izturējušies pret savas tautas augšamcelšanās ideju un patriotismu.

Abu rakstnieku vispusīgā darbība mūsu kultūras laukā noteikti liecina pretējo. **Kaudzītes Reinis** (1839.—1920.) atstājis tik zīmīgus vārdus: „Piederī tautai — piederēs tauta tēvini un paliks par neatņemamu mantojumu, kamēr vien minēs abēju vārdus pasaulē.“ **Kaudzītes Matīss** (1848.—1928.) dedzīgā jaunlatvieša — dzejnieka Pilsātnieka skolēns Vecpiebalgā, savā 1872. gadā izdotā dzejoļu grāmatiņā „Kaudzītes Matīsa dzie-

smiņas" apliecina, ka viņš piebiedrojies jaunlatviešu centieniem, dzejolī „Draugiem“ tāds vārds atgādinādam:

„... Lai rokas dodam
Un solām darboties,
Uz gaismas ceļa godam
Pret tumsu cinīties.“

Pirmajiem dziesmu svētkiem (1873.) veltītā dzejolī Kaudzītes Matīss starp citu tā dzied:

„Roku rokā, sirdi sirdi, brāļi,
Ejat pretī jaunai dzīvībai,
Dziedat tēvijai nu dziesmas skaļi,
Gavilējat šodien brīvībai.“

Brāļi Kaudzītes visu mūžu palikuši uzticīgi savas tautas attīstības darbam, klusumā darīdami visu iespējamo; ar to viņi apliecinājuši Kaudzītes Matīsa dzejolī „Tautas mīlestība“ izsacīto domu:

Kur tautas vaiņags zeļ un zied
Un daudz kas tautai tuvu iet,
Tur ej gan līdz, bet atstātu
Un slēp, kas viņai esi tu.

Kur kauns un bēdas tautu spiež,
Un maz, kas tautai līdz caur,
Tur nāc, lai glābējs mazs vai vēls,
Bet teic, ka esi viņas dēls.

Abi Kaudzītes piedzīvoja Latvijas valsts tapšanu, un Kaudzītes Matīss pieredzēja arī mūsu valsts pirmo gadu desmitu. Būdam savā garajā mūžā liecinieks latvju tautas grūtiem pārdzīvojumiem un neatlaidīgo centienu līdzdalībnieks, dzejnieks mūža pēdējos gados mierīgu sirdi varēja sacīt:

Lai būtu šā, lai būtu tā,
Lai mūža sliekšnis klāt,
Bet viena liela apziņa
Spēj mani mierināt.

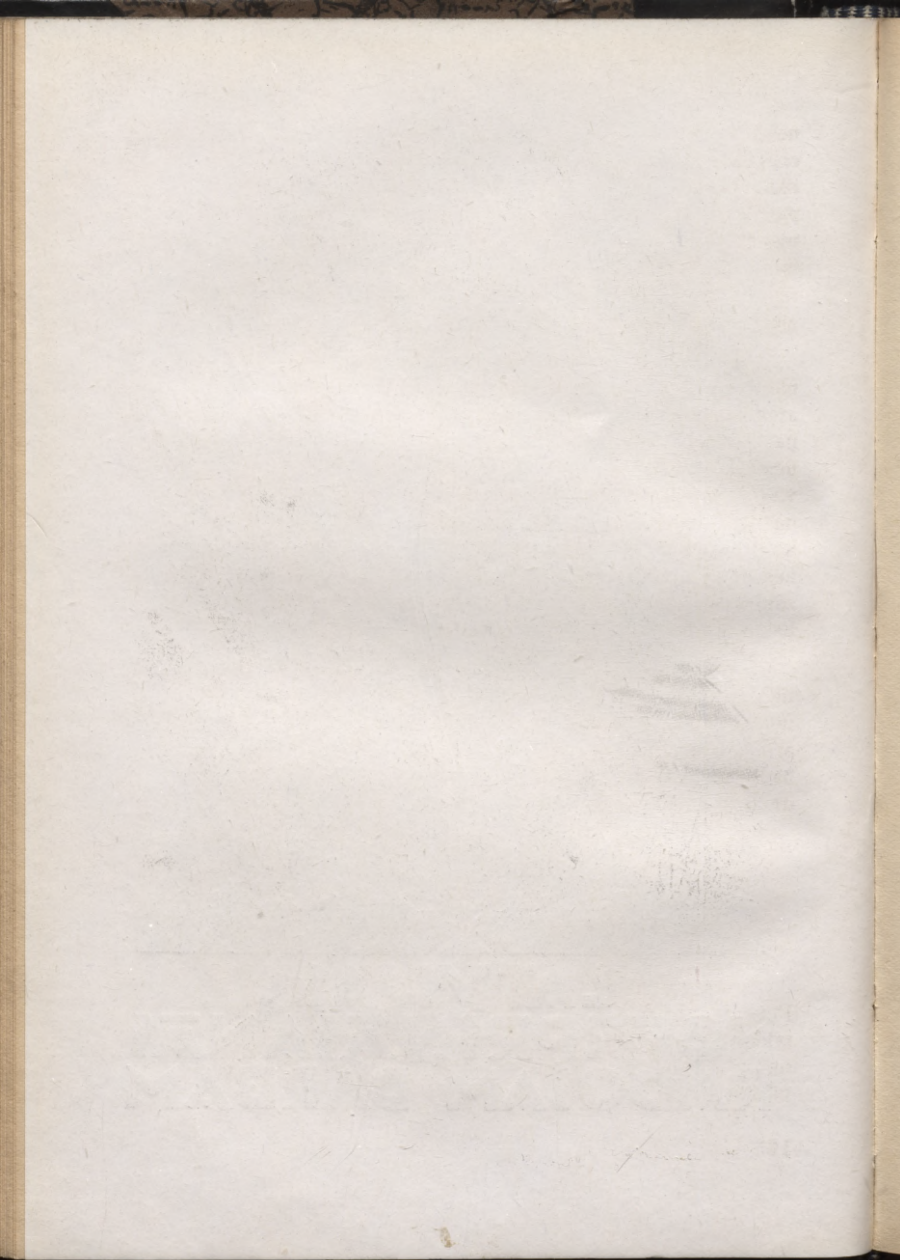
Tad nāve manis nebaida,
Kad ir šī apziņa, —
Ka dzīvos mūžam Latvija
Un viņas valoda.

Jēkabs Lautenbachs-Jūsmiņš (1847.—1928.) dzīvē sev vietu iekarojis kā īsts latvju censonis. Neatlaidīgā studiju darbā viņš arvien gājis uz priekšu (sākumā teoloģijas, tad filoloģijas students, vēlāk filoloģijas maģistrs un profesors Tērbatā, beidzot Latvijas republikas augstskolā), tādā kārtā palikdams uzticīgs saviem centieniem un ideāliem. Lautenbacha biogrāfijā savijušies kopā zinātnieka klusās pētīšanas panākumi ar dzejnieka sajūsmu, kas 80. gados radījis veselu rindu daiļdarbu. Te dzejoļu krājumi „Līga“ I. daļa 1880. g., II. d. 1889. g., latviešu teikas apstrādājums „Zalkša līgava“ 1880. g. un citi darbi, līdz 1891. g. parādījās ritmiskā valodā sakopotais latviešu tautas teiku un pasaku eposs „Niedrīšu Vidvuds“ jeb varenu vīru darbi Latvijas senatnē. Šie darbi kā neapšaubāmi liecinieki rāda dzejnieka uzticīgu kalpošanu nacionālai mūzai. Viņi liecina, ka Lautenbachs turpinājis dzejnieku jaunlatviešu — Ausekļa un Pumpura garu. Ja talanta brīnišķīgais spēks ir šūpulī likta Laimas dāvana, tad viņa izveidošana un ietveršana paliekošos mākslas pieminekļos ir gribas un darba mīlestības uzvara. Nepierakstīsim Lautenbacham aprīņojamu dzejnieka talanta mirdzumu, bet nenoliegsim arī viņa ievēribas cienīgus darbus, kam latvju tautā pēc vairākiem gadusimteņiem var būt daudz lielāka interese un nozīme nekā mūsu dienās. Sevišķi tas sakāms par „Niedrīšu Vidvudu“, kur bagātīgi atspoguļojies latvju tautas gars, viņas tradīcijas un zemes daba, kam ir nepārejoša nozīme kultūras vēsturē.

Še noteikti jāuzsver, ka Lautenbacha dzejas darbi ar visiem atrodamiem viņos trūkumiem 80. gados vairojuši un stiprinājuši latvju nacionālo garu un audzinājuši mūsu tautas pašapziņu un cienu. Ka viss tas bija darāms vēl daudz plašākos apmēros, par to mūsu dienās lieki būtu runāt, jo minētais laikmets rāda, ka latvju tautas atsvabināšanās centieni vēl nebij sasnieguši neiespējamības robežas, ka pašu garīgo spēku avots

**LATVIJAS
NOSTIPRINĀŠANĀS
RADOŠAM DARBAM**

nebūt vēl nebija izsmelts, lai kāri tiekots pēc svešiem, internacionāliem ūdeņiem, ko tik neatlaidīgi vēlāk prasīja 90. gadu kritika. Nevietā bija runāt par tautiskā laikmeta gara tukšumu un par 80. gadu domu seklumu. Šīs kritikas motīvus un slēdzienus vispār objektīvam latvju literatūras vēsturniekam (līdz šim mūsu dzejnieki, tikai dažus atskaitot, centušies būt ir literatūras vēsturnieki, ir kritiķi, spriežot pa lielākai daļai no sava virziena, resp. skolas viedokļa) nāksies revidēt.

Lautenbachs savā dzejā reti jūsmīgi cildinājis Latvijas senatni, viņas patstāvību un cīņas drosmi par to (dzej. „Latvija“), atgādinādams latvjiem visspēcīgās vācu un krievu varas maiņas laikmetā kādreizējos viņu karaļus, virsaišus, krīvus, īpatnējās koku pilis pakalnēs un tēviju — dzintarzemī, „kur reiz valdīja tauta varena, pielūgdama sirmo Pērkonu“. No visas nācijas viedokļa, ievērojot toreizējos apstākļus, tas jānovērtē kā drosmes un patriotisma apliecinājums, kā aicinājums nākotnes cīņās atgūt bijušo patstāvību, bet no vēlākā šķiras, pareizāki sakot, internacionālā viedokļa, visu to apzīmēja par „tautiskas dzejas tukšību, domu seklumu un izteiksmes banālītāti“.

Mēs nevaram sacīt, ka dzejnieks Lautenbachs būtu bijis tikai pagātnes jūsmotājs. Viņš priecājies par ikvienu mūsu tautas reālu panākumu un mudinājis latvjus darīt to, kas viņus arī saimnieciski stiprina. Līdzīgi Kr. Valdemāram Lautenbachs savā dzejā no jauna latvjiem atgādina doties jūrā, norādīdams, ka šis darbs krās pūrā ne tikai zeltu, bet

„Tad latvju nākamība
Drīz uzdīgs, zaļos, augs;
Kas nīka pagājībā,
Tas brīvestībā plauks.“

Šos vārdus mēs lasām dzejoli „Pie Pērses krāces“. Mazā Pērse pavedina dzejnieku izteikt nākotnes cerības, stiprināt tautā ticību, bet turpat grandiozās pils drupas, rādīdamas tumšo gadusimtenju pēdas, liek dzejniekam rakstīt protesta vārdus:

„Uz netaisnības celti
Ir viņas (pils) pamati.
No vergiem mūros velti
Tur lielie akmeņi.“

Lielā sajūsmā nosvinētie III vispārīgie dziesmu svētki (1888. g.) spēcīgi atbalsojās visā latvju zemē. Viņu saviļņots, Lautenbachs sekojošās rindās tā jautā:

„Kam latvietis tik augstu nu galvu ceļ?
Kam mirdz tam liksmība acīs? —
Lūk tamdēļ, ka sēkla, ko sējis, nu zel,
Ka debesis svētīt to sācis.“

Te dzejnieks atzīmē, ka sākusī zelt tā sēkla, ko atmodas dienās karstā mīlestībā sējuši krietnie tautieši, par ko Auseklis teicis, ka šī sēkla nākamībai atnesīs rasmīgu zelmeni un viņas augļi kļuva ziedēs mūžībai.

Nopietni strādādams un ticēdams pats saviem un latvju tautas panākumiem, dzejnieks Lautenbachs no 80. gadiem tā atvadījies:

„Tā ej tad uz priekšu tu, latviešu darbs,
Cel gaismā it visu labu.“

80. gadu lirikā redzamu vietu ieņem **Esenbergu Jānis** (1862.—1890.). Viņa dzejā valdošie ir mīlestības un dabas motīvi. Ieskanējusies arī patriotiskā stīga. Dzejolī „Manai tēvijai“ dzejnieks savu tēvijū, kas tam uzticības pilna uzsmaida, pielīdzina mātei un apliecina sevi par patiesu viņas dēlu. Citā vietā (dzej. „Manai tautai“) dzejnieks kļūst par savas tautas sargu, noraidīdams sāpīgus pārmetumus, kas agrākajos laikos bija jāsapem latvju tautai. Mēs lasām:

„Kas apgalvo, ka mana tauta maza, sīka
Un tādēļ plaukt un zaļot mūžam nespēj tā, —
Tie alojas. Jo sēkliņa, ko zemē lika,
No mazuma vis dīgstot netiek kavēta.
Tad mana tauta, esi sēkla tu, kas tika
No nieciņa par koku retā kuplumā
Un lielumā; kad pirmā nebūtu tu arī,
Tad pašas atvasām dos ēnu kuplie zari.“

Atzīmēsim vēl dažus 80. gadu dzejniekus.

Lapas Mārtiņš (1846.—1909.), kā „Mīlestības un mīlestības gaudu dziesmas“ savā laikā vairākos izdevumos gājušas tautā, kā pats autors piezīmē — jaunībai par laika kavēkli, pratis arī ko citu vēl pasacīt, profi:

„Jel aizstāv patiesību
Un sargā taisnību;
Kur redzi netaisnību,
Jauc to ar drošību.“

Uzņemdamas minētā dzejoļu krājumā savas mirušās draudzenes, kādas paskolotas saimniekmeitas, Ziediņu Ievas († 1874.), dažus pantiņus, Lapas Mārtiņš rādījis, ka arī lauku jaunava šinī laikā nav palikusi vienaldzīga nacionāliem centieniem. To liecina viņas rindiņas:

„Cienī tikumu un brīvību —
Pie tiem tev jāturas, —
Mīlē tēviju un tautību
Kā vīram pienākas:
Tad katrai krietnai tautietei
Tu būsi cienījams.“

Savā „Tēvijas dziesmā“ Lapas Mārtiņš saka, ka viņa vēlēšanās ir kalpot tēvijai, kopt savas tautas ēku un mīlēt savu tautu, ticēdams, ka tad „mīgla velsies

Un mūsu tauta godā celsies
Pie citām tautām pasaulē!“

Dzejolī „Latviski lai atskan dziesmas“ Lapas Mārtiņš uzaicina latviski skandināt dziesmas: tās aizdedzinās latvju dēlu sirdīs tautas mīlestības liesmas, tās remdinās skumjas, bet par visām lietām latvju dziesmas biedrinās tautas dēlus mīlā Latvijā:

„Tur, kur mājo dziesmu gars,
Atspīd vienprātības stars.“

Nacionālo motīvu dzejoļos paudis, piegriežot sevišķu vē-
rību latvju tautas pagātnei, savā jaunībā **Matīss Siliņš**. 80.
gados viņš laidis klajā trīs mazus dzejoļu krājumiņus (Šis un
tas 1887., Vēl kas 1887. un Jauns kas 1888.), kur tautas dzejas
ritnā apdziedāts gan Turaidas dižais drasotājs, virsaitis Rū-
siņš, gan zemgaliešu virsaitis Namaizis, kā to dzejnieks toreiz
nosaucis, gan virsaitis Kaupis, kas „nāvē krāca silā, priedes pa-
vēnī“, bet, sirsnīgu patriotismu cildinādams, autors sevišķu
svaru jau toreiz piešķīris latvju tautas vienprātības stip-
rināšanai, sacīdams:

Šalktin šalca visi meži,
Lai tie oša vai ozola.
Tie īstajie bāleliņi,
Vienu prātu turēdami!

Citā vietā tā pati doma pavisam noteikti izsacīta:

Šurpu, šurpu, bāleliņi,
Sniedzat rokas aplokā,
Lai palika sveši ļaudis, —
Tie mums laba nedarīja.

Še vietā pieminēt, ka, svinot 1931. g. 13. janvārī savu
70. gadu dzimšanas dienu, sirmais mūsu kultūras darbinieks
Matīss Siliņš, atskatīdamies noietā ceļā un padarītā darbā, tā
izteicies: „Mana vienīgā vēlēšanās ir: kaut latviešu tauta
stiprinātos savā tautiskā apziņā, kaut partijas savā starpā
tik daudz neēstos, lai minoritātes neņemtu virsroku.“

Tā ir gan atklāta, bet reālai īstenībai atbilstoša doma, ko
pareizi novērtēs nākamajie gadi*).

Edvards Skujenieks (Vensku Edvards, 1856.—1897.) arī
80. gadu dzejnieks. Viņa lira skanējusi galvenā kārtā mī-
lestībai. Savā dzejoļu krājumā „Dziesmu pavasaris“ (1880.)
viņš ievietojis dzejoli „Pie Ventas“, kas atzīmēts ar 1875. g. 30.
augustu, kad Kurzeme mēdza svinēt brīvības svētkus (atminot
atsvabināšanas dienu no verdzības, 1817.). Minētais dzejolis

*) Rokraksts pirms 1934. g. 15. V.

rāda, ka dzejnieks jau jaunībā domājis par savas tautas likteni. Šis atsevišķu latvju inteliģentu domas un izjūtas mums jāsalasa vienkopus, lai pareizi saprastu attiecīgu laikmetu. Svinot atzīmēto dienu, Vensku Edvards raksta:

Sirmā Venta šalca, šņāca,
Viļņoja, kā teikdama:
„Citu reiz uz maniem krastiem
Brīva tauta mājaja.
Aj, bet drīzi brīvā tauta
Brīvestību zaudēja — — —
Vergu vaidi, ķēdu skaņa
Dziesmu vietā skanēja.
Gadi gāja, gadi nāca,
Tauta valgos vaidēja,
Kamēr beidzot atkal sāca
Spīdēt dārgā brīvība.“

Dzejnieks saprot, ka šī brīvība, ko pareizi apzīmē par putnu brīvību, ir tikai pirmais solis latvju tautas atbrīvošanā. Savā pēdējā studiju gadā 1884. g. 24. janvārī Vensku Edvards Pēterpils labdarības biedrībā nodeklamējis prologu, kā saturs izsacīts šādā aicinājumā:

„Mēs pulciņš mazs no mūsu mazās tautas,
No tautas, kas vēl tīkko paceļas,
Kas, vergu valgos nomezdama, cīnās.
... Uz mums daudz acu skatās
Iz tālās dzimtenes un ceļ, un gaida.

— — — — —
Mēs necināties sev, mums augstāks mērķis, —
Lai vienojamies kalpot mūsu mātei tautai,
Jo tautas gods ir arī mūsu gods.
Mūs darbs ir svēts, uz priekšu, tautieši!
Lai „Vienība“ ir uzraksts karogam.“

Vērodami šo latvju inteliģences ideālismu un patriotismu, mūs patīkami pārsteidz tas, ka šis ideālisma gars un centieni spars strādāt savas tautas labā ir gājis cauri visiem gadu des-

mitiem. Te varam arī pieminēt, paturot acīs daiļliterātūru, ka 90. gadu vidū jaunības ideālisma pilns dzīvē izgājis dzejnieks Plūdonis ar saviem skolotāju semināra biedriem, kam viņš savos „Pirmajos akordos“ (1895.) tā uzsaucis, līdzī aicinādams visu jauno latvju paaudzi:

„Uz priekšu, tautieši, kas nemīl āpša dzīvi,
Kam gods ir darbība un mērķis — tautas prieks!“

Šī gara strāva ir atmodas laikmeta skaists turpinājums, kas, pārkrievošanos gadiem iestājoties, kā veselīgs pretspēks izplatījās pa visiem mūsu zemes pagastiem. Pieaugušais intelligentu skaits ar noteiktu latvisku ideoloģiju, nacionālā dzeja un laikraksti — tie visi bija spēcīgi faktori, ar kuriem sadūrās mūsu zemē svešā vara un tās intereses. Kā jau aizrādīts, 80. gados bija vēl divi vispārīgie dziesmu svētki — II 1880. g. un III 1888. g., kas veica ne tikai neatsveramu latvju tautas apvienošanas darbu, bet sajūsmināja arī uzņēmībai un cīņīem. Vensku Edvards III dziesmu svētkiem veltītā dzejoli „Dziesmu svētība“ starp citu tā saka:

Skaņas, jūs svētajās, atskaniet brīvi,
Spirdziniet prātus un jautriniet dzīvi
Visiem mums jūs;
Sildiniet jūtas un stipriniet garu,
Cerību dodiet mums, varoņu varu.
Tēvijas dziesmas,
Brīvības liesmas
Modiniet jūs;
Nospiestu garu
Celiet ar sparū,
Spēciniet mūs.

Dziesmu svētkus dzejnieks novērtējis kā ievērojamu notikumu, kas stiprinājis latvju kultūras centru, jo:

Vecā Rīga atspīdēja
Tautas dēlu karogiem,
Vecā Rīga vizuļoja
Tautas meitu vainagiem.

No sava dabiskā un apvienojošā centra tūkstošiem dziedātāju un klausītāju no svētkiem aiznesa savās mājās sajūsmu un ticību darāmam darbam. Vensku Edvards to tā pateicis:

Spirdzināti, spēcināti
Atkal mājās pāriesim:
Senču garu, senču dziesmas
Kopsim, augsti cienīsim.

Kādu dzejnieks iedomājies senču garu, lasītājam jau zināms — tas ir tautas brīvības un patstāvības gars, ko arī 80. gadi nesuši savā karogā. Neatlaidīga tiekšanās pēc augstākiem tautas sasniegumiem ir arī diktējusi Vensku Edvardam divrindiņā „Savam dēļam“ izteikto domu:

Vingrini miesu, spirdzinies garā:
Tev jāiet priekš tautas un tēvijas karā.

Jāņa Fridenbergā-Mieriņa (1869.—1894.) dzejoļus, kas sacerēti 80. gados un izdoti krājumos „Līgas skaņas“ (I d. 1891. g. un II d. 1892. g.), patriotiskais motīvs izskanējis ievērojamā sajūsmā. Dzejnieks dzimis Mežotnes tuvumā. Viņam jo sevišķi mīla šī vieta, kā vārds ierakstīts neatlaidīgo zemgaliešu cīņu vēsturē. Dzejoli „Dzimtene“ Mieriņš saka:

Es atkal sēžu, dziļi domās iegrimis,
Uz vecā pilskalna un lūkojos
Uz Mežotni, kur Namejs šķēpus trinis
Un atcirtis tos bruņu nesējos.

Dzejnieks zina, ka „sen aplukušas dziesmas par senčiemvaroņiem, bet, atmodas laikam līdzī dzīvodams, viņš apzinās ko citu:

Bet dēlu krūtīs mostas
Tas spēcīgs tēvu gars,
Ko neslāpē nedz liktens,
Nedz nospiež cits kāds svars.
No mazākā līdz lielam
Mēs visi vienoti
Caur tautiskajām jūtām
Un savu valodu.

Arī Mieriņš dziesmu svētkus cildinājis, jo tad latvju „laudis kā skudras naski pošas un pulcējas bariem stiprā Pērkonas zemē“. Dziesmās slēpjas arī neatminams spēks (dzej. „Tautā“):

Sen tu nikusi būtu, ja dziesmas
Spēku un prieku tev nospiestai nesušas nebūtu.
Dziesmām no posta un nīkšanas izglābties spēji —
Dziesmām ar sasniegsi cēlo pilnības mērķi!

Še dzejnieks piebilst, ka Eiropas saule par augstu, lai tumsība gaismu vēl māktu. Ka bez nopietna darba un cīņas mērķi paliek nesasniegti, to dzejnieks labi apzinās, tādēļ arī viņš aicina latvjus-brāļus:

Iesim tautas druvā strādāt,
Tur vēl darba daudz,
Tēvu dievi, tēvu gari
Mūs uz cīņu sauc.

Meklēdams dziļākus pamatus darba un cīņas ierosmei, Mieriņš savā dzejā rod īpatnēju izteiksmi un simbolus. Tā balādā „Krīvs“ mēs redzam no pilskalna iznākušū sirmu krīvu, kas, novērojis patreizējo latvju tautas dzīvi, saka:

„Vēl nav laiks, kur senču gariem
Nestu ziņas priecīgas.“

Lai drīzāk latvji iegūtu labāku dzīvi, vecais krīvs apņemas lūgt Pērkonu, lai tas sūta tautai vīrus „garā lielus, diženus, kas kā strauja ūdens gāza ārda seklos pamatus“. Viņš pacietīgi gaidīs, iekams nogrims mūžībā gadusimtenis. Tad tas no jauna ārā nāks un liksms noskatīties, „kā zied tautas druviņa“. Bet visu to panāks darbs un cīņa!

Populāra kļuvusi Mieriņa balāda „Taurētājs“. Še latvju jauneklis tālā pagātnē savas tēviņas ienaidniekiem, kad tie viņam piesola mantu un godu, noteikti un lepnī atbild:

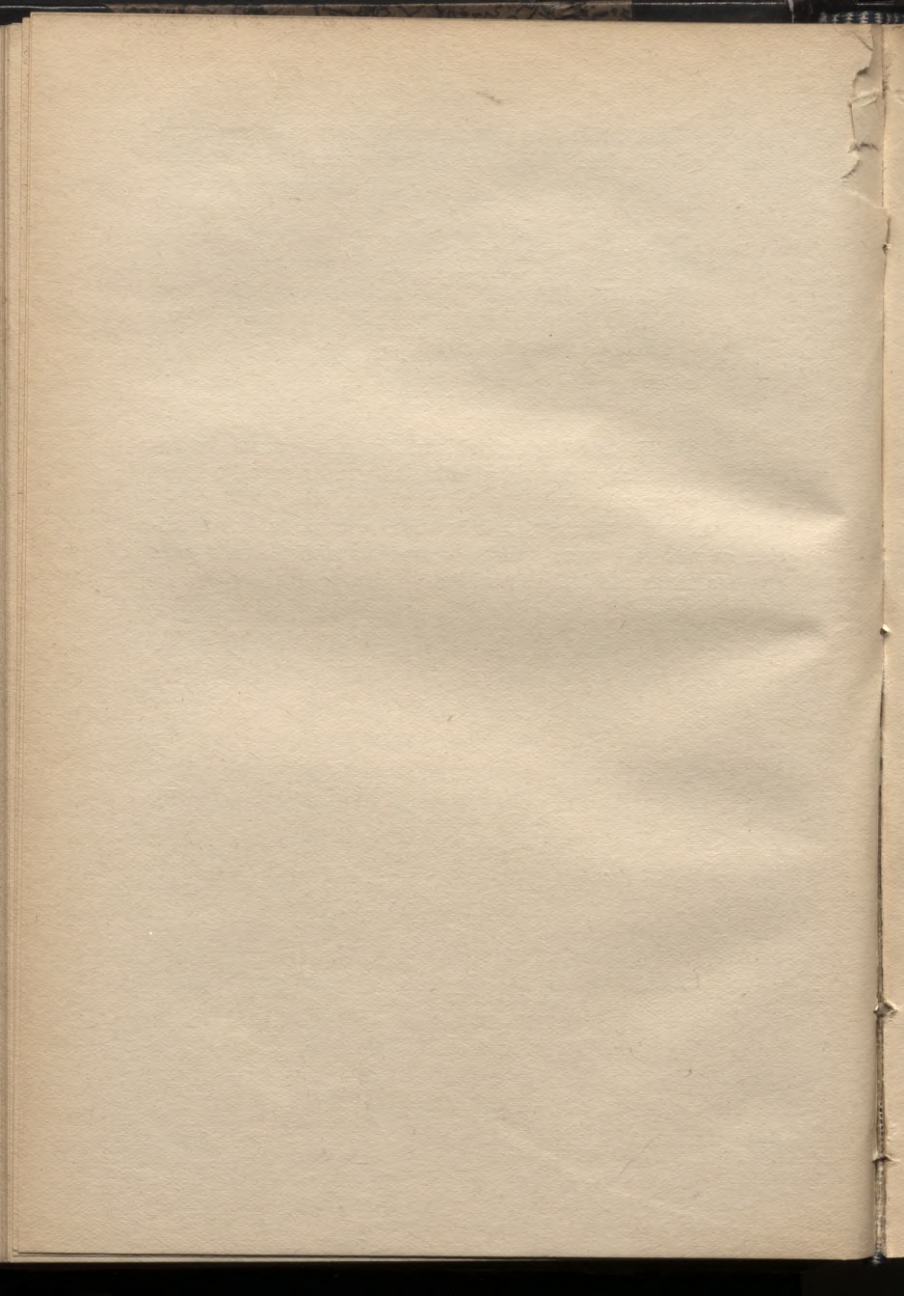
Nodevēji, atstājiet!
Velti mani kārdiniet:
Tēvu zeme dārgāka
Nekā manta, dzīvība.“

Smeldams spēkus un ņemdams piemērus savu senču pagātnē, dzejnieks Mieriņš pašapzinīgi apliecina:

Es latvju dēls! nu esmu lepnis,
Kā tāds bez bailēm varu būt.
Man krūtīs kvēlo vīrestība,
Kas tautas gaitu līdzī jūt.

Es latvju dēls! vai gribi zināt,
Ko vēlos karstī, sirsniģi? —
Lai Latvija, kas ilgi vārga,
Nu plaukst un zaļo spēģīgi.

No sacītā par 80. gadu daiļliterātūru mēs redzam, ka nacionālo atdzimšanas domu šinī laikā, lai gan ar mazāku sparū kā agrāk, turpināja izplatīt mūsu tautā daudzi un dažādi daiļdarbi. Latvju tautas apziņā krita vārds pēc vārda, kas audzināja un veicināja viņas spēkus — arvien apzinīgāk un drošāk tuvoties savas atdzimšanas brīdim.

Zemnieku cīņa par zemi un savām tiesībām.

Nacionālās atmodas darbinieku laikraksts „Pēterburgas avīzes“ savā pirmajā pastāvēšanas gadā (1862.), rakstot par zemniekiem, starp citu saka: „Zemē nevien ir tas pamats, uz kuŗa cilvēks visu savu miesīgu būšanu gruntē, bet arī viņa garīgā būšana pēc zemes dažādības daudzkārtīga izrādās. Prasīsim, uz ko gruntējas vienumēr valstības, tautas un cilts lielumš?“ — Un raksta autors tālāk atbild: „Kas stipru valstību un tautu grib, tam ar vajag prāta apgaismošanas un ļaužu laicīgas labklāšanas gribēt — zeme ir tas avots.“

Lai gan še izskan fiziokratu mācība, tomēr izsacītās domas pilnā mērā bija zīmētas uz latvju tautu. Toreiz viņas lielais vairums bija zemnieku-kļaušnieku kāŗta bez zemes īpašuma un izglītības. Bez šiem faktoriem latvju tauta nevarēja atdzimt un izaugt par cīņas spējīgu saimnieciskā, kultūrālā un politiskā laukā. Bija jāatgūst sūrā darbā senčiem ar varu atņemtā iekoptā zeme. Šai cīņā rūdījās mūsu tautas spēki, auga tās pašapziņa. Vēlāk jaunā paaudze, tēvu un sabiedrības atbalstīta, skolās varēja izglītoties un sagatavoties nacionālam radišanas darbam. Tādēļ apstiprinās rakstnieka Saulieša vārdi: „Latviešu sēta līdz pašam pēdējam laikam ir bijusi tā vieta, kur aiz ošiem, kļavām, ozoliem, saulainā klusumā audzis mūsu tautas spēks. Arī tas, kas vēlāk pilsētās plaucis pretī kā skaists zieds, savu dzīvības sulu tomēr iesūcis tur — lauku sētā.“ —

Stāsts par to, kā latvju tauta no jauna kļuvusi pie savas zemes, ir ievēribas cienīgs. Interesi var modināt arī zemes at-

gūšanas atspoguļojums dailliteratūrā. Latvijas agrārvēsture rāda, ka muižu laukus kā Kurzemē, tā Vidzemē līdz brīvlaišanai apstrādājuši latvieši, atrazdamies faktiski un jūridiski vergu stāvoklī. Brīvlaišanas likumos tas briesmīgākais bija, ka muižniekiem piešķīra neierobežotas īpašuma tiesības uz visu zemi, arī uz to, ko latvju zemnieki bija iekopuši vienā otrā pagasta stūrītī un dažās vietās kultivēja un turēja no paaudzes paaudzē. Daudzās vietās vācu muižnieki nesaudzīgi sāka izlikt zemniekus no mājām, bet kas vēl noturējās, tie nespēja savas saimniecības kārtīgi apstrādāt, jo pārmērīgie kļauši — tā dēvētā „riežu kārtība“ galīgi izsūca zemnieku darba spēkus.

1849. g. iznāca likums, kas senāko zemnieku zemi lika uzskatīt par tādu, uz kuru neatņemamas lietāšanas tiesības pieder zemniekiem; šo zemi tie varēja rentēt vai arī izpirkt īpašumā. Šis likums bija muižnieku patvarības ierobežojums. Bet drīzi vien muižnieki saslējās pret šo likumu, kas, blakus pieminot, bija arī izdots tikai uz sešiem gadiem, un aizrādīja, ka tādā kārtā liela zemes daļa varot pāriet zemnieku rokās, kas galīgi satricināšot muižnieku stāvokli. Pēdējie darija visu, lai no jauna nostiprinātu kļaušu stāvokli, bet Krievijas valsts padome noraidīja Baltijas muižnieku priekšlikumus; 1860. g. ķeizars apstiprināja Vidzemes zemnieku likumus, kas maz atšķīrās no 1849. g. likumiem. Vidzemes zemnieki sāka iepirkt zemi īpašumā; sākumā iepircēju skaits bija mazs, — tā līdz 1861. g. bija iepirkušies ap 200 sīkgruntnieku, bet laikā no 1865.—1875. g. šis skaits pārsniedza 12.000 sīkgruntniecību nodibināšanos.

Kurzemē agrārais stāvoklis nebija labāks. Tāpat nācās likvidēt kļaušus, noliegt zemnieku iestrādāto un iekopto māju pievienošanu muižu laukiem un normēt muižnieku un zemnieku attiecības vispār. To centās panākt 1863. gadā izdotie „agrārie nosacījumi“. Nākošos gados Kurzemes zemnieki sāka iepirkt zemi īpašumā. Iepirkšanās šē sasniedza savu augstāko pakāpi 80. gadu sākumā.

Liktenis bija līcis mūsu tautai pazaudēt senču iekoptos saulainos kļaušus, tad no jauna izkopt purvus un mežus, iet muižu kļaušos par šīs zemes lietāšanu, vēlāk maksāt renti naudā un, beidzot, vairāk simts miljonu rubļu samaksāt tiem

pašiem ienācējiem vāciem par savu tēvu tēvu zemi. Tas bija šausmīgs varmācības akts, ko nedrīkst izlaist no acīm un aizmirst neviena latvju paaudze, jo vairāk — neviens Latvijas patstāvības sargs savā postenī. Šī latvju paaudžu paaudzēs izciestā netaisnība suverēnās valsts briesmu brīdī zemes sargiem trīskārtos Lāčplēša spēkus drošai uzvarai.

Savas zemes atgūšanu īpašumā, kā jau minējām, latvieši varēja uzsākt tikai 19. g. s. otrajā pusē. Šis sūra darba un varoņu laikmets jo spilgti atspoguļojies nacionālā dailliteratūrā kā mūsu vēstures īpatnība, kas prasa pamatīgu pazišanu un ievēribu. Tādēļ ieklausīsimies, kas sacīts līdz šim šinī jautājumā.

Dzejnieks Auseklis „Baltijas gruntnieku, saimnieku, pagastu valdību u. c. kalendārī 1879. gadam iespiedis savu vienīgo stāstu „Līdumnieks“. Stāsta varonis — vārdā Sirdsvaldis — nāk kā simtu un tūkstošu latviešu līdumnieku pārstāvis un rāda vēlākiem laikiem un paaudzēm, kādu cīņu tas izcīnījis nekultivētā zemes stūrītī un ko tas panācis.

Lasītāji ar Sirdsvaldi iepazīstas kādā svētdienas rītā, kad tas darba drēbēs, zem ozola nosēdies, aplūko savā apkārtnē katru koku no saknes līdz galotnei kā savu pretinieku. Izrādās, ka še „lielskungs“ (zemes okupantu pēcnācējs!) saltumā un karstumā, grūtumā un trūkumā norūditam Sirdsvaldim bija ierādījis vietu, kur nomesties uz dzīvi un uzcelt ēkas. Auseklis sava varoņa raksturojumu vēl papildina šādiem vilcieniem: „Par saimnieku un kungu puisī būdams, tas nebija dzirdējis ne mazākā rājiņa; tādēļ lielskungs viņu pacēla saimnieku kārtā, kā tiesības, mantu un godu tam bija izkarot saviem sviedriem.“

Tā autors rāda, ka Sirdsvaldim vajadzēja visu paša spēkiem panākt. Iesākās, kā Auseklis saka, cīnības laiki. Meža milži lielos baros gulēja gar zemi. Ēku un lietu koki ar izmanību bija izvēlti sevišķā vietā. Neganti dūmi pat tālajo kaimiņu lopiņiem aizdzina dundurus. Bet citādi nevarēja būt, — caur dūmiem pie gaisa un gaismas! Tas bija tolaiku liktenis un likums.

Pēc gada bija izdzisis uguns ezers. Tanī vietā stāvēja jauna māja zem viena jumta ar riju un pedarbu. Tālāk autors

tēlo, kā Sirdsvaldis ar neatlaidīgu un varonīgu darbu iet uz priekšu.

„Gadi aiztecēja. Līdumnieka mājai bija pavisam cits izskats nekā sākumā. Lauki bija lielāki un līdzenāki, un celmi pa daļai bija izpuvuši. Arī dažas ēkas bija pienākušas klāt. Bet zemnieku dzīve ne par matu nebija pārgrozījies. Līdumniekam īpaši tagad bija cīnības un ciešanas laiki. Nodrošināšanas un klaušas jaunais muižas īpašnieks aizvien lēnām pavairoja. Ļaudis bija salīdzināmi ar smagu jūgu vilcējiem, kuņiem pēc kāda gabaliņa atkal uzmet jaunu smagumu.“

Tā vārdu pa vārdam Auseklis tēlo sava stāsta varoņa likteni, mezdams pareizu kultūrvēsturisku gaismu grūtajam laikmetam.

Kad līdumnieka sieva Smaida izmisumā par muižas uzliktiem smagumiem vaimanāja, žēlodamās, ka bērni novārgšot vai uzaugšot par mežoniem, ka pašiem vienmēr jānīkstot kungu pļavās un tīrumos un jāatstāj pašu sēja iznīkšanai, tad pacietībā norūdītais Sirdsvaldis mierināja sievu: „Raugies uz bezdelīgām, cik pacietīgi un rūpīgi tās taisa savus perēkļus; cik reiz negadās, ka vētras sagāž viņu mājiņas, nosit viņu bērniņus; cik sāpīgi tas viņam, tomēr bez kavēšanās tas sāk taisīt jaunus dzīvokļus, tās atkal krūtīs ievēl jaunus spēkus un nes radītājam slavas dziesmas.“ — Tā līdumnieki smēlās dabā jaunus spēkus un izturību.

Šai darbā jākonstatē arī latvju tautai iedzīmtā tieksme celties uz augšu — izglītoties. Arī Sirdsvaldis vecāko dēlu sūta jau pilsētas skolā. Viņš meklē pie kaimiņiem aizņemties vajadzīgo naudu, bet tās arī tiem nebija. Pēdīgi tirgotājs tam palīdzēja ar norunu, ka pēc pirmā iekūluma jāved tik un tik pūru rudzu.

Kad Sirdsvaldis nokūsis pārnāk mājās un nosēžas pie pusdienas galda, atskrej kazāks. Tas ar nūju piedauza pie durvīm un uzkliež: „Saimniek, ej, ej uz muižu, tūlī uz muižu savākt pēdējo sienu; visa saime, bez kavēšanās!“ —

Tā varēja pavēlēt neierobežotā klaušu vara.

Gadi aiztecēja. Sirdsvaldi godāja par Līdumniektēvu. Viņa vecākais dēls bija ticis par ārstu, divi jaunākie par tautas

skolotājiem. Vecuma dienās kādreizējais līdumnieks varēja ar pārlicību sacīt, ka zemniekiem pašiem „jācinās pacelties turībā un spēkā, nāks tad arī labāki laiki“. Un Auseklis, palikdams uzticīgs savam uzskatam par izglītības spēku, liek arī Sirdsvaldim sacīt, ka „izglītība — vislielākais ierocis zemnieku sūro likteni pārlabot“.

Šā jaukā, nacionālās atmodas laikmeta garā uzrakstītā stāsta beigās Auseklis pasaka, ka „ši māja arī pieder pie pirmajām dzimtsmājām Latvijā“.

Desmit gadu vēlāk, t. i. 1888. g. Apsīšu Jēkabs stāstā „Svešos laudīs“ ved mūs uz „Dumbraju“ mājām. Iekams viņās nonākam, rakstnieks rāda mums tādas līdumnieku ainas: „Izdegām cauri izgājuši, pa kreiso roku redzam lielāku klajumu ar trim četriem ēku puduriem, kas viens no otra šķirti ar mazākiem siliņiem. Aiz šiem ēku puduriem redz celmainos līduma plēsumus un tikpat celmainas pļavu tecītes. Tās ir Silmuižas zemes mājas, kādu viņai pa visiem mežiem pāri par pussimtu. Katrā tādā ēku pudurī trīs, vislielākais četras ēciņas, iesācējiem tikai divas: rija, kuņā paši dzīvo, ar piedarbu zem viena jumta un klētiņa, stallis un kūts zem otra jumta. Šo muižas māju iedzīvotāji ir pa lielākai daļai ienācēji, satecējuši te no visām debesu pusēm, vidzemniekus te atradīsim no visiem vējiem.“

Aizvadījis gaŗām šiem mežzemniekiem un viņu nabadzīgai līdumnieku dzīvei, rakstnieks ieved mūs „Dumbrajos“. kas stipri atšķiras no mežzemnieku mājām. Še redzam, saka autors, četras pamazas ēkas. Tās visas glītas un jaunas, skaidām jumbtas, kā liekas, spēka vīra celtas. Celmaiņa tūruma vidū viņas gandrīz varētu saukt par kailām, ja līdumu liŗot nebūtu atstātas vairākas vecas egles pie istabas, klēts un rijas.

Un izrādās, ka šo celmaino jaunsaimniecību Silmuižnieku „Dumbrajos“ septiņu gadu laikā ietaisījis Grīvju Ancis, kam autors veltījis cildenāko apzīmējumu — spēka vīrs. — Tiešām, latvijem vajadzēja būt spēka vīriem, lai tik grūtos apstākļos uzvarētu dabu un apmierinātu kungu prasības.

Kā gulbja dziesma par latvju līdumniekiem — spēka vīriem — vēl desmit gadu vēlāk (1898. g.) nāk Purapuķes stāsts

„Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes“. Šis darbs ieguvis sevišķu populāritāti ne tikai arāju vidū, bet viņa nosaukums kļuvis it kā par devīzi vēlākās latvju paaudzēs.

Pirms viņu apskatām, lai pieminam kādu jaunāku darbu, kas tāpat jo spilgti rāda mūsu tautas līdzumnieku cīņu par savu zemes stūrīti. Te domāju Richarda Ērgļa stāstu „Pelēko baronu vectēvi“. Viņā Kalniešu muižas pīķieris Klintainis aiziet tālu no muižas meža biežoknī, kur iepriekš kopā ar dēlu uzceļ dzīvojamo ēku — būdu un mitekli lopiem. Pirmais gads pagāja smagā darbā un grūtos pūliņos. „Tēva un dēla cirvji daudz bija skanējuši, klajums stipri bija paplēties. Apsētie lauciņi bija daudz lielāki kā pērn. Govij līdzās ganījās atšķirta maza gotiņa. Bet, neskatoties uz vienu otru veiksmi, neskatoties uz pārcilvēcīgo darbu, šogad bija jau jāpilda arī klaugas ar medīšanu.

Otra līdzumniecības gada raža jau stipri uzlaboja Klintaiņu stāvokli. Pļavas un lauciņi plētās plašumā. Ar lielu dedzību tēvs un dēls stājās pie jauna darba, un pēc muižas atstāšanas trešā gada rudenī Klintaiņi iegāja jaunā, glītā istabiņā. Pēc vairākiem gadiem Klintaiņos (tā sauca jaunās mājas) mēs redzam agrāko darba ainu. „Tēvs ar dēlu, plecu pie pleca rāvās ar darbiem, sākdami priekš saules lēkšanas liet sviedrus un tikai vakara krēslā pārsoļodami mājās lēniem, gurdiem, piekusšu cilvēku soļiem. Bet darbs aiz muguras tiem atstāja lielas pēdas: pļavas gar upīti tālu aizstiepās uz leju un ieplēstajos laukos celmi viens pēc otra zuda, jo tos bez žēlastības lauza, dedzināja kā jau kaitīgus ienaidniekus un ļaunus pretiniekus.“

Šis Klintaiņu zemes kultivēšanas darbs un uzvaras cīņa tā bija aizrāvuši jauno Klintaini, ka tas apprecējies lūdza tēvam deguma lauciņus, lai tur iestrādātu Mazklintaiņa mājas. Un tiešām, pēc gadiem mežs, kas atdalīja Lielklintaiņus, izzuda, it kā tur nekad nebūtu bijis.

Tikko vecais Klintainis bija ticis uz zaļa zara, muižas grāfs pasteidzās viņam diktēt jaunus nosacījumus, proti: „Šogad vēl klaugas beidzamo reizi nodienēsi ar putniem, no nākošā gada tev būs jākalpo muižai kā visiem citiem, pat vairāk, jo tev zemes daudz.“

Un Klintainis strādā kā senlaiku varonis. Pāri sešdesmit gadiem viņš veica darbus ne tikai pašu mājās, bet atkalpoja arī klaušas muižai. Ar laiku Klintaiņu māju tuvumā radās ne viena vien līdumnieka sēta.

Latviešu darba uzvara bija pārvērtusi mežus un purvus par ziedošām druvām un pļavām. Bet tad nāca negaidītais — grāfs bija nodomājis ierīkot jaunu muižu savai vienīgai meitai un bez kādas atlīdzības izlika latvju līdumniekus no viņu gadu desmitis iekoptām mājām. Daļa no padzītiem saimniekiem palika jaunajā muižā par kalpiem, daļa aizgāja pagasta nomalēs, lai no jauna uzsāktu līdumnieka gaitas.

Okupantu varmācība savā vēsturē ierakstīja jaunu lapas pusī, ko nevar aizmirst neatminamo laiku zemes valdnieku — latviešu paaudzes.

A. Gulbis savā romānā „Priekš simts gadiem“ rāda, ka 80. gados kāds Konrads Volgemuts bez žēlastības un bez atli-dzības izliek divdesmit latvju ilggadīgus rentniekus no viņu ie-taisītām un iekoptām mājām. Visa apkārtnē par tādu varmā-cību uztraucās. Bet vecie saimnieki vēl nebija galīgi izvāku-šies no savām mitnēm, kad jau ieradās vācu kolonisti, ko minē-tais Volgemuts ielika viņu vietās, izpildīdams tādā kārtā Vā-cijā nodibinātās kolonizatoru biedrības rīkojumus.

Ši vācu rīcība pēc 25 gadiem, t. i. vētrainajā 1905. gadā apkārtnē nebija vēl aizmirsta, jo daudzi no izliktajiem saimnie-kiem bija kļuvuši par kalpiem, un ja ne viņi paši, tad viņu bērni nevarēja vienaldzīgi izturēties kritiskā brīdī, lai cīnā neatgūtu zaudētās tiesības uz savu zemi.

Līdzīgu gadījumu, kur latviešu iekoptu zemi paņēmuši vācu muižnieki, mūsu zemē bijis ļoti daudz. Tādēļ tik patiesu atbalstu vēlāk atradis dzejnieka Kārļa Skalbes dzejolis „Līdum-nieka šķiršanās“:

„Mana dzimtenes sēta, mans mīlais nams,
Ardievu, uz mūžu atstājams!

Ar jauneklā sparū šē ienācu
Un mežus par tīrumu pārvērtu,

Par plašu, saulainu tīrumu
Ar graudainu vārpu svētību.

Un tagad no mājas es aizeju
Vecs, gaudens, ar nabaga nespēku.“

Purapuķes stāstā „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes“ mums pretim nāk cīnītājs Pēteris Zelmenis. Viņš, autora vārdiem runājot, saprot, ka zeme ir svētības krātuve, ka bez zemes tu cilvēks esi tekulis un bēgulis, un vai tāds var runāt par dzimteni, par tēviju? — Nē, zeme ir svēta, viņa ir vienīgais īstais pamats“, nobeidz savas pārdomas Pēteris Zelmenis.

Neskatoties uz lielkunga brīnīdājumu, ka uzsākt Plikajā plavā, sauktā Vilku tīrelī, bez naudas ir taisni mesties bēdām riklē, Zelmenis izšķīras par cīņu, lai to uzvarētu. Drīz arī slaiķās egles ap Vilka tīrelī sēri iešņācas un novaidās. Šaurā melnas zemes strēmele dienu no dienas top platāka. Strēmeles vienos sānos lēni kustas uz priekšu bērs zirdziņš, vilkdams aiz sevis baltu arklu. Viņš paiet, paiet — saraujas un apstājas. Spalva visa sviedros un savēlusies. „Nu, bērit, nu, saņemies!“

Kā Pumpura pagātnes varonis Koknesis viens pats no meža nesa lielus kokus, tā strādā arī Pēteris Zelmenis. Balkus būvei viņš uzvelk ar striķa palīdzību, papriekš vienu galu, tad otru. Paiet gadi. Vilku tīrelī līgojas koši labības lauki, paceļas jaunas ēkas. „Vēl šoruden sastādīšu dārzā ābeles un ogu krūmus,“ piebilst Zelmenis.

„Vai zini, Pēter, ir taču labi dzīvot savā mājā,“ gaviļē Zelmeniete. „Labi, zināms, bet par visām lietām neaizmirsti, ka mums Jurītis jāsūta skolā.“ Te nu redzam, ka Zelmenis zina ne tikai celmus lauzt, druvas kopt, bet viņā dzīvs ir arī izglītības gars; intelektuālā pamoda to skubina domāt par dēla skološanu un palīdz pārciest ārkārtīgos zaudējumus, kad ugunsgrēks tam iznīcina vairākas ēkas, labību, mantu. Bet ļaunie apstākļi nesalauž veco lidumnieku. Viņš ar divkārtīgu sparū un ticību uzvarai no jauna ceļ ēkas un pacietīgi maksā lielkungam nomu, ko tas arvien paugstina.

Pēc gaŗas gaŗu rindas viss mainijies. Daŗs labs, saka autors, kas brauc gar Vilkaŗireŗiem un ierauga starp koku ga-

lotnēm paslēptus māju jumtus, iesaucas izbrīnījies: „Paskat tik! Cik sen vēl, ka te bija kaila vecaine, aplāta vilka kūlu, lūk, kas nu par laukiem! Kāds varens augļu dārzs pie mājām. Tīrā muiža!“

Un beidzot sirmais Zelmenis kādu dienu pārved no muižas un pasniedz dēlam Jurim pirkšanas-pārdošanas līgumu, kur barons par divpadsmit tūkstošu rubļiem pārdevis Vilkatīreļu mājas, saņemot naudā tūkstoši divi simtus rubļu un nosakot, ka parāds jānodeldē šādā kārtā: seši tūkstoši rubļu kredītbiedrībai trīsdesmit gados un četri tūkstoši astoņi simti rubļu muižai desmit gados, maksājot seši procentu par nenomaksāto summu. Nododams dēlam šo dokumentu, vecais līdumnieks saka: „Vienu lietu, dēls, es tev liktu pie sirds: turi mīļus mūsu Vilkatīreļus un rūpējies, ka vari tos nodot savam mantiniekam nesamazinātus un nenolaistus.“

Pēteris Zelmenis Vilkatīreli un jaunos apstākļus bija uzvarējis. Viņa pēdās gājuši simtiem latvju varoņu — līdumnieku neatlaidīgā cīņā. Šo laiku E. Šēnbergs (1825.—1894., skolotājs) ietvēris šādos pantos, nosaukdams viņus par „Gruntnieku dziesmu“:

Ko tēvu tēvi neprata,
Nedz sapnī nāca tiem,
Un jaunaji tik gaidīja,
Tas noticis nu šiem:
Nevien tik tapām brīvnieki,
Bet arī māju gruntnieki.

Kad bijām citreiz rentnieki,
Tad patika jau gan,
Bet kļūt nu varam gruntnieki,
Tas citādi vēl skan!
Caur to nu tautu godā ceļ
Un tautai pašai laime zel!

Nu varam daiļi iekopties,
Ir sevīm laimī krāt,
Un krietnas ēkas taisīties

Pēc sava paša prāt.
Ko tagad pūlas vecāki,
To baudis pašu bērniņi!

Šo savu gruntnieku dziesmu Šēnbergs nobeidz vārdiem:

Lai tādēļ skolas gādājam
Un krietni bērnus skolojam*).

Še mēs apskatījām latvju līdumniekus, kam toreizējā vara bija ierādījusi kaut kur meža stūrīti vai purvu kultivēšanai. Bet mūsu daiļliterātūrā ir arī darbi, kur bezzemnieki netiek pie sava zemes gabaliņa. Lai minam Doku Aša stāstu „Paugurieši“ un Jēkaba Janševska tēlojumu „Dzimtene“. Ja „Pauguriešos“ kalpu pārstāvji Irgains, Stagains un Greizboms vēl nenoteikti meklē un neprot atrast izeju no sava grūtā kalpa stāvokļa, tad Janševska „Dzimtenē“ reāli tēlo Kursas kalpu alkas pēc zemes. Te kalpi Penkulis, Evarts, Knēveļu Didžis, Biezumu Bozums un Brammanišu Pēteris savā vakara parlamentā — klēts priekšā jo sīki un pamatīgi pārrunā sāpīgo zemes jautājumu. Viņi gaidīt gaida uz zemes dalīšanu, uz kungu un krievu valdības pretimnākšanu.

Kursas kalpu filozofijai ir pareizi pamati. Tie saka: „Kogān mūs sauc par zemniekiem, kad mums nav zemes“. Kas tas par zemnieku — bez zemes? Ja kungi domā, ka zemes mums nav vajadzīgs un ka mēs varam iztikt no tukša gaisa, tad lai sauc mūs par gaisiniekiem, tukšiniekiem vai kā citādi, kādēļ mūs tad vispāri saukt par zemniekiem? Par zemniekiem tad jau saucami tikai kungi un saimnieki, jo tiem pieder visa zeme.“ Janševska kalpu alkas pēc zemes palika neapmierinātas: Cirulenes vecais barons nebija tas vīrs, kas būtu spējis prasīt laika un latviešu tautas prasības.

Laikmeta un saimnieciskās dzīves vajadzības grib veicināt Juŗa Neikena jaunais lielskungs stāstā „Vai devītais bauslis vēl spēkā“. Drīz pēc muižas valdīšanas uzņemšanas viņš atsauc muižā savus saimniekus un noteikti tiem paziņo: „Klausīšana jāatmet, naudas rente jāuzņem.“ Vēlāk viņš ir mierā rentes kontraktus apmainīt pret māju iepirkšanas kontraktiem,

*) A. Šlēziņa „Patriētisku dziesmu vācelīte“, 1891. g.

„kas jau tagad to naudas tiesu spēj izmaksāt, ko likums rāda, bet kam tik daudz vēl nav iespējams, tie lai dzīvo uz renti, kamēr naudu iekrās“. Acīmredzot, šis muižas īpašnieks gribējis zināmā mērā pildīt izdotos likumus.

Zemnieku māju izpirkšanas laikmets humoristiskos vilcienos notēlots arī visiem labi pazīstamajā brāļu Kaudziņu darbā „Mērnieku laiki“. Gaŗā un raibā raksturu rindā un īpatnējas Slātavas un Čangalienes dzīves tēlojumu virknē mazāk gan atspoguļojas zemnieku jūriskās attiecības. Tomēr še mēs spilgti redzam, ar kādu izmanību un kāri zemnieki tiecas noapaļot savas robežas un nostiprināt savus īpašumus zemes grāmatās.

Grūto 19. gadusimteni, kas aiznesa sevī latvju tautas lidumnieku, klaušinieku un dārgas zemes izpirkšanas maksātāju paaudzes, Rūdofls Blaumanis 1899. gadā noslēdz ar skaistu noveļi „Andriksons“.

Droši varam sacīt, ka Andriksons savu tiesību aizstāvēšanā reprezentē kā vidzemniekus, tā kurzemniekus. Ar dziļu pārliecību viņš baronam pasaka, ka kokus — ozolus viņš cirtis pats savā tiesā. Kad barons aizrāda, ka kontraktā tas neesot minēts, Andriksons paskaidro, ka līdumu laikos viņa tēvs ar nodomu kokus atstājis, lai tie izaugtu viņa pēcnācējiem, citādi tie sen būtu malkā sadedzināti. Beidzot barons grib piespiest Andriksonu atzīties, ka tas ozolus zadzis. „Tas ir vārds, kurū es nevaru pieņemt,“ cieti baronā skatīdamies, atbild Andriksons. Citādi viņš nespēja protestēt un aizstāvēt sava tēva un paša tiesības.

Barons, sargādams savas formālās tiesības, negribēja saprast, ka tās ir dibinātas uz netaisnības pamatiem, kurpretim Andriksons aizstāvējās lielākās un dziļākās vēstures patiesības vārdā. Ši patiesības izjūta un pārliecība vadīja latvjus arī viņu turpmākās cīņās par savu zemi un tiesībām.

Citādos lauku apstākļos mūs ievēd Ed. Virza ar savu vecās Zemgales mājas gada gaitu tēlojumu „Straumēni“. — Dzejnieks še apbrīnojamā spilgtumā uzbūris pagājušā gadusimtena pēdējās gadudesmitis, jo dzirdam, ka Straumēnu saimnieks ir tikko ticis valā no maksājumiem muižai, tā tad te atspoguļojas

tas pats latviešu liktenis, kas citur — māju iekopšana un ietaisīšana no paaudzes paaudzē un, beidzot, dārga izpirkšanas maksa muižai. Šis smagās nastas ir pārvarējis ne tikai Straumēnu saimnieks, bet arī daudzi citi Zemgales saimnieki. Acīmredzot tas bijis iespējams tāpēc, ka Zemgale ir bijusi un paliek Latvijas maizes klēts, jo Zemgales apvāršņi, dzejnieka vārdiem runājot, aizauga ar labību.

Tomēr, kaut arī Straumēnu māju zeme bija auglīga, labklājība še izauga no neatlaidīga un grūta darba, tāpēc ka Straumēnu dzīvei visu vasaru jumts bija tikai debesu zilums. Un visa tēlojuma galvenais pavediens ir darbs, darbs visos četros gada laikos. Šī grāmata ir skaista Latvijas lauku darbu simfonijs dailliteratūrā. Izstaigājot autoram līdzīgi pa visiem šiem īpatnējiem latviskiem darbu labirintiem, lasītājs nepavisam nejutās noguris, jo viņam atklājas apbrīnojami daudz no to cilvēku dzīves, kā senči XIII gadsimtenī vairākās paaudzēs no vietas cīnījās kā lauvās par savu zemi un brīvību. Lasītāju apņem ne tikai Lielupes valgme, lauku un pļavu aromāts, bet vēl jo vairāk viņu saista un valdzina tas patriarchālisms ģimenes dzīvē, parašās, tikumos un darba rītmā, kas neatrokami dziļi nogulies Zemgales pamatos, kas viņu pašu un līdzīgi visu Latviju tagad tur nesatricināmu, stipru un apziņā lielu.

Lai redzētu, cik tālu zemgaļi atliekuši muguras no okupantu un krievu varas, tad iegriezieties Straumēnos. Ēkas še celtas dažādās paaudzēs un gandrīz visas tās taisītas no apaļiem baļķiem, klētis apcirkņi no resnām priežu plankām, kur rudenos bagātīgi saber kviešus, rudzus, auzas un miežus, kas vēl ilgi smaržo pēc rijas dūmiem. Dzīvojamā ēkā bija saimnieku un kalpu gals, bet priekšnamā atradās dzirnas, sensenais latviešu mājas piederums. Kalpi Straumēnos dzīvoja gadiem ilgi, — viņus turēja še „senais mājas gars, kam tie kalpoja vairāk nekā saimniekam“. Pēdējā dzimtā jaunie neatšķēlās no vecajiem, bet kā zari pieauga viņiem klāt. Tā radās mājas un ģimenes stiprums.

Lielāku zemgaļu sabiedrību mēs redzam godos, baznīcā, tirgos, krogū un sabraucam Jelgavā. Tā Jāņa vakarā Straumēnu sētā ierodas miesās varenais Puravelnu saimnieks, lielā-

kais skaistu zirgu mīlotājs visā apgabalā, Bītenieku saimnieks, ievērojams nostāstu meistars, Biļļu saimnieks un beidzot cieniņamākais no visiem Straumēna draugiem Dauknu saimnieks, kas „nemaz necenzdamies panāca valdīšanu pār visiem pārējiem“. Viņus raksturojot, dzejnieks pateicis, ka visi tie bija bagāti saimnieki, kas nebija paraduši nevienam ceļu griezt.

Gada tirgus diena līdzinājās Lielupes plūdu laikā. Tad arī Zemgales ļaudis izgāja no saviem krastiem, lai vēlāk ievilkto atpakaļ savās mājās, kur tos gaidīja līdz malām piebērtie kviešu apcirknī. Bet pienāca laiks šo druvu bagātību pārdot, kādēļ Zemgales saimniekiem atkal nācās satīties vecajā Jelgavā. Lai paklausāmie, kā to autors tēlo: „Straumēnu saimnieks jau iepriekš bija vienojies par cenu ar uzpircējiem, un agrā ritā seši maisiem piekrauti vāgumi devās uz Jelgavu, pāri mierīgajai Lielupei, kas aizvijās pa lauku laukiem, miglā ietinusies. Jelgavā viņš palikās divas dienas, kamēr puīši nebija atveduši visus kviešus. Še sabrauca kviešu vedēji no dažādiem Zemgales pagastiem, un saimnieki augstos atsperu ratos brauca vāgumiem līdz. Tie bija spēcīgi un neatkarīgi ļaudis, kas cits uz citu skatījās ar slepenu nenovīdību, kaut gan centās to neizrādīt. Auguši niknā savrūpībā, šie pusmūža vīri sejām vienās rievās, no kuņģiem grūti bija izmazgājami viņu lauku un riju putekļi, bija gatavi arvienu uz dumpīgām un savvaļīgām domām“.

Tādus reālā dzīvē 19. gadusimteņa beigās zemgaļus skatījis „Straumēnu“ autors. Dumpīgas un savvaļīgas domas tiem galvās uzskūra gan pārciestais nebrīvības kauns, gan izcīnītā saimnieciskā labklājība, bet par visām lietām no paaudzes paaudzē asinīs pārņemtais cīņas gars, kas neatvairāmi brieda un lauzās uz āru, apņemdams visus latviešu zemes apvāršņus.

Tā sīkstā darbā atgūtais senču īpašums — latviešu zeme kļuva par drošāko pamatu visas mūsu tautas augšāmcelšanās brīnumam. Un ikviens, kas garā grib skatīt latvju tautas izniršanu no viņas citkārtējās patstāvības pelniem, lai vērīgi klausās Ausekļa Sirdsvalža cirvja kaudzīenos līdumā, lai aprīno Pēterļa Ziemeņa un vecā Klintaņa darba gribu un tulznainās rokas, lai pateicas par Andriksona drosmi un protestu vēstu-

riskās patiesības vārdā, lai priecājas par Zemgales saimnieku savvaļīgām domām. Visi viņi ir mūsu patstāvības nenogurstoši meklētāji un arī atradēji. Cīņā par senču zemi un tiesībām viņi atgūtās patstāvības pamatos ielikuši dārgāko — mūža spēkus, mīlestības un uzupurēšanās svētumu.

Tādēļ Latvijas zeme latvjiem ir un paliks svēta!

XI nodaļa.

Latvju ciņa par savu centru — Rīgu.

Vēsture rāda, ka tām tautām, kas augušas un attīstījušās par patstāvīgu un neatkarīgu vienību, ir bijušas zināmas vietas — centri, ap kuriem tautas locekļi organizējušies un dažādos pārdzīvojumos cieši turējušies kopā. Lai pieminam tikai sengrieķu Atenas, Spartu vai sabinu un latīņu nodibināto Romu. Atenu mākslas slava un Romas pilsoņu noorganizētā tiesiskā iekārta aplidojušas visu civilizēto pasauli.

Ar cienību mēs varam pieminēt arī senās Latvijas valstis, sevišķi Zemgali un Kursu, un viņu vienības un kultūras centrus. Vēstures pētījumos arvien vairāk sāk izcelties un noskaidroties šo centru nozīme un svars. Lielu lomu spēlējusi Zemgales galvas pilsēta Tērvete, sevišķi 13. gadusimteņa cīņās ar vāciem.

„Arvienu, Zemgale, tu Tērveti vēl turi
Pār mežiem paceltu kā kareivs bruņcepurī,“

saka dzejnieks Virza poēmā „Karalis Nameitis“. Zemgaļu varu un kultūru pauž daudzas viņu pils — cietokšņi: Mežotne, Sidrabene, Dobene un citas. Ja kronists lakoniski par kādu no viņām atzīmējis: „Tā bija liela un skaista“, tad mums arī jāsaprot, ka šo lielumu devis tautas spēks un neatlaidīgs darbs un skaistumu — viņas radošais gars.

Tāpat Kursas valsts vara viņas ziemeļos varēja nostiprināties, pateicoties tādiem centriem kā Talsi un Tukums un vakaros šis neatkarīgas valsts varu balstīja Alsunga, Grobiņa, Palanga. Ap šiem un vēl citiem centriem norisinājās

kuršu drošsirdības pilnā jūras braucēju un miermīlīga zemkopju dzīve.

No Ģersikas un Kokneses nāca pavēles un likumi, kas latgaļus turēja kopā, un vēlāk, savu patstāvību pazaudējuši, tie kopīgi maksāja meslus Polockas lielkņazam. Vienu vai otru senās Latvijas valsti tieši raksturo minēto viņu centru stiprums, populāritāte un jūridiskais stāvoklis.

13-tam gadusimtenim aizejot un pēdējām sīvām cīņām ar ienācējiem vāciem un Rīgu izbeidzoties, latvju atsevišķas valstiņas palika neapvienotas, ja par apvienošanos neuzskata padošanos krustneša varai.

Nākošos gadu simteņos kuršiem un zemgaļiem Kurzemē un plašajai latgaļu tautai Vidzemē un Latgalē nebija vienādi vēsturiskie pārdzīvojumi. Bet pēc gadu simteņiem izrādījās, ka viņos bija uzglabājusies viena valoda un dziesma, piem.:

Viena meita Rīgā dzied,
Otra dzied Valmierā,
Abas dzied vienu dziesmu, —
Vai tās vienas mātes meitas?

jautā tautas dziesma, un uzglabājies viens latvju gars, kas pamodies vēlāk stiprināja latvju tautu un deva tai uzvaru. Vēlāk par visas latvju tautas apvienošanās un kultūras centru palika Rīga. Tiesa, priekš dzimtsbūšanas nostiprināšanās Rīgā saplūda daži tūkstoši latvju no malu malām, bēgdami no laukiem un glābdamies aiz Rīgas vaļņa, jo „pilsētas gaiss dara brīvu“ ikvienu — tāds bija toreizējais likums. To zināmā mērā raksturo arī tautas dziesmas vārdi:

Ejam, brāļi, mēs uz Rīgu, —
Rīgā laba dzīvošana:
Stikla durvis, vara vārti,
Veras paši neverami.

(31746)

Bet jaunie zemes varas vīri visiem spēkiem to kavēja un noliedza latvju pieņemšanu un paturēšanu Rīgā. Ja arī vēlākos gadusimteņos latvju skaits Rīgā lēnām pieauga, tomēr Rīga

vēl nebija tapusi par visas latvju tautas vienotāju un kultūras centru. Par tādu tā palika tikai 19. gadusimtenī. Tādēļ pareizi Andreja Pumpura vārdi:

„Rīga, Rīga, vecā Rīga
Baltūdeņa maliņā
Simtiem gadu vērtus slēdza
Mūsu latvju tautiešiem.“

Tālāk apskatīsim, kā mūsu dzejā atspoguļojusies latvju apvienošanās ap Rīgu kā kopēju centru un kādu gaitu viņā gājuši tautas garīgā atmoda.

Skaistu pieminekli nākošām paaudzēm atstājis rakstnieks Augusts Deglavs ar savu kultūrvēsturisku romānu — triloģiju „Rīga“. Še mūsu uzmanību saistīs šā darba pirmā daļa — „Patrioti“.

Iekāms runājam par Rīgu 19. g. s. vidū, še vietā uzmet no mūsu daiļliteratūras Rīgas tapšanas ainu un atzīmēt viņas pretējo — latvju valsts vienību apspiešanas un iznīcināšanas lomu.

Rainis traģedijā „Uguns un nakts“ atdzīvinājis tautas atmiņā Rīgas celšanas skatu. Lāčplēsis rāda Spīdolai Rīgas cēlējus darbā sacīdams: „Redzi un dzirdi!“

Pirmais:

Rokām, vedam un veļam,
Jaunu cietoksni ceļam.

Otrais:

Beram vaļņus, tik beram,
Kādu sev patversmi ceram?

Trešais:

Sitam akmeņus, sitam,
Pamats un nams būs citam.

Ceturtais:

Rokam mēs, pagrabus rokam,
Paši vēl iekšā tur smokam.

Piektais:

Cērtam mēs, kokus cērtam,
Nedzīvot pašiem pa ērtam.

Sestais:

Kaļam tik, grūžam tik, tēšam,
Salkumu, slāpes kad dzēšam?

Un tiešām, Rīga pārvērtās par stipru cietoksni, kas atbalstīja vācus viņu cīņās pret latvjiem. No Rīgas nāca visas nelaimes latvju zemēm un patstāvībai. Virza jau minētā poēmā rāda Zemgales vadoni Nameiti, kas no tālienes vēro naidīgās varas atbalstu — Rīgu.

„Un dažreiz augstākā kokgalā uzkāpis,
Pat debess ērglim slēpts, pie stumbra cieši placis,
Uz Rīgas mūrīem vērs viņš savas lūša acis.
Viņš ilgi izlūko, līdz nāsis viņam trīs:
Tur mūri p a c e l a s, aug torņi debesīs,
Un tālāk Libija, kas, nesot savu jūgu,
Uz pleciem noberstiem velk smago vācu strūgu.

— — — — —
... Rīgas Doms, sev valni apkārt racis
Smags nekad nenolaiž vairs savas akmens acis.
Pār visu Daugavu stiepts viņa attēls palss.“

Un melna ēna sāka pārklāt visas latvju brīvās valstiņas. Ne kurši, ne zemgaļi vairs nespēja ieņemt Rīgu, ko pārvaldīja ordenbrāļi. Tie pēc Plūdoņa balādes “Anno Domini millesimo ducentesimo sexagesimo quinto” (t. i. tā Kunga 1265. gadā) Rīgā kā nācās plītēja un tad viens otru pamudināja:

„Ko sēdam te mājās? Šķēpu cilāt kas prot,
Lai nāk līdz uz Zemgali pasirot!
Tur medus un ādu papildnam krāts būs.

— — — — —
Tad seglos un ragūs
Tie iekšā gāžas
Un uz Zemgales gāršām

Kā viesulis drāžas.

Tur krustām un šķērsām tie siroja,

Un laupīja, postīja, trakoja:

Laudis kāva un ciemus atdeva liesmām

Un tad griezās uz Rīgu ar gaviļu dziesmām.“

Sestajā gadusimtenī pēc varonīgās zemes nomākšanas tieši Zemgale bija tā, kas 19. g. s. sešdesmitajos gados uz Rīgu sūta savu jauno paaudzi no jauna to iekarojot, lai tad veidotu visas tautas nākotni.

Šis Zemgales jaunās paaudzes pārstāvis Augusta Deglava romānā „Patrioti“ ir atraitnes dēls ar drēbju sainīti padusē Pēteris Krauklītis, ko māte izvada vārdiem: „Nu tad posies ceļā, dēliņ! Esi labi vērīgs, turi acis rokā!“

Nokļuvis Rīgā, kur jau saradies ap 40.000 latvju, Pēteris attaisno mātes cerības. Viņš no pudeļu skalotāja vīnūzī, no komija stāvokļa nemītīgi sities uz augšu. Bet tas ieguvis ne tikai personīgu patstāvību un mantu, bet attīstījies un izaudzis arī garīgi: viņš redzējis, ka simtiem latvju no Rīgas nomalēm soli pa solim tuvojušies pilsētas centram, iekarojot neatlaidīgā darbā un saimnieciskā cīņā savas pilsoņu pozīcijas un tiesības; viņš bija cīnījies pirmās rindās par Rīgas latviešu biedrības nodibināšanu, dedzis entuziasmā par latvju apvienošanu, lai gan „viņam trūka noteikta jēdziena par to, kādai īsti vajadzēja būt tautas laimīgai nākotnei“. Bet viņa ticība bija liela. Tādēļ arī romāna beigās Pēteris Krauklītis ar pārliecību varēja sacīt: „Tikai pagaidiet, lai latvieši nāk drusciņ pie elpas, tad redzēsāt, kas tie par vīriem. Tur augsti un slaidi paceļas Rīgas torņi, bet tagad tā nav tikai vien kā jūsu (vācu) Rīga, tagad tā ir mūsu Rīga. Uz priekšu, arvien uz priekšu! Mēs neatkāpsimies... mēs celsim jaunu Latviju Rīgu.“

Tāds isos vilcienos ir krietnā Zemgales Pēterā Kraukliša garīgais tēls. Bet viņš nebūt nav šī vēsturiskā darba galvenā persona. Te gaŗa rinda izcilu tautas darbinieku, ko rakstnieks minējis īstā vārdā, te zīmēti lieli notikumi latvju dzīvē un viņu atdzimšanas cīņā. Pirmā vietā jāmin latvju organizēšanās. Bija radies jau inteliģentu un pusinteliģentu patrioŗu pulciņš.

Pie Kraukliša sapulcējās skolotāji Spunde, Cirītis, Krausbergis, Kaktiņš, Ratminders, ērgelnieks Klasuns, Baltās muižas nomnieks Rēže, vairāki amatnieki: lējēji, drēbnieki un arī vienkārši strādnieki. Visi viņi apzinās, ka nepieciešama sava latviešu biedrība, kas, skolotāja Spundes vārdiem runājot, „dotu tiesības gādāt par savu izglītību, noturēt visādus priekšlasījumus, izdot drikē derīgas grāmatas un sarīkot teātrus, ko tauta par lētu naudu var apmeklēt“. Šīm skaistām tieksmēm skolotājs Ratminders uzliek it kā kroni, sacīdams, „kaut jel mūs latviešus visus varētu dabūt zem vienas cepures“. Un paceļas arī balss, ka bez biedrības vajadzīgi arī savi veikali, kredita iestādes u. t. t.

Šī latvju patriošu sapulce pietiekoši liecina, ka dzīvē uz āru grib lausties gadu simteņiem ilgi aizturēts vispusīga darba spraugums, apzinīga augšana, saimniecisko un kultūrālo pozīciju iekarošanas spēks.

Ja 1868. neauglīgais gads atnesa igauņiem un somiem badu, tad Rīgas latviešiem viņš deva iespēju ar „augstās rātes“ atļauju nodibināt „Palīdzības biedrību priekš trūkuma ciedzamiem igauņiem“, sarīkot koncertus, izrīkojumus, kā arī noturēt visādus priekšlasījumus, no kuriem ienākumi nāk bada cietējiem par labu.

„Un nākošā gadā,“ raksta A. Deglavs, „Rīga bija kā uzkurta, kad tika izlaisti drukāti uzaicinājumi, ka tā latviešu palīdzības biedrība priekš tiem trūkumu ciedzamiem igauņiem gādās par priekšlasījumiem, koncertiem un teātra izrādīšanu“.

Darbā stājās spējīgākie latvju inteliģenti. Viņiem bija jāveic ne tikai priekšlasījumi un izrīkojumi, bet tiem bija jāizlauž arī ceļš vēl neesošai latviešu biedrībai.

Biedrības dibināšanas lietas īstais kustinātājs un virzītājs bija arhitekts Jānis Baumanis. Te jāatzīmē, ka šis censonis jaunībā bijis enkurnieks, bet vēlāk beidzis Berlīnes būvakadēmiju. Viņa celts bija ne tikai Rīgas latviešu biedrības vecais nams, bet katru dienu mēs ejam garām viņa celtām ēkām; tās ir: Saeimas nams, apgabaltiesa, konservātorija, Valsts I. ģimnazija un daudzas citas, skaitā ap 40. Baumaņa pulciņā, kas darbojās lielā slepenībā biedrības lietā, cītīgi līdzī darbojās arī

Krauklītis. Statūti bija izstrādāti, pārlaboti un no jauna iesniegti apstiprināšanai. Pateicoties toreizējam gubernātoram Lizanderam, kam ar muižniecību bija vēsas attiecības, un Kr. Valdemāra gādībai Pēterpilī, Rīgas latvieši jau tā paša gada, t. i. 1868. oktobrī lasīja jaunā Dīriķa vadītā laikrakstā „Baltijas Vēstnesis“ paraugnumurā, ka Pēterpilī apstiprināti Rīgas latviešu biedrības „likumi“.

Latvju patrioti gaviļēja, bet Rīgas vācieši un viņu uzticības vīram policijā Krampfam aizrāvās valoda. Pirmie vārdi, ko latviešu vajātājs Krampfs izgrūda, bija: „Tā ir intriga, Dievs sodi, tā ir intriga!“

Drīzi noorganizējās biedrības vadība. Pirmās vietas ieņēma Dīriķis, Richards Tomsons un Jānis Baumanis. Latvieši bariem nāca ierakstīties savā biedrībā. Daudzi to darīja nolūkā dabūt no viņas kādu pabalstu. Tādos gadījumos Tomsons paskaidroja: „Mēs gribam vest tautu pie gaismas un atīstības, lai tā varētu stāvēt uz savām kājām un pati par sevi gādāt... kļūt arī tamlīdz pie laicīgas labklājības. Kas neprot stāvēt pats uz savām kājām, tam neviens nevar līdzēt.“ Bija arī liels daudzums tādu ļaužu, kas gribēja būt apzinīgi latvieši un uz visiem laikiem atsvabināties no vācu kungiem un aizbildņiem.

Tā organizējās un augs latvju Rīga.

Rīgas latviešu biedrība daudz darījusi latvju patstāvības iegūšanas labā. Lai pieminam tikai galvenos latvju atdzimšanas ideoloģijas paudējus. Jānis Baumanis mudināja savus tautiešus uz iespējamu patstāvību, tā sacīdams: „Tas ir nepareizi, ka, pilsētās ienākuši, meklējam tikai kungus, kalpojam apakš citiem... Mums vajaga censties pēc patstāvības, pašiem uzņemt veikalus, pašiem būvēt mājas, pašiem ko uzsākt! Tad mēs būsim arvien par sevi noteicēji. Mums, latviešiem, vajag vairāk uzņēmības gara.“

Richarda Tomsona skats vērās pāri Rīgas robežām. Viņu nodarbināja visas latvju tautas organizēšanas jautājums. Apbalvots izcilām orātoru spējām, viņš arvien atstāja klausītājos lielu un paliekošu iespaidu. Tomsons prasīja sekojošo: „Mūsu politikai vajaga iziet uz to, lai mazgruntnieki, latviešu saim-

nieki, tiek pie turības un izglītības. Viņi ir tie, caur ko Latvieši celsies. No tirgotājiem un mājas īpašniekiem tikai retie skaitās pie mūsējiem. Gan liels pulks no viņiem ir latvieši, bet tie par tādiem nekad neatzīsies, iekams mums nebūs saimniecisks un izglītības spēks. Bet uz laukiem, tur latvieši ir kompakta masa, vesela zemkopju šķira. Ja tā nāk pie turības un izglītības, tad — mēs esam spēks. Mums sava darbība jāizplata arī uz viņiem. Latviešu biedrībai jābrauc pret straumi, pastāvīgi pret straumi, bet savu mērķi viņa tomēr sasniegs.“

Tiešām, visa Rīgas latvju sabiedrība gāja pret straumi ar lielāko sparunību un neatlaidību. Šo cīņas izturību un rūpes par savu biedrību A. Deglavs tā raksturo: „Varēja gan runāt par ideālismu, ja toreizējā latviešu sabiedrība Rīgā priekš sava nama varēja sadzīt 40.000 rubļu, jo tik daudz tas bija izmaksājis, kad nāca gatavs.“

1869. gadā nams bija zem jumta un rudenī apakšējās telpās jau varēja iegriezties viesi, braucot atpakaļ no Garlība Merķeļa kapa. Šinī latvju solī mēs redzam, ka viņi, izcīnīdami savas pilsoņu tiesības un nostiprinādami savas iegūtās tiesiskās pozīcijas, nepalika šausirdīgi un nealzmīrsa dedzīgo latvju lietas cīnītāju vācietī Garlību Merķeli, kam Auseklis veltījis dziļas sirsnības pilno epitafiju „Pie svētas upes Daugavas tu tautu sargāt nāci“.

Ka Merķeļa gars nesnauda kapā, ka latvju tautas spēki, neskatoties uz savstarpējām cīņām tā saukto saimniecības vīru un zinātnieku vidū, auga arvien lielākā vienībā, ka Rīga palika par latvju zemju centru, — to redzēja ikviens, arī Rīgas un citi vācieši. Viņi darīja visu, lai Latviešu biedrību iznīcinātu. Tādēļ vicegubernātors vācietis Kube varēja uzblaut biedrības delegācijai, kas griezās pie viņa: „Jūs latvieši esiet dumpinieki, vai saprotat! Zemniekus musināt pret kungiem un mācītājiem. Parakstus lasīt, melu rakstus sūtīt uz Pēterburgu (tas bija latvju lūgums ar 50.000 parakstiem par reformu ieviešanu kā pārējā Krievijā un līdz ar to protests pret muižnieku iesniegto autonomijas projektu). Mēs zinām it visu... Bet neizdosies jums! Izmācīsim. Parādīsim jums, ka ir vēl valdīšana!“

Lai gan Kube par Rīgu valdīja, bet Latviešu biedrība laimīgi paglābās. Latvi ar savu lūgumu Pēterpilī bija izgāzuši baronu autonomijas projektu un noskaņojuši krievu inteliģences aprindas savām prasībām par labu.

Kad Rīgas latviešu biedrība 1870. g. 19. februārī svinēja iesvētīšanas dienu, dzejnieks Kaudzītes Matīss savā veltījumā liek biedrībai tā runāt uz tautu:

„Celies tauta, glīto prātu,
Ziedu laiks tev drīz būs klātu!

— — — — —
Tavas mantas svētas, dārgas
Šeitān mana roka sargās:
Valodu es izglītošu,
Skatu spēles redzēt došu,
Tautības es neaizliegšu,
Zinātnībām roku sniegšu,
Rakstniecības plato lauku
Uzkopīšu kuplu, jauku,
Arī mācīšu tev dziesmas,
Kas cels sirdī svētas liesmas.“

Bet vācu vadošās aprindas nerimās. Viņu uzskatus, nodomus un plānus mēs dzirdam kādā viņu politiskā rautā. Te šejienes vācu autoritātes izmainīja domas par zemes apstākļiem un izgatavoja rezolūcijas, pēc kuŗām „balti“ ticīgi rikojās.

Lai paklausāmie ilggadīgā Rīgas pilsētas pārvaldes darbinieka Hernmarka runā: „Daudzinātas tiek jaunlatviešu briesmas. Es tām neticu. Visus tos gadus, kamēr esmu Rīgā dzīvojis, es tādus latviešus, kas kaut kādi varētu ar mums sacentties, neesmu sastapis. Es pazīstu latviešus tikai kā kalpus un dienderus... visa tā jaunlatviešu būšana ir tikai pārejoša parādība. Esmu pārliecināts, ka zemes kultūrālā vadība paliks arvien vāciešiem, un celsies še vācu vīri, kas pratis novērst un pārspēt grūtības saviem centieniem. — Še cīnās vācu dēli, kas patur iekārotās pozīcijas un virza savu kultūru arvien tālāk uz austrumiem.“

Šai runai atbild pats mājas tēvs, Rabemaņa znots Binmelšteins: „Mūsu Baltijai ir grūti laiki! Mūsu autonomijas projekts ir iezārkots... lepnās cerības, ko likām uz viņu, satriektas drupās. Un mēs zinām, kam mums par to jāpateicās! Tai naidīgai pretvarai, kuŗa it kā no zemes aug, veļas kā lavīne un paņem visu līdz: mūsu vecās tradīcijas, mūsu zemes iekārtu, mūsu īpatnības un — priekšrocības. Viss tas kritis par upuri tai plebeiskajai kustībai. Vai ļausim sev izņemt no rokām zemes vadību, atdosim to šim jaunlatviešu pūlim, kam nav ne izglītības, ne zināšanu, ne tradīciju. Nē un nē, — mēs nebūtu tad cienīgi nest vācu vārdu. Būsim īsti baltu vīri un baltu sievas, kas apzinās mērķi.“

Tālāk runātājs tēlo jaunlatviešu briesmas un viņu midzeni — Rīgas latviešu biedrību un beidzot atrod ieteicamu cīņas līdzekli, proti: „Mēs saimnieciski nekur un nekad latvieti nepabalstīsim, nedosim viņam nekad tādu vietu, kas ir uzticības postenis, un nekādi neļausim tiem saimnieciski stiprināties. Ja tā apzinīgi rīkosimies pēc noteiktas programmas, tad mēs viņus arī uz priekšu kalpināsim. Katru savu tautieti saimnieciskā cīņā pret latvieti mēs pabalstīsim un katru latvieti, kas parādīsies kā patstāvīgs saimniecisks spēks, nokonkurēsīm. Lai dzīvo Rīga un Baltija!“

Šim vācu ideoloģijas aizstāvju runām komentāri nav vajadzīgi. Bet apcerot sacīto, redzam, ka latvju organizēšanās un aktīvā darbība bija sītusi dziļu robu vācu varai ne tikai Rīgā, bet visā zemē.

Latvju tauta bija ierauta daudzpusīgā saimnieciskā darbā un vārda tiešā nozīmē saslējusies cīņā par labāku savu nākotni.

Jaunu sparū un jaunas izredzes radīja pirmie vispārējie dziesmu svētki 1873. gadā. Tie deva, kā A. Deglavs saka, tautiskajai kustībai lielu grūdienu uz priekšu. Latvju tauta no vecās Kursas, Zemgales un Latgales-Vidzemes sastapās savā centrā Rīgā, pateicoties Rīgas latviešu biedrībai kā organizētājai un vienotājai. No šī viedokļa raugoties, saprotams dzejnieka Pumpura prieks, ko viņš izteicis sekojošos pantos:

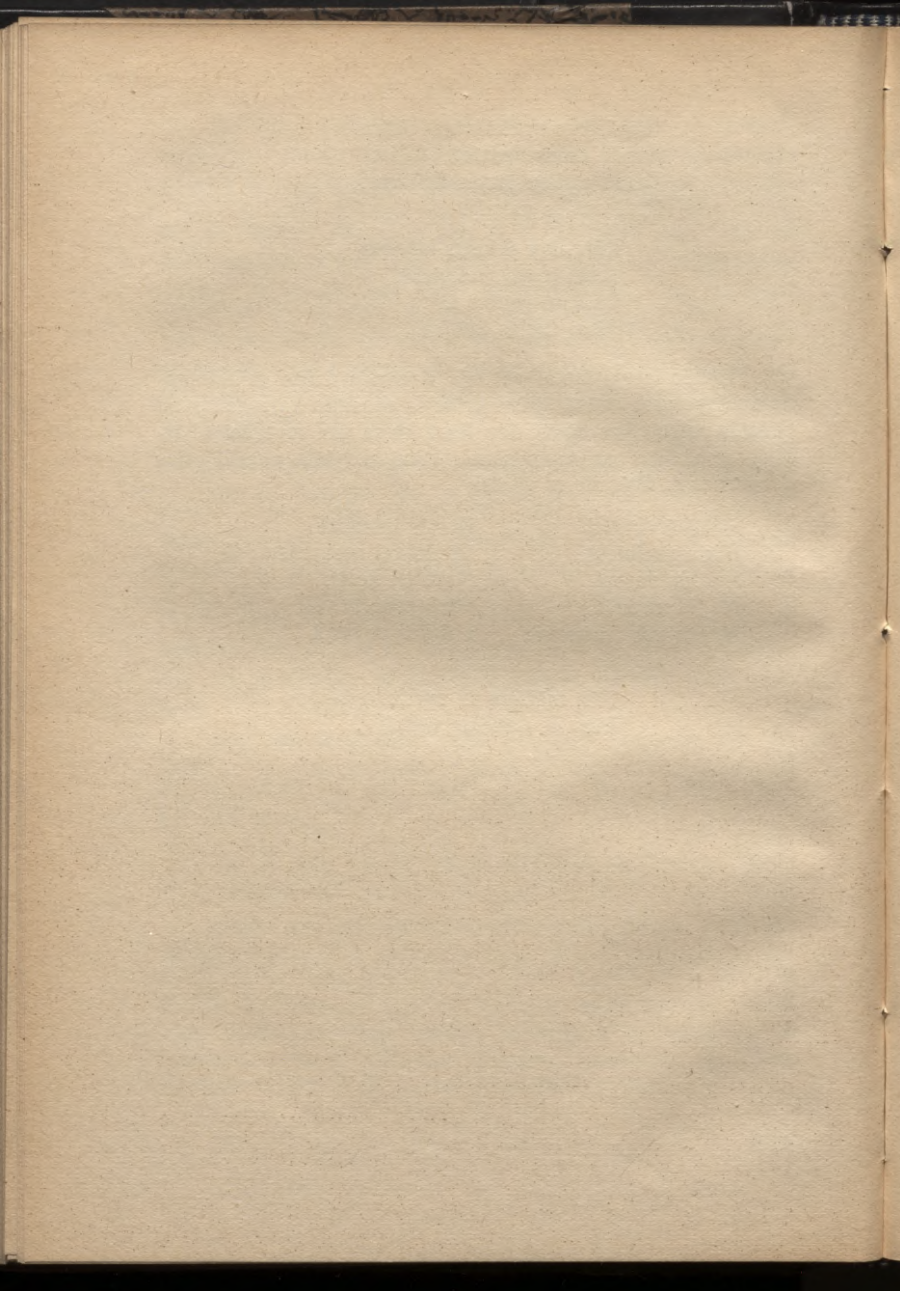
„Rīgā, kur priekš viņas laika,
Latvju runas nedzirdej’,
Tagad atskan tautas dziesmas,
Runā mātes valodu.

Rīgā, kur ikkatrs latviets
Jutās it kā svešinieks,
Palikusi centra vieta
Visai tautas kultūrai.“

Tomēr latvju tautai vēl bija jāpavada dažas gadudesmitis svešas varas paēnā, dzīve grūtajos pasaules kara gados un pēdējās patstāvības cīņās, līdz Rīga kļuva par suverēnās Latvijas republikas galvas pilsētu. Tikai tad bija piepildījušies dzejnieces A. Brigaderes vārdi:

„Dzelmju nirēji,	Nu jūs izsaucāt
Pērļu zvejnieki,	Vārdu vēl nesaprastu;
Varoņi, varoņi,	Nakti iegruvāt,
Nu jūs atradāt	Pērli atguvāt —
Mantu vēl neatrastu;	Lai līdz ar sauli

Kā rasas dimants
Pāri mūžiem nu mirdz
Rīga — Latvijas sirds!

XII nodaļa.

Sociālās ieskaņas 90. gadu daiļliterātūrā.

Daži latvju daiļliterātūras apcerētāji pagājušā gadusimteņa 90. gadus asi nodala no iepriekšējā laika, apgalvojot, ka ar 90. gadiem sācies pavisam jauns laikmets, ko ievadījusi straujā kapitālisma attīstība, un ka romantiskais*) tautiskais laikmets bijis galīgi pārdzīvots. Šai domai pievienoja vēl citu, proti, ka latvju nacionālais jautājums pazaudējis savu nozīmi, ka viņa vietā radies modernais sociālais jautājums ar šķiru apziņu, ideoloģiju un naidu. Visas šīs lietas kā organizētas sabiedrības diferencēšanās sekas nāca gan pazīstamas dažās nācijās, bet mūsu zemē un apstākļos tās minētā laikā vēl nebija dabīgi radušās. Viņas bija tikai teorijā kā aizgūtas no tuvējās Vācijas. Tomēr zināmas grupas ļaužu mutē šīs atziņas kļuva par neapstrīdamu aksiomu, no kā nāca viens teorētisks secinājums pēc otra, līdz jaunstrāvnieku kreisais spārns 90. gadu otrajā pusē varēja jau runāt noteiktā sociāldemokrātu valodā. Savus uzskatus un mācības jaunstrāvnieki dedzīgi populārizēja kur un kā vien varēja, cenzdamies vārdos sagāst visu veco, nonicinot gadu desmitiem darīto darbu. Tādēļ viegli saprotams, ka jaunstrāvnieku darbība skaļi atbalsojās publicistikā (laikr. „Dienas Lapā“), bet latvju daiļliterātūrā 90. gadi nekādi jaunstrāvnieku gadi nav bijuši, kaut gan attiecīgā publicistika un kritika par varu to vēlējās panākt. Te jāatzīmē, ka pat dažās mācības grāmatās šā gadusdesmita avīžniecības un kritikas balss pārkliegsi pašu daiļliterātūru.

Istenība liecina pavisam ko citu. Šinī gadusdesmitā nacionālā doma (līdz ar to nacionālais jautājums vispār) daiļliterā-

*) Pavisam aplams laikmeta apzīmējums.

tūrā vispusīgāk padziļinājās un nostiprinājās. Dzejas darbi nu pavēra tautas dzīvē daudz plašāku apvāršni nekā 80. gados, rādīdami tautas dvēseli un tās norises dažādos pārdzīvojumos, reālo apkārtni un tiekšanos pēc iecerētiem mērķiem. Tās visas ir dārgas nacionālas vērtības un nav nododamas aizmirstībai.

90. gadu bagātību mūsu daiļliteratūrā apliecina sekojoši galvenie fakti: 1891. gadā Apsīšu Jēkabs noslēdza savu tēlojumu pirmo sēriju „Iz tautas bilžu galerijas“, kam sekoja vēl citi dzejas darbi; Anša Lercha-Puškaiša pasaku pirmais sējums iznāca 1890. g., otrais — 1891. g., Doku Aša „Paugurieši“ un „Krišs Laksts“ — 1892. g., „Mans dzīves rīts“ — 1894. g., A. Deglava „Vecais pilskungs“ 1890. g., „Pagasta vecākais“ 1891. g., „Zeltenīte“ 1896. g., „Jaunā pasaule“ — 1897./98. gados, „Mainītās lomās“ — 1898. g., Jāņa Purapuķes „Leišu svētbilžu griezējs — 1891. g., „Divi draugi“ 1892. g., „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes“ 1898. g. Šinī gadudesmitā savas rakstnieka gaitas uzsākuši: Rūdolfs Blaumanis (pirmais noveļu krājums „Pie skala uguns“ 1893. g.), J. Poruks („Pērļu zvejnieks“ 1894. g.), Saulietis, Janševsks, Plūdonis, A. Brigadere, J. Akurāters, K. Eglīte u. c.

Tikko minēto ievērojot, vai šis daiļliteratūras pazinējs varēs sacīt, ka „nacionālais jautājums viņos pazaudējis savu nozīmi“? — Nē. Tas sazarojies un izaudzis par kuplu koku.

Mēdz aizrādīt, ka 90. gadu protesta gari un reālās dzīves trūkumu tēlotāji bijuši Ed. Veidenbaums, Ed. Treumanis (Zvārgulis) un Aspazija. Lai noskaidrotu īstenību, tad turpmāk arī aplūkosim nosaukto triju dzejnieku darbus šai gadudesmitā, tomēr paturot acīs augšā minētos rakstniekus un viņu darbus. Ka kreisie jaunstrāvnieki bija nogriezušies no savas tautas vēsturiskā ceļa, lepodamies ar jaunatklātām patiesībām sociālā jautājumā, to tūlīt redzēsim.

Kas attiecas uz sociālo (sabiedrisko) jautājumu, tad tas mūsu nacionālā dzejā tikpat vecs kā pati dzeja. Pieminēsim to kaut pāris vārdos. Vai tautas dziesmās bajāru un

bandinieku (kalpu) jautājums nav sociālas dabas problēma?
Vai še „šķiru naidis“ nerasniedz redzamu izteiksmi, piemēram:

Kājām spēru kalpa puisī
No tētiņa nama durvu:
Kauns manam tētiņam
Kalpa puisī znotu saukt. (15140)

vai arī:

Ne kaķam tur laipot,
Kur laipoja sarmulīt's;
Ne kalpam tur sēdēt,
Kur sēdēja saimnieks. (31101)

Vai A. Līventāla „Matisiņā“ (Cūkas ganot, Matisiņam . . .),
kur dzirdam ganiņa liecību:

„Saimniekam nav ne nieka, —
Ak tie paši badu cieš,“

vai tā paša Līventāla dziesmiņas „Ubadziņš lūdzas“ vārdi:

„Man ubadziņam kumosu
Jel sniedziet, cilvēki!
Bez paspārnes man jāvelkas
Pa ziemas saltumu.

— — — — —
Un tie, kas mūru pilis sēd,
Man nemaz nežēlo,
Tiem īgnums, gārdumus kad ēd,
Ja mani uzlūko.“

nav sociālas ainas? Še sērdienītis-ganiņš, dzīves pabērns-ubags, toreizējais (klausu laiku) saimnieks un ļaudis, kas, mūru pilis sēdēdami, ēd gārdumus, noteikti rāda ļaužu nodalījumus pēc sabiedriskā-sociālā stāvokļa. Tad mūsu daiļliterātūrā nāk aina pēc ainas ar spilgti notēlotiem lūdmniekiem, kam pretstatā rādīti nežēlīgie zemes okupanti — vāci, kas latvju pūliņus un sviedrus sagrāba sev kā mantisku labumu, padzenot tos bez kādas atlīdzības no viņu iekoptām un izbūvētām lauku mājām. Vai modernais kapitālisms, ko tā populārizēja mūsu kreisie jaun-

strāvnieki, ir pārspējis darba izmantošanā un kapitālu pavairošanā, resp. uzkrāšanā tikko minētās mūsu zemes parādības? Objektīvam spriedējam būs gan jāatzīst, ka latvju zemes īstenība, zinātniski uztverta un pareizi apgaismota, būtu sniegusi citas, vēsturei atbilstošas atziņas. Bet mūsu jaunstrāvnieki tās palaiduši gaŗām, mācīdamies paši un dedzīgi populārizēdami tautā svešas zemes mācības.

90. gadu sākumā mūsu daiļliterātūrā īpatnēju sociālā jautājuma raksturojumu mēs varam saskatīt dzejnieka **Ed. Veidenbauma** (1867.—1892.) dzejā. Viņa neparastā uztvere, mirzdošais dzejas talants un nesaudzīgi asā izteiksme vārda istā nozīmē pārsteidza mūsu dzejas lauku kā pērkona negaiss ar tumšiem mākoņiem un zibens liesmām. Ed. Veidenbauma dzejoļi, bagāti saturā un oriģināli vārdu izvēlē, gāja no mutes mutē un norakstos no rokas rokā, līdz aplidoja vai visu Latviju, iekams kāds no tiem parādījās laikrakstā vai žurnālā.

Kā Ed. Veidenbaums uztvēris savas tautas lietu, kā to izteicis savā dzejā — tāds jautājums še mums vispirms krīt svarā. Kaut gan viņš maz atstājis dzejoļu, tomēr atbildi dabūsim. — Ieklausaities tikai, cik pareizi un kādā sirsnībā dzejnieks pārskata savas tautas un zemes vēsturi:

„Pa Latvijas kalniem un lejām
Ar rūpēs grumbotām sejām
Kust sentēvu strādīgais bars.
Tiem drēbes ir mugurā prastas,
Zem smagajās svešnieku nastas
Snauž verdzībā nospiestais gars.

Gan asinis netaisni lietas,
Trūkst raudātām asarām vietas,
Bet gaŗām ir briesmīgais laiks:
Ar kungiem dus vergi zem smiltīm,
Un tagadnes laimīgām ciltīm
Spīd brīvības saulītes vaigs.“

Ed. Veidenbauma biografs R. Egle atzīmē, ka esot iemesls domāt, ka trešie vispārīgie dziesmu svētki (1888. g.), ko ap-

meklējis arī dzejnieks, radījuši šo dzejoli un ka Ed. Veidenbaums, svētku saviļņots, daudz runājis par neatkarību, patstāvību. „Pirmo reizi man šķiet, ka latvieši ir brīva tauta,“ sacījis viņš Treumanim (Zvārgulim) un kādā jautrā brīdī, Trimpum ziedojošu biedru barā tikko atturams, gribējis doties uz Vienības laukumu izsaukt Latvijas republiku.

Nepiešķirdami šādai varbūtībai nozīmes, mēs minētā dzejoli gan neapšaubāmi sadzirdam Ausekļa-Pumpura balsis. Kā savā laikā Auseklis priecājās par to, ka „augšām ceļas Gaismas pils“, tā tagad Ed. Veidenbaums gavilē, ka „spīd brīvības saulītes vaigs“. Kā viens, tā otrs deg patriotismā un vēlas, lai latvju zeme un tauta atgūst savas zaudētās tiesības. Tā ir augstākā atziņa, ko savā jaunā galvā līdzīgi Auseklim nesis Ed. Veidenbaums. Bet viņš droši iet vēl tālāk: kļūst savā dzejā par noteiktu revolūcijas paudēju, jo mēs tur lasām:

„Mosties, mosties reiz, svabadais gars,
Celies un salauzi kalpības spaidus,
Atpestī cietējus, klusini vaidus —
Mosties reiz, brīvības cēlajais gars!“

Nepārprotami šie kalpības spaidus dzejnieks attiecina uz latvju tautu, jo toreiz neatkarīgāko latviešu-saimnieku stāvokli viņš labi pazina un arī redzēja, cik maz viņā bija patstāvības. Tālāk šai dzejoli dzejnieks uzaicina satriekt visus, kas kavē brīvības garu, nesaudzīgi atzīmēdams arī viņa novēroto baznīcas liekulību, un noslēdz šādiem vārdiem:

„Zemē kungus, kas lepnībā sēž,
Šķērdībā putina miljonu sviedrus!
Zemē kundzības draugus un biedrus,
Kas savus brāļus spaida un plēš!“

Mums jākonstatē, ka pārāk fragmentārisks tomēr palikušas Ed. Veidenbauma domas daudzos jautājumos, ko tas bagātā mērā ierosinājis savā dzejā. Ja dzejnieks saka, pavēlēdams:

„Tu atmini cietējus brāļus,
Kas verdzības pinekļos smok,
Kam dzīviem kapu jau rok, —
Tu atmini cietējus brāļus!“

tad drīzāk šie vārdi zīmējami uz brāļiem-latvjiem nekā uz kādu atsevišķu sabiedrības šķiru, kas īstenībā vēl nebija nemaz izveidojusies. Tāds tulkojums kļūst noteiktāks, ja ievērojam dzejnieka vārdus par brīviem vergiem, piem.:

„... Bet vairāk tik man tur, kur lodes dzied,
Kur asins kaujā brīvie vergi iet,
Kur skaņas dziesmas atskan trokšņainas
Un peklē gāžas lepnie varmākas.“

Labi pazīdams cilvēces vēsturi, Ed. Veidenbaums dziļā pārliecībā varēja gaidīt brīdi un viņam garā līdzī dzīvot, kad novelsies netaisnā un varmācīgā saimnieciskā un politiskā vara, ko arvien vēl uz saviem pleciem nesa latvju tauta kā vergi savu nastu.

Neskardami še Ed. Veidenbauma pesimisma būtību, atzīmēsim tomēr, ka, ikdienas dzīvi ap sevi vērodams, dzejnieks saskatījis atbaidošas parādības un tādēļ nāk pie slēdziena, ka velti sirds kāro panākt laimi, jo:

„No saulainām lejām ir mirstīgais šķirts,
Tam jādzīvo asaru dūksnajā slapjā,
Kur dzelži un cirvji bez rimšanas klauz,
Pēc maizes, pēc pārtikas vergi kur sauc,
No stiprākā samīts vājāks kur lūzt,
Un asins un sviedri ikdienas kur plūst.“

Šādā dzīvē jāiet galvenā kārtā smaga darba darītājam, kaut gan arī citu arodu sacīkstē mazāk spējīgo uzvar un atstāj dzīves ceļmalā krietns darba pratējs. Dzejnieka sociālās simpatijas acīmredzot pieder apspiestajiem. Kādā citā dzejolī viņš saka, ka jauns gads gan atnācis, bet viss palicis pa vecam: „Zem vergu sloga spaidīts, darba strādnieks nes savu grūto jūgu. —

Kas turīgāks par citiem ticis, tam bezkaunības un varmācības gars aug augumā.“

Kā jau atzīmēju, noslēgta un izveidota uzskata par sociāliem jautājumiem agri mūžībā aizgājušā Ed. Veidenbauma dzejā mēs neatrodam, bet gan oriģinālas un spēcīgas sociālas ieskaņas, kas ievītas dažādos filozofiskos prātojumos un domu kontrastos.

90. gadu publicistikas un daiļliteratūras kritikas ietekmēts, šķiras viedokli acimredzot vēlēties dzejā ienest citkārtējais Ed. Veidenbauma skolas biedrs **Ed. Treumanis** (Zvārgulis). Savam pirmajam dzejoļu krājumiņam („Sāpēs un smaidos“ I., 1896. g.) kā motto viņš uzrakstījis: „ — Bet nabagiem un vārdzinātiem, tiem pieder visa mana sirds.“ Kā attaisnojumu šiem vārdiem meklēdams, dzejnieks minētā grāmatiņā pieminējis gan bārenīti, kas čakli vērpj, gan ubagu rudens vējos ceļmalā, kā sejā lasāma šausmīga traģēdija:

„Agrāk mīlēts, godāts, glaimots,
Cildināts un ieraudzīts,
Vēlāk — vajāts, mērdēts, zaimots,
Beidzot — iznīcībā dzīts,“

gan šuvēju ar tās sappiem un mīlestību, par ko dzejnieks pateicis:

„Un tā nobāl viņas vaigi
Grūtā darbā, asarās.“

Beidzot dzejoli „Pēc maizes“ Zvārgulis atkārtojis veco patiesību: „Katrīs brēc pēc maizes.“

No mūsdienu krastiem vērojot, šīs sadzīves ainas un parādības pēc būtības ir tās pašas, ja ne bālākas, ko sniedzis sava laika kolorītā agrāk pieminētais Ansis Līventāls. Aiz diezgan salkaniem mīlestības vārdiem un šē norādītām sociālām ieskaņām dzejnieks it kā piemirsis patriotisko motīvu, ja neskaita šādu pantīņu:

„Kur gan ņēmi, tēvu zeme,
Tādu varu brīnišķu,
Ka pie sevis ļaudis saisti
Kā ar dzelžu važām tu.“

„Sāpju un smaidu“ otrajai grāmatiņai (1897.) sekoja dzejoļu krājumiņš „Grēcinieka sirds“ (1899.). Kā vienā, tā otrā Zvārguļa grāmatiņā sociālā problēma nav ieguvusi kaut cik redzamu atspoguļojumu. Bet ar gandarījumu atzīmējams fakts, ka dzejnieks nav nomaldījies pa šiem gadiem internacionālos ceļos. Jaunstrāvnieku kustību viņš uztvēris kā jaunu latvju zemes atsvabināšanas posmu. Kad 1897. gadā krievu policija pārtrauca jaunstrāvnieku darbību, arestējama kustības vadotus, un apturēja viņu organu „Dienas Lapu“, Zvārgulis uz visiem šiem notikumiem reaģēja šādiem vārdiem:

„Vai, vai, mana tēvu zeme,
Tumša nakts pār tevi nāk,
Maz tev bija laimes zvaigžņu,
Un tās pašas apdzist sāk.

Asariņas tavās tekās,
Tavi bērni sāpēs nikst,
Daudzinātā brīvestība
Maz pa mazam kapā sligst.

Un nekādas palīdzības,
Un neviens, kas līdzēt prot.
Vai, vai, mana tēvu zeme,
Bija tev to piedzīvot?!“

Tā tad pēc Zvārguļa izpratnes un izjūtas 90. gadu jaunstrāvnieku kustība gājusi zem nacionālā karoga par tēvu zemi un viņas bērniem — latvju tautu. Tikai liekas, ka šī atziņa nepmierinās dažu labu jaunstrāvnieku centienu un ideoloģijas iztulkotāju.—

90. gadu dailliterātūrā atziņu izpelnījusies sievietes emancipācijas jautājumā dzejniece Aspazija. Iekšēja spēka un uguns pilna viņa uzsāka savu literārisko darbību 80. gadu beigās noteikti patriotiskā garā. To liecina 1889. gadā „Dienas Lapā“ iespiestais dzejolis „Jaunā gadā“. Tas savā ziņā izsaka jaunās dzejnieces sabiedrisko credo:

„Jaunā gadā jauniem darbiem
Laika gars mūs aicina,
Tautas karogs jaunus spēkus
Sevīm apkārt pulcina.

Tēvija, tev darba diena!
Nav vairs laiks jau atdusēt!

— — — — —
Cīņas dievs uz troņa kāpis,
Tagad tevi aicina.“

Vienodama visus nacionālos spēkus, dzejniece griežas pie tautas dēliem un zeltenītēm un uzaicina kopīgiem spēkiem strādāt un cīnīties Latvijas labā:

„Stājat vietās, tautas dēli,
Darbs jūs pirmos aicina,
Uzdevums jūs agr' un vēlī —
Būs par tautu nomodā.
Šurpu, tautas zeltenīte,
Darbs ir tevi aicina.

Tikai savienoti spēki,
Dūša, vingrums, rosība
Tautu vidū liesmu burtiem
Rakstīs vārdu „Latvija“.“

Šo pašu neatlaidīga darba un centības domu Aspazija risina tālāk dzejolī „Latvju vīrs“, uzsvērdama, ka „mums tautas spēks — tās pamats ceļams tik vīriem visai strādīgiem“. Dzejniece saka, ka daudzi jaunībā karsti un strauji gan satver tautas karogu, bet cīņas spars drīzi vien tiem pāriet. Istiem latvju vīriem vienmēr jābūt:

„... Cietu, nelokāmu prātu,
Ar darba spēju vienotu,
Kas tautai kalpot nenostātu.“

Iecerēdama tādus latvju tautas darbiniekus, dzejniece prasa, lai tie izveidotu Latvijas likteni.

Savos pirmajos — 90. gadu — drāmatiskos darbos „Zaudētas tiesības“ (1891.), „Vaidelote“ (1892. g., izrādīta 1894.) un „Neaizsniegts mērķis“ (1895.) galveno lomu Aspazija piešķirusi sievietei, kas citādi domā un citādi grib rīkoties, nekā tas no paaudzes paaudzē bija ieviesies. Jāatzīst, ka lugās „Zaudētas tiesības“ un „Neaizsniegts mērķis“ dzejniece gribējusi piegriezties reālai dzīvei, apgaismojot to un vadot darbojošās personas tā, kā to diktējis jaunās dzejnieces toreizējais dvēseles noskaņojums un reālās dzīves uztvere. Pirmā darba galvenā varone ir mazpilsētas mazas mājiņas īpašnieka Sniedzīņa meita Laima. Viņa čakla darbā, gādīga par dzērāja tēva ģimeni un grib izlauzties no tās šaurās dzīvītes, kurā patlaban atrodas. Laima reprezentē to savos centienos pamodušos latvju sievieti, kas 90. gados vairs nebija retums. Viņas garīgo noskaņojumu un centienus rāda tās pašas vārdi: „Es gribu dzīvot! Jūs bagātie, jūs lepnie, jūs dzīves pirmdzimtie, jums ir viss, ko vēlaties, jūs varat apmierināt katru iegribu, bet es esmu kā stādiņš, ko nospiež briesmīgs akmens slogs. Iz savas tumsības un dubļiem es izstiepu rokas pēc tevis, tu mūžīgā, spožā, nebeidzamā gaisma!.. Un vai man nav tādas pašas tiesības pēc viņas sniegties? Vai es nespēju just tikpat dzīvu ilgošanos? Es jūtu varbūt otrtik strauji, dedzīgi, manās dzīslās vārās vesela strāva jaunības spēka, straujuma, c e n š a n ā s, kādēļ es nedrīkstu viņu apmierināt?“ —

Laima pēc iespējas arī remdina savas garīgās slāpes nakts stundās pie mīļajām grāmatām, kur tā atrod zinību un dailes garu. Bet dzīves īstenība — ģimenes nabadzība, atkarība no bagātnieka Langarta un tā varmācīgā iekāre satriec jauno censoni, atstājot aiz sevis lasītāju un skatītāju apcerei tikumības problēmu, bet 90. gadu nacionālo parādību vērotājam latvju sievietes atmošanās un ilgu atspoguļojumu, cīņas sākumu par iecerētām dzīves tiesībām.

„Neaizsniegtā mērķī“ Aspazija par lugas galveno personu izvēlējusies lauku saimniekmeitu Veltu! Viņā dzejniece vēlējusies izteikt vēl spilgtāku sievietes tieksmi pēc izglītības un patstāvības nekā „Zaudētās tiesības“. Izrādās, ka tēvs meitu paskolojis tikai tai nolūkā, lai izdevīgāk apprecinātu, bet atsa-

kās sniegt tālāku izglītību, kaut gan tas viņam viegli iespējams, un Velta to dedzīgi arī vēlas. Bet tēvs izglītību noliedz un nepiekāpjas. Tā tēva vara bez žēlastības ierobežo patstāvīga cilvēka tiesības. Velta cenšas šo varu salauzt un iziet dzīvē, lai patstāvīgi nostātos uz savām kājām. Viņā daudz gaišuma, drosmes un cenšanās gara, bet stipra tā paliek tikai līdz tam brīdim, kamēr to nav atstājis centienu biedrs — vīrietis. Kad tas aiziet, Aspazijas varone zaudē visu, — viņa nespēj patstāvīgi iet uz priekšu un veidot savu dzīvi. Tomēr kā laika parādība atzīmējamas šīs sievietes. Viņās vērojama griba un apņemšanās cīnīties pret visiem kavēkļiem, kas liedz tām tiekties pēc savām individuālām un publiskām tiesībām.

1893. gadā Aspazijas vārdu daudzināja sakarā ar viņas sacerēto prologu Rīgas latviešu biedrības 25 gadu jubilejas gadījumā. Viņā autore aizraujošā dzejas valodā un sajūsmā liek ģēnijam sveicināt latvju tautu un beidzot Pramšanam iekalt klintī latvju tautas likteni:

„Un kalni kad sadrups un jūras sīks,
Tavs vārds vēl zvaigznēs tur stāvēs.“

Ievērojamas dzejnieces slavu Aspazija iemantoja ar „Vaidelotī“, ko pirmo reizi izrādīja 1894. g. Mīlestības vērtības problēma šē bija atradusi īpatnēju, spēcīgu un krāšņu izteiksmi.

1897. g., kad Aspazija no nacionālistiem (sauktiem tautībniekiem) bija pārgājusi topošā internacionālistu-jaunstrāvnieku pulkā, iznāca viņas pirmais dzejoļu krājums „Sarkanās puķes“. Viņā sabiedriskais motīvs, lai gan ar romantisku pieskaņu, atradis īpatnēju izpausmi. Diezgan skaļos vārdos dzejniece pārmet ikdienas ļaudīm: „Jums dūšas nav, ne lepna naida pret ikdienību saslieties.“ Pati viņa alkst dzīves un straujas darbības, sacīdama:

„Šurp, vētra, sagrābj mani
Ar saviem viesuļiem —
Lai debess spožās zvaigznes
Es zemē norautu —
Lai laika strāvu justu
Ap sevi dūcošu —
Un visu bezgalību
Sev krūtīs pukstošu.“

Dzejniece vēlas, lai dzirkstele iešaujas „zem klaudzošā laika rata“, jo cilvēce (?) kā bārene velti gaidot saulainas dienas. Jānāk glābējam un jādzird nomākto vaimanas. Par savu pienākumu dzejniece neuzskata ieaijāt cilvēci sapņos, —

„Bet to no miega modināt,
Ar uguns mēlēm jauno vēsti,
Tai pestīšanu sludināt,“

apzinādamās, ka tādiem saucējiem (Nākotnes dzejnieks) ļaudis lauru vietā liek ērkšķus galvā. Dzejolī „Jaunais gads“ Aspazija šo cīņas motīvu vēl pastripo, aicinādama jauno gadu:

„Kā bruņots vīrs nāc bargā sejā
Mūs vest uz dzīves cīņiem.

— — — — —
Arvienu mūs uz priekšu nesi
Turp tālā, plašā brīvībā!“ —

Tā minētie trīs dzejnieki — Ed. Veidenbaums, Zvārgulis un Aspazija atstājuši mūsu 90. gadu dailliteratūrā sociālas ieskaņas, kas, respektējot visus pārējos šā gadu desmita daiļdarbus, palikušas, lūkojoties no vēsturiskas perspektīves, arī tikai kā ieskaņas.

XIII nodaļa.

Latvju tautas centieni gadusimteņu maiņā.

Mūsu dzejnieki, kas jau pārdzīvojuši sava mūža dienu karstumu un tagad vai nu aizgājuši mūžībā, vai atziņu bagātu dzīves skatu mierīgi vēras savas pēcpusdienas saulē, pagājušā gadusimteņa beigās viens pēc otra pieteica latvju tautai savu vārdu un iekļāja viņai savu jauno sirdi. Sacīto lai illūstrē un apstiprina sekojošais aizrādījums.

1895. gadā Vilis Plūdonis, tikko beidzis skolotāju semināru, pasniedza lasītājiem savu pirmo dzejoļu krājumiņu „Pirmie akordi“.

Tanī pat gadā „Austrumā“ parādījās Jāņa Akuratera pirmais dzejolis, un gadu vēlāk iznāca Zvārguļu Edvarda pirmā dzejoļu grāmatīņa „Sāpēs un smaidos“ I. d. Ap šo laiku rosīgāks paliek arī jau toreiz pazīstamais Kursas dzejnieks Jēkabs Janševskis. Pāris gadu vēlāk (1897.) nāca klajā Saulietis ar pirmo dzejoļu krājumu „Meža šalkas“ un, kā jau atzīmējam, Aspazija ar dzejoļu kopojumu „Sarkanās puķes“ un J. Rainis ar Gētes latviskoto „Faustu“. Nākošajā 1898. gadā „Baltijas Vēstnesis“ izplatīja tautā Annas Brigaderes pirmo stāstu „Lūcija Dunker“ un Andr. Niedra „Austrumā“ reprezentējās ar pirmajiem stāstiem (Bābu vaina, Skaidra sirds, Bez paša vainas). 1899. gadā „Austrumā“ parādījās Niedras romāns „Līduma dūmos“ Viktora Eglītes pirmie stāsti (Grūta nakts, Ziedu reibonī).

Ja minētiem rakstniekiem piebiedrojam ievērojamā noveļu krājuma „Pie skala uguns“ (1893.) autoru R. Blaumani,

daiļuma meklētāju Anša Vairoga (Pērļu zvejnieks 1894. g.) radītāju J. Poruku un tautā plaši pazīstamā stāsta „Vecais pils-kungs“ (1890.) sacerētāju A. Deglavu, tad vienkopus redzam izcilākos latvju dzejniekus, kas pārkāpj sliekšni jaunajā gadu-simtenī. Viņiem tūlīt pievienojās jauni spēki, kas vēlāk ieka-roja paliekamu vietu mūsu daiļliterātūrā. 1901. gadā „Dienas Lapa“ iespieda Antona Austrīņa pirmo darbiņu — satīru „Cik galvu, tik prātu“, 1902. g. „Rīgas Avīzē“ parādījās Fr. Bārdas pirmais dzejolis un iznāca Kārļa Skalbes pirmais dzejoļu krā-jums „Cietumnieka sapņi“. Jau še Skalbes jaunā sirds izteikusi dziļi īpatnējas latviskas jūtas un domas. Arī mūsu tautas nesa-laužamais darba spars un tā uzvaras ticība bija atradusi jaunu un spēcīgu atbalsi, kas izskan vārdos:

„Šurp, brāļi! Mēs esam jauni,
Plūst plūdi krūtīs no spēka!
Šurp, sirsnīgi plecu pie plēca!
Mums jāuzceļ sadzīves ēka.

Šurp! Iededzināsim sauli
Ar jauno dvēseļu liesmām!
Nāks ziedos mirdzoši laiki
Ar tāli skanošām dziesmām.“

Šim Skalbes jaunību aizraujošam ideālismam nākošais 1903. gads pievienoja R. Blaumaņa „Indrānus“ ar svarīgām ētiskām un saimnieciskām problēmām un Raiņa pirmo dzejoļu krājumu „Tālas noskaņas zilā vakarā“, kas mūsu daiļliterātūrā atstāja dziļas pēdas. Šinī pat gadā jaunromantiķis Atis Kēniņš sacerēja dzejojumu „Pūšat, vēji!“^{*)}, kas arī zīmīgi pieskaņojas laikmeta garam. Dzejnieks savu atziņu izteicis sekojošos vār-dos:

„Laiks latviskas domas un meldijas
Tautu mūžības kamolā vērp!“

Tikko minētais latvju rakstnieku un dzejnieku pulks diez-gan vispusīgi spēja parādīt mūsu atdzimstošās kultūras īpatnī-

^{*)} Dzejoļu krāj. „Potrimpa zemē“, 1914.

bas un viņas aprbrīnojamo tieksmi strauji attīstīties plašumā un dziļumā. Gadusimteņu maiņā latvju daiļliterātūra bija kļuvusi vārda patiesā nozīmē par spēcīgu atdzimšanas ieroci, un viņas radītāji līdzīgi nacionālās atmodas tālredzīgiem darbiniekiem ticēja, Raiņa vārdiem runājot, ka:

„... augšā kāps pilskalns iz senseniem laikiem,
Iz simtgadu miega caur dūmiem un tvaikiem.“

Tagad mūsu rīcībā augšā aprādīto rakstnieku un dzejnieku darbi, kur nākošām paaudzēm atstāti viņu labākās spējas, talants un ģenijs, kur nemirstami palikuši laikmeta sappi, ilgas un centieni, laikmeta dziņas un vētras, izmisums un ciešanas.

Atgriezīsimies mūsu netālā daiļliterātūras pagātnē. Šini sakarā vispirms jāmin R. Blaumanis un J. Poruks.

R. Blaumanis, tieši netēlodams mūsu tautas patstāvības tieksmes un ideālus, savos darbos lasītāju vada pa lauku sētām un aprbrīnojamā kārtā saista to un valdzina, tēlodams īstās latvju tautas pamatšķiras, t. i. zemnieku neizsīkstoša darba impulsa un gaišākā optimisma pilno dzīvi, bet līdz ar to arī viņu sarežģītākās dvēseles norises. J. Poruks jau rāda mums zemnieku mājās izaugušus intelligentus, kas neatlaidīgi tiecas pēc lielākas gara kultūras un vārda patiesā nozīmē uzsāk „individuālista ērkšķaino darba un cīņas ceļu“, lai sasniegtu augstāku kultūras līmeni un vēlāk nestu svētību plašākai sabiedrībai, visai savai tautai.

Garīgas attīstības un izglītības centieni latvju tautai un sevišķi jaunekļiem no laika gala ir bijusi svēta lieta. Ši lieliem upuriem saistītā atrasisīšanās no šaurās un trūkumu pilnās lauku dzīves un izglītības iegūšana mūsu daiļliterātūrā izteikusies jo sevišķi spilgti. Grūti pasaules literātūrā saskatīt līdzīgas centienu gaitas tik grūtos apstākļos, kādi bija jāpārvar latvju tautai. Cik patīkami tagad konstatēt, ka minēto parādību latvju dzīvē vērojuši gan Kurzemes, gan Vidzemes dzejnieki. Jēkabs Janševskis, Kursas dzīvi tēlojumu virknē „Dzimtene“ rādīdams, nav pagājis klusēdams gaŗām Stīpnieku ģimenei. Še

vecais Stīpnieks tikai ar lielām grūtībām varēja sagādāt līdzekļus dēla skološanai; bet vecā saimniekā nezuda ticība, ka viņa dēls kādreiz būs izglītots cilvēks, kas neaizmirsīs savus tautiešus. Kāda jauka nākotnes cerība un pašaušanās!

Latvju zemes pretējā malā tiekšanās pēc izglītības redzama vairākos J. Poruka darbos. Viņa visiem pazīstamais Silenieku Jānis stāstā „Romā atjaunotāji” bāls un izmisis sēd tēva pagalmā, domādams par skolu, jo tēvam nav iespējams viņu vasaru skolā sūtīt. Kad beidzot šis šķērslis bija pārvarēts, tad ir tēvam, ir dēlam bira asaras, jo „viņi sajuta, cik lielus upurus tie abi nesa”.

Tālāk mums pretim nāk J. Poruka pērļu zvejnieks Ansis Vairogs. Kā redzams, latvju zemnieku istaba ir izaudzinājusi arī īpatnēju censoni, kas visiem dvēseles spēkiem alkst pēc augstāka daiļuma un pilnības. Bet uzvaras nepanācis, pērļu zvejnieks kā sapņotājs aiziet mūžībā.

Runājot par J. Poruka intelligentiem — sapņotājiem, mēs bieži piemirstam, ka Poruka darbos sastopami arī tādi censoni, kas nozīmējuši noteiktus reālus mērķus. Lugā „Hernhūtieši” (1903.) rakstnieks liek darboties ķīmiķim Pēterim Ozolam. Dēdzīgi mīlēdams lūgas varoni Aleksandru, Ozols viņu aicina sev līdz Krievijā, kur dabūjis labu vietu. Beidzot praktiskais ķīmiķis nostājas blakus Aleksandrai, lai uzceltu fabriku brāņu draudzes saiešanas namiņa vietā. Ar to būs panākts, saka rakstnieks, ka „še modīsies dzīvība, še, kur viss guļ un sapņo!”

Romānā „Rīga” (1899. g.) J. Poruks mums rāda grūtu dzīves skolu izgājušu latvju intelligentu Paulu Vitolu, kas tikko ieguvis dabas zinātņu kandidāta gradu. Atrazdamies muižnieku Landēnu ģimenē, Vītols ir tikpat lepns uz savu zemnieku kārtu kā grāfs uz savu tituli. Pretēji sapņotājam Ansim Vairogam Vītols ir reāla darba un stīpras gribas cilvēks. Savu pārliecību kādā vietā tas izsaka tā: „Lai uzplaukst pilsētas, lai zaļo Rīga, bet lai par visiem ir sveiki tie vīri, kuri katrā dzīves vilcienā paliek ideāli, kuri cenšas visus ļaudis pacelt uz labklājības stāvokļa, jo, ja mēs gudri būtu, tad labklājības būtu

visiem diezgan." Šais vārdos Vītols gribēja pasacīt Landeniem, kas tiem būtu darāms, ja tie tiešām gudri būtu. Romāna beigās mēs redzam Vitolu Londonā elektrotehniskā institūtā, ko tas tuvākā nākotnē cer nobeigt. Šis darba vīrs domā par to, „kādejādi nodibināt savai dzimtenei pilnīgu labklājību“.

Līdzīgi R. Blaumanim arī Saulietis latvju dzīves spilgtumu un īpatnības uztvēris un notēlojis lauku un pļavu zaļumos iegrimušās zemnieku mājās. Tikla un rosīga darba dzīve ir Saulieša stāstu un tēlojumu pamatkrāsa. Bet gadu simteņu maiņā Saulieša vērīgā acs klusos laukos saskata arī tādus ļaudis, kas, darīdami smago ikdienas zemes darbu, cilā arī grāmatas, žurnālus un laikrakstus, lai pašmācības ceļā iegūtu izglītību un gaišāku skatu par dzīvi un viņas parādībām. Te mazais ganu zēns Pēterītis (Soda diena, 1901.) neatlaidīgi krāj kapeiciņu pie kapeiciņas, lai nopirktu grāmatas, te kalējs Indriķis (Kalējs Indriķis, 1902.) lielā aizrautībā pēc smagā dienas darba smēdē lasa nopietnas grāmatas un krāj atzīmes viņam neizprotamos jautājumos, ko domā uzdot atrisināšanai māsēnam Valdim, kas, viņa pabalsts, studē augstskolā.

Garīgas atmodas nemiers iezadziēs ne vienās vien lauku mājās un sagrābis savā varā jauno paaudzi. Jo spilgti to Saulietis notēlojis stāstā „Pa purvu“. Še jaunais saimnieks Liepa vakaros pie grāmatām pavada jaukas stundas, iegūdams arvien vairāk garīgā spēka un ticības, lai uzvarētu kūdraino purvu. Stāstā „No rīta“ rakstnieks lasītājiem rāda brāli un māsu Briežus, kas līdzīgi Liepam lauku dziļumā un klusumā paplašina un izveido savu garīgo pasauli. Līdzīgus centienus mēs redzam arī citos Saulieša stāstos.

Saulieša lauku censoņi ir viszīmīgākā parādība mūsu tautas atdzimšanas vēsturē. Viņi rāda ir patiesu piekeršanos savai zemei, lai darba sviedros to pārvērstu auglīgās druvās, ir neatlaidīgas pūles pēc gara skaidrības un plašāka dzīves apvāršņa.

Apbrīnojamu pieminēkli latvju centībai pēc izglītības gādusimteņu maiņā radījis dzejnieks Plūdonis savā poēmā „Atraitnes dēls“ (1901.). Jāsaka, ka ne tikai atraitnes istabiņa, bet arī māju izpirkšanas parādiem apkrautā saimnieka vai rentnieka

sēta raidīja savus censoņus pašu spēkiem izlauzt dzīvē ceļu, radot ar to gaišāku nākotni sev un savai tautai. Plūdoņa at-
raitnes dēla ideāli izteikti vārdos:

„Es kāpt gribu kalnā visaugstākā —
Ne spēka man pietrūks, ne bail man no kā.

— — — — —
Es esmu, kas visu panākt grib.“

Šie ideāli devuši cīņas sparū simtiem latvju jaunekļiem un
apgaros ne vienu vien vēl latvju censoni.

Arī Annas Brigaderes stāstā „Mare“ trūcīga algadža dēls
Visvaldis smagi sajūt pazeminošās nabadzības važas un cenšas
tās nokratīt. Viņš pārliecinoši apgalvo: „Es jūtu, ka es vīsu
varu, ko gribu, un tas mani dara vēl jo spēcīgāku“. Aiziedams
kalnā un atvadīdamies no Mares, tas piebilst: „Mana atrieb-
šanās būtu, ja es reiz tur to mazo nieciņu — šinī brīdī viņš rā-
dīja lejā uz ciemu — varētu uzpūst par lielu, varenu pilsētu.“
Bet reālā mūsu zemes īstenība dokumentējusi, ka izglītības ie-
gūšana un latvju kultūras attīstība vispār toreizējos apstākļos
bija grūts kalna ceļš.

J. Akuraters savā pirmā dzejoļu krājumā „Zvaigžņu
nakts“ (1905.) simbolā sniedzis skaistu censiņas ainu „Pret
kalnu“. Starp citu dzejnieks tur saka: „Lejā aiz mums ir
migla. Bet pretī mums ir kalns, klintains un mūžīgi liels. Un
mums gribas iet pret kalnu. Kāds spēks mūs aizrāva un pa-
cēla uz turieni it kā auka, un tad mēs zinājām tikai vienu vārdu
un jutām tikai vienas jūtas: pret kalnu!“. Kad dzejnieks savus
kalnā kāpējus novedis virsgalā, viņš liek tiem gaviļēt: „Mēs
nezinām vairs, kā mēs gājām pret kalnu, bet to mēs zinām:
tūkstoš reiz vēl mēs ietu, tik jauki iet pret kalnu.“

Kalnā kāpšanas atbalsi, liekas, gribējis tautā raidīt savā
laikā arī A. Niedra ar moderno pasaku „Zemnieka dēls“ (1902.).
Uzaudzis kā nemiera gars, zemnieka dēls neapmierinās šaurā
tēva tūrumā, kur visas velēnas vienmuļi krīt uz vienu pusi; tas
nolemj iet pasaulē meklēt plašāku dzīvi un atbildi daudziem jau-
tājumiem. Tomēr Niedras zemnieka dēls līdzīgi J. Poruka An-

sim Vairogam ir tikai meklētājs. Sabiedriskā dzīvē viņš neatrod noteiktas vietas un darba, kas saskanētu ar tā idejiskiem centieniem. A. Niedra savam zemnieka dēlam liek gan uzjāt augstā kalnā un iegūt bagātu un skaistu sievu un vieglu dzīvi, bet īstas laimes viņam tomēr nav, jo mātes vērptos domu kamolos ir nopūtas, asaras un iznīcība. Niedras zemnieka dēls nepaliek par savas tautas ideologu, cīnītāju un vadoni, lai gan viņam sava uzdevuma svarīgums un nozīme nebija sveši. Šinī ziņā viņš ir nespējīga dvēsele kā otrs A. Niedras intelliģents, teoloģijas students Indriķis Kalējs (darbā „Nespējīga dvēsele“, 1899.), kas, dažādi prātodams, nonāk pie atziņas, ka zināšanas, izglītība un prāts esot nieki, patiesais spēks mītot tikai reliģijā.

Aprādītais liek saprast, ka jaunā gadusimteņa sākumā ne visas latvju intelliģences garīgos centienos bija vajadzīgā skaidrība un noteiktība. Garīgie spēki tomēr auga un brieda; tie lauzās uz āru, bet nebija vēl atrasta gultne, kas noteikti vestu pie liela tautas mērķa, lieliem sasniegumiem. Tādēļ arī K. Skalbes jaunais jūrnīeks satīrā „Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties“ (1904.) pēc tēva mājas atstāšanas pasaulē galīgi apmulst. Viņš redz, ka „pasaulei nav gala un debesīm nav malas“. Nebūdam skaidrībā par savas dzīves tiešo mērķi, tas nomaldās izplūstošā atziņā, ka „īstā dzīve ir liela kā pasaule un augsta kā debesis“.

Gadusimteņa sākumā tiešām arī daudzi latvju intelliģenti atradās drīzāk plašās pasaules virzienā nekā ceļā uz dzimtenes pusi. Nebija skaidra un noteikta mērķa uzliesmojuma, centienu un spēku koordinētāja. Pašus dzejniekus arī tikai šūpoja nojaudas, meklējamā nemiers un spars. Bet simtiem viņos klausījās un iedegās kopējās ilgās. To jau K. Skalbe arī tieši vēlējies, dzejolī „Tautai“ teikdams (Kad ābeles zied, 1904. g.):

„Tavas sapņu acis es atvēršu
Un rādīšu tevīm, kur tāles mirdz,
Lai svētās ilgās tev iedegas sirds.“

Dzejnieks turpat arī piemin, ka mūsu tauta jau gadusimtiem ilgi turēta aizgādnībā un tādēļ viņai atgādina:

„Tev jāiet iz kaila tuksneša,
Kur ļauni gari tevi maldina,
Uz krāšņo Kananu tālumā!

— — — — —
Ak izbērzē acis! Celies un ej!“

Sos dedzīgos vārdus vislabāk saprata latvju izglītotie patrioti. Viņu skaits ar katru gadu vairojās: pieauga gan krietnu tautskolotāju rindas, gan vairāki ieguva augstskolas izglītību. Tiesa, ka daudzi aizgāja Krievijā, bet citi tomēr palika uzticīgi savai tēvu zemei un gatavojās viņai kalpot. Tādus latvju inteliģentus mums rādījis A. Gulbis romānā „Pēc simts gadiem“. Še Pēterpils tieslietu students Baumanis 1905. g. sākumā centīgi tulko Garliba Merķeļa „Latviešus“, ko izdevējs grib pasniegt savai tautai kā spēcīgu atbalstu viņas atsvabināšanas cīņā, grāmatu, kas Eiropas acīs Baltijas muižniekiem bija kļuvusi par pazūdošu apsūdzības rakstu. Turpat redzam arī Kurzemes rentnieka dēlu studentu Robertu Veicu, krietnu patriotu, kas apņemas applūdināt visu Kurzemi ar Merķeļa „Latviešiem“ un iet no mājas uz māju un vēstīt tautai Merķeļa prāvietojumu: latviešu važas iegrauzušās viņu miesā līdz pašai sirdij; ar dragātu garu viņi gul putekļos, līdz drudzis viņus cels kājās.

Še minētie latvju inteliģences pārstāvji izauguši un gatavojušies par savas tautas ideologiem un cīnītājiem vārda patiesā nozīmē. Līdz viņu uzskatu apvārsnim nepaceļas ne Viktora Eglītes romāna „Skolotāja Kalēja piedzīvojumi“ varoņi (pats Kalējs, Jānis Ziltars, dzejnieks Pavasaris), ne arī Andreja Upīša romāna „Ziemeļa vējš“ inteliģenti, kaut tas pats skolotājs Jānis Robežnieks, arī šī laikmeta aktīvs darbinieks.

No sacītā par latvju izglītības centieniem mēs redzam, ka no Saulieša un Poruka lauku zēniem neilga laika sprīdī bija izauguši izglītoti tautas darbinieki, kas apzinīgi uzsāka cīņu par savas tautas tiesībām un labklājību. Šie izglītības centieni un izlaušanās no trūkumu pilnas dzīves, kas savā varā turēja ne tikai muižas vai saimnieku kalpus, bet arī pašus gruntniekus-saimniekus, redzami iezīmē gadusimteņu maiņu. Bet vēl zi-

mīgāks ir tas apstāklis, ka latvju inteliģence savā vairumā vairs neizkūst kā agrāk vācu vai krievu kultūrā un sabiedriskā darbā, bet apjauž un apzinās savus augstākos nacionālos uzdevumus — censties pēc latvju tautas garīgas un politiskas patstāvības.

Kr. Valdemārs savā laikā tā bija izteicies: „Jauki, brangi un slaveni priekš kādas tautas, ja tai ir raženi dzejnieki, kas dzied par ziedoni un mīlestību, par pagājušiem zelta laikiem, par labākām nākamām dienām un par laimi: bet ne mazāk jauki un krietni, pie tam vēl daudz vajadzīgāki priekš katras tautas pavairot viņas turību, viņas materiālos līdzekļus, attīstot viņas spēkus un inteliģenci.“

Šo vārdu patiesība vēl nebija zaudējusi nozīmi gadusimtenņu maiņā. Ka attīstījās un cēlās uz augšu tautas garīgie spēki, to jau redzējām mūsu dzejas spogulī. Bet saimnieciskā un tiesiskā dzīvē vācu privilēģijas vēl visur latvju tautai aizkrustoja ceļu. No otras puses jaunstrāvnieku pārspīlētā nacionālo centienu ignorēšana, tautas nodalīšana šķirās un nesaudzīga savstarpējā apkaņošanās sabiedriskā dzīvē stipri vājināja nacionālos spēkus.

Kā pozitīvs pretspēks minētām parādībām radās tā sauktais jaunnacionālisms, kā ideāls bija sekmēt nacionālās kultūras attīstību. No 1901. g. Pēterpili sāka iznākt V. Olava vadībā „Pēterburgas Avīzes“, kas uzskatāmas par jaunnacionālistu organu. Šī laikraksta līdzredaktors bija arī Andr. Niedra, kā romāns „Liduma dūmos“ (1899.) bija radījis tautā dzīvu interesi un atbalsi. Šinī vietā mūs interesē studētie saimnieka Strautmaļa dēli — teoloģijas kandidāts un inženieris, kas uzsākuši atklātu un nesaudzīgu cīņu ar norūdītiem vācu muižniekiem. Pēdējos gados daži mūsu dzejas apcerētāji kritiski izsakās par brāļiem Strautmaļiem, aizrādot, ka tādi reālā dzīvē nekur neesot bijuši. Mums, turpretim še jāuzsver, ka tik spilgti un spēcīgi notēlotā latvju cīņa ar visvareniem muižniekiem, kaut arī teorijā — daiļdarbā uz tautu atstāja dziļu iespaidu, ierosinot jaunatni tālākām izredzēm. Sevišķi Vilis Strautmalis (inžc-

nieris) ir noteikts cīņas un neatlaidīga darba cilvēks. Ierīkojis fabrikas, viņš drīz vien atzīst, ka ar viņām vien uzvara pār muižniekiem nav panākama, ka „zemē meklējams mūsu īstais spēks“. Bet zemes lielākā platība bija vācu rokās, tādēļ saprotama inženiera dedzīgā cīņa tautības vārdā.

Zeme un kapitāls — tas bija kļuvis par skaļu latvju lōzingu materiālās kultūras cīņā mūsu gadusimtena sākumā. Par šo laikmetu Rainis saka, ka latvji vispusīgi rīkojušies: „Zemi ar, namus tie ceļ, brauc jūrā, tirgo, krāj naudu.“ Sevišķi sparīgu darbību saimnieciskā laukā attīstīja tie Rīgas latvieši, kas bija ieguvuši jau zināmu turību. Tie ne tikai cēla namus un tirgojās, bet dibināja arī bankas, tā papildīdami Deglava „Patriētos“ minēto Jāņa Baumaņa vēlēšanos. Vēlāk norisinājās arī cīņas pašu vidū par dažādiem amatiem bankās, ko Antons Austrīņš tā atzīmējis: „... Vien banku vīri cīnās sapulcēs dēļ direktora vietas — tie plūcas, noplēšot pat piedurknes“ (džejojumā „Piektais gads“).

Latvju saimnieciskā dzīve tiešām strauji attīstījās. Tas atbalsojies arī lauku dzīves tēlotāju darbos. Tā Saulieša lugā „Pret ziemeļiem“ mēs redzam, ka pārdod lauku mājas, lai iegūtu lielāku apgrozības kapitālu. Tāpat kapitāla iegūšanas un ienākumu pavairošanas nolūkā R. Blaumaņa jaunais Indrāns („Indrāni“, 1903.) taču nocirta krāšņos, tēva audzētos ošus un racionālizēja savu saimniecību, ignorēdams tēva ciešanas un novezdams viņu dzīves vakarā pilnīgā izmisumā. Tādā pat nolūkā Saulieša jaunais saimnieks Liepa („Pa purvu“, 1901.) metās tēva neaiztiktā purvā, lai to pārvērstu auglīgā druvā. Un tiešām, atzīmē rakstnieks, „mazais gabaliņš, ko viņš pērn bija paguvjis iztīrīt un nogrāvēt, jau šogad atnesa labus augļus: rudzi izauga gaī, vārpas bija smagas. Nu tikai pie darba, un — nāks citādi laiki!“ Tādiem vārdiem Saulietis raksturo savu lauku materiālās kultūras censoni, likdams jaunās paaudzes apziņā darba pacietību un spārnodams tās ticību, ka nāks citādi, protams, labāki laiki. — Bet daudziem latvjiem šie labākie laiki nevarēja nākt, jo viņiem trūka vietas, trūka

z e m e s, kur ieguldīt savus vīra spēkus un sagādāt dzīves pamatu saviem pēcnācējiem.

Šos vārdus attaisno latvju daiļliterātūra, kas notēlo mūsu gadusimteņa sākumu. Te vesela rinda darbu: A. Gulbja romānā „Pēc simts gadiem“ mēs dzirdam, ka N. muižā 1905. gada sacelšanās uzliesmojumā nodibinātā izpildu komiteja sešu vīru sastāvā uz kustības vadoņu jautājumu: „Kādas jūsu prasības no barona?“ vienprātīgi dod sekojošu atbildi: „Mēs prasām zemi!“ — Annas Brigaderes lugā „Ausma“, kas arī tēlo 1905. g. notikumus Ainītes māju vecāks puisis uz priekšstrādnieka Jēkaba jautājumu: „Bet jūs, Zāmel, vecs vīrs, ko jūs gribat, līdz iedami?“ noteikti atbild: „Es tev skaidri pateikšu, ko es gribu: ače, to gabalu no kalna ežas, kur šogad būs ziemas sēja, līdz pļavām, to es gribu.“ Kad Zāmelim aizrāda, ka katrs tā nevar gribēt, tad viņš rāda proklamāciju un sašutis atbild: „Ko tu man teiksi, ka tas nebūs. Kas te stāv rakstīts, ko? Te stāv rakstīts: uzstādaīt prasības! Kas tas ir: uzstādaīt prasības? Nezini, ko? Tad es tev pateikšu: tas ir — tā zeme tiks dalīta!“ Arī Andreja Upīša romānā „Ziemeļa vējš“ revolucionārs Resnais žēlojas: „Apzinīgas darba šķiras tiklab ka nav; zemes dalīšana, savs kaktiņš, savs zemes stūrītis, savs privāts īpašumiņš — tas ir viss, kas viņus interesē.“

Jau aizrādītā Viktora Eglītes romānā „Skolotāja Kalēja piedzīvojumi“, Tērbatas students mediķis, arī 1905. gada kustības dalībnieks, konstatē sekojošo: „Zemes ne pietīkai daļai no visiem zemniekiem nava pieticis, pārējie lai par kalpiem vazājas. Bet visiem vajaga savu zemes gabalu dabūt, lai kad visa muižniecība plīka paliktu.“ Šai pašā romānā tālāk V. Eglīte liek sajūsmīnāties saimniekam Āķim, dzirdot peticijas paraugformulu, jo „tur bija izteiktas visas tās pašas prasības dēļ muižnieku privilēģiju atcelšanas, par kuŗām viņš bija nosūrojis jau no jaunības dienām.“

Rakstnieks Visvaldis (Dr. Lejnīeks) savā pieccēlienā „Vētra“, apgaismodams 1905. gada notikumus, nepaiet garām arī zemes jautājumam. Mežgaļa saimnieka dēls students Rūdis

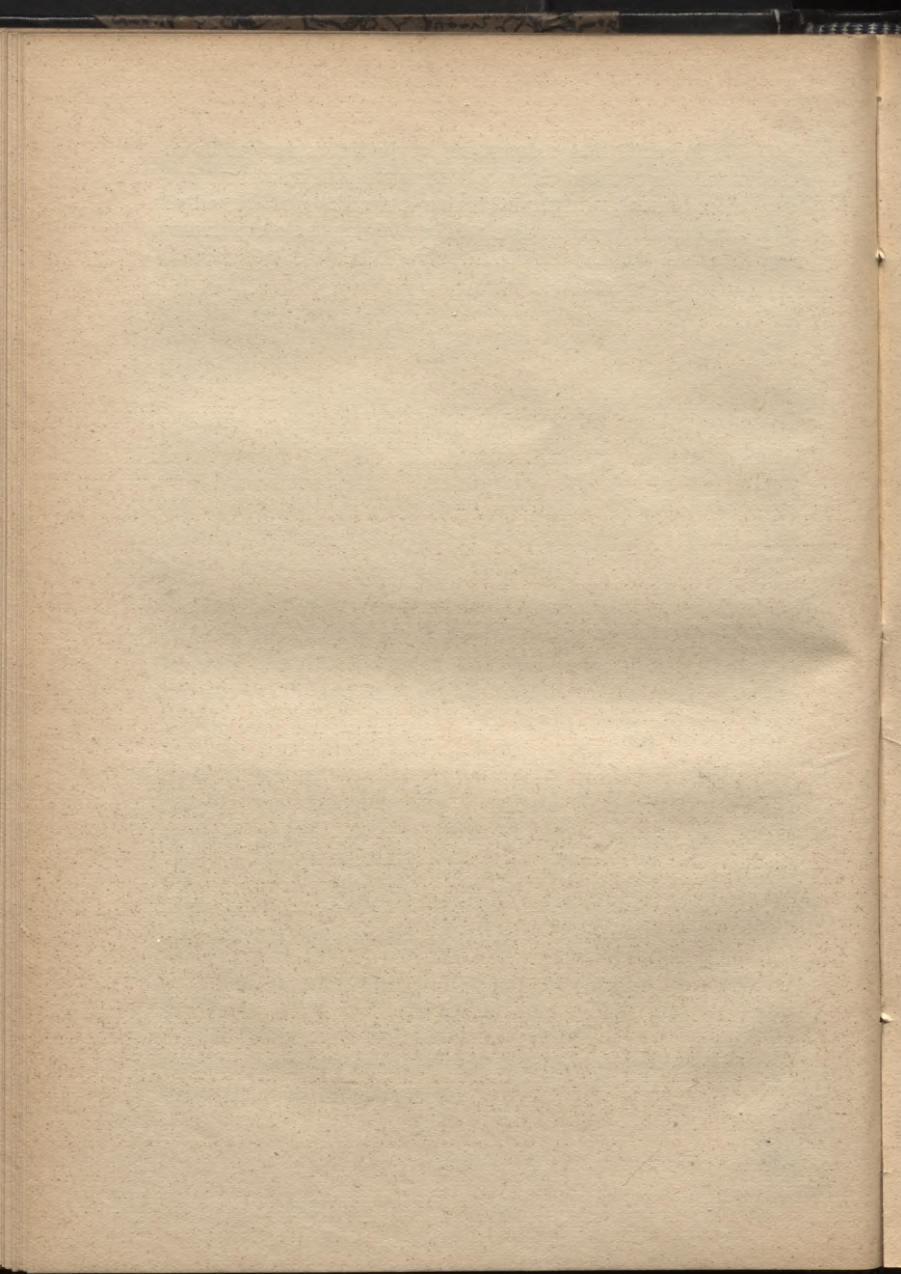
tā novērtē muižnieku un rentnieku zemes attiecības: „Ja es viņās (mājās) strādāju, mani tēvi un tēvu tēvi viņās strādājuši un no mūžu meža viņas pārvērtuši par ziedošiem tūrumiem, tad man ir vislielākās tiesības uz šīm mājām un kaut viņas desmitreiz muižai piederētu. Ar jaunajiem kontraktiem, ko viņiem (rentniekiem) muiža devusi, tie nostādīti vergu stāvoklī. Izdot saviem ļaudīm šitik verdziskus rentes nosacījumus, to tikai var mūsu baroni.“

Arī Antons Austrīņš savā romānā-krōnikā „Gaŗā jūdze“, vispusīgi un spilgti apgaismodams atzīmēto vētras un dziņas gadu, pamatotī aizrāda, ka galvenā notikumu vieta bijuši lauki, jo Rīga, izņemot mītiņus un kongresus, vairāk rezonēja un taisīja rezolūcijas. Kā visos citos Latvijas pagastos, arī Austrīņa Kalnainē valdījusi jaunā rīcības komiteja, un zeme bijusi iecerētais un dārgākais ieguvumu objekts.

Šo daiļliterātūras pieminekļu rindu mēs vēl varētu arī turpināt, bet sacītais jau dod gaišu liecību, ka latvju tauta tālāk vairs nevarēja dzīvot un elpot bez savas tēvu tēvu uzplēstās un gadusimteņiem irdinātās zemes. Viņa vairs nevarēja mierīgi sadzīvot ar vāciem — lielo muižu zemju valdītājiem, kā senči ar savu uzvaru XIII g. s. un to pēcnācēji ar uzvarētās latvju tautas aprīnojamu darba saprātu un čaklumu bija uzdzīvojušies par bagātu un samērā izglītotu ļaužu kārtu — muižniekiem. Agrāk vai vēlāk cīņai vajadzēja notikt. To prasīja vēstures likums, to prasīja izlīdzinošā patiesība un Garliba Merkeļa simtsgadu atpakaļ izsacītais pravietojums: „Latvieša važas iegrauzušās viņa miesās līdz pašai sirdij, ar dragātu garu viņš guļ putekļos, līdz drudzis viņu cels kājās.“

Kad Krievijas vara pēc japāņu kara nonāca krustceļos un apjukumā, latvju tauta no pilsētu mūrīem līdz klusākai lauku mājīņai drudžainā spēku uzplūdumā saslējās gan arī pret svešo politisko varu, bet galvenā kārtā pret saviem cietsirdīgiem verdzinātājiem un izmantotājiem.

No šē sacītā mēs redzam, ka latvju tautas nacionālās atmodas laikā uzņemtais cīņas ceļš par savu atdzimšanu un patstāvību nerimstoši bija turpinājies un ievirzījies plašākā gultnē. Kas tika izcīnīts un norisinājās reālā dzīvē, tas dzejnieku darbos ieguva attēlu, dažkārt ideālizētā uztverē, bet vienmēr tautiski latvju garā un pamudinošā kārtā.

XIV nodaļa.

1905. gada gaviles un nopūtas.

Kultūrālas tautas pārdzīvojumus objektīvos vilcienos tēlo viņas vēsture. Bet lielāku dzīvību, laikmeta īsto elpu un sirdspukstus tālākām paaudzēm spēj un arī mēdz nodot daiļliteratūra. Šī patiesība attiecas arī uz latvju tautas pārdzīvojumiem ne tikai tālā pagātnē, par ko mēs jau runājām šā darba sākumā, bet arī nesenā pagātnē. Mūsu izcilākie dzejnieki dziņas un vētras laikmetu 20. g. s. sākumā paši alkuši, gavilēm apsveikuši un beidzot par viņu pārdzīvotās izjūtas, sēras un ciešanas ieguldījuši savos darbos.

Jaunais gadusimtenis savā otrā desmitā tiešām atdeva latvju tautai atpakaļ senzaudēto suverēnitāti, bet iepriekš bija jāizbrien cauri smagiem pārdzīvojumiem. 1905./6. gadu ciešanas mūsu tautai gan aiz muguras, bet tās vēl veicai paaudzei atmiņās smeldz kā asi ziemas vēji. Sākumā no 1905. gada latvijai gaidīja necerēti daudz un skaļām gavilēm saņēma pirmās brīvības vēstis, kas radās kā sekas no krievu kara neveiksmēm tālos austrumos ar japāņiem. Tiesa — 1905. gada vasarā Latvijas lauku klusumā līdzī labību druvām brieda sacelšanās doma un tika asināti tautas spēki un drosme cīņai par savām tiesībām, pilsoņu brīvībām un zemi. Šā gada vēlā rudenī Rīgā sanāca divi lieli kongresi — skolotāju un pagastu delegātu kongresi, kas revolūcijas uzplūdus ievadīja visattālākā Latvijas novadā.

Atšķirsim nu mūsu daiļliterātūrā tās vietas, kur atspoguļojas tikko minētais laikmets. Še jāpiezīmē, ka viņos stingra-

jos cenzūras laikos dzejniekiem un rakstniekiem nereti bija jāizsakās alegorijā un jātēlo simbolos. Atgūtās patstāvības gados jau radušies plaši un vispusīgi daiļdarbi — romāni par šo laiku, bet par tiem runāsim vēlāk.

Mūsu tautas cīņas un spara uzplūdumu 1905. gadā spilgti tēlo dzejnieks Plūdonis odā „Atmoda“, ko — starp citu minot — autors pats norunājis šā gada vēsturiskajā skolotāju kongresā kā apsveikumu. Viņā mēs lasām:

„Nu atnākusi lielā atmoda...
No tūkstoš vara tauru pārkoņa
Visapkārt trīc.
Iz katras būdas, katras dēju spraugas
Līkzaļas acis zelta gaismā raugās.

Un mēmais zemes pastarīts,
Ko dzīve vakar kājām mina,
Nu droši galvu pacelt zina:
Sveiks! dzīves rīts!

Tālāk dzejnieks, aizrādījis, ka „kas jauna dzīves rīta negaida, lai snauž“, uzsver:

Mēs biedri, ausim kājas jauns vai vecs
Iet klajumā, kur jauna saule lec.

Tādā pat garā gadu agrāk toreiz vēl jaunais dzejnieks Kārlis Skalbe bija runājis. Dzejoli „Mana mūza“ viņš izpaudivs savu uzdevumu: „Ej un par viņiem cīnies!“ Dzejnieka dvēselē bija iekritušas „tautas skumjas un sāpes, viņas ilgas un slāpes“. Dzejnieks dzird, viņa paša vārdiem runājot, ka:

„Aiz kalna dimd kaujas dziesmas,
Šķind āvas, plūst sarkanās liesmas.
Tur brāļi jau cīnās. Uz priekšu,
Kur tumsa saulē sadeg!“

Cik tas dīvaini arī neizklausītos, ka mūsu dienās tik plaši pazīstamais maigais dabas tulks un latviskākais pasaku mei-

stars K. Skalbe savā laikā bijis revolūcijas iedvesmotājs, mums tomēr ar cieņu še jāatkārto viņa pagātnes straujums un spars. Dzejoli „Grēku plūdi“ mēs lasām:

Ne vētra tur egļu galotnēs šņāc,
Ne viesulis, smiltis sprauslodams, krāc:
Pār zemi augsti un vareni
Aug vilņi plati, dimdoši,
Ar baltputu ķetnām tie pilis glauž
Un svina krūtīm tās durvis lauž,
Aiz kuņām ilgi smacēta
Bij apburta skaistule — brīvība.

Tālāk dzejnieks pārlicinoši tēlo, ka „jaunās saules sil-
tumā viss izplauks brīnišķā krāšņumā“ un nobeidz tā:

„Kā ozols, zarus izplētis,
Lai mūžam zaļo brīvība!
Kā vanags, cilpas sarāvis,
Lai laižas mūsu cerības:
Tie veco pasauli aizskalos!“

Vienādi ar Plūdoni un Skalbi minētā vētras gadā noska-
ņots arī dzejnieks J. Akuraters. Šinī laikā sacerētas un visā
Latvijā dziedātas viņa spēcīgās cīņas dziesmas „Mostaties jūs,
darba ļaudis“ un „Ar kaujas saucieniem uz lūpām“.

Tikko minētie dzejnieki, pieskaitot arī J. Raini, par ko ru-
nāsim atsevišķi, redzami ideālizēja revolūciju un cerēja viegli
ar viņas palīdzību atsvabināt latvju tautu no svešas politiskas
(krievu) varas un nodrošināt tai neatkarīgu oikonomisku stā-
vokli ar zemes iegūšanu savā īpašumā. Bet dzīves nesau-
dzīgā īstenība drīz vien pierādīja, ka viss tas bijis tikai sapnis,
skaistas ilgas. Tomēr visa jaunā paaudze līdzī dzejniekiem —
ilgoņiem bija kā spārnos sacelta. Turīgo aprindu vecā paaudze
gan skeptiski kratīja galvu, bet tā jau bija latvju tautas necīgā
daļa. Viss tautas lielais vairums bija savilņots un ierauts lielos
notikumos, kam sekoja grūti pārdzīvojumi. Laikmeta lirika,
it kā atstādama notikumu attēlošanu vēlākiem laikiem, maz

skārusi cīņas momentu. Plūdonis dzejolī „Brīvoti putni“ simbolā sniedz sekojošu ainu:

„Pacēlās augšup brīvoti putni,
Gaisu stalti un droši tie šķēla:
Līdz saules pilij,
Līdz bezgalei zilai
Tos brīvais lidojums cēla.“

Dzejnieks J. Akuraters, atminēdams grūtā šaubu naktī pārdzīvotos cīņas mirkļus, griežas pie savas sirds un saka:

„Teic man, ka atgrieziesies vēl stunda tā,
Kas citreiz bija,
Kad debesis un zeme dziedāja,
— — — — —
Un svētku dienu atkal paudīs zvans.“

Kārlis Skalbe to pašu izsaka šādos vārdos:

„Septiņsimts gadu
Pēdējā gadā
Septiņsimts vīri
Akmeni vēla.

Kad jau no dziesmām drebēja kalni,
Kad jau no liesmām blāzmoja birzes,
Akmenis smagi atpakaļ krita.

Septiņsimts krūtis zem akmeņa lūza.
Septiņsimts vīru zem akmeņa gul.“

Šie īsie, aprautie vārdi par brīvu celšanos uz augšu un īso svētku stundu atbilst reālai īstenībai, jo drīzi vien latvju tautu pārņēma briesmas un iznīcums. To dziļās sāpēs pavēstī dzejniece Anna Brigadere tā:

„No pļāvām atskan cilvēces lāsts,
No mežiem varmācības stāsts.
No brāļu sāpju kļiedzienu
Man visas brūces uztrūka
Kā kokam, kad tas no sietiņa trīs
Visnotaļ lapa raustās līdz.“

Tieši un noteikti tautas pārdzīvojumus rakstnieki, kā jau atzīmēju, nevarēja vārdā saukt. Vilis Plūdonis raksta balādu par Melno purvu, kur mīt jods ar divpadsmit galvām. Tas uz-sūta postu, un Melnais purvs aprij daudzus raženus tautas dē-lus, kam:

„Pret pārspēku spēki līma;
Tos Joda kalpi nomāca,
Un Melnajā purvā tie grima.“

Tomēr dzejnieks pravieto lielā ticībā savas tautas uzvaru:

„Bet reizi varenā dimdā
Nāks pērkons un zibeņos,
Tad vaļā klūs visi, kas trimdā
Smok purva dibīšos.“

Savā „Ziemas balādā“ Plūdonis raksturīgiem vilcieniem tēlo dūku braukšanu, kam līdzī čūskas spiedz un vilki kauc, jo bēdu vezumā melli mošķi aizved princesīti Baltsaulīti cietumā. Bet dzejnieks atrod mierinājuma vārdus:

„Nebēdājiet, bēdu ļaudis — tā vis nepaliks:
Plūdīs plūdi, lūzīs ledi — saule laukā tiks.“

Savas tautas likteni Anna Brigadere pielīdzina lauztam ozolam, kas

„Vidū saulainā mežā
Pusdienas negaisā tika
Liesmu pātagām šausts.“

Tādēļ viņa:

„Virsošnes kailajos zaros
Nāves meldīja šalc.“

Dzejniece poēmā „Divi ceļinieki“ jau reāli tēlo to, ko simtiem latvju tēvu darījuši pēc soda ekspedīcijas nodaļu braucieniem pa Latvijas pagastu mājām. Vecais tēvs pilns neiz-prastu šausmu sēd ragavās un zem melnas segas viņam sa-stindzis tēls; un dzejniece piebilst: „Tavs vienīgais, tavs straujais, karstais dēls.“ —

„Mans dēls! Mans vienīgais — tik straujš un īsts!“ kā apliecinādams dveš sirmgalvis un, meklēdams savām sāpēm atvieglinājumu, izsaucas:

„Sešdesmit gadu esmu cīnijies,
Pats akmeni pie akmeņa es vēlis,
Pats savas dzīves lepno ēku cēlis
Bez tavas palīdzības, bargais Dievs!
Nu savus zibeņus tu sūtīji
Un vienā mirklī visu satrieci!“

Beidzot dzejniece remdina sirmgalvja izmisumu, norādot, ka viņa dārgais zaudējums un ciešanas nav veltas:

„Top satriekts tavas mīlas šaurais trauks
Un gāsta tavu sīko rūpju sienu,
Lai visiem top, ko krāji tu priekš viena,
Tad tūkstoši par tēvu tevi sauks.“

Latvju zemes izmisumu rāda arī dzejniece Birznieku Sofija savā dzejojumā „Tam acu priekšā“.

Vecā tēva priekšā nošāva viņa dēlu. Izmisumā tēvs cenšas pārnest mājās dēla liķi.

„Viņš iet —
Pār vaigu līst vēl siltas asinis
Un baltie mati līp; viņš visu aizmirsis.
Tik vienu vēlēšanos jūt viņš: mājās tikt,
Kā iemīgušu bērnu to pie miera likt
Un noliekties pār to un raudāt, raudāt klusi.“

Savu nelaiimes nastu nesdams, vecais vīrs, kupeņus brizdams, iznāk laukmalā. Viņš nu vēl ierauga:

„Deg vienā milzu liesmā visa viņa sēta.
Viņš saņemst sniegā, baltā galva trīc...“

Golgātas ceļa pieminekļu mūsu dzejā daudz. Lai pieminam vēl Plūdoņa „Pēdējo gājumu“. Pusnaktī dzelzvārti vaidot vaļā veras, un sagūstītais uzsāk savu pēdējo gaitu. Drū-

mi ielās kludz soli, neviena pavadītāja, izņemot stipro vakti. Cietumniekam slid gaŗām pārdzīvoto dienu ainas un vietas. Tur varenais laukums, kur viļņojās brīvības dienās runas un dziesmas, kur ļaudis plūda kā upe... Un sagūstītais revolucionārs nāvē aiziet pārliecībā, ka „pirms gadusimtenis aiztecēs, šais svētajās ideju kapenēs stalts brīvības templis uzcelts klūs“.

Arī dzejniece A. Brigadere sēru pieminēklī iekalusi savas tautas „lielo piektu“, tumšo stundu:

„Kā dzisis ugunskurs plēn Pieres vieta,
Tur ejma nu, lai līdz ar Tevi mirtu!“

Bet dzejniece uzvar sevi. No šīs tumšās ciešanu stundas viņa smeļ aprīnojamo dzīves spēku, ko apliecina sekojošos vārdos:

„Tu sevi zaudēji, lai mani atkal rastu,
Kur Tu nu es, tur nāves vara lūzt,
Nes mani nu pret blāzmojošu krastu,
Kur lielais rīts kā zelta avots plūst!“

Dzejniece nesatriekta tic augšāmcelšanās stundai. Šo ticību viņa liek sadzirdēt savas tautas ausij, apgalvodama:

„Nav stindzis nāvē aklums kluss:
— — — — —

Pār zemi sarkanblāzma skries,
Rīt kapa akmens novelsies,
Rīt rasos meži, ziedēs lauks,
Rīt tevi dzīvība vārdā sauks.“

Dzejniece saprata un dziļi izjuta, ka izmisuma uzvaras gars no jauna apņēms latvju tautu. Viņa droši varēja sāpju nomāktās krūtīs cerību dēstīt, teikdama:

„Vēl tautas klēpis pilns ir svētu dziņu
Kā jaunu asnu briestošs pavasars!“

Un dzejnieks Plūdonis dzejolī „Titaņu cilts“ tikpat droši varēja šo domu turpināt:

„Mēs, mēs zinām savu taku,
Lai cik tumša nakts;
Mēs, mēs ejam gaišiem soļiem,
Nejūk soļu takts.“

Ka latvju tautas atdzimšanas spēki vēl nebija pagalam salauzti, to līdzī minētiem dzejniekiem liecina arī Kārlis Skalbe savā 1906. g. izdotā dzejoļu krājumā „Zemes dūmos“ pēdējā dzejoļī „Kalējs“. Viņš liek šim smaga darba cilvēkam kalt rotas tā ligavai, kā tas saka, mīlai, skaistai Latvijai, kā vārdi kalējam arvien ausīs trīc:

„Uz manu druvu krita sods,
Aiz manu vārtu staigā Jods,
Mans vaiņags naidā saplosīts,
Mans pūrs ar vēju izkaisīts,
Bet manas krūtis nelauž vairs,
Aiz asarām man mīlas smaids.“

Šie Latvijas vārdi kalēju stiprina vēl vairāk. Tas apziņās savu uzdevumu, jo:

„Ko kaļu zeltā, sudrabā,
Reiz mirdzēs ligavas vaiņagā.
No viņas vārtiem klīdīs Jods,
Un tālu skanēs viņas gods.“

1905./6. gadu pārdzīvojumus un viņu nozīmi savā eposā „Pelēkais barons“ atzīmējis arī dzejnieks Viktors Eglīte. Viņš piemin lielās dienas un Grīziņkalnu, un to laiku,

„Kad varas nebij vairs nevienas,
Un rudens — pavasars bij jauks.“

Bet tautā pavasara noskaņa drīz vien izzuda, jo:

„Tad nāca reakcija melnā,
Kad tika dedzināts un kauts,
Kas vien bij kustējies.
. . . Kā pastardienā

Bij visa zeme vaidā vienā.
Šis gads lai mūžam paliek svēts,
Jo tūkstošiem tad noslaktēts,
Kam sirdī bij vēl mīlestība
Uz patiesību, brīvību,
Uz visas tautas dzīvību
Un nemirstīgo vīrestību...
Tad dzīvē dziļi ieaugām,
Pārs gados lieli pieaugām.“

To pašu domu agrāk Rainis izteicis citos vārdos: „Reizi, šo reizi mēs tomēr par cilvēkiem jutušies esam — tagad mēs zinām, kas vīrs, tagad mēs zinām, kas gars!“

Šo īso atskatu par 1905. gada revolūciju, kas uzņemts, izmantojot pa lielākai daļai dažādu dzejnieku lirisko dzeju, papildināsim ar episkiem daiļdarbiem. Domāju še sekojošu rakstnieku romānus: Anša Gulbja „Pēc simts gadiem“, Antona Austriņa „Gaŗo jūdži“ I d., Viktora Eglītes „Skolotāja Kalēja piedzīvojumus“ un Andreja Upītes „Ziemeļa vēju“.

A. Gulbis minētā romāna sākumā rāda latvju jaunatni — studentus (Andrēju Baumanī, Robertu Veicu u. c.), kas gatavojas kalpot savai tautai. Še tēlotās ainas atbilst mūsu intelīģences vēstures reālai īstenībai un tādēļ iegūst sevišķu nozīmi. Te tiesību students Baumanis sapēmis no grāmatu izdevēja pārtulkot Ģarliba Merķeļa „Latviešus“. Baumanim šo uzdevumu pārdomājot, viņa draugs Veics noteikti uzstājas: „Andrej, tas tev jādara! Tas ir atbildīgs un liels darbs. Cik es zīnu, šo grāmatu priekš simts gadiem baronī uzpirka un sadedzināja.“ Veics, saimnieka-rentnieka dēls būdams, labi zīnāja, „ka barons mājas nepārdod tēvam, un ka tēvs tikai aiz savas miermīlīgas dabas un gatavības uzkrāties vislielākās nodevu nastas vēl bija saimnieks savās mājās. Bet viņš arī zīnāja, ka tēva kaimiņi, kas bija mazāk izturīgi un citāda rakstura, gāja pēc katriem trim vai sešiem gadiem no mājas uz māju, atstādami iekoptās druvas un uzceltās ēkas muižai. Barons nevēlējās zemi pārdot par dzimtu. Muižnieki turēja zemi jau kopš gadusimteņiem savās stangainās rokās un lieca, un

lauza latviešu zemnieku izturīgās muguras. Lauza un bieži vien salauza. Tā bija sistēma. Tā bija jaunlaiku mocība, nodibināta uz likumu pantiem.“

Jau simts gadu atpakaļ Garlibs Merķelis drošsirdīgi bija pacēlis priekškaru latvju tautas gadusimteņu ciešanām un mokām, rādīdams tās Eiropas tautām. Ka autors patiesi apzinājies sava darba lielo nozīmi un sagaidāmo muižnieku vajāšanu, liecina viņa vārdi: „Es lieku ķīlā savu mieru un varbūt visu, ko es varu zaudēt. Ar vajāšanu savus rēķinus esmu noslēdzis. Lai viņa nāk, kādā veidā tai vien tīk, tā atradīs mani gatavu uz cīņu: es gribu kā vīrs uzvarēt vai mirt.“ Šī Merķeļa dedzīgā apņemšanās cīnīties par latvju tautu apbrīnojami stiprināja latvju jaunekļu gribu. A. Gulbja Roberts Veics, cita nevarēdams, apņemas ar pārtulkotiem Merķeļa „Latviešiem“ doties no mājas uz māju un vēstīt un atgādināt savai tautai Merķeļa pravietojumu: „Latvietis, senāk karotājs, tagad mierīgi guļ savās važās... līdz drudzis viņu cels kājās. — Lai būtu, kāda būdama, katastrofa, kas izšķirs latvju likteni! Es nolieku viņu, manu darbu, cilvēces acu priekšā kā dokumentu priekš tās lielās prāvas, ko nākotne agri vai vēl iesāks pret manas tēvu zemes apspiedējiem. Lai viņa tiesā! — Viņa tiesās reiz! Drebat, savu brāļu asins sūcēji! Briesmīgi viņa tiesās — drīzi!“

Apzinīgi šo brīdi gatavoja visas tās latvju galvas un rokas, kam savas tautas liktenis patiesi bija sirds lieta un augstākais dzīves pienākums. Dažs to veica un cerēja panākt nosvērtā un gausā ēvolūcijas ceļā, dažs straujās dzīves gaitas katastrofā — revolūcijā. Pieminētais grāmatu izdevējs kā cīņas ieroci bija izvēlējis Merķeļa darbu un vēsturnieka Ottona fon Rutenberga (gandrīz vienīgais objektīvais vācu tautības vēsturnieks par mūsu zemi un tautu!) „Baltijas vēstures“ izdošanu, tādā kārtā likdams runāt pašiem vāciešiem par savu cilts brāļu „kultūras darbu“ iekarotā un okupētā latvju zemē. Roberts Veics un viņa līdzbiedri visu 1905. gada vasaru veica plašu propagandas darbu, gatavodami tautā ceļu revolūcijai.

Kad pienāca liktenīgā 1905. gada sacelšanās, latvju tauta savā karogā arī nesa: zemi un tiesības! Visnotāj par

zemi saslējās bezzemnieki. Roberts Veics tieši tā arī izsakās, proti, lai dzīvo Latvijas zemnieku revolūcija. Un pazīstamais revolūcijas vadonis, Jānis Jansons, kad bija ieradies kādā muižā tiesāt Roberta Veica sagūstītos divdesmit divus muižniekus, runādams uz tautu, uzsvēra, ka Garliba Merķeļa praviotajums piepildījies — drudzainais brīdis nu pienācis.

Rakstnieks Antons Austrīņš savā romānā „Gaŗā jūdze“ iet tālāk par citiem šā laika tēlotājiem, likdams Kalnaines izpildu komitejas bijušajam priekšniekam Mierīnam izstāstīt, ko tie savā Kalnainē revolūcijas dienās darījuši. Izrādās, ka kalnainieši savā pirmā protokolā, kam sanācis ap tūkstots parakstu, pirmā punktā prasījuši Latvijas atdalīšanos no Krievijas, paliekot ar viņu tikai federācijā. Citos darbos mēs tā nedzirdam, bet gan izteiktas prasības pēc pilsoņu brīvībām un zemes. — Lai to panāktu, bija jāuzvar vecā, pastāvošā politiskā vara un jāsalauž vietējo muižnieku saimnieciskā diktatūra. Ko te varēja darīt latvju zemnieks?

Augšā minētos romānos mēs redzam, ka kustības veicinātāji un vadopi ir galvenā kārtā lauku saimnieki vai viņu izskolotie dēli. Tur V. Eglītes Āķis, A. Upītes Robežnieka dēli un saimnieks Vilnis, A. Austrīņa Aizbetnieks, A. Gulbja jau pieminētais Roberts Veics, un viņiem līdzās gaŗa rinda laukos izaugušā intelligence. Tautas masa, pūlis, ir ārdošais spēks, kas bieži vien revolūciju taista pēc sava prāta, galīgi aiziedams no kustības organizētājiem un vadopiem. Tādēļ arī sākās dažos pagastos nelaimīgā muižu dedzināšana, kas deva iemeslu krievu varas vīriem uz vietējo muižnieku pieprasījumu ielenkt 1905. gada decembrī Latvijū no Valkas un Daugavpils virzieniem un pārvērst viņu par nežēlīgu atriebšanās un mūsu tautas ziedošā spēka un materiālās kultūras iznīcināšanas vietu.

Kā latvji un viņu revolūcijas vadopi izturējušies pret vāciem-lielgruntniekiem, to mēs redzam un dzirdam Jāņa Jansona solī un spriedumā (vēsturiski patiesā) par divdesmit divi revolūcijas dienās sagūstītiem muižniekiem. Tas skan: „Atsvabiniet gūstekņus! Tauta nevēlas viņu nāvi!“ Un Andreja Upītes Mārtiņš Robežnieks, notverdams kapsētā nežēlīgo

Ozolmuižas baronēnu, pagasta inkvizitoru vārda istā nozīmē sodekspedīcijas laikā, palaiž arī to brīvībā.

Ne tā rikojas kādreizējie bruņinieki. Viņi ir sodekspedīcijas istie vadoņi. Krievu tautības virsnieks draguņu nodaļas priekšnieks A. Upītes „Ziemeļa vējā“ tā atmasko baronu Volfu: „Atriebies jūs gribat. Un tā, atļaujot teikt, nav bruņniecības īpašība. Es esmu pirmo reizi šē. Bet cik es šodien ar tiem jūsu zemniekiem esmu saticies, man viņi galu galā nemaz neizliekas par tādiem barbariem, kādus jūs tēlojat.“ Bet baronēns neatlaidīgi prasa, lai latvieši uz bērnu bērniem atmin šo sodu. Tad krievu virsnieks noteikti atbild: „Mēs neesam ne bendes, ne jūsu rokas puīši. Mēs apsargājam krievu valsts ideju, bet ne vietējās muižniecības intereses.“

Nevarēdams paciest baronu asiņainās orgijas, krievu virsnieks atlūdzas no sodekspedīcijas nodaļas vadīšanas un aizbrauc uz Krieviju, bet viņa vietā nāk vācietis (un cik gan viņu nebija briesmīgajās 1905. gada eksekūcijās!) fon Hammers. Tas skaidri deklarē: „Visa šī mežoņu tauta būtu iznīcināma līdz pēdējam... Mēs neatstāsim nevienu līdzekli neizlietātu. Mēs iemācīsim šai mežoņu tautai reiz saprast, kas ir kārtība un likums.“ — Šīs vācu muižnieku un virsnieku atriebības un latvju tautas iznīcināšanas alkas A. Gulbis romānā „Pēc simts gadiem“ summējis tā: „Latvijā sodu ekspedīcijas attīstīja visšausmīgāko darbību. Archīvos atrastie dokumenti pierāda, ka šīs ekspedīcijas noslepkavojušas seši tūkstošu latviešu zemnieku un lauku intelliģences.“ Bet daudzi tūkstoši latvju kalpu, rentnieku un saimnieku tika ieslodzīti neskaitāmos Latvijas un Krievijas cietumos un izsūtīti spaidu darbos Sibīrijā. Šo nelaimīgo cietēju, kuŗu vidū bija laba tiesa galīgi nevainīgu cilvēku, pārdzīvojumi un izmisums patiesi notēloti rakstnieka A. Austriņa romānā-kronikā „Gaŗā jūdze“. Romāna varonis Aizbetnieks (šē jāsaprot pats autors) savās mocekļa gaitās nonāk arī Kuldīgas cietumā, „visasiņainākās reakcijas apgabala cietumā“, saka autors. Šē aprīķa priekšnieka Bredricha Kurmales muižā notika šausmīgas mocības un spīdzināšanas. Lai nedzirdētu kļiedzienu apkārtējie iedzīvotāji, nelaimīgie vesti uz zirgu stalliem. Tur vispirms tos sita ar

spinām pa papēžiem, tad dedzināja papēžus ar sveci, pērti un šausti līdz nesamaņai; beidzot mocītāji savus upurus, saslēdzot iepriekš kājas važās, pakāruši pie sienas ar galvu uz leju un kāvuši atkal, kamēr asinis sākušas plūst pa muti.

Tamlīdzīgām mocību ainām diezgan bagāti daiļliteratūras pieminekļi, kas tēlo latvju tautas sacelšanos 1905. gadā par savu zemi un pilsoņu tiesībām. Kā 13. gadusimtenī krustneši siroja pa Zemgales mājām un attālām latvju pilim, tā 1906. gada sākumā ar zobenu un uguni viņu tālie pēcteči krievu draugu un kazāku pavadībā nesa nāvi un postu latvju tautai. A. Austrīņš starp citu sniedz šādu sodekspedīcijas epizodi — ainu: „Grafis Grabe izdrāzās kā ar skrejošu kolonu. Saraksts jau gatavs bija rokā, kas jāšauj, kas jādedzina. Viss pēc plāna. Aiz muguras visa pamale sarkana. Tur dega Dzērveņi, tur spridzināja draudzes skolu. Tā bija briesmīga nakts.“ — Citu ainu rāda A. Gulbis: „Volgemuts ar trim kazāku oficiēriem sēdēja jau kopš vakardienas Ērciema krogā un plītēja. — Kroga stedelē bija novietojušies vesela patruļa kazāku un arī tiem tika sūtīts degvīns un alus. Kazāku zirgi bij piesieti ārā pie slitas un, astes ierāvuši, sala. Arī kazākiem bija dzīres, un viņiem bija pretīgi tās svinēt ar saviem zirgiem vienā telpā; viņi bija arī neziņā, vai kuŗu katru minūti nevar parādīties stedeles durvīs viņu oficiēri un tos komandēt lekt seglos un doties uz revolūcionāru medībām. Šīs medības bija viņiem tik parastas un mīlas kļuvušas, ka viņi ar prieku trūkās augšā un aulekšus nojāja desmitām verstis, lai ielenktu kādu kapsētu, šķūni vai māju un pēc izlūku norādījumiem gūstītu revolūcionārus...“

Rakstnieks J. Akurāters stāstā „Soda ekspedīcija“ nākošām paudzēm atstājis šādas reālas ainas: pa ciemiem un ceļiem, saka autors, staigāja savāds sastingums, un šausmās parādījās vezumnieku rindas ar kareivjiem un apcietinātiem, jātnieku nodaļas, ložmetēji uz savādām lafetēm, matroži, virsnieki, nenoteikta tipa vadoņi. Visa zeme bija pilna savādiem gājieniem, un naktīs neviens negulēja cietu miegu, katrā vētras brāzienā dzirdēdams soda ekspedīcijas ielaušanos pagalmā vai nošaujamo pēdējos vaidus. — Drīz vien visiem saimnie-

kiem bija dota pavēle ierasties pie soda ekspedīcijas stacijā saņemt sodu par revolūcijas pabalstīšanu. Visi ieradušies lielajā stacijas šķūnī, kur notika sodīšana. Barons kaut ko steigīgi stāstīja oficiēriem. „Iesākt!“ atskanēja komanda. Un šķūnī viss sakustējās, salīgojās, atskanēja feldfebeļa komanda: bija dzirdama šlakstēšana, stenēšana... Piecdesmit sitienu, astoņdesmit sitienu — atkārtojās pavēles... Bet aiz muižas pils, kalnajā egļu pudurā sniegs bija apsedzis asiņu zīmes: tā bija soda vieta, kur jau divdesmit drūmi, cieti tēli bija izcietuši nāvi, nošaujot „bēgot“, kā vēlāk skanēja oficiālais paziņojums.

Vakarā, raksta J. Akuraters, soda ekspedīcijas dalībnieks, krievu tautības jaunais mičmanis*), ielaida sev lodī galvā, nevarēdams ilgāki panest baronu sarīkotos sodu skatus un ciešanas, ko pārdzīvoja latvju tauta.

Stiprus nervus, turpretim, rāda A. Upītes „Ziemeļa vējā“ luterāņu mācītājs, ieiedams pēc noturētā dievkalpojuma Ozolmuižas pils pagrabā, kas apcietināto stāvus piebāsts. Mācītājs viņus uzrunā šādiem vārdiem: „Nu jūs dabūjāt, ko kārojāt. Te nu jums ir brīvība, ko sociālisti solīja. Te nu jūs guliet kā lopi un gaidāt, lai es jums palīdzu, lai es jūs laižu laukā. To es nevaru un negribu.“ Še mācītājs ir fon Hammera labā roka. Tikai sirmmais pareizticīgo priesteris visuvarenajam rotmīstram Hammeram parāda īstu vīrišķību, sacīdams: „... Kas te patlaban notiekas — es neticu, ka tā var nomierināt vai labot. Visu tautu jūs tā kā tā neapšausat un cietumos nesaslodzīsat. Un tiem, kas paliek, naidis un atriebības domas iezīdīsies uz laiku laikiem... Par latviešiem raksta kāds, kas labi pazīst viņu vēsturi. Par Merķeļa viņu sauc... Vēsture nestāv uz vietas. Visiem mums vajadzētu tā dzīvot un rīkoties, ka mūsu bērniem lai nenāktos atbildēt par mūsu darbiem. Tā allaž ir briesmīga atbildība, kas nāk pēc gadiem...“

Degdami atriebības un latvju tautas iznīcināšanas kārē, vācu muižnieki šos gudros vārdus nespēja saprast... Tālākiem vēstures notikumiem tie bija jāiztulko. — Tās mums vēl netālas, bet neizdzēšamās sāpēs izciestas dienas, ko šie piemīnējām. To zina un jūt kā Kursas kalps, tā Zemgales saimnieks.

*) Bij. krievu flotes virsnieka dienesta pakāpe.

Daži latviešu ļaudis šo traģediju gan cenšas drīzāk aizmirst, jo latviešiem dažkārt, romāna „Liduma dūmos“ kandidāta Strautmaļā vārdiem runājot, trūkst dvēseles īgnuma. Tiesa, ka atsevišķas latviešu galvas nožēlojamā zemībā vēl suverēnā Latvijā liekušās bijušo kungu priekšā par kaunu un postu visai valstij un tautai; tiesa, ka atsevišķas latviešu rokas patstāvīgā Latvijā metušas ziedus kazāku korim, kam viena otra ministra takta trūkums savā laikā atvēra Latvijas vārtus. Daudz vēl kas patiesība...

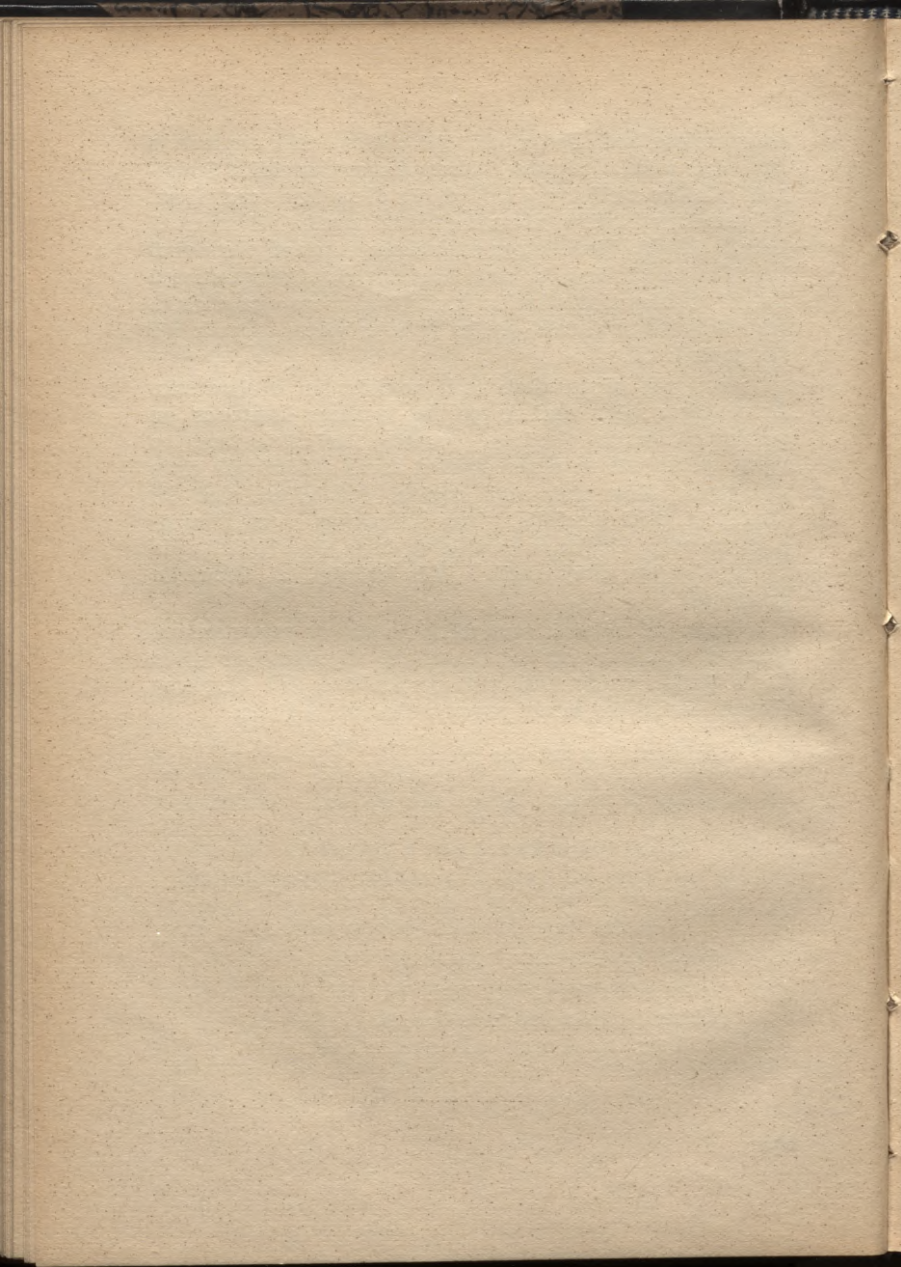
Bet grūti pārdzīvojumi tautā neapklus un neaizmirstas. Ar neticamu spēku pagātne tos met tagadnes krustceļos un audzina nākamajām dienām — varoņus. Arī latvju tauta un valsts neaizmirsīs un nevar aizmirst savas atdzimšanas cīņas un upurus. Mūsu tauta savā pagātnē izstaigājusi gluži kā Dante „Dievišķā komēdijā“ visus elles riņķus, vienu briesmīgāku par otru. Un līdz ar Danti latvju tauta pēc piektā gada pārdzīvojumiem varēja sacīt: „Mēs izkāpām, lai ieraudzītu zvaigznes.“

Tauta nu apzinājās savu mērķi un saprata savu nemieru. Viņas sirdspukstus apbrīnojamā uztverē un sintezē dzejnieks Kārlis Skalbe izteicis 1906. gadā uzrakstītā dzejolī „Nemiers“ (Zemes dūmos), ko pareizi sapratīs tikai latvju sirdis:

„Mūžam zili ir Latvijas kalni,
Mūžam nav miera zem Latvijas bērziem,
Mūžam raud taure pār Latvijas kalniem.

Sasisti mūsu upuru trauki,
Asiņu zvaigznēs dzimtenes lauki,
Zem sila sirmiemiem zariem
Miera nav mocekļu gariem...

Mūžam baltās Daugavas krāces
Veļ caur klintīm varoņu lāstu,
Mūžam nerimst Daugavas krāces,
Mūžam nerimst varoņu gars.“

XV nodaļa.

Tautas un zemes atbrīvošanas ideāli J. Raiņa darbos.

Runāt par Raiņi kā dedzīgu patriotu un neatlaidīgu latvju tautas kareivi mūsu dienās bez iebildumiem nav iespējams, jo nav vēl noskaidrojies tas duālisms, kas radies no Raiņa darbības atsevišķā politiskā partijā un visas latvju tautas kultūras darbā. Esam pārliecināti, ka netāla nākotne radīs citādu uzskatu, jo šaura partijas politisks darbs ir pārāk laikmetīgs, turpretim Raiņa rakstnieka un dzejnieka darbs arvien ieņems izcilu vietu mūsu garīgās kultūras laukā.

Nav tukši vārdi, ja saka, ka Rainis arvien dedzis mīlestībā par Latviju. Pavadīdams tālajā Krievijas apriņķa pilsētā (Slobodskā) piecus garus trimdas gadus, dzejnieks ilgot ilgojas pēc savas dzimtenes — Latvijas, kas toreiz vēl ietilpa Krievijas monarchijā. Pēc Raiņa atgriešanās Latvijā 1903. gada maijā — mēnesi vēlāk iznāk viņa pirmais dzejoļu krājums „Tālas noskaņas zilā vakarā“. Atšķirušī pirmo lapu, mēs lasām:

„Daudz simtu jūdžu tālumā,
Aiz tīreļiem, purviem un siliem
Guļ manā dzimtene diendusā —
Tā aizsegta debešiem ziliem,
Zilsaulainiem debešu palagiem
Pret dvēsmām un strāvām, un negaisiem.“

Tā dzejnieks jutis un domājis, trimdā būdams. Viņam liekas, ka pēc jaunstrāvnieku kustības un darbības sagrauša-

nas 1897. gadā Latvijā iestājies dziļš miers, diendusa. Šo savu izjūtu Rainis izteicis vēl sekojošā pantā:

„Es viņu (t. i. ziedoni) balvai
Jums atkal nestu,
Kad gaŗo miegu
Iz acīm jūs mestu.

Acīmredzot dzejnieks iecerējis notikumus vai pārgrozības, kas varētu atnest Latvijai labākus laikus. Tādēļ viņš no trimdas tāluma saka:

„Es vērīgi klausos
Šos gaŗos gadus,
Vai neskan balsis,
Kas ziedonim radus?
Skats ilgās tiecas
Uz dzimtenes pusi,
Visa mana dvēsele
Iztvīkusi.“

Šais vārdos dzejnieks arī apliecinājis, ka tā ilgas pieder Latvijai. Bet Raiņa sirds ir liela, augoša nemiera pilna. Viņš ir vētras sējējs. Tā skats urbjas latvju tautas nākotnē. Lai viņu uzzīmētu vērojamās un saskatāmās kontūrās, Rainis līdzīgi Auseklim un Pumpuram atdzīvina īpatnēji koncentrētā un spēcīgā izteiksmē mūsu tautas pagātņi gan lirikā, gan drāmatiskos darbos. Pirmā dzejoļu krājumā dzejnieks sniedzis populāro „Senatni“. Še nedaudzās rindiņās mums gaŗām slīd gan latvju tautas tālā vēsture, „kur burvīgā gaismā viss zaigo un laistās“, gan grūtie pārdzīvojumi, bargu kungu gaitās ejot, gan cīņas pret ienaidniekiem, kad „ass zobens trīts“ un ticības spēka pilns pravietojums, ka:

„... Augšā kāps pilskalns iz senseņiem laikiem,
Iz simtsgadu miega caur dūmiem un tvaikiem.“

Šo pašu domu Rainis izteicis balādā „Karaļmeita“, kas simbolizē brīvo Latviju. Veco zemgaļu un kuršu ilgās cīņas par savu brīvību dod dzejniekam tiesības sacīt:

„Tanī niknā dienā
Asins šļācot šķīda:
Grima zemē piis un karaļmeita.“

Dzejnieka brīvības alkstošais gars un aprbrīnojamā intuīcija turpat diktējusi tādus vārdus:

„Viņā niknā dienā,
Asins šaltēm šļācot,
Celsies augšā pils un karaļmeita.“

Klusajā 1903. gadā tik asi vārdi par dūmiem, tvaikiem un asins šaltēm, kas pavadīs nogrimušās pils augšāmcelšanos, daudziem likās pārspilēti, revolūcionāra fantazijas auglis, bet mēs nu esam piedzīvojuši, ka dzīves īstenība ar uzviju šos vārdus attaisnojusi, apliecinādama nākošām paaudzēm ar daudziem brāļu kapiem pa visu Latviju.

Nenākas noklusēt Raiņa revolūcijas sējēja lomu, apcerot viņa dzejoļu krājumu „Tālas noskaņas zilā vakarā“. Dzejnieks atklāti pasaka, ka „ir laiks jau nācis vecai patiesībai, tās dzīve zobu galā karājas“. Bet pati no sevis vecā kārtība un patiesība nekrīt. Nepieciešama cīņa un varoņi. Pēdējais Rainis redz jaunatnē. Tādēļ viņš griežas pie jaunekļiem ar skubinājumu:

„Jauneklim jābūt
Drosulim - pārgalvim:
Laudis uz ielām
Lai skatās un brīnās!

— — — — —

Augšā! Uz priekšu!
Uzvaras drosmā:
Laudis, tie trosmā
Sekos, kur cīnās.“

Cīņas motīvu Rainis savā pirmajā dzejoļu krājumā jo spilgti izteicis pazīstamajā dzejolī „Lauztās priedes“. Še cīņas gars salejas ar gaišu optimismu. Vētrās nolauztām augstākām kāpu priedēm liktenis lemj palikt par kūģi un no jauna

„Nespēj nāves miegu dusēt
Kaŗā kautie tēli,
Pusnakts laikā vēli,
Ilgas dzen tos nākt iz tumsas.

Nepabeigtas senās cīņas,
Uzvara nav gūta,
Atkal, atkal sūta
Niknums kareivjus iz kapa.“

Dzejnieks apzinās, ka latvju pagātnes spēks un brīvības gars nav mūžībā aprakti, ka tie darbojas no paaudzes paaudzē, ka:

„Mēness staru tilti
Ved uz jaunu cilti,
Kas to cīņu vedīs galā.“

Nākamām varoņu paaudzēm Rainis rāda citkārtējās patstāvīgās latvju zemes varoni — Lāčplēsi. „Viņa cīņa ir lielāka nekā cilvēki redzējuši, viņš iet sevi piepildīties un vedīs jūs, saka dzejnieks, galējā kaujā.“ Nākotnes cīņas un uzvaras ielaijās, Rainis, atrazdamies ārzemes trimdā, 1907. gadā pats sev jautā: „Kur es esmu? — Tā jau ir atkal mana dārgā dzimtene! Es dzirdu dziedam nebēdīgas dziesmas... vāci ir sākuši nākt, bet vēl latvji ir brīvi... Tur ceļas senā, brīvā latviešu pils. —“

Lāčplēsis ir šis brīvās pils augšāmcēlētis un sargs nākotnē. To vecais Lielvārds vēl reizi Lāčplēsim atgādina, atvadoties Aizkraukles pilī:

„Tev kaŗot būs pret visu ļaunumu,
Vai naidnieks rietumos, vai austrumos.
Mums dzimtu kungu nav, mēs paši vēlam
Sev mierā soģus, kaŗā vadoņus,
Bet pārāk nau neviens par otru;
Tas mūsu spēks. Ej, sargi Latviju
Un pacel viņu citu zemju starpā.“

Šo savu uzdevumu Lāčplēsis arvien patur acīs un uz Spīdolas viljinājumiem atbild:

„Es sūtīts cīņā.
Es sūtīts iztīrīt zemi no netīriem mošķiem.“

Un Burtnieku pilī Lāčplēsis istās varoņu cīņās ar tumsības spēkiem tiecas pēc brīvības atslēgas, ko tam parādījusi Laimdota. Cīņas augstākā pakāpē varonis saka:

„Es moku nebaidos vairs!
Nav pagātnei varas, mans ceļš ir jauns —
Es gribu sevīm un citiem vaļu.“

Savu uzvaru Lāčplēsis panāk, un viņa griba — „kāp augšā, brīvības pils“, piepildās. Laika vecis to novērtē šādiem vārdiem:

„Gaismai tu atslēdzi grimušo pili,
Nu viņas gaisma pa visu zemi staros.
Ļauj Latvijā gaišiem tapt visiem prātiem,
Ļauj visām sirdīm laimību just.“

Kad gaismas pils izcēlusies iz ezera dzelmes un augšāmcelšanas gaviles lejas, un no torņiem plūst zvanu skaņas, tad brīvie vīri apsveic savu varoni sekojošos vārdos:

„Iz verdzības briesmu perekļiem
Tu cēli pili, mēs varoni teicam!
Tu vīram paraugs, mēs tevi teicam!“

Pēc nīknām cīņām un ilgiem, grūtiem pārdzīvojumiem mēs beidzot Lāčplēsi redzam Laimdotas tuvumā saulainos Daugavas krastos. Varonis, izgājis visas pasaules, nācis pie atziņas:

„Nau labāk nekur kā iekš dzimtenes.
Lai miers tik un laime ir Latvijai,
Ko sniegt man līdz svešai mūžībai.“

Un, zīmēdamies uz savu tautu, kas neatlaidīgi vēlas mieru, Lāčplēsis piebilst:

„Es gribu, lai tauta var mierā plaukt
Un pieņemties varā, un garā augt.“

Liekas, ka Latvijas varonis visu sapratis, ir tautas gribu, ir savu varu, bet viltīgā vācu sūtņa lūgumu — „Iauj mums to Daugavas smiltaini par glābiņu vētrās un patversmei“ Lāčplēsis kā tautas vadonis un likteņa sargs nav pienācīgi novērtējis. Beidzot cīņā ar melno bruņinieku varonis pazaudē savus aprīnījamās miesas spēkus, un to apglabā Daugavas vilņi. Bet viņš atstājis uzvaras ticību un kā dārgāko ķīlu to nodevis nākošām latvju paaudzēm, sacīdams:

„Visa tautas dzīve tūkstots gados ir lielāka
Par katra lielākā varoņa nēģa dzīvi,
Pēc manis nāks citi, kas izvedīs gaitu galā.“

Lāčplēša cīņas un panākumu nozīmī Rainis līcis izteikt Spīdolaī tādos vārdos:

„Es redzu: pie tava vārda saistīsies
Latvju sajūsmība caur gadu simteņiem;
Un atkal ies varoņi taisnā ceļā,
Bet tājš uz nākotni būs viņiem skats.“

Tāds, īsumā raksturojot ir Raiņa Lāčplēsis. Dzejnieks liek viņam varonīgi cilāt savu smago šķēpu tai laikmetā, kad vācu pārspēks un viltība paņēma latviešu (tagadējās Vidzemes-Latgales), kuršu un zemgaļu patstāvību. Bet Lāčplēsis nepieder tikai pagātnēi. Dzejnieks viņā izteicis sava laikmeta lielākos ideālus, apģarojis to latvju tautas nākotnes ilgām un centieniem. Mūsu tautas patstāvības un brīvības ģars Raiņa Lāčplēsi atradis spēcīģu, cēlu un ideāli noskaņotu nacionālu iemīsoģumu. Visā mūsu daiļliterātūrā nav diģenāķa tēla, suģestēģoģāķa spēķa un ideāļāķa cīnītāģa par visas tautas lietu, kāds ir Raiņa Lāčplēsis. Viņā koncentrēģies viss latvisķais, kas dedzis senās patstāvīģās latvju zemes vīru krūtīs, viss cīģas plūdums vēsturiskajā traģēģijā, viss atģimstoģās nāģijas spēķs mūsu un iepriekģšēģā ģadusimteģos. — Ar Lāčplēsi Rainis ienesa latvju

tautā jaunu dzīvību un jaunu sauli. Tikai latviešiem vēl piemītošā nenovīdība nepašķīra savā laikā autoram un līdz ar to visai nacionālai kultūrai pelnītu atzinumu ārpus Latvijas robežām.

Raiņa luga „Uguns un nakts“, izrādīta uz skatuves 1911. gadā, ir gājusi nedzirdētu uzvaras gaitu. Latvji nāca no tūvuma un tāluma un, elpu aizturēdami, dzīvoja un jūta līdzīgu savam Lāčplēsim. Un, latviska spēka apgaroti, tie aizgāja mājās, ticēdami sev un savas tautas nākotnei. Luga „Uguns un nakts“ bija tapusi par lielu sabiedriskas domas audzināšanas faktoru, par atmodas saucieni uz patstāvīgu dzīvi.

Rainis atstājis ievēribas cienīgus varoņteiku fragmentus „Kurbads“ un „Imants“. No viņiem dveš tas pats Lāčplēša gars. Traģēdijas „Imants“ sižetu dzejnieks iecerējis jau ģimnazista gados, no jauna sācis rakstīt 1912. g. un 1916./17. gados, turpinājis vēl 1919. gadā, bet tad atmetis, „jo patstāvīgā Latvijā, saka autors, patriētiskas vielas vairs nespēja interesēt mūsu moderno publiku“. Šai traģēdijā mēs redzam, ka Imants turpina Lāčplēša cīņu, stāvēdams vēl sarga vietā par latvju zemi. Latvju-lību kara nometnē, kad kareivji atlaidušies dien-dusā, lai pēc tam, kā saka Imants, būtu kaujā ar vāciem jautrāks prāts, Imants domīgs lūkojas Daugavā. Viņu māc jautājumi:

„Še ķentu kalnājs, kur es sargam stāvu?
Aiz simtiem gadiem bij še Rīgas pils?
Tā dega, grima? Rija melnais spēks?

— — — — —
Te kāvies Lāčplēsis un grimis dzelmē?
Par simtiem gadiem celšoties no miega? —“

Šīs domas savilņots, Imants redz lielu, gaišu nākotni:

„Es jūtu gan, bet vairāk trīsot jūtu,
Ka liels un svešs kas aust iekš mums kā rīts.
Še lielas lietas bij un atkal būs,
Kad nāks tas gars kā senos laikos.“

Lielā nodziļināšanās brīdī Imantam parādās Lāčplēša tēls un uz viņu runā tā:

„Es tas, kas nebeidz cīnīties pret nakti.
Nāk nakts — šē tev mans gars un vairi nakti!
Ved galā to, ko nepabeidzu es!“

Šī cīņas gara apdvesti, kareivji viens par otru sauc:

„Tik visu zemi aizstāvēt mēs nākam!“

Traģēdijas „Kurbads“ fragmentos, kas uzrakstīti jau 1902. g., mēs redzam latvju varoni, kas dzimis gan pirtiņā, bet uzaudzis saprot savas nebrīvās zemes un nospiestās tautas likteni. Šo latvju tautas glābēju Rainis tā raksturojis:

„Viņš jūs no būdas laukā izvedīs
Un ceļu cirtīs jums uz gaismas pili.

— — — — —
Kungs nejūgs arklā jūs, ne jūsu bērņus,
Kungs neatņems jums sviedros gūto maizi;
Kungs likās muguras jums neliks šaust,
Lai staltos pilskalņus tam sanestu.“

Kurbads savā tautā redzējis lielu postu, ciešanas, dzirdējis smagas nopūtas:

„Par klaušiem, par darbiem,
Par vēliem vakariem,
Par šaustiem locekļiem,
Par sviedriem, asarām —“

Beidzot viņš uzminējis lielāko pasaules mīklu savas tautas labā, proti:

„Nu cīņā būs mums brīvas rokas!
Tu, mana zeme,
Es tevi atpestīšu, neraudi.

Kā redzams, Lāčplēša garā noskaņoti arī Imants un Kurbads. Visi viņi dvašo cīņas sparā par vienu mērķi — atbrīvot savu tautu un zemi no svešas varas.

Pretim Daugavas varoņu tēliem paceļas vecās Kursas vadonis Indulis traģēdijā „Indulis un Ārija“, kas uzrakstīta

1911. gadā. Vielu šim darbam Rainis ņēmis no pazīstamās vēsturiskās Induļa teikas. Savu kopotu rakstu izdevuma priekšvārdā dzejnieks sniedz sekojošu paskaidrojumu: „Pēc tam, kad „Ugunī un naktī“ bija tēlota fantastiskā gleznā jauna doma — toreiz vēl nedzirdēta — par Latviju kā valsti, tad bij jārāda šis valsts pirmizveidojums un viņas idejas augšana vēsturiskā ainā. Tas bija jādara vēsturiski pazīstamā piemērā.“

Tādu ainu Rainis arī sniedzis senās Kursas kolorītā. Traģēdijai dzejnieks veltījis šādus vārdus:

„Par viņiem dziesmu sīkās balsis klus, —
Jūs nepazīstat savus varoņus,
Bet dārdot iet tie vēl pa tagadni
Uz nākotni.“

Kursas varoņu un cīnītāju priekšgalā stāv Indulis. Viņš noslēdzis ar leišiem draudzību, lai karotu pret vāciešiem, kas uz mākušies Kursai, bet leišu vadonis Mintauts nodevis Induli, aiziedams pats savā zemē laupīt. Indulis apzinās savu kuršu cīņas un gribas spēku. Kaut gan vācu sakauts, viņš izsaucas:

„Vēl kūri brīvi līdz ar Induli!“

Kad leišu Mintauts, vēlēdamies iegūt Kursu par savu, piesola Indulim Lietuvā lielas bagātības, lielu varu, tad Induļa atbilde skan: „Man pašam mērķis lielāks!“ Kad Mintauts tieši prasa kuršu padošanos un Induļa Embotes pils atdošanu, ko vāci patlaban sagrābuši savās rokās, tad Indulim arī ir noteikta un skaidra atbilde:

„Tad kūriem nebūt? — Bet es saku būs!
Un nebūs kūri, latvji mūžam būs!
Un mūžos mierā izaugs lielā tautā!“

Rainis mūsu vēsturiskā varonī Indulī izteicis ne tikai notikumu laika labākos centienus, bet licis viņam mest tiltu latvju nākotnē. Brīvības un kultūras ideāli saaug ar politiskiem, kas piepildāmi, kā saka dzejnieks, „Baltās jūras kopu valstī“, tādēļ arī „jāmodina tautu gulošs gars“. Rakstnieks traģēdijā gan

liek Indulim kopā aiziet ar Āriju, divas dzīvības nāvē savienojot, tomēr dzīvē, pārdzīvodams gan kaislas mīlestības jūtas, bet, nesdams sevī lielu pienākuma apziņu pret savu tautu un zemi, Indulis palicis uzticīgs jau minētiem Daugavas varoņiem, sacīdams: „Es zemē ieaudzis ar dziļām saknēm kā kūriem mūža ozols.“ Latvju neatlaidīgās cīņas pārliecību par savu patstāvību Indulis izteicis Ārijai sekojošos vārdos:

„Tu vācu klaidone, es latvju virsaits,
Starp mūsu tautām mūža naidis ir likts
Kā staigni purvi, meži, upes, klintis,
Kas mūsu zemes šķir, ko nevar pārkāpt.“

Apzinādamies savu morālisku pārkumu par iebrucējiem vāciem, Indulis droši atbild Ārijas tēvam Bernekam, kas domā tikai, ka „ši zeme vēl jāiekaŗo, vēl jāpelna, ko izpirkt muižu pie Reinas“, tādiem vārdiem:

„Tu laimīgs laupītājs, sīks muižas klausnieks,
Es brīvais vadons brīvai dižai ciltij!“

Rainis mums rādījis Induli kā tautas vadoni bezgalīgi grūtos pārdzīvojumos. Indulis atminējis un sapratis lielāko noslēpumu; savas tautas stipruma dziļākās saknes tas saskatījis viņas garā un gribā, sacīdams: „Lūk gars tik tautu ceļ. — Mēs maza cilts, mēs būsīm liela tik, cik mūsu griba.“

Savos drāmatiskos darbos Rainis latvju pagātņi pievedis tuvu klāt tagadnei un uzliek viņai pienākumu cīņās sasniegt tos ideālus, par kuriem cīnījušies Lāčplēsis, Imants, Kurbads un Indulis.

Kad tuvojas notikumu pilnais 1905. gads, Raiņa dzeja pieņem vētras brāziena spēku. Dzejoļu krājumā „Vētras sēja“ dzejnieks simbolā laikmeta gaitu tā tēlojis:

„Liels ledus kalns ir atšķēlies nost,
— — — — —

Pavasara vētra visu rauj,
Nu sākas kalnu velšanās
Cīņās un dūkoņās.“

Patiesā sajūsmā par kustības rašanos dzejnieks aicinājumā uzsauc:

„Nu visi līdz, tik visi līdz —
Aust brīvestības zelta rīts.

— — — — —
Tas jaunais laiks, kas šalkās trīs,
Tas nenāks, ja ļaudis to nevedīs.“

Un laimīgs dzejnieks redz, ka „šīs dienas tev liecina, ka nestāvi viens vairs uz klajuma“. Tādēļ droši tas paļaujas nākotnei, teikdams: „Lai nāk, kas nākdams, nekas vairs nav grūts.“

Kad bija aizšalcis notikumu un šausmu pilnais gads, tad Rainis pasniedza tautai savu „Kluso grāmatu“ un „Tie, kas neaizmirst“. Še dzejnieks skumst līdz ar tiem, ko apņēmis izmisuma klusums, kas daudz gaidījuši no pavasara mošanās, bet viņa vietā saņēmuši neskaitāmus upurus un lielu vilšanos. Dzejnieks atrod mierinājuma vārdu, kas vienmēr latvju tautai līdzējis:

„Kad pats sev par nastu tu palicis,
Viens vienīgs tad ir līdzeklis:
Darbs.“

1905. gada zaudējumus un ieguvumus Rainis tā novērtējis:

„Reizi, šo reizi mēs tomēr
Par cilvēkiem jutušies esam, —
Tagad mēs zinām, kas vīrs!
Tagad mēs jūtam, kas gars!

Uguns mums aprija mājas
Un lauks mūsu asinis dzēra —
Vai tā gan par dārgi pirkts
Nākotnes brīvības vārds?“

Grūtos kara gados Rainis jo karstāk risina savu domu par latvju tautas un zemes likteni. Raiņa kā tautas garīga vadoņa

nozīmi šai laikā zīmīgi izteicis Zvārguļu Edvārds 1915. g., veltidams Rainim trimdā starp citu šādus vārdus:

„Sligst nakts pār dzimteni, simtiem zūd brāļu,
Un Tu, brīvības vanag, tik tāļu, tik tāļu.
Ak steidzies uz mājām,
Lai dzimteni glābtu
Ar savu garu,
Ar savu ugunsgaru!“

Rainis nu raksta no gada gadā slaveno sērdieņu dziesmu „Daugava“, kas iznāca 1919. gadā īsi priekš Bermonta uzbrukuma. Te vietā pieminēt, ka rakstnieks A. Gulbis romānā „Zigfrīds“, tēlodams latvju armijas un sabiedroto flotes kopuzbrukuma sagatavošanās ainu, īsos, bet zīmīgos vilcienos rādījis šīs ievērojamās grāmatas izdalīšanu frontē. Kad kareivji, kas bija atveduši lielos saiņus, aizgāja, pulkvedis Berķis izlasīja šādu armijas štāba pavēli: „Izdalīt šo grāmatu kareivjiem pozīcijās. Laist to no rokas rokā, lai visa armija to lasa. Pagaidām Latgales divīzijas rīcībā nosūtīti 2000 eksemplāru“. Un pulkvedis, rādīdams Raiņa „Daugavu“ angļu-franču flotes virspavēlniekam Brissonam, paskaidroja: „Tā ir mūsu tautas lielo ciešanu simfonijs. Tā pauž 700 gadu vaidus un sēras. Dzejnieks šīs cīņas pravietiski paredzējis. Šī grāmata ir pielīdzināma mūsu tautas evaņģēlijam: mūsu tautas neizsīkstošā spēka un gribas avots.“

Tiešām „Daugavā“ Rainis ar aprīnījamu gaišredzību notēlojis izšķirošās cīņas Daugavas krastos. Šī grāmata kā karsta liesma vēl vairāk sakausēja kareivjus cīņā par savu Latviju. Šai Raiņa darbā salējušies kopā sentēvu ciešanas, karstākās ilgas un nesasniegtie ideāli, 1905. gada patriošu labākie nodomi un cerības, svešumā izklaidēto kara bēgļu tēvzemes lūgšana un pašas Latvijas sirdspukstieni par savu likteni. Te nāk pagātnes Imants un saka:

„Simtus gadus nogulējis,
Nāku lūkot latvju laudis:
Vai tie ceļas, vai tie cīnās
Iegūt savu jaunu sauli.

Ja vēl esat negatavi,
Tad vairs nebūs simtu gadu,
Tad būs jāguļ tūkstoš gadu.“

Tālāk dzejnieks liek pacelties no Daugavas Lāčplēsim
un stiprināt tautu:

„Es cīnījos un gāju mirt,
Nu nāku laukā no nāves nirt,
Ceļaties!

Par brīvi, par tautu, par cilvēci
Mirt ejat atkal kā varoņi!

Cēls mērķis, ar cēliem ieročiem,
Par to vērts tapt par varoņiem —
Ceļaties, ceļaties, ceļaties!“

Un seno varoņu vārdiem pretim sauc cīnītāju latvju
balsis:

Zeme paliks mūsu!
Zeme tā ir valsts.
Paša zemi, paša valsti,
Dzīvi paša darinātu,
Paša valstī kungs.

Kad mūsu tautas gars un grība bija salauzuši briesmīgākā
ienaidnieka nodomus, sirmais dzejnieks līdz ar visu latvju tautu
varēja gaviļēt: Latvija atdzima par neatkarīgu valsti, atbrīvo-
dama no svešas varas zemi un tautu.

Nav šaubu, ka Raiņa ģenijs un cēlais patriotisms valdzi-
nās latvju paaudzes vēl gadu simteņos. Un ja ne tagad, tad
nākotnē pār viņa miera vietu plīvos suverēnās Latvijas ka-
rogs, — to prasa taisnība.

Rainim mūžībā ieejot, dzejnieks Plūdonis viņa piemiņai
veltījis sekojošus vārdus:

„... Pirms pie sentēviem kluss, vientuls dusēt gājī,
Tu jaunu debesi pār ļaužu galvām klāji
Un jaunu spīdekli Tu ieddedzi pie tās,
Kas tūkstoš tūkstošus pie sevis aicinās.“

Mūsu tautas un zemes liktenis pasaules karā.

Par liktenīgu Eiropas dzīvē kļuva 1914. gads. Pašā vasaras vidū iesākās karš, kas domāto četrus mēnešu vietā plosījās četrus gadus un beidzot satrieca kādreiz varenās monarhijas. Kultūrālā Eiropa bija pārvērtusies par sabangotu iznīcināšanas jūru, kur miljoniem nogrima dažādu nāciju labākie spēki.

Jau pirmajās dienās kara briesmas atbalsojās latvju zemē, Kurzemes robežās, bet patiesi šausmu un ciešanu vilņi sāka velties pāri mūsu tautai ar nākošu pavasari. Visi šie lieli notikumi spēcīgi atbalsojušies mūsu daiļliterātūrā, sākumā lirikā, vēlāk garākos episkos sacerējumos. Viņus pārskatot un ar atzinību pieminot šīs garīgās kultūras vērtības kā dārgus pieminekļus, kas radīti mūsu tautas ciešanu un augšāmcelšanās piemiņai, mēs varam cerēt, ka latvju talants un ģēnijs te uzburs ne vienu vien vēl diženu darbu, jo lielus laikmetus paaudzes apbrīno un vēsture neaizmirst.

Še mūsu uzdevums ir ne tikai parādīt latvju tautas un zemes likteņa atspoguļojumu daiļliterātūrā, bet arī saskatīt šo traģisko pārdzīvojumu ietekmi un sekas tautas dvēselē, kā to savos darbos mūsu rakstnieki uztvēruši un izjutuši.

Dzejnieks V. Plūdonis minētam laikmetam veltījis dzejoļu krājumu „Via dolorosa“ (Sāpju ceļš, 1918.). Grāmatas priekšvārdā autors atzīmē, ka lielgabalu dūkoņa viņu pārsteigusī tēva mājās uz rāmās Mēmeles krasta. „Mana tēviņa dega,“ saka dzejnieks, „viņas iedzīvotāji, glābdamies no kara briesmām,

klīda un bēga uz visām pusēm. Arāji steidzīgi nometa arkļus un tvēra pēc ieročiem. Krūtis sažņaudzās nāvījumu briesmās. Līja asaras. Atskanēja elsas un vaimanas.“ Tādēļ dzejnieks liek savai mūzai palikt par griezīgu tērauda asmeni un uzbrukt pretiniekam, aizraut un sajūsmināt savējus; bet tā mūza ar Sofokla Antigones vārdiem atbild: „Ne līdzī nīst, līdz mīlēt esmu dzimusi.“ Paklausīdams šai balsij, dzejnieks paliek pret ienaidnieku vērotāja lomā un nogrimst dziļās skumjās par savas tautas nelaimi. Viņa līdzcietība pavada pirmos bēgļus, kas šausmu pilnā naktī izmukuši, kad:

„Dega... Lopi žēli māva...

Suns gaudoja... Tie bēga, bēga... Uz tiem šāva...”

Tālās grūtās gaitās bēgli jūtas „kā zāle, kas plauta, kā puķe, kas rauta no zemes, kur auga“. Izmisuma traģēdiju pārdzīvo nelaimīgā bēgļemāte, kam izdzisis mazais augumiņš, kas citkārt silti ķērās ap kaklu. Gurdais sirmgalvis svešumā skumst par to vietu, „kur tēvu tēvi asins sviedrus lēja“; viņa lielākā vēlēšanās svešā malā ir: „Turp, turp pirms nāves, ak, ja spētu, ietu, ietu...“ Citkārt ziedošo Zemgali 1916. gada pavasarī dzejnieks rāda šādā ainā: māju vietā pretim rēgojas pelnkopas, tīrumos izraktas dziļas ejas un dimdoši lielgabali tricina gaisu. Visu paņēmis karš. Tādēļ dibināti dzejnieks var sacīt: „Mēs cilvēkā redzējām kultūras zvēru, — mēs zinām, kas karš.“ Grūtās bēgļu gaitās dzejnieks atgādina turēt mīlas dzimtenes sētas, jo:

„Tur jūsu saknes dziļas un svētas.

Tur dižtautu plūdumā neizdeldētas

Latvju brašciltis mūžam stāvēs kā sala,

Droša pret bangām Baltijas malā.“

Un „Kurzemnieku dziesmā“ kā atbilde skan nesalauzta griba: „Mēs mūžam nevaram aizmirst ceļu uz dzimtenes mājām.“ Tādēļ nebeidzamās ilgās bēgli gaida lielo, balto dienu, kas tos ņems aiz rokas un vedīs uz mīlām, vecām mājām. Rūgtā īstenība iemācījusi ciest un gaidīt, gaidīt un ciest. Laužu

acis, saka dzejnieks, ir tapušas noskaidrotākas, ausis kļuvušas tīrskanotākas un domas bezgalīgākas. Paša dzejnieka ausis sadzirdējušas Daugavas, mellacītes, jautājumu, „kas dīgs, kas zels manos tīrumos?“ Un viņš noteikti un droši sūta atbildi:

„Baltā brīvība — tautas dzīvība,
Stalti tā galvu cels.“

Kaŗa brāzienu īpatnēji savā dzejā uztvērusi dzejniece Anna Brigadere. Romānā „Kvēlošā lokā“ viņa saka: „Tikko atskanēja pirmā kaŗa taure, Latvijā jau krustojās neredzami naida zobeni. — Kaut kāda vēl neapjausta, neapzināta spēka grūdiens satricināja visus kā drausmīgs modinātāja sauciens. Katrs atsevišķs latvietis vēl nevarēja nojaust, ka tautas ģenijs jau stāvēja vaigu vaigā ar likteni: „Laiks ir pienācis — esam gatavi.“ —

Ši pati pamatdoma izskanējusi dzejnieces 1914. gada rudenī sacerētā dzejolī „Naidš“ (dzej. krājums „Paisums“), kur lasām:

„Vai būs naidš kā barga auka,
Kas ies asnus atsvabināt
Un no dārgā tautas trauka
Mūžu rīsu novēdināt?
— — — — —

Vai šim niknām naida sāpēm
Gatavot būs dieviem ceļu,
Kas tad nāks pa sidrabkāpēm
Atkal svētīt dzīves ceļu?“

Dzejnices ticība uzliesmo nākotnes paredzējumā. Dzejoli „Ziedotāji“, kas arī radies 1914. g. rudenī, mēs dzirdam tādus vārdus:

„Kā uzliesmo un nodziest likteņi!
No tā, kas bij, var mirklis atsvabināt,
Nu katram vajag pārdzīvot un zināt:
Caur pekli ceļš uz jaunu Edeni!“

Neaprastāms ciešanu ceļš arī klājās zem kājām Kurzemes ļaudīm. Viņus kā viesuļi atrautas lapas kaŗa negaiss dzina pāri Ventai, tad Lielupei un beidzot Daugavai, no kurienes visi ceļi tos veda pretim nezināmai nākotnei. Līdzcietības un lielās nelaimes sāpēs dzejniece dzejolī „Es Tevi saucu“ griežas pie Visuvarenā, par savu tautu lūgdama:

„Ak redzi, tauta trīc no sitieniem
Kā notrīc koks, kad draud tam saknes raisīt.
Tu, aukas valdniek, aukai plosīt liedz
Un Tavas priekšturamas bruņas sniedz.“

Dzejnieces sirsnība pavada mīļo Kurzemes bēgli, to mierinādama:

„Kā tauta gaida, tā tu gaidi ausu:
Gan Dieva dzirnavas sit vilni gausu,
Bet reiz tak šķīrs un vētis taisnā tiesā.“

Ticēdama patiesības uzvarai, dzejniece saprot, ka tad, „kad šķīstugunī pārveidojas tautas, ir jādod vieta nelaimei“, bet viņa sēj cerības, kam jāaizdegas arī bēgles krūtīs:

„Iz lielo nemieru un skumju gumzas,
Lai izkāpj cerības tev apstarotas,
Par ķīlu svētām solījumiem dotas,
Kā zvaigznes kāpj iz dziļu nakšu tumsas.“

Pašas rakstnieces pārliecības un ticības spēks garā iztēlojīs krāšņu pavasari, kad pēc ciešanām atkal ziedēs zeme un „kā zībošs stars pa vagu slidēs lemess“. Tad lielā izbrīnā cietaušie sapratīs, ka rūgtu ciešanu un nāves tuvums nav bijis velts:

„Cik zaudējums bij liels, tik liels nu guvums.“

Tādēļ dzejniece svešumā izmociētiem tautas locekļiem nesūta savā dzejā saldus aizmirstības vārdus, neremdina viņu sāpes, ieaijājot tos pieticībā, bet kā modrs torņa sargs uzticīgi zvanī svēto vēsti par Latviju, par viņas aizstāvju — strēlnieku

izlietiem spēkiem un asinīm, par savas tautas augšāmcelšanās
ilgām:

„Lai pasarg Dievs no tā,
Ka aizmirstu jūs dzimto lauku,
Šo upurtrauku,
No brāļu asinīm kas pāri plūst;

— — — — —
Ka apniktu jums mājup acis vērst,
Un ka zem sveša vīģes koka
Jums iepatiktos ilgi sērst,

— — — — —
Ka svešu prieku sauktu jūs par savu
Un svešam tikumam jūs kliegtu slavu,

— — — — —
Ka izdzistu jūs svešā spēkā.“

Beidzot dzejniece arī nenoklusē galveno, viņa droši pa-
saka, par ko visiem jābūt nomodā:

„Lai būtu tā,
Ka nemiers gulda jūs un ceļ ik rīta,
— — — — —
Lai sāpes tā ik rīta
Jums teic, kur tautas izpostītais pārklis . . .“

Un svešumā nabadzīgās bēgļu mītnēs A. Brigadere arī
saskatījusi to dīvaino spēku, kas viņus pasargāja atgriešanās
stundai, paglabāja Latvijas zemei un nākotnei. Bēgļu smago
dienu trūkumā nav galīgi aprakts arī dzīves prieks, tur:

„Sprēgā gars un atjauta
It kā zelta skaidas,
Jaunu spēku modumā
Lielu brīžu gaidas.“

Bēgļu bērni svešumā nepamet skolas gaitas, lai diezin
cik grūtas tās nebūtu. Neaizmirstamu ainu šiem centieniem

A. Brigadere uzmetusi 1916. gadā uzrakstītā garākā dzejoli „Zaļi zari“. Starp citu tur mēs lasām:

„Nāk jautri čivinādams bērnu bars.
Še viena kāja zābacīnā auta,
Bet otra rupju saišu vīzi skauta.
Šim svārks kā Jāzepam un kurpes plānas,
Tam mētelīts tik īss un šaurs,
Ka kaili stilbi lien iz vecās drānas.“

Dzejniece pazīst šo raibo pulciņu un apliecina to šādos vārdos:

„Tie manas tautas bērni bēgļu gaitā,
No vēlas skolas nākot visi skaitā.“

Viņos grūtos gados ikviens patriots cerībās un ticībā līdz ar rakstnieci palāvās, ka šī jaunā paaudze, iemācījusies pazīt savas tautas ērkšķaino, bet neatlaidīgo atdzimšanas gaitu, ar jo lielāku dedzību celsies uz augšu, ka tur, kur jaunā paaudze cauri ies, — „cik skanošs reiz pavasaris plauks“.

Kaņa postā un sūrās bēgļu gaitās ieskatījies arī Z v ā r - g u ļ u E d v a r d s, rādīdams to dzejoļu krājumā „Svešumā“. Par karu un viņa uzvarām dzejnieks nevar sajūsmināties: viņš paliek pacifists un „savas dziesmas izraud par tiem, kas cieš un mirst“, apliecinādams, ka „mans vairogs — mana mīlestība, mans zobens — mana dzeja“. Bet citkārtējais Vidzemes izvēlētais Krievijas otrās valsts domes (1907. g.) deputāts un 1905. gada kustības dalībnieku uzticīgs aizstāvis no Krievijas valsts domes katēdras — arī tagad dziļi un pareizi saprot savas tautas centienus un laikmeta traģēdiju. Viņš, redzēdams ienaidnieku mūsu zemē, pārvar sevī pacifistu un tās aizstāvjus skubināt skubina: „Par savu tēvuzemi tev jāstāv nomodā; uz pleciem krustu ņemi, lai zelt un plaukt var tā.“ Pazīdams savas tautas pagātni un nesdams sevī viņas ilgas, arī Zvārguļa sirds balss diktē šādus pareģojuma vārdus:

„Es jūtu, projam ies reiz nakts —
Vai velti tik daudz kapu rakts!?
Es jūtu, plauks reiz brīves zieds —
Vai velti tik daudz asins liets!“

Dzejnieks nes sevī ticību kādam lielam brīnumam, no kā pilna viņa dvēsele, kas „ilgu liesmās sauc pēc tā“. Šī ticība remdina arī viņam kara gadus svešumā. No pilsētas uz pilsētu klīdzdams, dzejnieks arvien domās un ilgās ir savā tēvijā, pie iemīļotās dzidrās Gaujas. Viņš vēro svešumā arī bēglus-tautiešus, kam no zemes mantām nekā vairs nav atlicies. Bet Zvārguļu Edvards viņos saskatījis dārgāku mantu un to tā izteicis:

„Žēl man jūs, un tomēr savā sirdī laimīgs es:
Kaut jums vārpu vietā tagad nepieder ne smilgas,
Skaistākas un bagātākas jūsu dvēseles,
Degošākas jūsu ilgas.

Un šīs ilgas jūsu dvēselē vairs nerimsies,
Lai cik tumšā naktī nākamība būtu tīta:
Tās pār jūsu bēdu jūru it kā kaivas skries,
Saukdamas pēc spoža rīta.“

Dziļas sirsnības pilnus dzejoļus par bēgļu postu atstājis dzejnieks *Edvards Vulfis* (1886.—1919.). Viņa Kurzemes bēglis svešas malas tīrumā liek ausi pie zemes un klausās, vai nedzirdēs, kā žūžo birstalas pie Lielupes. Bet velti. Tik asaras slacina zemi:

„Min druvas teitoņi, kur sviedri lija,
Kūp klētis, šķūņi — liesmu laupījums —
Un aprīts tiek, kas audžu dārgums bija!“

„Bet ik sirdī, bet ik prātā
Viena doma, viena jūta:
Mīlā, gaišā māte — saule.
Sūti, sūti mums pa priekšu
Vienu pašu sārta staru,
Ved mūs atkal vecās tekās,
Turp — pie mūsu mīlās jūras.“

Pa svešiem ceļiem no Latvijas aizklistošajiem tautas locēkļiem dzejnieks atgādina paņemt līdzī sauju dzimtenes smiltis, jo:

„Smiltis šis dziedās jums brīnuma teikas,
Brīnuma teikas par atstāto malu,
Atpakaļ gūstamo skaistāko zemi!“

Zīmīgi tas, ka dzejnieks bēgļu posta pilnajā dzīvē uztvēris un citiem vārdos pateicis to divaino atdzimšanas spēku, ko mēs vērojam arī citu mūsu dzejnieku darbos. Dzejoli „Kad būs mums atkal dzimtene“, kas datēts ar 1915. gada 19. augustu, mēs lasām:

„Kur piemeklētiem tagad spēkus smelties?
— — — — —

Tak sirdīs lēnās jūtam kaut ko augam,
Un mostas gars, kas bija ilgā snaudā,
Dzimst jaunas domas jaunas dienas jaudā,
Un acīm liesmainām mēs tāles raugām.“

Dzejniekā pamodies tiesiskās sajūtas spēks. Tādēļ viņa vārdi tālāk skan noteikti un droši:

„Kur tagad mūsu asins zemi slaka,
Lai turpmāk vienlīdzīgs stāj vīrs pie vīra.
Pa veco zemi iesim jaunā gaitā
Un būsīm stiprāki, kaut mazāk skaitā,
Un visi brīvoti un līdztiesīgi!“

Latvju tautas un zemes liktenim pasaules kara laikā smeldzošu sāpju, lūgšanas un ticības ziediem savītu vaiņuguveltijis dzejnieks Fr. Bārda (1880.—1919.). Viņš redz, ka latvji izklist kā gāju putni, un tādēļ viņam raisās vārdi:

„Rindās, tauta, tavi bērni
aiziet, aizklist — kurp? kas zinās!“

Zem svešām debesīm aiziet arī vecā māmiņa trim bikeriem rokā:

„Viens — dzimtenes sērdieņu asarām,
Otrs — as'nīm no dzimtenes ežmalām,
trešs — cerības malkām vispēdējām.“

Bet tālā ceļā vecās rokas paliek arvien gurdākas, un beidzot izlīst visi biķeri. Kur pēdējais cerības biķeris izlija, saka dzejnieks, tur saulīte vaigu aizsedza — māmiņa ceļmalā pakrita.

Šausmas bēgļiem nesa 1915. gada rudenis. Dzejnieks to tā izteicies:

„Nekad vēl lielceļš Latvijā
Nav tik daudz rūgtu asaru dzēris.
Nekad vēl tik daudz nopūtu
Nav klusās pusnakts zvaigznēs raidīts.
Nekad, nekad no nākotnes,
Ko mūžība vēl klēpi nes,
Nav tik daudz cerēts, lūgts un gaidīts...“*)

Kaŗš ieilga. Bēgļiem atgriešanās ceļš zuda kā miglā. Šais bezcerības dienās Fr. Bārda raida savu sveicienu tālē, vēlēdamies kļūt par raudošu, dūcošu zvanu. Ja izdzītie Latvijas bērni ir kļuvuši par ceļiniekiem, kam nav vairs savas dzimtenes, kam viss nolapīts, atņemts, tad, saka dzejnieks:

„dzimtenes spieķa tu nepamet sava!
Latvijas birzē lauzts spieķis lai dzimteni aizmirst
tev liedz!“

Viņš bēgļiem arī atgādina, ka Staburags asaras par tiem vēl arvien raud katru nakti un Zilaiskalns nopūšas miglā.

Nešaubāmi pats ticēdams Latvijas gaišai nākotnei, Fr. Bārda ceļ spārnos arī nogurušos:

„Zini, nāks diena, kad skanēs pār Latviju taures.
Miglaino galvu tad Zilaiskalns purinās priekā.
Latvijās jūmti grims ziedu un karogu sniegā.
Nāks tad tā stunda, kad mutuļos upuru dūmi
Latvijas debesīs jaunajam Latvijas ritam,
Ceļiniek, ceļiniek — lai tu kur būdams tad būtu —
Jātiek tev dzimtenē, mājās un atpestītam!

*) Dzejolis uzrakstīts bēgļu laikā.

Neprasi ko tu tad darīsi gruvekļos, pelnos un drupās.
Neprasi, cik tev būs spēku, ko varēsi! Ceļiniek dzirdi!
Viens ir, ko varēsi tomēr tai lielajā dienā —
Nolikt uz Latvijas altari sadegt daudz cietušo sirdi.“

Šais vārdos dzejnieks ielicis apbrīnojamu un neatvairāmu aicināšanas spēku. Viņš pārliecināts, ka tauta dzird šo aicinājumu, ka latvju tautas dvēsele alkst savas Latvijas. Tādēļ brīnišķīgo dzejojumu „Tautas dvēsele“ Fr. Bārda noslēdz domām, ka latvietis mūžam neaizmirsīs Zilokalnu:

„Un kamēr brīvais gars nav viņā kauts,
Viņš mūžam ies, kurp Zilaiskalns to sauc!“

Kā laikmeta dokuments uzskatāms arī Jāņa Kārklīņa dzejoļu krājumiņš „Kad lielgabali runā“ (1917. g.). Savu klu-sāko dziesmu viņš veltī dzimtenei, kā laukos vijas briesmu uguns un zem svešiem pakaviem raud ceļu smiltis; mēmas stāv Ventas krastos birzis, tukšas palikušas mājas, bet nesalauzts aizgājīs latvju zemnieks svešumā ar Latvijas sauli sirdī. Viņš zina, ka par dzimto zemi stāv pašu latvju vīri un dēli un tādēļ arī nešaubīgā ticībā saka:

„Tā zeme, kas asinīm lieta,
Reiz zaļos un ziedēs tik mums.“

Arī še mēs dzirdam autorā pamodušos tiesisko pārliecību, ka Latvijai jābūt vienotai, ka —

„Tā zeme, par kuŗu mēs stāvam,
Mums pašiem nu jāiegūst,
Kā valdniekiem jāpaliek.“

Arī Viktors Eglīte, Rīgas kazarmēs 1915. gada 5. jūlijā datētā dzejolī „Savvaļnieki“ dažās rindiņās rādījis briesmīgo notikumu ainu:

„Pār visu Kurzemi tumšs negaiss plēties,
Rūc vilcieni, aeroplāni skrej;
Brauc bēgļi virtenēm, ne raud, ne smeļ,
Tik baidās ceļa malā aizkavēties.“

Dzejnieks saprot, ko visu var sagādāt mūsu tautai ļaunais negaiss, no jauna drāzdamies pa latvju zemi; viņš saka:

„Tumšs negaiss samācies un apvij gaismu,
Dreb latvju sirdis: dzelzs bruņnieks nāk,
Bet sakši smeļ un skaļi plītēt sāk —“

Tomēr — gaišais optimisms, kāds tik raksturīgs latvju dvēselei, izskan arī V. Eglītes 1915. gada dzejolī „Pavasaris“:

„— Un mūsu modrā latvju tauta
Par sevi varēs droša lemt
Kā senāk, Baltās jūras skauta,
Sev dzidro laimi sirdī smelt.“

Šini vietā aprobežosimies ar tikko aplūkoto dzejnieku lirisko dzeju. Viņā dzīvi un spēcīgi izpaukušies laikmeta pārdzīvojumi, un viņā mēs atkal jūtam to atdzimšanas un patstāvības garu, kas beidzot noveda latvju tautu pie savas suverēnitātes pasludināšanas. Vēlākos gados radušies plašāki episki sacerējumi par mūsu tautas un zemes likteni kara gados. Notikumu gaita viņos notēlota daudz pilnīgāki, tautas pārdzīvojumi rādīti vispusīgāki, un laikmeta sejā nav vairs tikai atsevišķi, fragmentariski vilcieni. Še minēsim sekojošos romānus: A. Brigaderes „Kvēlošā lokā“, Andreja Upīša — „Pērkona pievārtē“ un V. Damberga „Gaitniecības ceļi“, Kārļa Leviņa stāstu „Guntis un Daila“ un tēlojumus — K. Skalbes „Sarkanās lapas“ un Ed. Virzas „Zaļā Zemgale“. Arī J. Akuratera romānā „Ugunīgi ziedi“ paslīd garām mazās Kurzemes bēgles tēls ar karstām dzimtenes ilgām, bet romānā galvenā kārtā žvadz mūsu strēlnieku ieroči, kādēļ to aplūkosim citā sakarā. Tā paša autora agrākais romāns „Pēteris Danga“ gan nobeidzas ar kurzemnieku aizklišanu svešumā nelaimīgajā 1915. gadā. Izmantojot minēto episko daiļliterātūru, mēs iegūstam diezgan plašu un pareizu notikumu gaitas aprakstu.

Kārlis Leviņš savā divu bēgļu bērnu mīlestības stāstā „Guntis un Daila“ tēlo 1915. gada pavasari, kad vāci ielauzās Kurzemes robežās. „Siltajā klusajā pavasara naktī,“ raksta

autors, „lietutiņa apslacītie tūrumi palika zaļi un meži izplauka, kaŗa spoks pirmo reizi tika redzams apvārķņņa malā. Viņš pacēla piepēži bālu nāves spārnū un izpleta to debesīs pār Kurzemes svētītiem laukiem. Lielgabalū ierūkņņanās bija arvienu skaidrāka sadzirdama. Ļaudis negulēja, stāvēja sētās... un ar bailēm gaidīja katru jaunu stundu. Ienaidnieka ērgļa nagi bija jau iecirtuņņies Kurzemes miesā, un viņa drebēja. Bet Jelgavu vācietis nebija dabūjis: latvieņu pulks bija noturējis savu dzimtenes pilsētu un ienaidnieku atsitis atpakaļ.“

A. Brigadere romānā „Kvēloņņā lokā“ šo latvieņu bataljona uzvaru pie Jelgavas vārtiem 1915. g. aprīlī tā atzīmē: „Latvieņu bataljons? Šie vārdi gāja no mutes uz muti un tika uzņņemtī ar lielām šaubām, ar lielu izbrīnīņņanos. Kur varēja rasties kāds latvieņu bataljons pēc tam, kad pie atkāpņņanās no Rītrpūsījas lieli pulki, sastāvoņņi vai vienīģi no latvieņņiem, tā tad īsti latvieņu pulki, bija pilnģi iznīcināti?“

Bēģļu bari, kā lasām Ed. Virzas „Zaļā Zemgalē“, drīz vien atgrīezās atpakaļ, apsēja savas druvas, kas auga un zaļoja un ap jūnija beigām pārvērtās par tādu zaļumu un labības jūru, kas stiepās līdz pat debesu malai.

Bet ienaidnieks neatstāja Kurzemi. Viņš bija iekēries Ventas plīeņu krastos, saka K. Ieviņņš, un turēģās viņos cieņņi. Tur tas ikdienas rūca un draudēja, un gatavojās jaunam uzbrukumam.

Un tieņņām, jūlijā kaŗa negaiņņs no jauna plosģja Kurzemi un mētāja viņas iedzīvotāģus uz visām pusēm. Sirmā kuršu un zengaļu zeme, grimdama augģības pārpilnģbā, palika par ienaidnieka laupģjumu. Viņa redzēja, ka latvjģ to atstāģ likteņa rokās. Pa simtiem lieliem un maziem ceļģiem aizbēģa Kurzemes ļaudis. Viņos bija gan A. Brigaderes Bujāņu ģģimene, no kuŗas vidus asā lode izrāva mazo Mildģņu, gan Andreģa Upģša Lieknģģu dzimta ar skolotāģu Antonu Kaiģu un pusgraudnieku Aizaru, gan K. Ieviņa Vindedģģi ar muiģas dārģnieka dēģu Guntģ. Bēģģģiem pā vidu, sacelot šausmģģu panģku, aiznalekģģoja šur un tur bēģģģie krievu jātģnieki. Lopu bari un ratu rindas desmitām verstģm gaŗas traucās pārceltģes pāģģi Lielupeģ un Daugavai.

Kurzemģģieku lielo nelaimģ vģģ plašākos rāģģģos ielģģ Al.

Grīna „Dvēseļu puteņa“ šāds teikums: „No Ventas līdz Aucei, no Abavas līdz Leišmalei ir sakustējušies lauki un kļaji, visi ceļi pārplūduši lopu bariem, kļuvuši pilni ratu ribēšanas un bērnu raudu, bet lielgabalu rēcienu atbalss un degošu māju atspīdums seko bēgošai zemnieku tautai pa pēdām, nāk tai līdz, un vēl tumšākas kļūst novakaros vīru acis un bāl sievu sejas, atskatoties uz vakaru pusi, kur padebeši, beigdami sarkt no asiņainās rieta blāzmas, sarkst visu nakti un līdz rīta ausmai no ugunsgrēku atspīduma klusajās vasaras debesīs.“

Šais bēdu dienās J. Akuratera romānu „Pēteris Danga“ un „Ugunīgi ziedi“ varonis Pēteris Danga, atgriezies no ārzemēm, cenšas vēl nokļūt savās Zemgales mājās. Ap Daugavu viņš ceļa malās redzēja saceltas teltis un gaŗas bēgļu rindas. Izbaiļu un skumju pilnas acis raudzījās no visiem ratiem viņam pretim. Ar pūlēm Danga nokļuva Kurzemes krastā un savās mājās, vērodams, ka apkārtņē dega mājas un gaisu smacēja bieži ugunsgrēka dūmi. Mājās nebija neviena cilvēka, istabās no sienām raudzījās dažas ģimētnes, un senā dzīve viņās stāigāja nedzirdamiem soļiem, durvis bija vaļā, un drausmīgs tukšums, saka romāna autors, gāzās pa durvīm uz āru.

Lielgabali dunēja mājas tuvumā. Mēnesnīcas gaismā viņš bēga uz Daugavu, sajuzdams un apzinādamies, ka tagad ir izšķirošais brīdis — būt vai nebūt.

Nonācis Rīgā, ko pildīja Kurzemes bēdas un izmisums un arī puķu bagātība, Danga sastapa neredzētu tautas gājienu. Viņš par to prasīja kādam vecam vīram ielas malā. „Tie ir latviešu savvaļnieki. Iet uz jaundibinātiem pulkiem,“ bija atbilde. Dangu apņēma jauns spēks un ticība, ka latvju tauta pie savas dzīves drupām ir atmodusies un kļuvusi dzīva. Pēc brīža tas stāvēja strēlnieku pieņemšanas birojā: Danga ierakstījās latvju pulkos.

Romānā „Kvēlošā lokā“ A. Brigadere tēlo bēgļu straumi, kas tuvojas Lielupei. Arī šiem bēgļiem ceļu rādīja izmisums un šausmas, un bēdas gāja līdzī kā pavadones. Še Bujānu saimnieks atpapas, ka pamestās mājās aizmirsis svarīgākos dokumentus un drusku zelta naudas. Beidzot viņa dēls Arvis uz velosipēda atgriežas pēc aizmirstām mantām. Gluži kā

Dangās, arī Bujānos dzeltens rudzu lauks tuvu pie mājas sētas gaidīja plāvēju.

Mājas klusais burvīgums apņēma Arvi. Nokritis augļu pilnā dārza zālē, jauneklis mēmi izstiepa rokas pret tēvu tēvu zemi. Pēc mirkļa viņš aizgāja, it kā būtu atradis kaut ko neizsakāmi dārgu un svētu un paņēmis to sev līdz.

Arī A. Upītis „Pērkonā pievārtē“, pievedis savus Kurzemes bēgļus pie Daugavas, kuŗu pārejot būs vismaz drošībā no draudošā ienaidnieka, liek tiem izjust saldo dzimtenes mīlestību. „Neizsakāmi skumji paliek iedomājot, ka šis vakars pēdējais Kurzemē. Uzmācīgi nāk atmiņā viss, kas te piedzīvots un atstāts. Negribas ticēt, ka patiešām jāaiziet, ka atpakaļgriešanās neiespējama,“ saka, no Kurzemes šķirdamies, Aizari.

1930. g. mirušais dzejnieks Pēteris Blaus atstājis mūsu vēsturei par bēgļu aizplūšanu no Kurzemes savā dzejojumā „Kaŗa dieva orgījas“ šādu reālu ainu, ko notēlo, mājās pārbraucis, Birzgaļu saimnieks:

„Ceļi visi, kas iet no Daugavas māmuļas krastiem
Gan uz ziemeļiem vēsiem, gan Latgales purvainiem mežiem
Ir kā dzīvas upes, pa kuŗām Kurzeme aizplūst, —
Aizplūst un iznīkst Kurzemes ļaudis, to sviedri un labums,
Puse gandrīz no tautas un Latvijas labākā daļa. —
Sākot no Kurzemes ārēm, kur kaŗa viesuls jau trako,
Vidzemei pāri, gar Ropažiem, Nītauri, Piebalgu projām,
Vai gar Suntažiem, Ūķipenu, Ērgļiem, uz Cesvaines ceļiem—
Nepārtraukts bēgļu plūdums. —“

Bet pienāk arī pašiem Birzgaļiem stunda atstāt dzimto sētu un laukus. Viņi aiziet pāri Daugavai. Tālāk autors rāda, ka:

„Latviešu bataljoni, kur sakopojušies tagad,
Skaisto Daugavas pamali sprāgstošās granatas ārda,
Ka nevienam, kam dzīvība mīla, tur tverties nav spējams.
Tomēr klusākos brīžos bēglis un bēgle noiet uz Daugavas
krastu,

Ilgu skatienu raugās tie pāri uz dzimteni savu,
Kurzemi mīlo, un gaida to dienu, kad atgriezties spētu.“

Daudziem, bēglu pirmajam vilnim plūstot, grūti nācās nokļūt līdz Daugavai. K. Ieviņš stāstā „Guntis un Daila“ rāda bēglu rindas, kam piestājusies nāve: „Nomira dažs vectētiņš un vecmāmiņa. Dažiem bēdas, uztraukumi un nāve beidzot aptumšoja prātu un, klusi sānis nogājuši, viņi izdarija mežā vai upē pašnāvību. — Klusajos vakaros pie ugunskuriem mežā atbalsojās zārku taisītāja āmura sitieni. — Daudzas kapsētas dabūja uzņemt svešas miesas savās smiltīs. Tik daudzas aizgrābtas un asaru pilnas balsis nekad vēl nebija dziedājušas bērnu dziesmas un galvas nekad nebija tik zemu noliekušās lūgšanā pie valējiem kapiem.“

Kad bēglu bari pārcēlās pāri Daugavai, tie meklēja ceļu uz svešām mājām. Vidzeme varēja uzņemt tikai nelielu daļu. Tādēļ bija jāpārdod lopi un tiesa no līdzpaņemtās mantas. A. Brigadere rāda bēglu nometni pie Iksķiles rekvizīcijas punkta. „Milzīgā puslokā, mežu ierobežotā, stāvēja rati pie ratiem ar baltajiem audekļa jumtiem, kūpēja ugunskurs pie ugunskura kā lieliskā kara nometnē. Pusloku noslēdza dzelzceļlīnija gar Daugavu, pa kuŗu dienu un nakti drāzās vilcieni, aizvezdami no Latvijas dārgo cilvēku sēklu un izkaisīja to pa Krievijas bargajiem vējiem.“

Bet vecais Talsu saimnieks turpat barā paskaidroja, ka Latvijas zemi un dabu pazīst tikai latvieši. Vācieši ir gan saauguši savā starpā, bet ne ar zemi. „Te ir latviešu zeme, un latviešu zeme tā paliks,“ apgalvoja sirmgalvis. Ar latviešu zemi nav varējuši saaugt ne atvestie kolonisti, un nepanāks te arī nekā prūši. Tagad latviešiem vajaga spēka iet uz priekšu, atpakaļ skatīties nav gudri. Jautāts, vai viņš domā, ka aizgājēji nekad vairs atpakaļ nenāks, Kurzemes saimnieks atbild: „Un kā mēs nāksim! Dziedādami mēs nāksim! Sirds to saka!“

„Nu, tas ir vājš zinātājs,“ iebild kāds jaunāks bēglis un nogriežas. „To tu nesaki,“ vecais vīrs teica stipri, „mācies pazīt tos spēkus, kas vada cilvēkus un viņu likteņus. Atpakaļ mēs nāksim, par to tu vari būt drošs, gudrāki nāksim un varbūt arī labāki.“

„Paldies tev par šiem vārdiem,“ teica Mārcis Bujāns un

sniedza svešajam roku. Spilgti še sirmais latvietis izteicis savu patriotismu un stīpru atgriešanās ticību. Viss tas bija vajadzīgs Latvijas bēgļiem svešumā.

Kārļa Ieviņa stāstā „Guntis un Daila“ mēs lasām šādas rindas: „Nekad latviešu bēgļi nebija iedomājušies, ka liktenis Krievijā nekārtīgajos apstākļos un dzīves nekārtībās glabā priekš viņiem tik daudzas mocības un nelaimes. Ja viņi to būtu zinājuši, tie Latvijas robežu tik viegli nebūtu pārkāpuši.“ Tikko minētā stāstā bēgļi — jaunekļi Guntis un Daila, izmesti Krievijas klajumā, mērija ceļu no Pleskavas uz Samaru, tad tie meklēja stūrīti mierīgai darba dzīvei Kaukaza dienvidos, bet nekātras sirdis un rokas, kas tiecās pēc tikumīgās latviešu jaunavas, piespieda tos aiziet un pieredzēt izdzīves dubļus bagātajās Ukrainu raktuvju pilsētās un bada dzīvi Maskavā. Še kādreiz Daila piespiež vaigu Guntim pie krūtīm un saka: „Kas gan ir Kremļis, visas baznīcas, muzeji, visa Maskava pret mūsu kalna lejas krāšņumu! Laidīsimies uz dzimteni, uz apburto meža pagalmu!“ —

Bet ceļš uz Latviju vēl aizvien nebija vaļā. Tādēļ padzītiem Latvijas jaunekļiem nācās izstaigāt Ukrainas stepes un Krimas kalnājus, piedzīvot Krievijas pilsoņu karos vilšanās sāpes, un beidzot pienāca jaunavas pēdējā stunda. Juzdama nāvi tuvu, Daila vēl Guntim dvesa: „Eji, atgriezies atpakaļ dzimtenē. Cik laimīgi mēs būtu kļuvuši, ja liktenis mūs nebūtu izdzinis no dzimtenes! Bet svešas tautas, svešas zemes dzīve sagrāba mūs savos nagos. Ak, es negribu šeit dusēt, Gunti, — ņem mani līdz!“ Un Guntis arī izpildīja Dailes vēlēšanos: viņas atdzisušās miesas viņš sadedzināja Čatir-Daga virsotnē un pelnus savā ceļa nastiņā pārveda Latvijā. „Tagad tu esi dzemtenē, Daila. Ap mums atkal laistās Latvijas gaišās pakalnītes un birzes. Drīz mēs būsīm Kurzemes saulainajos laukos,“ no bēgļu ešelona Guntis skatījās Daugavas zilajos kastos un spieda pie krūtīm šķirstiņu. Vēlāk ar prieku viņš aizgāja patstāvīgās Latvijas armijā.

K. Ieviņa jaukais stāsts rāda ne tikai divu bēgļu bērnu mīlestību, bet vienmēr tas skanēs kā bēgļu jaunās paaudzes dvēseļu himna Latvijai un rādīs citiem, ko cilvēks var panest un izciest, stīpri mīlēdams savu tēvuzemi.

A. Brigaderes romāns „Kvēlošā lokā“, kas aptvēris visus lielos notikumus, līdz Latvija varēja uzsākt netraucētu un patstāvīgu dzīvi, mēs starp citu vērojam arī latvju intelligences pārstāvjus kara laikā Rīgā. Dzīves apstākļi tiem ciešami un dažam pat labi klājas. Tomēr mēs redzam, ka apzinīgiem prātiem Latvijas liktenis palicis par sirds lietu. Mākslinieks Leja atradis klausītājus, kam sajūsmināts izsaka šādas domas: „Ja mēs tikai pazītu savus spēkus: izturību, enerģiju, grūtību pārvarēšanas spējas, ja mēs saliktu tos kopā, ja mums būtu īsti vadoņi, tad kādā dienā mums arī būtu Latvijas republika. Un brīva vienota nācija! Mēs vēl neuzdrošināmies būt paši. Mēs esam garīgi bez lepnuma.“ Vēlāk uz Krievijas ziemeļiem aizbraucot, Leja Rīgas tautiešus drošina šādiem vārdiem: „Latvija nezudīs. Visu tautu neaizdzīs bojā un neizpostīs. Mūžīgā taisnība beidzot tomēr ņems virsroku.“ Šo atdzimšanas ticību, kas viņos bēgļu un posta gados bija visdārgākā latvju manta, vairoja un stiprināja latviešu strēlnieku heroisms un cīņu panākumu slava. Tie latvju bēgļus morāliski turēja virs ūdens.

Šo Latvijas dzīvības garu kāri uzņēma tālos Uralos arī Damberga romāna varonis Visvaldis Tūls. Tukši tam likās atrunas vārdi, ka viņš drīz vien aizmirsīšot mazo Latviju, apmezdamies uz dzīvi skaistajos Uralos, jo Latvija taču nevarot būt jaukāka par bagātiem Uraliem. Kā tūkstošiem latvju bēgļu arī Visvaldis Tūls, dzimtas un tēvijas aicināts, atgriežas Latvijā.

Pēdējo gadu lielā darbā — A. Grīna romānā „Dvēseļu putenis“ — arī mēs atrodam zīmīgu epizodi. Še domāju veco Zengales kalpu Puriņu, kas, mīzdams tālā Pleskavas zemnieku pirtīnā, domās un sapņos arvien ir ceļā uz savu tēvu zemi, jo ap strēlnieku pulkiem un viņu cīņiem bija savijušās vecā bēgļa gaidas un cerības. Romāna autors sirmgalvja mutei liek izteikt šādu apliecinājumu: „Ik nakti es redzu mūsu Kurzemi sapņos, un dienās man neiziet no prāta viņas meži un mūsu novada saimnieku lauki, kas paņēmuši manu sviedru sūrūmu. Ne pēdas man tur nepieder zemes, un tomēr nekur tik gaiša nav saule un arāja gaitas tik vieglas kā Kurzemē.“

Citu bēgļu likteni gan rādījis Andrejs Upītis romānā „Pēr-kona pavārtē“. Še svešumā aiziet skolotājs Antons Kaija.

Kaŗa gadus tas pavada daŗās aizmugures iestādēs. Še viņš pazaudē ne tikai savu mīlestību pret Aizaru Rūtu, kas tikla pacieš grūtos bēgļu gadus, bet izgaisina arī savu patriotismu. To pazaudējis, Kaija grimst arvien dziļāk un beidzot paliek par lielāko noziedznieku — savas zemes nodevēju. Turpat romāna autors bijušajai Kaijas skolniecei, Lieknēju saimnieka meitai Mirdzai, liek palikt par ielas staiguli, tā rādīdams, ka kaŗa bēguļošanas postam līdzī gājis, ļauns pavadonis, likdams vienam otram izdzītam Latvijas bērnam nomaldīties dzīves purvā. Bet latvju tauta, saaugusi ar darbu un viņa norūdīta, uzvarēja likteņa sūtīto postu. Darbā un izturībā tūkstošiem bēgļu gaidīja dienu, kad vērsies dzimtenes vārti, par ko tik pašai dziedīgi cīnījās latviešu strēlnieki. Tie, dzejnieka Pāvila Rozītes vārdiem runājot, labi saprata savu cīņu uzdevumu un mērķi, jo ikviens no viņiem auklēja domu:

„Vēl mana tauta svešus ceļus brien — — —
Nāks laiks — būs šķēps man abpusēji ass —
Šņāks cirtieni pa kreisi un pa labi,
Ik cirtiens — tautas sāpju nopūtas.
— Būs Daugavai tad brīvi krasti abi.“

Viss sacītais rāda, kāda liela nelaime bija nolaidusies pār mūsu zemi un tautu. Likās, ka postam un ciešanām nav vairs mēra un robeŗu, ka tie latvju tautu novedīs izmisumā un beidzot salauztus klusā vienaldzībā izkaisīs pa visiem Krievuzemes ceļiem un vējiem. Tāds varēja būt secinājums pēc lielās traģēdijas ārējās norises, bet izrādījās tomēr, ka patiesākā, dziļākā un dārgākā īstenība ir paslēpta pašos cilvēkos — mūsu tautas dvēselē. Kas notika šai neredzamā gara pasaulē un kādi tur saslējās spēki pret vēsturisko ienaidnieku, liktenīgām ciešanām un apdraudēto tautas un zemes nākotni, to vispareizāk un istāk uztvēra un vēsturei atstāja dzirdīgākie un labākie dvēseļu tulki — mūsu dzejnieki. Tādēļ garākā atstātā to visu še pieminu.

Ciešanu uzvaras gars un atgriešanās griba savā senču zemē, ko latvju tauta parādījusi pasaules kaŗā, ir augsti vērtējams nacionāls spēks, ko liktenis ieguldījis mūsu patstāvības pamatos.

XVII nodaļa.

Atdzimstošās Latvijas reālais spēks — strēlnieki.

Jau ar pasaules kara sākumu (1914. gada 1. augustā) latvju tauta saprata, ka viņas zeme apdraudēta. Tiešas kara briesmas uzliesmoja, kad vācu karaspēks Hindenburga vadībā 1915. gada pavasarī ielauzās Kurzemē un apdraudēja Jelgavu. Varonību kritiskā brīdī, aizstāvot Zemgales centru, parādīja Daugavgrīvas cietoksnī steigā saformētie divi latvju zemes sargu bataljoni.

„Daugavgrīvas cietokšņa garnizonā šorīt agri notika trauksme; tā tagad nebija nejausa, to gaidīja viss cietokšņa garnizons jau pāris dienu: vācieši, ap Palangu sakavuši mazās un vāji apbruotās krievu vienības, svieda savus jātniekus un ritenbraucējus strauji uz priekšu, cauri visai Kurzemei; steidzīgi evakuēja Jelgavu...“, tā savu grāmatu „Kad nāve — smejas“, kas tieši veltīta strēlnieku gaitas aprakstam, iesāk Kārlis Fimbers. Viņš ar atzīstamu īstenību rāda Daugavgrīvas latvju rotas aizbraukšanu pa Lielupi uz Jelgavu un viņu varonīgo uzbrukumu vāciem, ar ko tie bija izpelnījušies sava bataljona komandiera — veca krievu pulkveža — nosaukumu „mani zēni — latviešu ērgļi“.

Bet par visām lietām tie bija Jelgavas glābēji. Šo pirmo izcilo latvju uzvaru kritiskā brīdī no vācu pārspēka cienīgi atzīmēja Jelgavas latviešu 28 organizācijas ar nelaiķi Latvijas pirmo valsts prezidentu Jāni Čaksti priekšgalā, sarīkojot lielisku manifestāciju. No Jelgavas pils balkona manifestantiem atbildēja ģen. Potāpovs, slavēdams latviešu varonību un uz-

saukdams latvju tautai „urrā“, ko vēlāk Kurzemes muižnieku māršals ķeizaram Pēterpili iztēloja kā nepiedodamu revolūcionāru aktu.

Noteikti vēsturisku uzdevumu latvju karavīri varēja uzņemties, kad atskanēja oficiāls uzaicinājums „Pulcējaties zem latviešu karogiem“, ko 1915. g. 1. augustā (t. i. taisni gadu pēc kara pieteikšanas Krievijai) bija parakstījuši toreizējie valstsdomnieki J. Goldmanis un J. Zālītis, iepriekš saņemdami attiecīgu krievu valdības atvēli. Šī soļa ierosmi bija devis mūsu zemes un tautas stāvoklis. Minētā uzsaukumā bija atzīmēts, ka nākošiem latvju pulkiem par pamatu būs varonīgie Jelgavas bataljoni, ka pulkus vadīs latvju virsnieki Latvijas atkaŗošanaī un aizstāvēšanai; ka pēc 700 gadiem no jauna veidojas mūsu tautas liktenis un lielajam vaidu laikam jātop par lielu cerību un lielas saņemšanās laikmetu visā mūsu tautā, ka Latvijas dēliem kara laukā jārada tautas liktenis un slava. „Brāli, stunda ir sītusi. Kas tic, tas uzvar. Uz priekšu ar latviešu karogu par Latvijas nākotni!“ tā uzsaukums zīmēja cīņu lielo mērķi, par kuŗu runājot bija jāmin uzticība Krievijas cāram.

Domnieku uzsaukums atrada tautā dzirdīgas ausis. Pati tauta saprata, ka tiešām sītusi stunda, kur pēc ilgiem gadu simteņiem kādreiz drošsirdīgo kuŗšu un cīņās sīksto zemgaļu pēcteči varēja no jauna nu radīt un organizēt savu nācionālo kaŗaspēku. Šī iespējamība vien jau palika par faktoru, kas modināja tālāk tautas apziņu, lepnumu un paļaušanos saviem spēkiem.

Bēgļu nelaimes dienās, kultūrālās dzīves sabrukuma stundā raisījās jauni latvju tautas spēki, vērās jauni apvārsņi. Un drīzi vien, runājot dzejnieka vārdiem, latvju tautas kara slava aizskrēja pasaulē ātrāk nekā mūsu mākslas slava, jo kara ar vāciešiem bija kļuvis par tautas kara, no kā varēja cerēt un gaidīt ļoti daudz. Anna Brigadere savā „Kvēlošā lokā“, sniedzot šo neaizmirstamo dienu ainu, izsakās tā: „Pirmo reizi latvieši izjuta apbrīnojami neticamo, ka viņu senseinie ienaidnieki bija arī visu citu, pat veco kultūras tautu, bij Eiropas ienaidnieki.“ Un klusākais mūsu dzejnieks, Kārlis Krūza, strēlnieku uzdevumus tā izteicis („Asinskāzās“, 1916. g.):

„Zem karoga no jauna rindās stājies,
Lai salauztu reiz varas lāstu jaunu,
Un nelokies, lai kā tev kaujā klājies!

Ej atriebt visu nodarīto kaunu,
Kas krādamies tik ilgus mūžus krājies,
Un nepabeigto cīņu sāk par jaunu!“

Latviešu strēlnieku bataljonus, kā sākumā saucās jaunās vienības, brīvprātīgie un kareivji no krievu daļām nāca bariem. Šis moments atzīmēts arī mūsu daiļliterātūrā. Mēs jau redzējām, ar kādu sajūsmu J. Akuratera romāna varonis Pēteris Danga ierakstījās latvju dibināmos bataljonus. A. Brigaderes jaunais patriots Arvis Bujāns (Kvēlošā lokā) sastop Rīgā paziņu Sašu, kas apņēmis nākošā dienā iestāties bataljonos. „Bataljons? Tu runāji, it kā varētu izvairīties no mobilizācijas?“

„Bataljoni jau nav mobilizācija. Tas, brāl, ir pavisam kas cits.“

Pēc divi nedēļām arī jaunais Arvis bija latviešu strēlnieks.

Še vietā pieminēt arī K. Skalbes diženo Kurzemes saimnieku Dzelzgalvja Krišu, kas izvada māsas un draugus bēgļu gaitās, teikdams:

„Ejat un meklējat dzīvi un laimi,
Es nu iestāšos Daugavas sargos.

— — — — —
Nu no visa svabads es kļuvis,
Tautas karām Daugavas krastos.“

Un kā cīnijās strēlnieku pulkā šis Kurzemes varonis, to dzejnieks arī pateicis:

„Gan to pie Rīgas dzirdējāt ribam:
Bumbu metējs kāds Nāves salā
Ārdīja naidniekus — tas mūsu Kriša.“

Kā Skalbes varonis Dzelzgalvis, tāpat arī A. Grīna (romānā „Dvēseļu putenis“) sešdesmit gadu vecais Zemgales

saimnieks Vanags — agrāko karu feldfebelis — aiziet strēlnieku pulkos pēc tam, kad viņa mājas ieņem vācieši. Viņš varoņīgi cīnās ar abiem dēliem Slokas purvos, pēc tam ilgu laiku Nāves salā, līdz vācu izlūka lode to atstāja rudzu laukā, neitrālā joslā.

Latvju strēlnieku bataljoni izauga, beidzot, astoņos spēcīgos pulkos. Te bija, saka Akuraters romānā „Ugunīgi ziedi“, Daugavas laivinieks, Vidzemes arājs, bālākais fabrikas strādnieks. — Un tiešām, Latvijas zemes balss savos nācionālos pulkos bija sasaukuši brašus jaunekļus, spēkpilnus vīrus un gudrus, spējīgus vadoņus — virsniekus. Te bija latvju zieds. Un katrs bija gatavs atdot dzīvību vai svinēt uzvaru, apzinādamies, ka viņš rāda pasaulei un ienaidniekam latvisko gribu un spējas. Strēlnieku uzdevumu A. Brigadere izsaka tā: „Ceļš viņiem bija skaidrs, mērķis drošs: atsvabināt dzimteni! Strēlnieku karš bija taisnības karš pret netaisnību, brīvības karš pret varmācību, īsto zemes mantinieku karš pret uzurpatoriem. Ko viņi darīja, bij nepieciešams. Šaubu nebij.“ Un ritmiskā valodā dzejniece to pašu tā izteikusi:

„Jūs tautas ģēnijs veda.

— — — — —
Par liesmu kopā lēja,
Par vienu vienotu gribu.“

Ilgu laiku bija auklētās latvju tautas cerības, ko tā nu lika uz saviem strēlniekiem. Pozīcijās tos pavadīja tautas mīlestība un svētība, svešumā kļīstošiem bēgļiem tie bija nacionāls lepnums un atgriešanās cerības. Kad sveši Krievijas ļaudis dzirdēja par latviešu strēlnieku varoņīgām cīņām, tie, kā to atzīmējusi A. Brigadere, bēgļiem nereti jautājuši: „Vai tie jums brāļi?“ Un lepna atbildēja zemākā sieva: „Ja, tie mums dēli un brāļi!“ — Tādēļ arī A. Brigaderes Kristīne „Kvēlošā lokā“ uz jautājumu, ko rakstījuši bēgļi no dažādām Krievijas malām, varēja neliekuļoti tā atbildēt: „Un ko viņi rakstīja? — Strēlnieki un Briedis, Briedis un strēlnieki. Par tiem vien. Ar tiem tikai svešumā savas sirdis mierinājuši.“

Kad Rīgas brāļu kapos sāka guldīt kritušos strēlniekus, tauta nepārskatāmiem bariem še atnesa savas dziļākās sēras un sāpes. Strēlnieki bija kļuvuši par latvju tautas dzīves galveno saturu. No jauna mūsu zemē bija sācies varoņu laikmets kā turpinājums daudziem kara gājieniem, bet īsteni 13. gadusimtenim, ko velti tumšas varas pilnā pagātne un šīs varas aizstāvji zinātnē bija centušies izdzēst no vēstures lapām.

Mūsu daiļliterātūra jau sniegusi dažus strēlnieku tipus un atsevišķus raksturus. J. Akuratera vispusīgi izglītotais un krietnais virsnieks Pēteris Danga romānā „Ugunīgi ziedi“ godam reprezentē tos intelligentos kareivjus, kas, lai gan ne lielā skaitā, tomēr vairoja strēlnieku rindas. Danga, būdams pirmais kaņavīrs, kā to raksturo pulka komandieris, skatās pāri kaujas laukam tautas nākotnē. Savu pārliecību viņš izteicis vārdos: „Mums ir jānomirst vai jātiek brīviem. — Viņam tuvu stāv strēlnieku virsnieks, klusais Osis, ar grieķu grāmatīņu kabatā, ko tas lasa cīņas starpbrīžos, tā klusinādams savas garīgās slāpes. Viņš it kā attaisno dzejnieka Virzas vārdus, ka tikai tur, kur savienoti lira un zobens, rodas tas garīgais cēlums, kas iedveš cienību, un tautu nostāda blakus kultūras nācijām. J. Akuraters atradis arī kādu poručiku Dambi, karjeristu, kā vēlēšanās ir redzēt pēc kara latviešu tautā muižniekus un aristokratus, un viņam kā pretpolu jaunāko virsnieku Stūrmani, kara pretinieku ar internacionālām tieksmēm. — Strēlnieku vairums J. Akuratera „Ugunīgos ziedos“ raksturots īsi un zīmīgi: „Zaļokšņie un skaistie strēlnieki padevīgi un cieti kā tērauda gabali gāja izpildīt pavēles.“

Mēs atrodam arī vienu otru rakstura vilcienu istā vārdā nosaukto vecāko virsnieku personībām. Viņu vidū redzami izceļas pulkvedis Briedis, kas ieguvis mūsu tautā liela varoņa cienu un slavu. J. Akuraters viņu raksturo tā: „Slaiks, pasauss un intelligentu, mierīgu latvieša seju, ar savādu vēsu gudru smīnu uz plānajām lūpām. Vēss un līdz ar to drebošs kā nervs, dziļi mierīgs un koncentrēts, savās smadzenēs nesdams visu situāciju varbūtības. Nebija noslēpums, ka viņš bija vienīgais, kas labi pārvaldīja jaunlaiku kara tehniku, kas redzēja

ceļus un līdzekļus pret katru ieroci un viltību. Briedis bija iekšķīgi pilnīgi mierīgs un gatavs. Viņš valdīja par sevi un savu darbu.

Šā latvju neaizmirstamā varoņa personības raksturojumu A. Brigadere „Kvēlošā lokā” vēl papildina tādiem vilcieniem: „Dievinātais vadonis. Veidotājs. Zem viņa acīm bērni bija pārvērtušies par vīriem, nevarētāji par varētājiem, haotiskas dvēseles sacietējušas par skanīgu metālu. Viņa gars bija visam pāri kā mierīga rīta saule.”

A. Gulbja „Fantastos” mēs iepazīstamies ar pulkveža Brieža varoņdarbiem kara laukā. Viņš pats izstrādājis savu kaujas taktiku un, to pielietādams izlūku gājienos, apgāza visas līdzšinējās kara mākslas. Briedis pratis ar saviem latvju strēlniekiem nemanot un ātri iznīcināt drāšu aizžogojumus un pēkšņi uzbrukt ienaidniekam. Augšā nosauktajā darbā mēs lasām: „Vislielāko pārsteigumu viņš (pulkv. Briedis) izdarījis, aizvezdams veselu rotu pie Babītes ezera vāciem aiz muguras un, nostādījis šo rotu divu verstu frontē, devis pavēli ienaidnieku apšaudīt. Šai demonstrācijai bijušas tās sekas, ka vesela vācu divīzija no Babītes ezera ieņemtām pozīcijām atkāpusies: vāci noturējuši viņa rotu par liela kara spēka daļu un baidījušies kļūt ielenkti un atgriezti.” —

Pulkveža Brieža varoņa slava bija atbalsojusies pāri vācu fronteī. To mēs redzam A. Brigaderes „Kvēlošā lokā”, kur vācu okupētā Jelgavā palikušais galdnieks, satiekoties ar mūsu Rīgā, tā izsakās par pulkvedi Briedi un latvju strēlniekiem: „Ak Dievs, ak Dievs! Nu ko tad nenāca tie mūsu zēni?” Mūsu pulkvedis Briedis? — „Vai tad jūs Jelgavā arī ko zinājāt par Briedi?” jautāja galdnieku. „Vai sauli var noslēpt pie debesīm, kad viņa spīd? Un kas bēdas cieš, tie redz caur akmeni un dzird caur mūriem. Mūsu pulkvedis, mūsu pulkvedis! Mūsu! Ko jūs zināt, kā tiem ir, kas visu cerību zaudējusi, un nu viņiem uzreiz uzlec gaišākā zvaigznīte. Kad gandrīz no Jelgavas jau varēja redzēt mūsējos. Bet tam nebija tā notikt”. —

Latvju strēlniekus ārēji apvienoja ne tikai latviskais saules simbols, ko tie ikviens nēsāja pie krūtīm blakus kaujās ie-

gūtām varoņa zīmēm un ordeņiem, bet vēl vairāk tautas valoda, ko atļāva pulku rēglaments. Strēlnieku daļas, kas bija izvestas no kaujas līnijas atpūtā, dienas gaitu jundā noslēdza ar „Dievs, svēti Latviju“.

Neaizmirstas palikušas šīs varonīgo strēlnieku dziedātās himnas skaņas, kad kara dārdi atbalss tās pavadīja no tālienes. Viņas no jauna tiem deva izturības spēku un ticību nākotnei kā pašai tautai gaŗajos pārdzīvojumu gados no neaizmirstamajām nacionālās atmodas dienām.

Tautā uzkrātais kareiviskais spēks izpaudās, kā tas mums zināms un redzams arī no ģen. Bangerska darba „Latviešu strēlnieku ērkšķainā gaita“, gan pārgalvīgi drošos izlūku uzbrukumos, gan lielās cīņās pie Ķekavas 1916. g. martā, kur vienīgi divi latviešu strēlnieku bataljoni pārrāva ienaidnieka apstiprinātās pozīcijas, tādā kārtā palīdzēdami Verdenas varonīgiem aizstāvjiem, gan pie Ložmetēju kalna slavenās Ziemassvētku kaujās, kur divi latviešu brigādes pārrāva vācu ilgi nocietināto fronti un apdraudēja viņu tālo aizmuguri, izsaucot sīvas cīņas vairāk kā divdesmit dienas, kas atvieģoja sabiedroto februāra kaujas pie Sommas.

Atgriežoties pie strēlnieku cīņu atspoguļojumiem daiļliterātūrā, jāsaka, ka še pirmā vietā stāv jau pieminētās Ziemassvētku cīņas un uzvaras. Ilgo, bet modro strēlnieku sargu pienākumus dzejnieks Fr. Bārda izteicis jaukā dzejolī „Parole“:

„Nakts gaŗajās sarga stundās
Kā zilā mūžībā
Stāv krusta ceļos strēlnieks.
Sals stindzinošs. Nakts gausa.
Bet parole šonakt tik skaista:
„Par Latviju dzīvību“.“

Klausīdamies lielgabalū dunēšanu, strēlnieks ilģojas:

Kaut nāktu jel kāds, kaut skaisto
reiz dzirdētu paroli.“

Beidzot to arī uztver viņa auss, bet viņš arī piedzīvo, ka parole piepildās:

„Pats sargs uz krusta ceļiem
Kā nopļauta zāle krīt.“

Bet īstam tēviņas sargam nāves tuvums šausmas nerada. To liecina Fr. Bārdas kareivis ar četriem Juŗa krustiem pie jaunās krūts. Viņš mācījies atzīt, ka baltais koka krusts mežmalā nav bez nozīmes:

„Kas nav guvis tā, tam tomēr vēl ir sveša,
Varonība pēdējā un augstākā“ — — —

Šo augstāko varonību latvju strēlnieki apliecinājuši 1916. un 17. gadu maiņā — slavenās Ziemassvētku kaujās. Pozīcijas kaŗā tie bija iemācījušies slīdēt kā ēnas, klusēt, list un būt tur, kur tos nemaz negaidīja.

Nodomātā uzbrukumu priekšvakarā „purvs bija pilns no metņu būdām, lielgabaliem, zirgiem, ratiem, telefoniem un sarkanā krusta divričiem. Visa jaunā Latvija bija kopā“, vēstī savā darbā J. Akuraters. Un A. Grīns „Dvēseļu puteni“ — kā turpinādams šo lielo momentu atzīmējis šādi: „Visi astoņi latvju pulki ir kopā. Jau nosacīts, kam iet pirmajam cīņiņā un kam būt rezervē un gaidīt savu kārtu, un strēlnieku sirdis uzvargaidās ir kļuvušas tikpat gaišas kā Tīrelpurva sniegu zaigs. Pulki savilkti divās dūrēs, — divas latvju kaŗaspēka dūres dragās vācu tranšejsienu pa labi un kreisi Manguļiem, un vārti uz Jelgavu atskries vaļā“.

Ar apbrīnojamu zinātāja izpratni un smalkiem tēlotāja vilcieniem lielu pieminekli latvju strēlnieku varonīgām cīņām ir uzcēlis Al. Grīns ar savu darbu „Dvēseļu putenis“. Plašās un spēcīgās ainās lasītājs izstaigā pa visiem cīņu laukiem un mācās pazīt ne tikai atdzimstošās Latvijas pirmo reālo spēku, bet arī cīnītāju lielo ticību un pašuzpurēšanos tēvu zemes brīvībai un nākotnei.

Leģendārās Ziemassvētku cīņas atmirdz arī citu dzejnieku darbos: J. Akuratera „Ugunīgos ziedos“, V. Damberga

„Gaitniecības ceļos“ — garajā Kairana vēstulē Tūlam, Ed. Virzas balādā „Nakts parāde“ u. c. Šis strēlnieku ciņas un uzvaras dienas savā atmiņu grāmatā „Strēlnieka piedzīvojumi“ notēlojis arī Pēteris Tīss. Pēc vācu frontes pārraušanas viņš starp citu raksta: „Vai Jelgavas lidzenums? priecīgi jautājām viens otram, uzlikuši delnas virs acīm un raudzīdamies bezgalīgajā sniega klajumā. Vai tur jau nemargo pret debesīm viņas slaidie torņi? Rītu, rītu to redzēsim, jo ceļš nu ir vaļā, nu vajag tikai gājēju ar nenogurušām kājām.

— Vai mēs tad varējām zināt, ka mūsu liktenis jau izšķirts kaut kur augstākā štābā, kam par latviešu veiksmi nebij ko priecāties?“

Un tiešām — latvju varonīgos strēlniekus pārsteidza izmīsums ziņas: rezervu nav! Krievu pulks piedzēries un padevies. Tad nāca arī neizbēgamā pavēle: atvilkties uz savām pozīcijām.

Krievu karaspēks nespēja cienīgi blakus nostāties latvju strēlnieku pulkiem, tādēļ arī bija jāpiedzīvo frontē 1917. gada janvāra katastrofas. Tās bija briesmīgas dienas, kas pildīja slimnīcas ievainotiem strēlniekiem un brāļu kapus garām zārku rindām.

Fr. Bārda to izteicis sāpju pilnos vārdos:

„Tik garu zārku rindu
prāts redzējis atceras
tik vasaras nakti, kad migla
pār ezeru līgojas.

— — — — —
Ai jūs, mīlas latvju mātes,
Šonakt jāauklē būs jums
izmīsums un tukšas rokas —
Sāpīgākais auklējums.“

Strēlnieku traģēdija neizsakāmi skumji atbalsojās visā latvju tautā. Veltas palika ne tikai Kurzemes atgūšanas cerības, bet velti bija nesti arī daudzie upuri, un bēgļiem, likās, sabruka atgriešanās cerības. Šīs sāpju un bezcerību dienas dzej-

nieks Kārlis Krūza izteicis 1917. g. 24. februārī uzrakstītā trio-
lētā „Krīvu krīvs“:

„Tik krīvu krīvam vienam vara
No nelaimes un nāves glābt
Un atraisīt no moku svara.
Tik krīvu krīvam vienam vara
Likt lapai plaukt uz sausa zara
Un lūgšanai uz augšu kāpt.
Tik krīvu krīvam vienam vara
No iznīcības tautu glābt.“

Pagāja dažas nedēļas... Augstu pār Rīgu dūca vācu
aeroplāni, bet ielās ļaudis gavilēja revolūcijai. Tās viņi, nāk-
dami no Krievijas centriem — Pēterpils un Maskavas, atsitās
armijas rindās un reibināja kareivju prātus...

Rīgā atgriezās atpūtā daži latvju strēlnieku pulki. „Viegli
kā lidodami gāja strēlnieki un dziedāja par gailīti, kas sauc vi-
sus celties, jo rīts jau klāt. Likās, ka dziesmā un strēlniekos
ir liels simbols. — Strēlnieki nāca smiedamies, braši. Ap viņu
cepurēm vēl, likās, sanēja ložu spieti, un mēteļi bija pilni pozī-
ciju miglas, aukstuma un durkļu un ložu caurumu. Bet karogi
līgodamies kā spītīgi masti droši cēlās pāri rindām un draudēja
ar jaunām cīņām visam, kas paceltos tiem pretī. Sejas bija
sārti brūnas un iepelēkas, bet dziesma skanēja kā jauni zvani
un atsitās ar savādu revolūcionāru troksni vecajās Rīgas ģē-
velēs un šaurajās ielās. Cauri visai pagātnei kā liesmojošs
ceļa šķirējs. Ļaudis apstājās un noskatījās pakaļ šim pulka gā-
jienam“. Tā mūsu strēlniekus revolūcijas pirmajās dienās tēlo
Jānis Akuraters „Ugunīgos ziedos“.

Nepaspēja strēlnieki vēl aptvert stāvokli un nozīmēt ceļu
saviem tālākiem nacionāliem centieniem, kad jau agitatori
viens skaļāks un izveicīgāks par otru ložņāja pa strēlnieku
pulkiem, sludinādami pozīcijas karā izmocītiem ļaudīm jaunas,
nedzirdētas iespējamības, brāļošanos ar ienaidnieku un viņu
— agrāk nospiesto, pazemoto cilvēku kļūšanu pie varas un
dzīves svētkiem...

Al. Grīna romāna „Dvēseļu putenis“ varonis strēlnieks Miķelsons par šo apmulsuma laiku vēlāk sūdzas tā: „Kāpēc gan toreiz neradās neviens gudrais, kas teiktu kauties pagurušiem strēlniekiem: puikas, latviešu zeme lai ir latviešu valsts. Tad puikām būtu jauns karošanas spars bijis.“

Kaujas ģenerāļa — latvieša atgādinājums strēlniekiem par viņu varoņu dienām Nāves salā un Tīreļa purvos, kā to rādījis J. Akuraters „Ugunīgos ziedos“, vien vairs nespēja strēlnieku lielo daļu valdzināt: internacionālās indes spēks nebija pārvarams. Strēlnieki bija ierauti revolūcijas plūdus, un tiešām likās, ka viņi pat nezināja vairs, kādēļ bija cīnījušies. Visu krievu fronti ārdīja maģiskie vārdi: miers bez aneksijām un kontribūcijām.

Tomēr notika vēl brīnums: latviešu strēlnieku pulku varonība, neskatoties uz krievu frontes galīgu sairumu, pēdējo reizi vēl uzliesmoja Latvijas zemē, kad 1917. gada augustā vāci gāzās pāri Daugavai pie Ikšķiles, lai ieņemtu Rīgu un Vidzemi. Uz laiku strēlniekos izgaiss aģitācijas un brāļošanās tvans, un no jauna tie sažņaudza savās rokās šautenes. Ar leģendārā grieķu Leonida pulciņa izturību latviešu strēlnieki atšaudījās, cīnīdamies ar vācu bezgala pārspēku, līdz beidzot tie bija pamesti gluži vieni.

Šis izmisuma un niknuma pilnās strēlnieku cīņas spēcīgi notēlojis Al. Grīns jau minētā romānā, noslēdzot otro daļu. Visu Rīgas fronti uz saviem pleciem nesa vienīgi latvju strēlnieki, jo „krievu biedri vairs nevēlas par svešas tautas zemi mirt — tiem prātā tikai pašu mājas, līdz kuŗām neaizmaršēs nekāds vācu karaspēks. — Kā palu netīrumu pilna upe, tā plūst no Rīgas projām krievu karaspēks. Bēg visa divpadsmitā armija uz ziemeļpusi trakā steigā, un atkāpšanās jāsedz, jāglābj latvju pulkiem, — par bēgļu arjergardu tagad kļuvis pastāvīgais divpadsmitās avangards“.

Pirmie četri strēlnieku pulki sargāja Tīreļpurva ceļus, kaut gan tos dragāja vācu artilērija. Pie Ikšķiles asiņoja pārējie strēlnieku pulki. Vēl cīņas cēliens pie Juglas krastiem,

kur „slava īsu mirkli pretī skrēja“ (J. Mednis) un beidzot — piespiesta atkāpšanās.

Vācu armijai ieņemot Vidzemi, latviešu strēlnieki, kas pēc vairāk kā divi gadu ilgām cīņām vēl bija palikuši dzīvi, nevēlējās krist ienaidnieku gūstā. Atkāpšanās ceļš bija vienīgi uz Krieviju. Šo „atkāpšanos“ J. Akuraters tēlo tā: „Pārpildītais vilciens, lēni klabēdams, dodas nakts tumsā uz ziemeļiem. Tur ir strēlnieki, virsnieki, ķīlnieki, štābi, komisāri. Mazas krāsniņas deg vagonu vidū. Strēlnieki sēd ap tām, sildās un pa lielākai daļai drūmi klusē... Domas viņiem skrien atpakaļ uz Vidzemi, savādas sāpīgas, tumšas un lepnas domas. Viņi aiziet no zemes, par kuŗu tie ir cīnījušies neuzvarēti. Viņi aiziet nodoti un apmulsināti. Un viņi ir pilni degoša nemiera. — Viņi meklē taisnību un brīvību sev. Viņu sirdis asiņo kā nedziedināmas rētas. Strēlnieki atminas savas klusās lauku mājas, savu sagrauto zemi, nesasniegtos mērķus un sapņus. Viņi redz savas cīņas, savus kritušo pulkus, savu brāļu kapus, nodevību un izsmieklu par viņiem. Un tādēļ viņi meklē...“

Strēlnieki pēc tik varonīgām un ilgām cīņām aizgāja uz Krieviju — svešumā kā savā laikā zemgaliēši uz Lietuvu pēc cīņām ar krustnešiem. Arī Krievijā tie parādīja lielu varonību. To liecina notikumu vēsture, to lasām arī dzejā — Jāņa Medņa grāmatinā „Tecila“ (1933.). Še autors rāda, ka strēlnieki deguši bez gala lielā niknumā pret Melno un likuši sadrebēt un gāzties gadusimtiem no stipriem pamatiem; tie atsītuši arī padomju Krievijas ienaidniekus visās debesu pusēs.

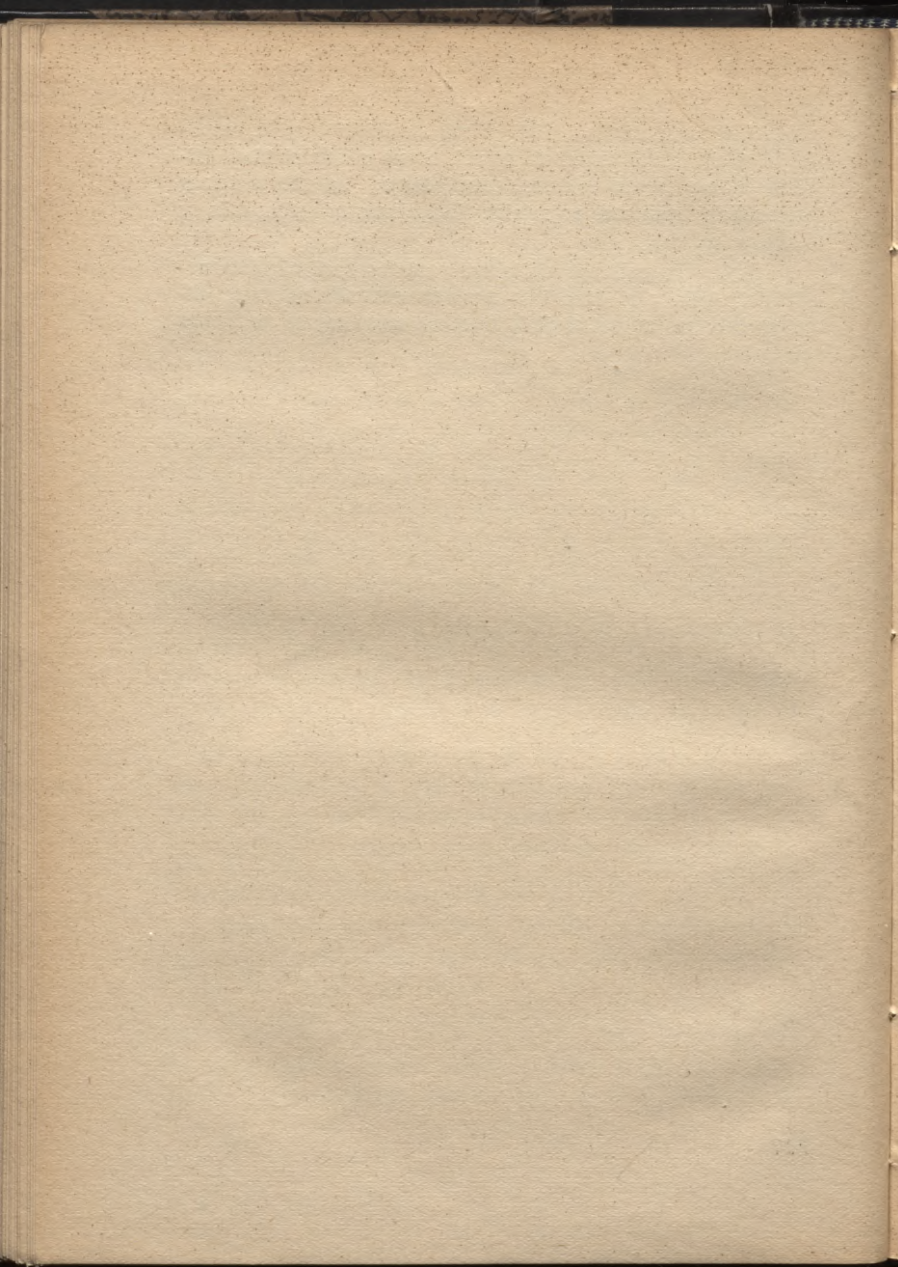
Un tiešām — mēs zinām, ka bija laiks, kad latviešu strēlnieki Maskavas kremļa tornī varēja uzvilkt revolūcijas karoga vietā arī savas Dzintarzemes karogu...

Viens otrs strēlnieku pulciņš Latvijas tapšanas priekšsvakarā pārradās savā tēvijā un kļuva par tikko proklamētās suverēnās Latvijas armijas kodolu.

Sacītais par latvju strēlnieku cīņām un uzvarām objektīvi liecina, ka viņi pārstāv tautu, kas spēj ne tikai pasīvi jūsmot par senču jauko zemi un saviem zemkopju darba centieniem, bet drošsirdīgi, gudri un pašai dziedīgi spēj to arī aizstāvēt un

viņas labā uzpurēties. Tādā kārtā strēlnieki turpina kalpošanas misiju savai tautai un zemei, ko no neatmināmiem laikiem cildina tautas dziesma, uzsvērdama, ka „tēvu zemes brīvstīb' pirksim mēs ar asinīm, tēvu zemes mīlestību mēs ar darbiem rādīsim“.

Strēlnieku pulku pelnītā slava pasaules karā pārmeta nemirstības tiltu pāri daudziem tumšiem gadusimteņiem uz tālajiem brīvības un patstāvības krastiem mūsu tautas un zemes vēsturē.

XVIII nodaļa.

Latvija suverēna valsts.

Divi faktori pasaules kara gados nerimstoši modināja latvisko domu — bēgļu liktenis un strēlnieku slavenās cīņas. Lielus upurus nesa kā vieni, tā otri. Tikai nedaudzi latvieši, slēpdamies strēlnieku cīņas un slavas aizvējā, aizmirsa tautas lietu un vairoja savas bagātības dažādās piegādēs, bet bija arī tādi, kas labākos vīra gados saudzējās un sildījās aizmugures iestādēs, nepazīdami ne laikmeta ciešanas, ne uzpurēšanās svētuma. Pēdējie arī bija tie, kas ar sātanicu spēku un prieku iekērās jaunās Latvijas valsts miesās viņas patstāvības pirmajos gados un vilka sev jo bagātu lomu. Bet latvju tautas lielais vairums pasaules kara gados, pārciešot likteņa sitienus, rūdījās izturībā un šķīstījās patiesā tēvijas mīlestībā, it kā piepildot dzejnieces Brigaderes vārdus, ka „tikai tam, kas ērkšķiem vainagots, top radīšanas vārds uz bālām lūpām dots“.

Jau priekš Krievijas revolūcijas latviešu apziņā bija skaidrs, ka pēc kara pa vecam vairs nepaliks, ka jānāk labākai dzīvei, kas nestu tiesības arī latvju tautai, jo vesels prāts lika saprast, ka astoņu strēlnieku pulku varoņdarbi kaujas frontēs nevarēja palikt bez nopelniem zemei un tautai, kas tos bija izaudzinājusi par pašai ziedzīgiem varoņiem. Otrkārt, arī zemes patstāvības idejas sēklas bija kaisītas ne vienā vien laikmeta vagā, sākot ar dzejnieka Ruģena nepārprotamo prasījumu „kad atnāks latviešiem tie laiki, ko citas tautas tagad redz“, beidzot ar latvju tautas atdzimšanas idejām Raiņa dzejā un Dr. M. Valtera — E. Rolava noteiktu Latvijas autonomijas projektu vērtinajā 1905. gadā.

Latvju tautas patstāvības ideja šaurākā vai plašākā nozīmē mūsu intelligēnci nevarēja vairs būt sveša, un neviens to vairs nevarēja kā neatrastu dārgumu atklāt. Svētīga varēja būt vienīgi neatlaidīga darba drosme, patiesa sajūsma un ticība panākumiem.

Krievijas 1917. gada revolūcija radīja citus apstākļus, deva jaunas iespējamības. Tā vismaz likās viņas pirmajās dienās. Un sāka arī rosīgi rindoties daudzu nāciju spēki noteiktam darbam. — Ko darīja latvieši?

Šim jautājumam patiesu un dzīvu atbildi devusi A. Bri-gadere romānā „Kvēlošā lokā“, sniedzot ainu no Maskavā saplūdušo latviešu dzīves, kam dzejniece pati bijusi lieciniece. Viņa saka, ka latvieši sakustējušies kā Betezdas ūdeņi. Lo-zungs — neatkarīga Latvija. Maskavas latviešu intelligēncas un bēgļu aprindās neatkarīgās Latvijas ideja tikusi propagandēta jau labu laiku. Un dzejniece nu rāda mītiņu latviešu biedrībā, kur no visām pilsētas malām nākuši latvieši klausīties, kas būs ar Latviju, vai varēs drīz braukt mājās. Šo sapulci atklāj vīrs, kas savu uzrunu nobeidz vārdiem: „Mūs visus ir saucis, aicinājis, apvienojis viens vārds, burvja vārds, kas liek skanēt visām mūsu sirds stīgām. Šis vārds ir Latvija. Pacel-sim tagad droši savas galvas un teiksim — patstāvīgā Latvija.“

Bet no kaktiem šo runu pavādīja arī svilpieni un vārdi: „Buržujs, plānprātiņš.“ Un drīzi vien sapulcē atskanēja vārdi, ka neviens bēglis nedrīkst atgriezties Latvijā; kas to darītu, tas būtu revolūcijas nodevējs, jo katram jāpaliek „uz vietas un jāpadziļina revolūcija“, bet strēlniekiem nekavējotī jābrāļojas ar vāciešiem un jāatstāj fronte.

Likās, ka patstāvīgā Latvija bija aizmirsta. Bet sapulcē bija arī tādi, kas atgādināja neaizmirst to, ka „mēs esam še, lai runātu par savu tautisko lietu; mēs esam atmodušies kā nā-cija, mēs prasām patstāvīgu Latviju“.

Ja internacionālisma ūdeņi ar strauju spēku daudzus rāva savos bezdibeņos, tad atdzimstošās Latvijas gars tūkstošiem krūtīs dēstīja jaunas cerības, pavasari un spēku. Sve-

šumā klīstot, latvji sabangotā dzīvē bija arī nonākuši garīgos krustceļos. Viņiem bija jāizvēlas, vai revolūcijas „padziļināšana” svešā zemē — Krievijā, vai ceļš uz atstāto tēvuzemi. Un tad pacēlās viena balss pēc otras, kas izteica tūkstošu ilgas un gribu, kas liecināja, ka latvji nebija rimuši ilgoties un tiekies uz savas tēvijas pusi. To dzirdam Plūdoņa vārdos: „Par velti prāts rauga tevi aizmirst un rimt — tikai ar tevi mums celties, bez tevis mums grimt, Kurzeme, Zemgale, mīlā baltā Dieva zemīte!”, to pašu mēs lasām P. Blauva dzejolī „Ceļš uz dzimteni”; te dzejniekam sapnis atnācis no dzimtenes un teicis: „celies un stiprinies un raugies, kur ceļš uz dzimteni ies”. Dzejnieks apzinās, ka tur „savieši stāv pie gruvežiem”, bet arī to, ka „tur ārēs latviski gavilē, tur visam mīlam ir piemītne”, tādēļ — „kā ceļu uz turieni nezināt, tu mana mīlā dzimtenes māt’!”

Bet latvju zeme līdz ar Rīgu bija kritusi 1917. gada augustā ienaidnieku rokās, kā vara arvien vairāk pletās uz ziemeļiem. Pārmaiņa bija strauja un pārsteidzoša. Rakstniece A. Brigadere „Kvēlošā lokā” savai varonei Vārpu Vaidai liek to tā izteikt: „V i e n ā d i e n ā latvieši nozuduši no skatuves. Ne skaņas vairs, ne maņas. Latvija nu bijusi tikai vācu zeme, kurā dzīvojuši vācu tauta jau no mūžības.”

Ārēji tiešām arī likās, ka latvju tautas un zemes neatlaidīgā augšāmcelšanās nu aprakta uz visiem laikiem. Viena otra nespēcīga dvēsele līdzīgi A. Brigaderes Pentes kundzei minētajā romānā, svešas varas nospiesta, zaudēja vajadzīgo pašlaušanos saviem spēkiem un uzvaras ticību. Bet daudzu tūkstošu latvju sirdis līdzī ideālai Vārpu Vaidai un Lapas kundzei klusībā ticēja un gaidīja dienu, kad Latvija kļūs brīva, viengabalaina un cieta kā dimants. Šo pārliecību stiprināja tā savādā rīboņa, kas pamazām izauga, tad lēnām attālinājās un beidzot iebrima Kurzemes ceļos un mežos. „Tur brauca bēgli garās rindās, pa vieniem Rīgas vārtiem iekšā, pāri Daugavai, pa otriem ārā. Šī vienmuļā rīboņa bija latviešu ausīm kā jaukāka mūzika,” saka A. Brigadere. Citkārtējie bēgli, tikko dabūjuši iespēju, klusi atgriezās no vācu ieņemtiem apgabaliem,

daži arī no Krievijas savās mājās, lai pelnu vietā uzceltu jaunu dzīvi un nemitīgā darbā piebērtu kara vētrās vēl pasargātos vecos ozola apcirķņus.

„Viņa atgriezās pie cerību pilna zemes galda,“ uzsver dzejniece Brigadere.

Bēgļu atgriešanos Ed. Virza rādījis tēlojumā „Pārnākšana“ un nelielās poēmās „Jēkabs Stiprais“ un „Bēgļu atgriešanās“. Mēs redzam, ka pēc četrus gadus gaidīšanas bēgļi atgriezās uz Kurzemi, par kuŗu viņi dienās bija domājuši un nakti sapņos redzējuši. „Kurzemnieki, saka autors, tagad bija citādāki, nekā izbēgot: viņu drēbes bija vecas un salāpītas, zirgi nollesējuši, un paši viņi izskatījās sirmi un līki. Atgadjās, ka viena pagasta ļaudis satikušies nepazīna viens otra, bet atmiņņūšies, saskatījās viens otram acīs, lai apslēptu savu samulsumu un uzbudinājumu.“

Arī Jēkabs Stiprais noplēstās drānās pēc bēgļu gadiem ar saviem diviem dēliem atgriežas dzimtenē. Mājās iebraucot, viņus apņem bezgalīgs klusums, tur pat bezdelīgas nelaižas. Bet vecais saimnieks steidzas visu apskatīt.

„To rija aicina un šķūnis, klētis, kūts.
Stāv tukšas aizgaldas un lielais šķūnis dīks —
Viņš raugās apjucis, ka būtu ārprātīgs.“

Izstaigājis tukšās ēkas un visus mājas celiņus, Jēkabs Stiprais vēlā vakarā bez spēka klusiņām ieiet istabā, kur svaigā sēkā jau dus viņa dēli.

„Un zālēs smaržīgās viņš viņiem līdzās krit
un visa dzīve tam gar acīm slīd.
Viņš kluss top vērojot nakts zvaigžņu laistīšanos,
Kas jaunas mūžīgi —.“

Ar jaunu rītu Jēkabam Stiprajam sākās sūras darba dienas.

Poēmā „Bēgļu atgriešanās“ dzejnieks neatrod vairs ceļu uz tēva mājām, jo krūmiem apaudzis pat bijušais lielceļš. Beidzot viņš ienāk klusajā pagalmā, iemet acis tukšajās istabās.

Izrādās, ka blakus mājiņā apmetušies bēgļi. Sāpju pilnā stāstā še atnākušais bēgļis sirmgalvis grūti nopūšas:

„Kaut justu jūs, kā sirds uz mājām mani dzen!
Nu ir jau trešais gads, kur trimdas slogu nesam,
Mēs ne no šejienes, no Abavas mēs esam.“

Kā redzam, Kurzemes ļaudis bija sajaukti un izsvaidīti uz visām pusēm: abavnieki Zemgalē, zemgaļi Vidzemē un tālāk Krievijā. Nākošais 1918. gads atveda daudzus bēgļus no Krievijas. Zemgales kļajumos pamazām modās dzīvība, lai gan daudzās vietās vēl varēja redzēt ainas, kādu to rāda dzejniece Elza Stērste dzejolī „Anno 1918.“:

„Kur kviešu druvu bagāts līdzenums
Starp Tērveti un Auci plaši klājas,
Stāv dziļā mierā iegrimušas mājas
Un parka kokos pazib sarkans jums.

Ne staigā mājnieki, ne suņi rej,
Un māja stāv bez durvju un bez logu,
Un bite dūc ap akaciju žogu,
Un bezdelīgas čalodamas skrej.“

Bet jau 1917. gada vēlā rudenī Valkā, K. Skalbes vārdiem runājot, uzlēca neatkarīgās Latvijas zvaigzne. To pašu Ed. Virza ierakstījis savos „Laikmeta dokumentos“, sacīdams, ka „ne Rīga, bet Valka ir sasaistīta ar mūsu valsts pirmajiem sākumiem“. Še sanāca Latvijas pagaidu nacionālā padome, lai izteiktu protestu pret nodomāto Kurzemes pievienošanu Vācijai un lai pasludinātu, ka Kurzeme, Vidzeme un Latgale ir neatkarīga valsts vienība, kurās nākotnes iekārtu izlems Latvijas satversmes sapulce. Tā bija pirmā Latvijas patstāvības pasludināšana. Sen audzinātā latvju tautas patstāvības doma nu bija kļuvusi par gribu pārvērsties dzīves īstenībā.

Dzejnieks K. Skalbe šo momentu tēlojumā „Latvijas iecerēšana“ tā rāda: „Rīga bija kritusi, zeme saplēsta divās daļās. Latviešu sabiedriskās organizācijas un laikraksti, kādi

vēl bija atlikuši, atrada pēdējo patvērumu mazajā Valkā. Ar sāpēm mēs noskatījāties, kā vienotās tautas kādreizējā cēriba — latvju strēlnieki maršēja projām uz Krieviju, kaut gan citas izejas viņiem nebij, ja negribēja krist vācu gūstā. Šādos apstākļos sastādījās Nacionālā padome no visām redzamākām organizācijām un politiskām partijām, izņemot sociāldemokrātus, lai izteiktu vienotās tautas gribu uz valsti, uz neatkarīgu Latviju. Šo ideju Nacionālā padome pasludināja ar svinīgu uzsaukumu „Visiem latviešiem“, ko tauta uzņēma kā gaišu priecās vēsti. Visur dibinājās Nacionālās padomes nodaļas, kas pulcēja un vienoja izkaisīto tautu ap neatkarīgās Latvijas karogu. Toreiz šo karogu kā mazu nozīmi nēsāja pie krūtīm. Atceros, kad bija beigušās Nacionālās padomes sēdes Valkā, nelaiķis J. Zālītis (pirmais Latvijas kara ministris) noņēma no krūtīm šo karodziņu, klusā, dziļā savilņojumā pagājis uz priekšu, teica: „Ar šo karogu mēs ieiesim Rīgā!“ Bet Rīgā toreiz Viļums noturēja savas parādes, un apkārt bija revolūcijas haoss. Arī Latvijai ir bijusi sava Betlēme, mazā nabadzīgā Valka, pār kuŗas zemiem jūmtiem toreiz spīdēja tikai lielas zvaigznes“.

Latvju bēgļu atgriešanās vācu kara spēka okupētā Latvijā bija ļoti grūta, bet nerimstošas ilgas tos dzina atpakaļ tēvijā. A. Gulbis savā romānā „Fantasti“ notēlojis ainas, kur latviešu bēgļi sabraukuši no dažādiem Krievijas apgabaliem daudziem tūkstošiem Pēterpilī un neatlaidīgi drūzmējas pie attiecīgas komitejas durvīm, lai dabūtu vajadzīgo izbroukšanas atvēli un iekļūtu uz Latviju ejošos bēgļu ešelonos, jo „ziņas par iespējamību atgriezties no trimdas dzimtenē bija kā ljava vēsts, savilņodama visdrūmāko cietēju un celdama no nāves dvēselē izmisušos“. Šinī daiļdarbā mēs redzam, ka Latvija velk atpakaļ arī pa plašo Krieviju izkaisītos intelligentus. No tālās Sibīrijas brauc 1905. gada emigrants docents Jēkabs Stirpa. Viņš labprāt uzņemas tālā ceļa grūtības un ir mierā palikt par ierēdni, skolotāju, ja Latvijā nebūtu augstākās mācības iestādes, bet tēvuzeme jāsasniedz, tas viņa mērķis. Stirpa, ideālisma apgarots, negrib palikt svešumā, kad jādara lielais darbs, kam ceļu sagatavojuši strēlnieki. Kopā ar minēto do-

centu brauc arī redzams mākslinieks, kāda evakuētas ģimnazi-
jas direktise ar lielām pretenzijām sabiedrībā un pelēks ego-
ists, baudu kārs inženieris Arnolds Veldre. Rakstnieks par šo
latvieti saka: „Pa kara gadiem Veldre bija kādu atvaļinājumu
pavadījis Rīgā tobrīd, kad latviešu strēlnieku bataljoni izcīnīja
nemirstīgas slavas cīņas. Pārcelties strēlnieku pulkos viņš
negribēja, apsvērdams, ka tur nekādu sevišķu lomu spēlēt ne-
varēs.“

Tā kopā ar patiesiem bēgļiem Latvijā atgriezās viens otrs
kara gados atpūties, bet samaitāts aizmugures varonis ar šau-
riem egoista mērķiem.

Rīgā iebraucis, docents Stirpa redz, ka garīgā dzīve še
izplēnējusi. „Es redzu,“ saka docents, „visapkārt dzīvus mi-
roņus, kas kā ēnas slapstās nakts tumsā un noslēpumaini sa-
čukstas, jo viņi baidās paši sevi un dreb no savas balss. Vai
tādu man bija skatīt Latviju... Vai tā ir varonīgo latvju strēl-
nieku zeme, kas slacīta viņu asinīm un glabā savos uzkalnos
viņu laicīgos trūdus. Es biju iedomājies šo kritušo varoņu
dvēseles kā dūjas aplidojam savu piederīgo sētas, modinot uz
jaunu cīņas laikmetu, līdzīgu tām dienām, kad sentēvu varonī-
bas gars atdzima Ložmetēju kalnā un Tīreļa purva dumbrajās.
Es sadzirdēju Sibīrijas taigās šos saucienus un paklausīgi stei-
dzos uz dzimteni, viņu sēru dzīts.“

Bet Rīgā dedzīgais patriots novēro, ka daļa latvju intelli-
ģences — redzamākie latviešu tautības advokāti, notāri un citu
brīvu profesiju pārstāvji nodibinājuši ciešu kon-
taktu ar vācu okupācijas varu, piedaloties ar šīs
varas nesējiem kopīgās karšu spēlēs un orgijās. Bija arī zi-
nāms, ka, bēgļu komiteju likvidējot, tās locekļi noslēpuši vai
arī savstarpēji izdalījuši dažādu vērtību lielāko daļu, kas pa il-
gajiem kara gadiem bija komitejai uzkrājušās. Okupācijas
vara dažus par to gan arestēja, bet veiklākie meklēja nodibi-
nāt draudzīgas attiecības ar šo varu. — Tas liecina, ka visa
latvju intelliģence nemaz nebija tapusi par savas zemes lepnēm
un apzinīgiem dēliem, kam lielais darāmais tautas darbs stāvētu
pirmā un augstākā vietā. Vairākus bija pārņēmis ieraušanas
gars, verdziskā iztapšana un piemērošanās pastāvošai varai,

jo ūsainam romāna notāram, gan latvietim, bija vienalga, kas Latvijā valda, kad tikai ciešami apstākļi un viņa kantorī apgrozās pircēji un pārdevēji, slēgdami kontraktus un maksādami viņam meslus.“

Kad bijušā skolas direktrese Romīna Baldere viesībās saaicinātiem rīdziniekiem jautā: „Kas ir ar mūsu Nacionālo padomi? Vai tai kādas izredzes iespaidot vispārējo politiku attiecībā uz Latviju kā patstāvīgu valsti“, tad tā paša romāna mazais advokāts ar dzeltenām ūsām pārsteigts atbild: „Tas ir pādrošs jautājums, cienītā kundze“. Kad šī pati kundze nožēlodama saka: „Tad mūsu strēlnieku cīņas tikpat kā nebijušas,“ mazais advokāts paskaidro: „Mūsu strēlnieki cīnījās priekš cara, tāpat kā tagad tie cīnās priekš lielniem.“

Garā tukšo inteliģentu sarunās tikai jaunais romāna literāts izteic īstu latvisku pārliecību. Viņš Balderes kundzes viesiem pasaka: „Mēs izkarosim sev patstāvību! Tas mūsu vienīgais ceļš, un tas mums ejams: domu un ieroču cīņā. Ka Latvijas patstāvības idejai uzglūn no visiem stūriem — šo patiesību mēs zinām.“

Jaunā patriōta vārdus pavadija irōniskas piezīmes.

Paviršs novērotājs varēja domāt, ka patstāvīgas Latvijas darbam nav ne čaklu roku, ne karstu siržu. Bet tuvāk apklausījies, docents Stirpa dabūja zināt, ka Rīgā pastāv kāda 17 vīru politiska grupa, kas nostājusies pretīm kādreiz slavenās Rīgas latviešu biedrības vīriem, no kuriem tauta nogrieziesies kā no kauju zaudējušiem vadoņiem, un sastādījusies no demokrātu aprindām. Drīz vien Stirpa kļūst par šīs grupas, sauktā demokrātiskā bloka, sekretāru un aktīvi piedalās viņas radošā darbā.

17 vīru demokrātiskais bloks vācu okupētā Rīgā neatlaidīgi gatavoja suverēnās Latvijas oficiālu nodibināšanu, neskatoties uz vācu virspavēlnieka fon Kathena bargajām pavēlēm, kas brīdināja no separātisma un uzstāšanās pret okupācijas varu. A. Gulbis romānā „Fantasti“ demokrātiskā bloka rosīgākiem darbiniekiem liek tuvāk izteikt minētās organizācijas nozīmi. Kādā bloka sēdē K. Ulmanis starp citu saka, ka demokrātiskais bloks ar savu iespaidu sabiedrības visplašākos

slānos, sevišķi zemniekos, izaudzis okupācijas varai pāri par galvu, ka okupācijas varai dibinātas bailes no tā spēka, ko reprezentē demokrātiskais bloks. Dr. M. Valters aprāda, ka bloka vārdā prasīta atļauja austrumu virspavēlniekam, Bavārijas princim Leopoldam, sasaukt latvju nacionālietu aizstāvju sapulci; atļauja arī dota, bet ar noteikumu, ka sasaukamai sapulcei tiesības apspriest tikai atbildes tiem jautājumiem, ko uzstādījusi austrumu virspavēlniecība. Šī sapulce sanākusi 1917. g. 22. decembrī un pēc priekšraksta izvēlējusi arī savu „zemes padomi“ 20 vīru sastāvā ar vāciem iztapīgiem un paklausīgiem Veinberģi un Krastkalnu priekšgalā. Demokrātiskais bloks no šiem vīriem, protams, nogriezās: tautas gribu nedrīkstēja viltot. Tā kā pēc vācu pavēles radītā „zemes padome“ atklāti sludināja pievienošanos Vācijai, nododot latvju tautu, tad te bija vajadzīgs pretspēks.

A. Gulbja „Fantastos“ mēs redzam, ka demokrātiskā blokā iekšējo cīņu un nesaskaņu dēļ darāmais darbs gaužam lēni virzās uz priekšu, nākas sēdes pārtraukt pat uz vairākām nedēļām. Bloka sekretārs docents Stīrpa „nevarēja izprast partiju lideru ietiepību tik svarīgā brīdī, kad vēsture āmura sitieniem dārdina durvis un pati laužas tautu likteņu gultnē“. Viņš, reālus apstākļus vērodams, varēja liecināt, ka „mums nav vairs Kr. Valdemāra un Viļa Olava, šo divu lielo tautas vienotāju garu“.

Beidzot arī Rīga saņēma vācu okupācijas varas kādu laiku slēpto ziņu, ka rietumu frontē vācu armija satriekta un revolūcija pārņēmusi Vāciju. Bija situācija pēdējā stunda Latvijas republikas oficiālai pasludināšanai. Pēc karstām debatēm docents Stīrpa 1918. gada 17. novembra vakarā Rīgā, Kr. Barona ielā Nr. 3, rakstīja demokrātiskā bloka pēdējo protokolu: šai vakarā apvienojās visi Latvijas radošie spēki jaunā organizācijā — Latvijas tautas padomē, kas atzina sevi par vienīgo augstākās varas nesēju Latvijā, un vienojās par to, ka Latvija — apvienota etnogrāfiskās robežās (Kurzeme, Vidzeme un Latgale) — ir patstāvīga, neatkarīga, demokrātiski-republikāniska valsts, un ka zemes tālāko likteni noteiks Latvijas satversmes sapulce. Tautas padome par savu prezidentu izvē-

lēja Jāni Čaksti un par pirmo ministru prezidentu izraudzīja Kārli Ulmani, nolemdama nākošā dienā proklamēt Latvijas valsti.

1918. gada 18. novembrī latvju tautas centrā, Rīgā, pasludināja suverēno Latviju par nodibinātu. Šī diena uzlika nemirstības vainagu tūkstošu latvju ilgām, centieniem un upuriem. Latvju tauta atguva savas tiesības, savu suverēnitāti, ko 13. gadusimteni cīņās ar atnācējiem vāciem tā pazaudēja; tagad šīs pašas nācijas karavīru pārpildītā zemē latvju tauta satvēra un droši pacēla savu vairāk kā seši simtu gadu nolaisto karogu. Tādēļ latvju sejas staroja dziļš prieks, un dievišķa kvēle liesmoja viņu sirdīs.

1918. gada 18. novembrim — mūsu suverēnitātes atgūšanas dienai — dzejnieks Pāvils Rozīte veltījis saturā bagātu un izteiksmē spēcīgu odu, ko še vietā arī minam:

„Es dzirdu mūžību, caur laikiem šalkojošu,
Un tautas likteni kā bultu lidojošu,
Kad purpurs degošais pār galdiem lepmi klāts,
Un tautas griba, prāts tiek brīvi sludināts.
Tās ilgas degošās, kas bija sirdīs nestas,
Tiek visā pasaulē kā skaļas dziesmas mestas!
Dreb purpurs, prieka pilns — viņš vēsta republiku,
Un brāļu kapos sauc: „Par viņu galvu liku,
Kad tautu plosīja baigs viņas ienaidnieks!
Par tevi, Latvija, mums nomirt bija prieks;
Tu tagad ziedēsi tik brīva savā laimē,
Un tava vieta būs tur — visu tautu saimē,
Kur naida nepazīs, — lai viņš uz laikiem mirst!“
Šo dienu svinīgo nekad mums neaizmirst, —
Jo brīva Latvija caur tautas sāpēm tika,
Lai mūžos slava skan tev — latvju republika!“

XIX nodaļa.

Latvijas valsts nostiprināšanās radošam darbam.

Lielu pasaules notikumu laikā Latviju pasludināja par neatkarīgu valsti. Krievija bija pārdzīvojuši divi revolūcijas un noslēgusi 1918. gada februārī Brestļitovskā mieru ar Vāciju „bez aneksijām un kontribūcijām“, patiesībā atstādama vācu varā plašas savas bijušās teritorijas daļas. Bet 1918. gada novembrī Vācijā iesākās revolūcija, kad tās ķaŗaspēks oktobrī bija pazaudējis cīņas ar sabiedrotiem, un Vācijas ķeizars kā izmisis bēglis uz robežas nodeva Holandes muitas ierēdnim savu „ķeizara zobenu“, lūdzot Holandē pēc patvēruma. Latvju zemei līdz tās proklamēšanai par suverēnu valsti bija pāri gājusi ne tikai ķaŗa uguns, nopostīdama to no vienām robežām līdz otrām, un revolūcijas vētra, novirzīdama daudziem prātus no nopietna un radoša darba, bet samīdīto Latviju, beidzot, savā dzelzs dūrē bija sagrābusi un turēja vācu okupācijas vara. Saķingums un ķausmīgs posts gulēja pār visu latvju zemi. Varēja domāt, ka nebūs vairs tāda spēķa, kas spētu no ķaunā uzmodināt mūsu zemi un tautu patstāvīgai dzīvei un radošam darbam. Rakstniece A. Brigadere romānā „Kvēlošā lokā“, tēlodama Latvijas proklamēšanas ainu, zīmīgi aizrāda, ka drūmi māķoni gulējuķi pār Latvijas dzimšanas stundu, bet neredzamais Latvijas ķarogs biķis tas, kam patriķtiskās sirdis turējuķas uzticību visās vajāķšanās. Tādēķ latvju tauta pratusi ķlusēdama panest ķa lielos zaudēķjumus, tā redzēt savu paudzēs iecerēto, dārgiem upurķiem meķlēto un izaudzināto ideāķu piepildīķanos. Suverēnās Latvijas ķarogs bija nu atrisins. Viņam va-

jadzēja lepmi pacelties visā Latvijā kā patstāvības, apvienošanas un uzvaras simbolam un svētīt latvju tautu lielam radošam darbam. A. Gulbja romānā „Fantasti“ mēs lasām pirmā ministru prezidenta K. Ulmaņa proklamēšanas akta runā, kas atbilst arī īstenībai, tādus vārdus: „Valsts jānostiprina uz ārieni, lai tā stāvētu spēcīga un apvienota labās attiecībās ar tāliem un tuvākiem kaimiņiem. Iekšējās pārvaldīšanas darbā stāv daudz uzdevumu priekšā. Bez kavēšanās zemē jāizved demokrātiskas reformas. Šai brīdī atcerēsimes, ka ilgiem gadiem daudzi mūsu tautas locekļi lolojuši šo mūsu cerību, jau agrāk klusībā vai atklāti strādājuši priekš viņas un nesuši domu par brīvo Latviju savās sirdīs. — Ja strādāsīm ciešā kopībā, tad nav šaubu, ka rosīgs darbs aizvedīs pie mērķa. — Atjaunosies dzīve visā mūsu tēvijā un pārspēs visu, kas līdz šim mums bijis.“

Sākās Latvijas valsts veidošanas darbs drudzainā steigā, jaunā vēsturiskā spēka uzplūdamā. Bet jaunās valsts stāvoklis bija ārkārtīgi grūts. To liecina šā darba darītāji, to pašu rāda arī mūsu dailliteratūras vēl nedaudzie darbi. Patiesībā bija tā, kā tas kādā vecā grāmatā ierakstīts: „Zeme bija tukša un neiztaisīta, un Dieva gars līdinājās pa ūdens virsu.“ Še tikai jāsaka — latvju gars, ko paaudžu paaudzes ar sviedriem un asinīm bija sakrājušas savā zemē un ko tās ciešanu lūgšanās un augšāmcelšanās ilgās raidīja savas zemes debesīs, — šim latvju garam nu bija situsi stunda izpausties lielā radišanas darbā.

Latvijai vēl nebija sava reālā spēka, savas armijas, kas apsargātu jaunās celtnes pamatus un iedvestu cienību pret šo darbu tiem, kam viņas trūka. Šis nepieciešamais valsts spēks arī sāka rasties. A. Gulbja „Fantastos“ mēs redzam cīņās norīdītu virsnieku Jāni Jekumu nākošā rītā pēc valsts proklamēšanas pie ministru prezidenta, piedāvājot savus spēkus tēvzemes apsardzības organizēšanai. Un ministru prezidents viņu jo sirsnīgi apsvēic kā pirmo latvju virsnieku, kas pie viņa griezies pirmā valsts pastāvēšanas dienā, aizrādīdams, ka nacionālā armija būs Latvijas aizsarga valnis un tautas stiprākais balsts.

Bet faktiskā zemes pārvaldīšana vēl arvien palika vācu okupācijas iestāžu varā. Pasts, tālgrāfs, dzelzceļi vēl bija vācu rokās. „Vācu komendanti un zaldātu patruļas,“ lasām „Fantastos“, „kontrolēja Pagaidu valdības rīkojumus un bieži tos ierobežoja vai pilnīgi ignorēja. Zemē bija nodibinājusies divvaldība, un varas pārspēks bija vācu pusē.“

Okupācijas varas politika krustojās ar lielinieku nodomiem vienotā frontē pret sabiedrotiem, iznīcinot un izdzēšot brīvību jaunajām Baltijas valstīm. Tādēļ saprotamas virsnieka Jekuma sāpes, ka nevīstošas slavas vaiņagotu strēlnieku viņam tikai divi rotas, ka patstāvīgas Latvijas pirmajās dienās nav vairs to vareno strēlnieku pulku, ko tauta agrāk nesusi uz rokām un kas pasaulei pauduši savu varonību. Bet palikušajiem veciem strēlniekiem un virsniekiem, kā arī brīvprātīgiem un skolu jaunatnei, kas labprātīgi iestājās savas tēviņas sargu rindās, bija nesalaužama ticība Latvijai. „Šī svētā, nesatricināmā ticība Latvijai ir mums visdrošākā garantija, ka Latvija kā valsts pastāvēs,“ atkārtoja kritiskā brīdī ministru prezidents Kārlis Ulmanis, kad viņam ziņoja par kūdītāju un aģitatoru uzstāšanos kazarmēs.

Ticēdami Latvijas zemes atplaukšanas spēkam un labākaī nākotnei, Tautas padome nolēma meklēt palīdzību ārpus Latvijas, kādēļ drīz pēc valsts proklamēšanas sūtīja savu priekšsēdētāju Jāni Čaksti uz ārzemēm. Bija jāveic nostiprināšanas darbs arī uz ārieni. Anglijā jau atradās pirmais Latvijas ārlietu ministrs Meierovics, ko A. Grībis savā romānā „Zigfrids“ nosaucis Zigfrida Saukuma vārdā. Laikā no 1918. gada pirmās puses līdz 1919. gada jūnijam viņš bija veicis lielu propagandas darbu Latvijas labā. Anglijas ārlietu ministrs lords Arturs Balfurs, pateicoties enerģiskajam un neatlaidīgajam Zigfridam Meierovicam, bija savas valdības vārdā izteicis Latvijas atzīšanu *d e f a c t o* nedēļu priekš Latvijas proklamēšanas (1918. g. 11. novembrī). Tas bija jo ievērojams solis Latvijas nostiprināšanās cīņās, kaut gan Latvijas delegācija ar J. Čaksti priekšgalā nevarēja oficiāli līdzī runāt Versaļas miera līgumā, neskatoties uz latvju strēlnieku parādīto varonību un viņu radītiem atvieglojumiem sabiedroto frontē un zemei no-

darīto kara postu. Varēja vienīgi informēt lielvalstis par jauno republiku un tās nozīmi starptautiskās attiecībās un propagandēt Latvijas vārdu ārzemju presē.

1919. gada 28. jūnijā vācu delegācija bija spiesta parakstīt Versalā bez viņu līdzdalības sastādīto miera līgumu, kas starp citu pavēlēja Vācijai izbeigt okupāciju Baltijas valstīs, protams, arī Latvijā. Bet iekams sabiedrotie vāciem bija devuši šo pavēli, Latviju pārsteidza Krievijas lielnieku uzbrukums.

1919. gada pirmajās dienās Pagaidu valdība atstāja Rīgu, jo lielnieku pārspēks stāvēja pie viņas vārtiem. Pēdējā ministru kabineta sēdē A. Gulbis liek apsardzības ministram Jānim Zālitim, kas arvienu bijis atklāts vācu muižnieku pretinieks, izsacīt domas, ka neveiksmē pie Rīgas aizstāvēšanas vainīgs Baltijas muižnieku pirksts, kas zvērējuši latvju tautai mūžīgu naidu. „Nacionālā armija,“ viņš saka, „kas salasīsies no jauna Kurzemes klajumos, vērsīs savu šķēpu pret katru uzbrucēju un asinās to pret muižniekiem.“ Iekšlietu ministrs Dr. M. Valters pārliecināts, ka tautas brīvības apziņu, šo mirdzošo dvēseles dimantu, nespēs aptumšot ne Pēteris Stučka, ne viņa aklo piekritēju saujiņa. Viņš saka: „Šis dimants kā vadoša zvaigzne mirdzējis gadusimtenus, tā liesmojošie stari silda mūs arī tagad... Tā ir dievības atziņa, kam mēs nevaram neticēt.“ —

Ticēdami, ka Latvijas neatkarība nav tik viegli salaužama, pulciņš latvju kareivju pulkveža Kalpaka vadībā atstāja 3. janvārī Rīgu. „Pie Olaines,“ saka K. Skalbe, „viņš sedza atkāpšanos dzelzs divīzijai, un no Ventas jau atskanēja šo varoņu slava.“ Še pulcējās tēvijas sargi no daudzām vecās Kursas mājām. Viņiem pie Ventas pievienojās arī A. Brigaderes Arvis Bujāns, kas bija izbēdzis no lielnieku Rīgas un komisāra Māla atriebības. Varoņi nu redzēja, J. Akuratera vārdiem runājot („Virsaīša sirds“, Latvijas balādes) kā:

„Maz ir vairs atlicis tēvzemes lauku,
Jūra pa kreisi, pa labi blenž nāve.“

Visās cīņās, kas bija vērstas pret lieliniekiem, pulkvedis Kalpaks arvien pirmais gāja pa priekšu saviem kareivjiem, un neviens negribēja palikt tam pakaļ. 1919. gada 7. martā uz Saldus ceļa viņu nacionālai armijai laupīja vācu nodaļas lode.

Šo traģisko gadījumu Akuraters jau minētā „Virsaīša sirdī“ izteicis tā:

„Pēkšņi — vilki vai sakaucas mežos?
Drausmīgi šnākdamas bultas šķel gaisu,
Virsaītis nodreb; uz apģērba balta
Sirds pušu šķelta jau asins raisa.“

Vadoņa nāve dziļi satrieca kareivjus, bet cīņas drosme par Latviju nebij zudusi, kaut gan Liepājā Pagaidu valdība bija gāsta un vēsturiskā ienaidnieka roka bija sagrābusi varu, likdama kādreizējam „Zemnieka dēla“ un „Liduma dūmos“ autoram palikt par savas tautas augstāko ideālu nodevēju. Latvijas valsts atdzimšanas laikā Kaupo lomu bija uzņēmis Tirzas pagasta saimnieka dēls. A. Gulbis romānā „Zigfrīds“ saka, ka dienas priekš Rīgas atsvabināšanas bijušas liktenīgas Latvijas vēsturē. Vācu karašpēka vadonis fon der Goltcs ar savu galveno štābu sēdējis Jelgavā un metis kauliņus par Latvijas likteni. Viņš gribējis jaunās Baltijas valstis sagraut un pārvērst tās par vienu karaļvalsti.

Ventaš varoņi, cīnīdamies par savu galvas pilsētu, nevarēja iedomāties tās liķu kaudzes, ko vācu atriebība sasvieda Rīgas ielās, izrēķinādamās ne tikai ar lieliniekiem, bet arī ar saviem politiskiem pretiniekiem, taisīdama ceļu saviem tālākiem nodomiem. „Apcietināšana un nošaušana bez tiesas turpinājās, līdz sabiedroto misijas iesniedza Flečeram (Baltijas zemessargu virspavēlniekam) protestu par iedzīvotāju terorizēšanu un apšaušanu bez tiesas,“ saka P. Bērziņš savā darbā „Latvijas brīvības cīņas“. Latviešu brigāde Kalpaka pēcnācēja pulkveža Baloža vadībā ienāca Rīgā dienu vēlāk (23. maijā) un pēc vienas dienas atpūtas aizgāja tālāk frontē. Jau jūnija sākumā pulkveža Baloža daļas stāvēja Lubānas-Cesvaines rajonā pretim lieliniekiem. Baltijas landesvērs un dzelzdzīvijas

spēki, turpretim, tanī pat laikā tuvojās Cēsīm, piepildīdami muižnieku valdības (ar Andrievu Niedru priekšgalā) gribu un nodomus. Šiem vācu spēkiem pretim nāca demokratiskās Latvijas ziemeļos radītais karaspēks pulkveža Zemītāna vadībā, kas palika līdz galam uzticīgs jaunajai Latvijas valstij.

Priekš izšķirošām Cēsu kaujām pulkvedis Zemītāns publicēja uzsaukumu „Brīvās un neatkarīgās Latvijas pilsoņi!” Tas ir dārgs laikmeta dokuments. Viņā starp citu mēs lasām: „Tagad, kur lielniecisms ir sakauts, pret Latvijas brīvību un neatkarību atkal paceļ rokas mūsu senseņie ienaidnieki, vācu baroni, kas kopā ar saviem uzpirktiem rokas puišiem un dažiem mūsu tautas nodevējiem kavē mūsu vienīgi likumīgo pagaidu valdību pie tautas gribas izvešanas un pārklāj visu Kurzemi ar bēdīgi slavenām slepkavu bandām, tā saucamām „soda ekspedīcijām”. Tagad viņi virzās uz ziemeļiem, apspiezdami un nievādami latvju tautu, kā tālā senatnē slepkavodami un mocīdami šausmīgāki par lielniekiem. Mums vajaga ar sakni iz Latvijas izraut lielniecisma iemeslu — vācu muižniecību, kas ar savām nekur neredzētām priekšrocībām un tiesībām ved mūsu tautu pie izmišanas un ārprāta.” — Šo pašu domu priekš Cēsu uzvaras dzejnieks Ed. Virza izteicis (Laikmeta dokumenti) sekojošos vārdos: „Un tagad, kur mēs esam uzvarējuši Latvijas iekšējās un varbūt arī ārējās politikas laukos, viņi ir ķērušies pie vecā līdzekļa, fiziskas varas, lai noturētos uz ūdens. — Mēs esam tā apdraudēti, cik var tik būt apdraudēta kāda tauta. Ja mūs uzvarēs, ar mums izrēķināsies uz visiem laikiem. — Karotāji lai lien ārā no visām vietām! Nekādas citas mīlestības vairs nedrīkst būt mūsu sirdīs, kā mīlestība pret mūsu brīvību, nekāda cita ienaida, ka ienaidis pret savērniekiem vāciešiem.”

Izšķirošajā Cēsu kaujā 22. jūnijā uzvarēja latvju tauta un tas lielais spēks, kas tautas paceļ slavas un kultūras augstumos, ko mēs saucam par patriotismu. Šais varoņu cīņās bija piepildījušies dzejnieka J. Sudrabkalna 1917. g. Cēsis uzrakstītie vārdi:

„Kas izcietis ir verga tumsas kaunu,
Tas klajā cīņā nevar bojā iet —
Tev ticu, Latvija, Tu veiksi ļaunu
Tev diena atmirdzēs, kas sāpēs riet.“

Ziemeļlatvijas kara spēks tuvojās Rīgai; pēc Cēsu pazaudētām kaujām bija aizbraukusi muižnieku valdība. 3. jūlijā noslēgtais Strazdu muižas pamiera līgums deva sakautām vācu kara spēka daļām tiesības glābties aiz Daugavas. Vācu spēki arī aizgāja Jelgavas virzienā.

Rīga bija brīva. 8. jūlijā no Liepājas pārbrauca pagaidu valdība. No ārzemēm bija atgriezies arī Tautas padomes priekšsēdētājs J. Čakste, vēlāk ieradās ārlietu ministrs Z. Meierovics. Pārtrauktais valsts uzbūves darbs varēja atjaunoties. 13. jūlijā, Tautas padomes sēdī atklājot, viņas priekšsēdētājs starp citu, sacīja: „Pēdējos mēnešos Tautas padomei nav bijis iespējams sekmīgi un rosīgi strādāt. Bet arvien tautā aug tā pārliecība, ka Tautas padome ir Latvijas patstāvības un tautas brīvības idejas nesēja. Tautas padomei stipru pabalstu devuši mūsu drošie kareivji.“

1919. gada vasaras mēneši pagāja neatlaidīgā darbā. Plašu skatu šai darbā paveŗ A. Gulbja romāns „Zigfrīds“. Latvijas valsts veidojās kā savā iekšējā dzīvē, tā uz ārieni. Ārlietu ministrs Z. Meierovics bija nodibinājis vairākas sūtniecības, kas Latvijas jauno valsti stiprināja starpvalstiskās attiecībās. Bet Kurzemē apslēpti valdīja vācu ģenerālis fon der Goltcs, jo Strazdu muižas pamiera līgums bija palicis neizpildīts. Vācu spēki tika kopoti un stiprināti jaunam uzbrukumam, lai satriektu varonīgo Latvijū. Vāci gaidīja izdevīgu brīdi. Kad Padomju valdība piedāvāja Latvijai uzsākt miera sarunas un pārtraukt kara darbību Latgalē, vācu štābs zināja, kas tam darāms. Pēc lielas kara spēka parādes 5. oktobrī Jelgavā, bēdīgi slavenais Bermonts-Avalovs nākošā dienā parakstīja paveli uzbrukt Rīgai. „Cēsu kauju revanšs bija sācies,“ saka A. Gulbis. Tagad nu operācijas pret Latvijas sirdi — Rīgu vadīja pats grāfs fon der Goltcs, un viņam bija neapšaubāma pārliecība par uzvaru. Trešās dienas vakarā vāci bija ieņēmuši visu

Daugavas kreiso krastu no jūras līdz Ķekavai. „Vēl viens lēciens uz „Daugavas tiltiem, un Rīga būtu kritusi,“ saka „Zigfrīda“ autors. Latvijas galvas pilsētu pārņēma jauns Lāčplēša gars. „Pilsoņi! Melnais bruņinieks atkal nāk! Pie ieročiem! Uz pēdējo cīņu!“ skanēja atsevišķas studentu rotas uzaicinājums stāties sargu rindās.

Kā Rīga atbildēja šim aicinājumam, to mēs dzirdam dzejnieces A. Brigaderes poēmā „Hannibal ad portas“, kas spilgti rāda, kādā vienprātībā pretim vācu plūdiem iet latvju tauta:

„Rīga šalko it kā teika:
Rudens ritu dzedrā vējā
Tālu laiku dziesma sveika:
„Div dūjiņas gaisā skrēja“.
Tā kā ašā plūdu aukā
Nāk no pagrabtelpām šaurām
Nāk no staltiem namiem laukā,
Nāk no jumtistabām caurām.
Augsts pie zema, jauns pie veca
Cīņu rindās roku rokā,
Draugs vai naidnieks, plecs pie pleca
Slēdzas viena spēka lokā.“

Rakstniece šai neaizmirstamajā laikmeta dokumentā ar lielu drāmatismu notēlo mēneša (8. okt. — 11. nov.) ilgās cīņas, kur valdīja vienīgais lozungs:

„Šurpu, brāļi, lai iet cīņas,
Rīgu nu vairs neatdosim!“

Neskatoties uz latvju skaužu karstām ilgām, kas lielā nepacietībā:

„Lien pie logiem, glūn ap mūriem,
Vai kur nespīd vācu kaskas?“

mēs redzam, ka:

„Latvju vīri drošu skatu
Salā, vējā, ierakumos
Nelaiž tuvāk ne par matu
Tos, kam Latve kārots kumoss.“

Ja liela bija vācu vēlēšanās kā viņu frontē, tā mūsu kara-
spēka aizmugurē satriekt jaunās Latvijas spēkus un aprakt tās
patstāvību, tad trīskārt lielāka un stiprāka bija latvju tautas ap-
ņemšanās — sala uzt un padzīt ienaidnieku. Daiļliterā-
tūrā to liecina pat citkārt dabas klusumā ierāvies un patiesas
miermīlības apgarots dzejnieks Saulietis. Savā veltē latvju ka-
reivjiem viņš par šīm niknās cīņas dienām tā saka:

„Kalt mūs jaunās vergu važās
Naidinieks kad kājas auj,
Brāļi, atbilde mums viena:
Droši vīri cērt un šauj!
Droši vīri cērt un šauj!

Mūžam vairs mūs nenomāksi,
Pekles vara — spēks un vilts:
Pērkons tēvs mums, Saule māte —
Bijām — būsīm brīva cilts!
Bijām — būsīm brīva cilts!“

Šais liktenīgās dienās Daugavmalas ierakumos izdalīja
Raiņa sērdieņu dziesmu „Daugava“. Tur mūsu cīnītāji lasīja
tādus vārdus:

„Rīga, Rīga, stipra pils —
Kas to Rīgu darināja?
— Latvji cēla, latvji vēla,
Tiem to pili paturēt!

* *

*

Latvju dēli, mostaties!
Sargājiet Rīgas pili!
Rīga mūsu galvas pils —
Kā bez galvas nodzīvot?

* *

*

Plūdu plūdi vācu nāca
Noņemt mūsu Rīgas pili —
Mūžam Rīgu nenoņems,
Kad nedos latvji paši.“

Izšķirošais brīdis beidzot bija pienācis. Dzīvas ainas par šīm neaizmirstamām cīņām un uzvarām mums sniedz A. Gulbis romānā „Zigfrīds“. — Nenoguris pūlas armijas virspavēlnieka štāba priekšnieks pulkvedis Pēteris Radziņš, izstrādājot uzbrukuma plānu, ko arī apstiprina virspavēlnieks pulkvedis Jānis Balodis. Bija nolemts, ka izšķirošajam uzbrukumam jāsākas novembra pirmās dienās. Pulkveža Radziņa plāns rādīja kaujas lauku no Daugavgrīvas augšup pa Daugavu līdz Latgalei ar strauju nogriezumu līdz Igaunijas robežām — trīs simti kilometru garu. Protams, ka vissvarīgākā kaujas līnija bija no Rīgas līdz Krustpiliņ, kur otrā Daugavas krastā bija koncentrēta Bermonta armija.

„Visas izredzes uz pabalstu no ārienes ar dzīvu spēku ir zudušas, mums jārēķinās vienīgi ar pašu spēkiem,“ uzbrukuma priekšvakarā paziņoja virspavēlnieks Balodis savam štāba priekšniekam, atgriezies no Baltā nama Kr. Valdemāra ielā, kur toreiz dzīvoja Tautas padomes priekšsēdētājs un pulcējās valdības vīri ar ministru prezidentu Kārli Ulmani priekšgalā un partiju lideri. Uzbrukuma pavēle bija izziņota. Gaismai austot, sabiedroto flotes lielgabali atklāja uz ienaidnieka pozīcijām iznīcinošu uguni. Šos palīgus grūtajā cīņā brīdī godam pieminējis Ed. Virza (Laikmets un lira) sekojošos vārdos:

„Ak jūru klaidoņi! No straujas
Jūsu gaitas mūžīgs ieguvums
Bij uzvara tais milzu kaujās
Un slava jums un brīve mums.

No visiem mūsu zemes galiem
Jums ilgas līdzī jūrā iet,
Pa kuņām jūs ar lielgabaliem
Un flagām mirdzot aizejiet.“

Straujā uzbrukumā Latvijas nacionālā armija salauza pretinieka gribu un padzina tā pulkus no Rīgas. Nākošā dienā Rīga bija atbrīvota. Šo momentu A. Brigadere jau minētā poemā tā tēlo:

„Tad pār Rīgu, lēni ausdams,
Nāk tāds saldi dīvains klusums.

Un no torņa atrāvusies
Kāda zvana balss pusdzīva
Skaita, it kā aizsūsies:
Rīga brīva, Rīga brīva!“

Latvju armija, lielas uzvaras apgarota, straujā gaitā padzina vācu spēkus no Jelgavas, kur tie 1919. gada vasarā bija gatavojušies mūsu patstāvības iznīcināšanai. Jelgavu atstājot, vācu armijas vadoņi pavēlēja aizdedzināt vēsturisko Jelgavas pili un klasisko ģimnaziju, atstādami savam bēdīgam iekarošanas gājienam vēl bēdīgākas piemiņas pēdas.

Nacionālā armija vācu pulkus drīz vien padzina no visas Kurzemes. Dzejnieks Skalbe to tā atzīmējis:

„Latvju vīri zem lietus un krusas
Dzinuši jodus bez miega un dusas.“

Un netaisnīgs J. Ziemeļnieks balādā „Saruna“ liek kādreizējam cīnītājam kapsētas tumsā šīs cīņas atminēt šādos vārdos:

„O, tā bij kauja! Kā uz elli
Tad naidnieks muka, ko vien var.“

Latvijas uzvaras tālu atbalsojās ārvalstīs. Viņas nozīme un svars auga. A. Gulbis „Zigfridā“ atkārtoti angļu laikraksta „Times“ ievadu „Brīnums“, kas veltīts latvju uzvarām cīņās ar viņu vecāko un sīvāko ienaidnieku. Tur mēs lasām: „Šīs nedēļas saistīja Rīga, Latvijas republikas metropole, visas pasaules uzmanību. Divu miljonu latvju tauta, kas pasaules karā cietusi ne mazāk kā varonīgā beļģu tauta, izcīnījusi savu patstāvību, varētu teikt, kailām rokām, padzenot no Rīgas un Kurzemes 50.000 labi apbruņotu vācu-krievu armiju. Tauta, kas ar tādu mīlestību piekērusies savai dzimtajai zemei, ka tai neviens upuris nav bijis par lielu, lai aizstāvētu savu neatkarību, pelnī apbrīnošanu. Tai pamatā ir garīgais spēks — varonība! To liecina šīs brīvības cīņas, kurām kara vēsturē nav piemēra. Tās ir leģendāras. Apliecinot savu cieņu latvju tau-

tai, mēs neatrodam izteiksmīgāka vārda, lai apzīmētu notikušo Baltijas jūras piekrastē: brīnums ...“

Neatbrīvota vēl palika vienīgi Latgale. 1920. gada janvāra pirmajās dienās iesākās sekmīgi uzbrukumi lielniekiem, un janvāra beigās Latvijas nacionālā armija stāvēja pie savām etnografiskām robežām. Pirmais atgūtās patstāvības gads bija aizšalcis lielās ciņās. Valsts bija atbrīvota. Latvju tautu aicināja darbs, savas zemes un valsts izveidošanas darbs. Šo darbu nu varēja darīt, dzejnieka Plūdoņa vārdiem runājot, ar apziņu:

„Mēs gribam būt kungi mūsu dzimtajā zemē,
Mēs gribam paši sev likumus lemt:
Tā zeme ir mūsu, tās pilsētas mūsu —
Mēs negribam lūgt to, kas mūsu, bet ņemt.

Ta zeme ir mūsu. Tā Dieva un Laimas
Latvju tautai sensenais līdzdotais pūrs.
Tā zeme ir mūsu, to nedos vairs svešiem
Ne zemgal's, ne latgal's, ne sēlis, ne kūrs.“

Un sirmā Barona tēva roka šinī laikā arī uzrakstījusi:
„Cita zemi negribam, savu citam nedodam.“

Bet Latvijas valstij bija nepieciešama vēl cita nostiprināšanās — veco valšķu tiesiskā (de jure) atzišana. Šai darbā neaizmirstamu atzinību izpelnījies senās Kursas dēls — mūsu pirmais ārlietu ministrs Zigfrids Meierovics. Viņa izcilos nopelnus nākošajām latvju paaudzēm izteiks ne tikai sērojošās Latvijas tēls pie nelaikā mūžībā aizgājušā darbīgā patriota kapa, bet viņu cildinās Latvijas vēsture, kā arī rādīs daiļliteratūra, kur rakstnieks A. Gulbis Meierovicu līdz ar neseno mūsu pagātņi jau ietvēris vērtīgā episkās dzejas darbā. Viņa „Zigfrida“ otrajā sējumā citkārtējo Nacionālās padomes līdzdibinātāju un sūtni, kas ar latvju mākslinieku gleznu reprodukciju albumiem ceļa somā spēra savu pirmo diplomāta soli Krievijas revolūcijas laikā pie franču sūtņa Vologdā un tālāk Vakareīropā, lai populārizētu latvju tautu un zemi, tagad mēs redzam kā Kursas vanagu laižamies no vienas Eiropas galvas pilsētas uz otru, lai panāktu Latvijas tiesisko atzišanu.

Latvijas Satversmes sapulce, kas sanāca 1920. gada 1. maijā, uz tā paša gada novembra Tautu savienības sēdi Ženēvā sūta savu ārlietu ministri Zigfridu Meierovicu. Izrādās, ka Latvijas uzņemšana Tautu savienībā saistīta ar vienas de jure atzīšanu; tādēļ tā jāpanāk tuvākā laikā. Te nu Zigfrids Meierovics sūtītu Dr. M. Valtera, Dr. O. Grosvalda un G. Bisenieka pabalstīts attīsta jo rosīgu darbību. Ieguvis Romā Itālijas ārlietu ministra grāfa Sforcas labvēlību savai lietai, Meierovics pēc dažām dienām ir Parīzē un panāk audienci pie Francijas republikas prezidenta Miljerana, lai ieinteresētu viņu un Francijas valdību par Latvijas de jure atzīšanu. Un gājiens šis nav velts: Francijas prezidents apsolās dot mājienu savai valdībai, kas visu laiku noraidoši bija izturējusies pret Latviju, arvien vēl cerēdama uz Krievijas celšanos, grozīt attiecības pret jaunām valstīm un līdz ar to pret Latviju, jo „daudz latviešu virsnieku cīnījušies pasaules karā franču armijā un Rīgas ūdeņos starp frančiem un latviešiem noslēgta asins brālība“.

Ceļš panākumiem vēl bija jāgatavo Londonā. Anglijas ārlietu ministra krēslā lorda Belfura vietā, kas bija devis Latvijas de facto atzīšanu pirms Latvijas proklamēšanas, nu sēdēja bijušais Indijas vicekaralis lords Kersons, kas gan pieņēma jauno Latvijas ārlietu ministru, bet, pulksteni rokā turēdams, jau iepriekš paziņoja: „Man priekš jums ir desmit minūtes laika.“ Bet audience ieilga: Latvijas ministra motivējums, ka viņa izpostītā tēvijā Anglijas tirgum labas izredzes, ka Latvijas republikai, kam nepieciešama de jure atzīšana no sabiedrotiem, neatsverama politiska nozīme Baltijas jūras piekrastē, redzami ieinteresēja Anglijas lordu. Atvadoties tas apsolās Parīzes konferencē pieslieties šinī jautājumā sabiedroto vairākumam.

Vēl Meierovics meklē palīgus un gatavo ceļu sava mērķa sasniegšanai... Kā pēdējo ieroci cīņā par savu lietu dienu pirms sabiedroto augstākās padomes sanākšanas Meierovics izlietā presi. Redzamā Parīzes hotelī viņš sarīko preses pārstāvjiem pēcpusdienas tēju, kur garā, labi pārdomātā runā — intervijā sniedz savas Latvijas pagātni un atdzimšanas ainu pēc ainas, strēlnieku nozīmi pasaules karā, latvju tautas varo-

nību brīvības cīņās un nobeidz ar pateicību franču tautai par militāro atbalstu cīņās pret Bermontu. — Nākošā dienā divdesmit astoņi franču laikraksti vēstīja saviem lasītājiem Latvijas republikas vārdu un viņas centienus panākt savu de jure atzīšanu.

Latvijas pirmais ārlietu ministrs, meklēdams šo atzīšanu, bija vēsturiski pareizi sapratis jautājumu: Latvijai šīs tiesības nebija dāvana, — tās bija jāatgūst, jāsaņem atpakaļ kā senseņā manta un dārgums. Tāpēc arī pareizi dzejnieka Ed. Virzas epitafijas vārdi, kas lasāmi Meža kapos Zigfrida Meierovica kapa akmenī:

„Latvija sūtīja reiz pie varenām lielvalstīm Tevi
Prasīt, lai atpakaļ dod tiesības atjemtās tai.
Liktenis apskauda Tevi, bet darbus Tu diženus veici.
Laimīgais, mūžam par tiem pateiksies tēvija Tev.“

Pienāca Parīzes sabiedroto konferences dienas, un bija pagājušas sešas nedēļas, kamēr Latvijas ārlietu ministrs bija atstājis Rīgu, kur viņa prombūtne daudzus nervozēja. Beidzot 1921. gada 26. janvārī sabiedroto augstākā padome Anglijas, Francijas, Itālijas un Beļģijas vārdā atzina Latviju de jure. Tā paša gada 22. septembrī Tautu savienība uzņēma Latviju par savu pilntiesīgu locekli.

Tā bija panākta Latvijas valsts nostiprināšanās radošam darbam. Faktiski atgūto un jūridiski nostiprināto Latvijas suverēnitāti dzejnieks Plūdons izteicis „Veltījumā Latvijai“:

„Gadu simteni ilgs bij tavs lēkts no vergu tumsības brīvības
ritā,
Nu ievesta esi kā zvaigzne zvaigžņu mirdzošā svītā.
Kā zvaigzne starp zvaigznēm tad mirdzi tautu dižajā saimē:
Tavi bērni lai māti tevi sauc, slavu dziedot tev priekā un laimē.“

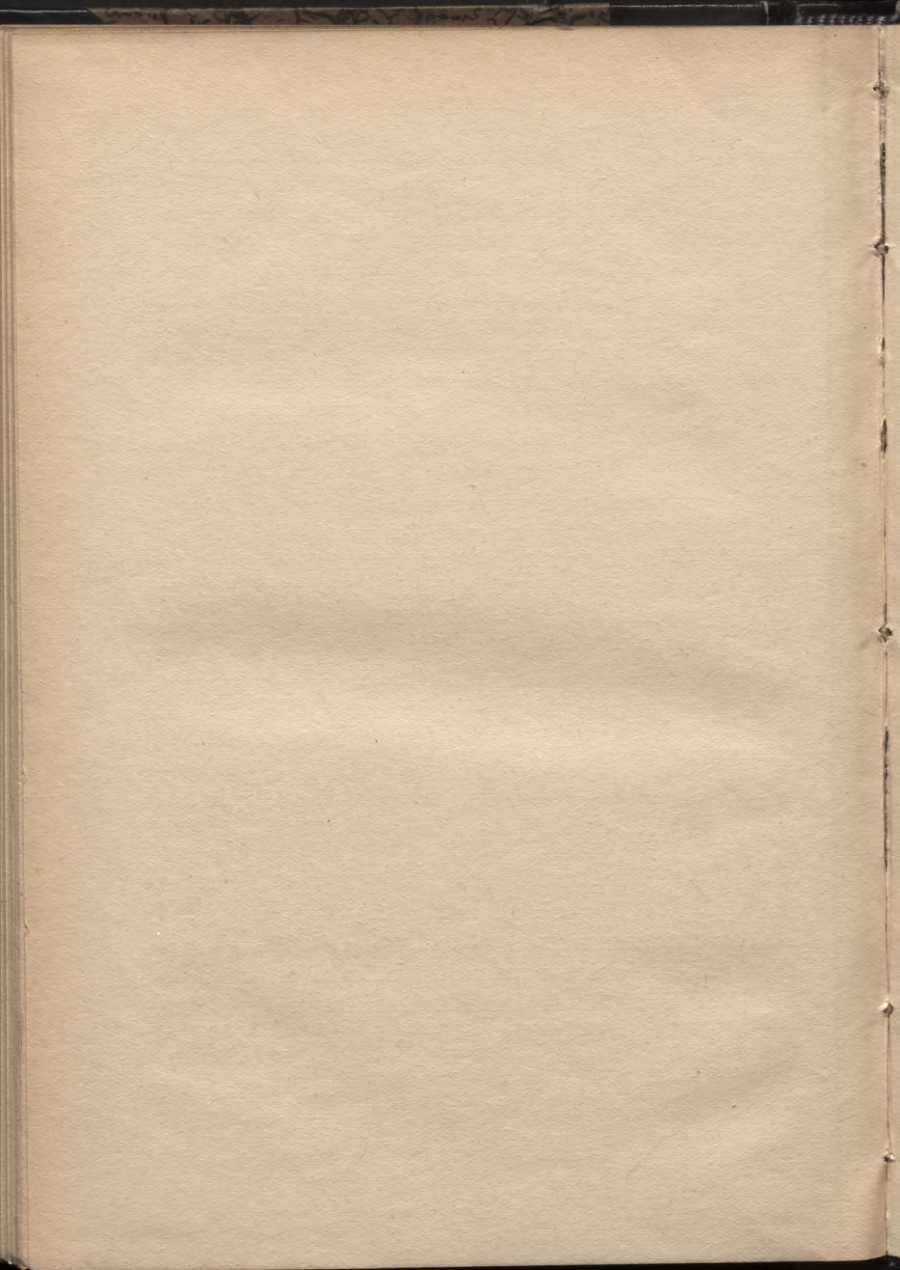
* * *

Pēc patstāvības atgūšanas un suverēnās valsts varas nostiprināšanās varēja sagaidīt, ka visi konstruktīvā un ideālā pasaules uzskata piekritēji ar dziļu sirsnību un lielu dedzību pieķersies savai zemei un tautai, kalpojot un upurējot visu viņas labā. Vairāk kā desmit gadu ilga laiks mums deva iespēju pārliecināties, ka šādas cerības nepiepildās. Izveidojās gan kalpošanas kults pašlabumam, patmīļībai un valdītārei, kas taču ir diametrāli pretēja intelektuālā spēka šķiešana nekā kalpošana visai tautai un valstij, lai gan atgūtās patstāvības cēlais vārds aicināt aicināja likt dziļākos un stiprākos pamatus latviskai valstij un latviskai kultūrai, prasīt prasīja saslēgties patriotiskā spēku ķēdē ap savu tautu un valsti.

Suverēnās Latvijas satversme bija paredzējusi parlamentāru iekārtu, kāda tā arī pastāvēja līdz 1934. g. 15. maija vēlam vakaram, kad valsts dzīvē notika radikāls lūzums. Jāsaka, ka parlamentārā iekārta, ko piedzīvojām mūsu apstākļos visus šos gadus, bija zemū kaislību piesātināta un apņemta tādā mērā, kad daudzi krietni pilsoņi bija spiesti atkāpties jo tālāk nost no trokšņainā lielceļa, pa kuŗu gara tukšums, liela nekautrība un ieraušanas kāre pilnā sparā drāzās uz suverēnās Latvijas iecerēto svētnīcu — likumdošanas iestādi un valsts pārvaldes aparāta kontrolējošo centru — valdību.

* * *

1934. g. 16. maija rīts pāršķīra mūsu vēsturē jaunu lapu. Sācies laikmets, kā vārds ir kļuvis labāko cīnītāju sapnis — **latviskā Latvija**. Viņas tapšanai, izveidošanai un nostiprināšanai savu vārdu un sirdi ir iekļīlājuši **Dr. Kārlis Ulmanis** un **ģenerālis Jānis Balodis**, abi latvju tautas augšamcelšanās piepildītāji.

XX nodaļa.

Noslēgums.

(Daiļliteratūras loma latvju tautas atdzimšanā.)

Latvju nacionālās mākslas dzejas attīstības posms ir diezgan īss, tikai simts gadu vecs, bet mūsu dzejas sākumi meklējami tautas dziesmās, pasakās un teikās, kas radušās tālā pagātnē. Pazīstamie krustneši un viņu panākumi nevienlīdzīgās cīņās mūsu tēvijā paņēma ne tikai zemes patstāvību un sadrupināja tās savdabīgo kultūru, bet aplūsināja pēc sīkstām cīņām arī toreizējos dzejniekus — koklētājus un dziedoņus. Latvju senā dzeja aprāvās ir savā īpatnējā spēkā, ir skaļumā, sēri vēlāk liecinādama, ka viņas glabātāji un tālākveidotāji „ir visi bāru bērni, bargu kungu klausītāji“.

Pasaules literatūrā mēs gan atrodam gadījumus, kur kādas nācijas dzeja uz laiku it kā apgurst vai pat aplūst. Tā Spanijas daiļliteratūra pēc sava visspožākā perioda — tā sauktā zelta gadusimtena (pēc Servantesa, Lope de Vegas un Kalderona) aplūsa 17. g. s. beigās. Pēc apmēram divi simti gadu ilgas snaudas 19. g. s. beigās tā no jauna sāka atdzimt Blasko Ibeņesa, Migela de Unamuno u. c. darbos. Turpretim latvju kultūras un līdz ar to arī daiļliteratūras attīstībā radās gaužam ilgs pārtraukums, ne mazāk par pieci gadusimteņiem. Viņš iestājās burtniecības laikā, kad mākslas dzeja vēl nebija nodibinājusies un nebija radies tas faktors, kas vēl vairāk vieno un stiprina visas tautas spējas un centienus. Šī dīvainā spēka dīgli gan izkaisīti un saskatāmi jau mūsu tautas dziesmās, bet viņu savdabīgo tālāko attīstību mēs uzplaukumā neredzam garajos nebrīvības gadusimtešos.

Ar vācu ielaušanos mūsu tēvijā nacionālās kultūras tālākā attīstība nebija vairs iespējama, jo uzvarētās latvju tautas oikonomiskais stāvoklis kļuva tāds, ko raksturo pašas tautas vārdi: „Krimta cietu pelavmaizi, avotiņā mērcēdam“. Un ja pēc šiem aprbrīnojami grūtiem un ilgiem laikiem mūsu tauta 18. un 19. g. s. vēl sajuta augšāmcelšanās un atdzimšanas spēkus, tieksmes un ilgas, tad tas noteikti liecina, ka 13. gadusimteni ar Kursas un Zemgales patstāvības salaušanu vēl nebija salauzts un garajos gadusimtenos aprakts latvju tautas gēnijs. Simts gadu ilgajā laikā, pārvarēdams neskaitāmus šķēršļus, viņš atracis mūsu vecās kultūras pamatus un uz viņiem ceļ savu celtni; šis radošais gars jo spilgti izpaudies mūsu daiļliterātūrā; tā novijusi nemirstības vainagu Latvijas patstāvībai — mūsu republikai.

Lieli ir latvju daiļliteratūras nopelni mūsu tautas atdzimšanas gaitā. Viņa tautu mācījusi un vadījusi, bet par visām lietām audzinājusi un stiprinājusi tās gribu mērķu sasniegšanai gan materiālās, gan garīgās kultūras laukā. Daiļliteratūra mūsu dzīves īpatnējos apstākļos blakus skolai devusi tautai nepieciešamo izglītību un attīstību, tādā kārtā izpildāma to, ko R. Blaumanis kādā vietā (Ode no hotentotu dzejnieka) tēlojis kā smagu, mirdzošu zelta kluču, t. i. filozofisku atziņu, nodotānu tautai: „To es kausēšu,“ saka dzejnieks, „savā kausētavā un kalšu un dališu kā sīku naudu ļaužu starpā.“ Atbildēdams ar minēto satīru saviem tuvredzīgajiem kritiķiem, R. Blaumanis līdz ar to pareizi norādījis, ka daiļliteratūras darbi spēj ienest lasītājos jaunas domas un atziņas, ietekmējot un noskaņojot tos zināmā virzienā. Latvju daiļliteratūra šini ziņā savu misiju nenoliedzami ir pildījusi un attaisnojusi seno romiešu uzskatu, ka dzejas uzdevums ir tautu mācīt un audzināt (d o c ē r e e t e d u c ā r e). Zem šī karoga mūsu mākslas dzeja arī uzsākusi savu attīstības gaitu un neatlaidīgi to turpinājusi. No Nerdzīgā Indriķa verdzības un klaušu robežu dienām cauri ilgajiem gadu desmitiem arvien cīņīgu un centības gars ir rāvis latvjus uz priekšu un augšu. Līdzī viņam arī daudzas jaunas domas apšalkušas mūsu lasītāju aprindas, tās ierosinādamas, apgaismodamas un pamudinādamas nepalikl pakal laika ga-

ram — kultūrālai attīstībai un progresam. Bet tos dzejas darbus, kas idejiski izauguši mūsu pašu zemē un tautas pārdzīvojumos, vienmēr pavadījis dīvains spēks, kas, apbrīnojami pieaugdams, gājis no paaudzes paaudzē, savīļnodams un aizraudams līdz visas latvju sirdis likt rokas darbā nākotnes vārdā.

Darba prieks un siksta izturība spilgti iezīmē pagājušā gadusimteņa paaudžu dzīvi. Vislaunākos šķēršļus tie pārvarējuši, visgrūtākais darbs drupis viņu rokās. Un paši darba darītāji, vadīdamies no latvjiem iedzīmtas dziņas un apdāvinātības, neatlaidīgi traukušies pēc izglītības un varonīgi cīnījušies par savu brīvību. Liekas, ka pareizi arī dzejniece Aspazija likusi Strautiņam „Zaudētās tiesībās“ apgalvot, ka „mūsu egļu meži un sniega klājumi pamudina uz centību un dod spēku, kamēr rožu ielejās var tikai sapņot un baudīt“. Latvju daiļliterātūrā, kas radusies līdz mūsu suverēnitātes atdzimšanai, valda censonis, bet ne dzīves baudītājs. Atminiet tikai Ausekļa „Gaismas pili“ ar tautas dēliem, kas „gaismu sauca“, Poruka Vītolu un Silenieku Jāni un viņa izglītības slāpes, Plūdoņa atraitnes dēlu ar nesatricināmu gribu, ko tikai pati mūžība uzvarēja un daudzus citus, kā arī materiālās kultūras cīņas laukā visiem pazīstamo, bet nesalaužamo Pēteri Zelmeni un gaŗu gaŗo lūdmnieku rindu, kas izcīnīja ne mazāku Lāčplēša uzvaru mierīgās darba dienās. Tādēļ arī viņi jāsauca vārdā un jāsēdina neatkarības svētkos goda vietā, lai svešinieku un jauno latvju acīs redzētu, kādi varoņu stāvi līduši lūdmumus, kādas spēka rokas irdinājušas latvju zemi un kādas galvas atrisinājušas nepārvaramu problēmu — uzvarēt purvus un mežus, dārgi samaksāt muižuiekam-okupantam un izskolot bērņus nacionālai cīņai un radošam kultūras darbam.

Un taŗiņi šīs radīšanas, uzvaras un augšāmcelšanās gars ir tas, kas dveš no mūsu dzejas, kas viņā tas lielākais un vērtīgākais, kas cittautu dzejā tādā spēkā neuzliesmo. Šis mūsu daiļliterātūras spēks brīņišķā kārtā saucis un valdzinājis vienmuļā ikdienā pa latvju zemi izkaisītos lauku zēņus. Viņš radījis tikai latvju apstākļiem un zemei īpatņējus censoņus, kas vēlāk iestājās mūsu sadzīves un kultūras darbā un patstāvības

atgūšanas gados kopā ar jauno paaudzi ieročiem rokā izcīnīja Latvijas neatkarību.

Tāda uzvaras ticība un drosme, kā mēs to šīnī darbā esam izsekojuši, mūsu tautā izaugusi pakāpeniski, bet vienmer dzejas iedvesmota un apgarota. Katrs gadu desmits mūsu atdzimšanas vēsturē nes sevī sūra darba un cīņas pilnu atbalsi. No šā viedokļa vērtējot, latvju daiļliterātūrai ir tikai viens gājiens, viens virziens — tuvināšanās mūsu tautas centienu un ideālu piepildījumiem.

Tiesa, ir bijuši arī krustceļi, kur sveša ietekme un svešas zemes ipatnību atbalss bija jādzird un jāsaļūt. Bet latvju nacionālā dzeja šiem krustceļiem arvien ir tikusi gaŗām, vairodama savu spēku un nozīmi. Nebūtu pareizi apgalvot, ka latvju daiļliterātūras vērtība meklējama tikai kādreiz pazaudētās patstāvības saukšanā un atgūšanā. Viņas pārējā nozīme un loma izceļama un apskatāma no cita viedokļa. Tomēr vēl reizi jāuzsver, ka mūsu tautas atdzimšanas procesā, kas noticis samērā īsā laikā, daiļliterātūrai pieder jō izcila loma. Vai tās nozīme un ietekme paliks tādos pat augstumos arī nākotnē, to zīlēt ir velti.

Vienu lietu gan mēs saprotam un zinām, proti, ka no gaisa nekādi garīgi spēki mūsu tautai un valstij nenāks; tos nevar dot arī mūsu labākie sabiedrotie. Tie mums jāatrod, jākopo un jāvairo pašiem. Ja vēstures griba mūs nolikusi lielu nāciju vidū — jaukā jūras lokā, tad šis stāvoklis arvien latvju paaudzēm arī jāapzinās. Gadu simteņiem svešas varas nikni vedušas cīņā savus pulkus par mūsu zemi un nerims to darīt arī nākotnē. Tādēļ mūsu nākošajām paaudzēm kā milzeņiem jāieaug savā tēvijā un jāuzsūc sevī viss gadusimteņiem birstošais nācijas spēks, lai suverēnā Latvija mūžam pastāvētu un nepārskatāmus augstumus sasniegtu viņas kultūra. Bet par visām lietām latvjiem draudzīgā kultūras un valsts darbā jāpaliek vienotiem un modriem par savas valsts likteni. To zīmīgi izteicis dzejnieks Sudrabkalns dzejolī „Bruņniecības nams“:

„Nav draugu pagātnē mums it nekur,
Dažs tagadnē vēl zobenu duŗ krūtīs,

Kaut ar uz lūpām medus smaīdu bur.
Patiešām, stāvam mēs nu ceļa jūtīs:
Ja mūsu karogs gaisos celts reiz brīvs,
Tad viņu noturēt vien gars var spīvs.“

Vienotas tautas vārds nav tukšas skaņas. Šim vārdam atbilst liels iekšējs saturs, dziļā un patiesa mīlestība visu tautas locekļu vidū. Taisni mīlestība ir tā, kas pārvar visus šķēršļus un vieno sirdis un domas par savas zemes stiprumu un labklājību. Mūsu vēsturē tādi izpaudumi ir bijuši — strēlnieki pasaules karā un visa latvju tauta atbrīvošanās cīņās un pārdzīvojumos, kas tik dziļā sirsnībā jau izteikts un vēl arvien izpaužas mūsu dzejā, kā to jau esam šai darbā atzīmējuši. Vienotas tautas garu var kopt un veicināt ikviens sabiedriskā darba darītājs, ikviens, kas sevī pārvarējis zemas tieksmes un mācījies pazīt, un cienīt godprātību, likumību un taisnību. Galvenā kārtā šo garu var dēstīt, audzināt un veidot pilsoņos tāda valsts vara, kas tautu ved pie lieliem sabiedriskiem mērķiem, radot visiem iespējamo laimi un labklājību un paliekot arvien nacionālās taisnības un tiesību apgarota.

Bet Dievs lai pasargā valsti, ja viņā rodas varas favorītu pulki, kā esamība vien jau neredzamā kārtā dezorganizē un dziļi ārdā to, ko mēs saucam par vienotu tautu un vienotiem spēkiem. Šādi varas favorītu bari vēsturē ir labi pazīstami un zināms arī, ka tie palīdzējuši sagraut ne vienu vien valsts varu un aklā naidā pret citiem sējuši visniknāko pilsoņu apkaņošanās sēklu. Citkārtējās mūsu zemes daudzās politiskās partijās to pašu ir darījušas: tās viena par otru ir centušās iekļūt varas favorītu lomā un ārdīt moraliski un oikonomiski visas citas. Vienotas tautas veidošanās un nostiprināšanās process ir pavisam pretēja sociāla norise. Tautas saaugšana stiprā patriošu kopībā ir diametrāli pretējs process tautas skaldīšanai pēc šķirām un to organizēšana internacionālā mērogā. Tādēļ vienota tauta ir pretspēks sacītam, un viņas vārds nes sevī dziļu saturu un kļūst par nopietnu problēmu, kā risināšanā liela loma piekrīt arī daiļliterāturai, kas tik nemanoti un viegli spēj saņģot visnoslēgtāko un cietāko sirdi.

Vienotas tautas gars rada nesatricināmu drosmi ne tikai lielos darbu pasākumos miera dienās, bet vēl jo vairāk stiprina uzvaras spēkus zemes un neatkarības apdraudēšanas laikā. Tādu drosmi parasti pavada otrs sociāls izpaudums — pašcienu apziņa un nacionāls lepnums. Mūsu jaunākā laika dzeja šīs vērtības nav aizmirsusi cildināt. Lai ieklausāmie tikai Plūdoņa dedzīgos vārdos, kuļos tas drošināt drošina savus tautiešus:

„Spēr kāju drošāk, latvieti!
Un augstāk, lepnāk galvu nesi!
Lai skauģi redz un naidnieki,
Ka savā zemē kungs tu esi.

Par gadu simtiem neprata
Tie cienīt tavas tautas garu,
Lai viņiem mostas cienība
Pret tautas spēku, tautas varu.

Pēc gadu simtiem kļuva dzīvs
Tas spēks, kas važās kalts bij kapā,
Un tautas gars bij atkal brīvs,
Un latvju valsts kā brīnums tāpa.

Tā tava zeme, tava valsts,
Ko pats tu guvis cīņā garā.
Tu vienīgais tās sargs un balsts:
Tās liktenis guļ tavā varā.

To paša spēkiem kali tu,
Tu tēvu sapņiem veidu devi.
Cel, latviet, galvu augstāku
Un mācies cienīt reiz pats sevi!“

Šais vārdos mēs dzirdam ne tikai atgādinājumu godā turēt pašcienu, drosmi un nacionālo lepnumu, bet sargāt tautas brīvo garu, kas atbūra mūsu valsti. Šis gars no jauna, protams, nav jārada; viņš latvju tautā mīt un grūtos brīžos, kā to redzējām, jo spēcīgi arī izpaužies. Šis gars kā dārgākais mantojums jāpārraida jaunajās paaudzēs. Un tas ir vecās paaudzes uzde-

vums. Tiesāt jauno paaudzi, ka viņai it kā trūktu ideālisma un augšupkāpjošu nacionālu centienu, ir nevietā. Tēvu un dēlu kopīgiem spēkiem jāatrod jauno paaudžu centienu mērķi un ideāli, kas patiesā sajūsmā liktu tai strādāt un tiekties lielā nākotnē, ceļot latvju kultūru un stiprinot tautu un valsti.

Tikko sacītais arī jāapzīmē par nopietnu problēmu. Viņas apgaismošanā un atminējumā visredzamākā vieta arvien piederēs nacionālai dzejai. Viņa starp visām mākslas nozarēm ir arī vistautiskākā, jo tās saturs izpaužas tautas valodā, tautas visdažādākos un visipatnējākos izteicienos. Nacionālā dailliteratūra nevar ignorēt savas tautas likteņus, dzīves vietu un apstākļus, ciņas veidus un sekas un, beidzot, tautas iedzīmtās spējas un garu. Jau no senas pagātnes dailliteratūra ir kļuvusi par tādu sadzīves faktoru, kam ļaudis veltī lielu uzmanību, kam paaudzes nereti pieķeras ar apbrīnojamu dedzību un mīlestību, padarot dzejas safuru par savas garīgās dzīves saturu. Sevišķi tas sakāms par jaunatni. Grūti nāktos pasacīt, cik dzīve būtu kaila, skarba un egoisma pilna, ja dzeja viņā nesētu to sēklu, kas ļaužu sirdīs vairo labas jūtas, paceļ viņas pāri vienmuļai ikdienai un tuvina cēlākiem mērķiem un ideāliem. Būtu vietā sacīt par dzejas uzdevumu Antigones zīmīgiem vārdiem: „Ne līdzī nīst — līdzī mīlēt esmu dzimusi.“

Tagad dzejnieku lielais vairums, atrazdamies mūsu vēstures jauna cēliena sākumā, ietver lielākos vai mazākos darbos jau noiето ceļu, bet mums vajadzīgi arī jauni Ausekļi, kas gaišā paredzējumā un sajūsmā zīmē tālākās nākotnes ideālus. Līdzšinējā dailliteratūra šo savu misiju vairāku dzejnieku (Ausekļa, Pumpura, Raiņa, Brigaderes u. c.) darbos ir pildījusi, tādā kārtā apliecinādama radīšanas gaišredzību un spēku.

Vēl jāsauc vārdā tas patiesais un lielais spēks, kas šalcis cauri mūsu labākajai dzejai, proti — aicinājums un pamudinājums kalpot savai tautai, zemei un vēlāk — atgūtai patstāvībai. Te dzeja atminējusi, ka šis spēks, pārvērsts gribā, spēj sasildīt un stiprināt pat apgurušu tautieti, vairojot viņā darba, ciņas un uzvaras sparu. Zīmīgi, ka aprādīto kalpošanas misiju cildinājusi jau sirma tautas dziesma, uzsverdama, ka „tēvu ze-

mes brīvestib' pīrksim mēs ar asinīm, tēvu zemes mīlestību mēs ar darbiem rādīsim". Civilizētās tautās tēvijas mīlestība un uzpurēšanās viņas labā, protams, nav sveša lieta. Arī latvji kā veca kultūras tauta kalpošanas ideju ir nesuši cauri visiem tiem gadusimteniem, kas tai paņēma suverēno varu savā zemē un uzvēla verdzības kalnu, lai kā tautu apraktu un iznīcinātu uz visiem laikiem. Šī kalna atrakšana ir prasījusi latvju tautas nopūtas, sviedrus un asinis, bet tautās dvēselē dzeja arvien ir vairojusi kalpošanas un uzpurēšanās garu. Tas mūsu tālākā un tuvākā pagātnē ir darijis brīnumus, līdz beidzot pavisam novēlis akmeni — radijis latvju tautas vēsturisko augšāmcelšanos.

Nobeidzot še noslēguma vārdus, mēs dziļā godbijībā pieminēsim savus cīnītājus. Cienīdami tos, kas radijuši mūsu vēsturi un virzījuši straujā gaitā uz priekšu visu mūsu dzīvi no verdzības un viņas rūgtām piedevām — klaušu iekārtas, vedot tautu arvien tuvāk lielajam augšāmcelšanās brīdim, mūsu mīlestība lai pieder mūžībā aizgājušiem varoņiem. Pēc atgūtās patstāvības sasniegšanas latvju tauta nu dibināti prasa pēc monumentāliem darbiem, kas visu paustu: ir seno neatkarīgo dzīvi, ir viņas pazaudēšanu, bet par visām lietām — nesalauzto tautas garu, kas augšāmcelties no izmisuma pelniem. Augstākais liktenis te nu pavēl pilnā spēkā izpausties latvju talantam un ģēnijam mūzikā, dzejā, tēlniecībā un citās mākslās. Cik lielas tās kļūs savā nacionālā izpausmē, tik augstu arī pacelsies mūsu kultūras debesis un tik tālu atvirzīsies viņas apvāršņi. Ko līdz šim sniegusi labākā nacionālā dzeja, to savā vietā jau esam atzīmējuši.

Šinī sakarā vēl jāmin latvju Feidijs — tēlnieks Kārlis Zāle. Viņa lielais talants devis paliekošu monumentu vienai otrai mūsu zemes vēsturiskai vietai, bet visu to pārspēj Latvijas varoņu miera vieta — **Brāļu kapi un Latvijas brīvības piemineklis** ar augsto lozungu „**Tēvzemei un brīvībai**”. Pēdējo veidojot, K. Zāle zīmīgi kādreiz izteicies sekojošos vārdos: „Es tīru par mākslinieka augstāko laimi dzīvot līdzī savam laikmetam, savai tautai, viņas cīņām, ciešanām, ilgām un

ideāliem. Tādēļ jūtu dziļāko bijību pret Ausekļa, Pumpura un Raiņa dzeju, kuŗas brīnišķā gaismā atvizo latviskā gara cildenākie tēli. Šajos tēlos ir tulkotas garīgās vērtības, kas augušas un lolotas tautas dvēselē. Te paveras mūžīgais un nepārejošais mūsu tautas dzīvē un cīņās.

Kā savu lielāko laimi es izjūtu to, ka man ir bijusi iespēja plastiskos tēlos pieskarties manas tautas likteņiem, tam, kas viņai svēts un par ko mūsu varoņi, gaišā ticībā degdami, ir uzpurējuši visu sevi.“ —

Cik jauki būtu, ja šāda atziņa kļūtu par uzvarētāju un no-teicēju visās mūsu mākslās un gara dzīvē. Tad arvienu stip-rāka augtu latvju tauta un spēcīgāks — varenāks kļūtu vēstu-riskās augšāmcelšanās cīņās kritušo varoņu gars — latvju tau-tas gars, latvju zemes spēks.

Latvju varoņu piemiņa svēta paliks visai mūsu tautai. Svētu to turēs arī nākamās paaudzes, kas latvju-heroiskā pa-gātnē smels nesalaužamus spēkus ļaunos negaisos pasargāt Latviju.

Ievērotās iespieduma kļūdas.

Iespiests:	Jalasa:
23. l. p. 11. rindīnā no augšas — vēsturiskās cīņas	vēsturiskās cīņas
23. l. p. 10. rindīnā no apakšas — pilis un palika	pilis, un palika
24. l. p. 12. rindīnā no augšas — kas tika apburta	kas tikai apburta
36. l. p. 10. rindīnā no apakšas — paša	pašu
50. l. p. 14. rindīnā no apakšas — tautskolotāja	tautskolotāju
53. l. p. 8. rindīnā no augšas — gaismotai	gaismoti
55. l. p. 8. rindīnā no augšas — ideālogs	ideologs

Nākotnes ieskaņa.

Modrības dziesma.

Esi modrīga, modrīga, tēvzeme mana!
Neļaujies miegā sev' iemusināties!
Neklausies zvanos, kas mieru tev zvana:
Pērkons visbiežāk mēdz rietumos krāties.
Lai vienmēr tev modra stāv sargtornī sardze!
Lai vienmēr kā kompass turp vēršas tai skati!

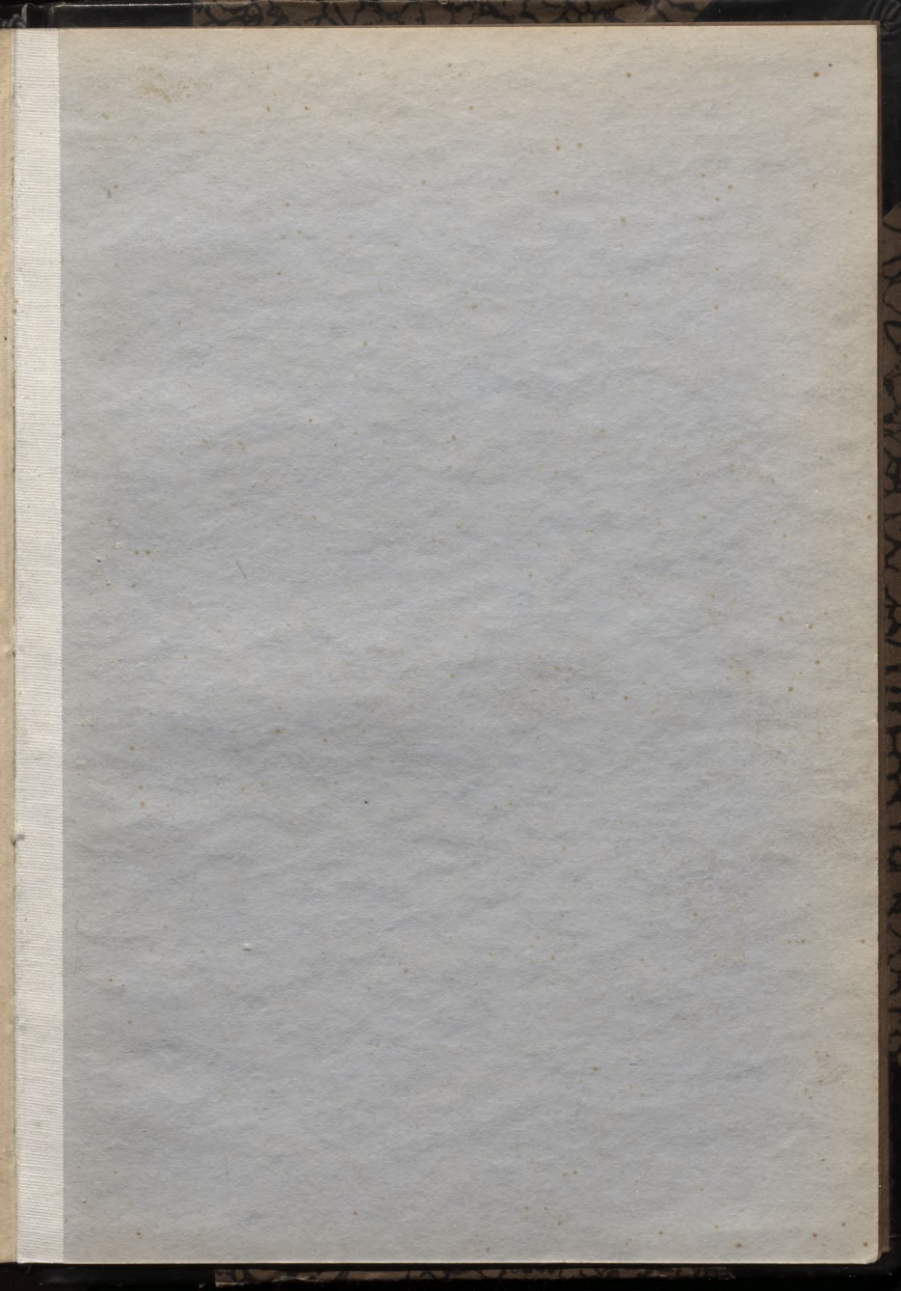
— — — — —

Esi modrīga, modrīga tēvzeme mana!

Plūdonis.

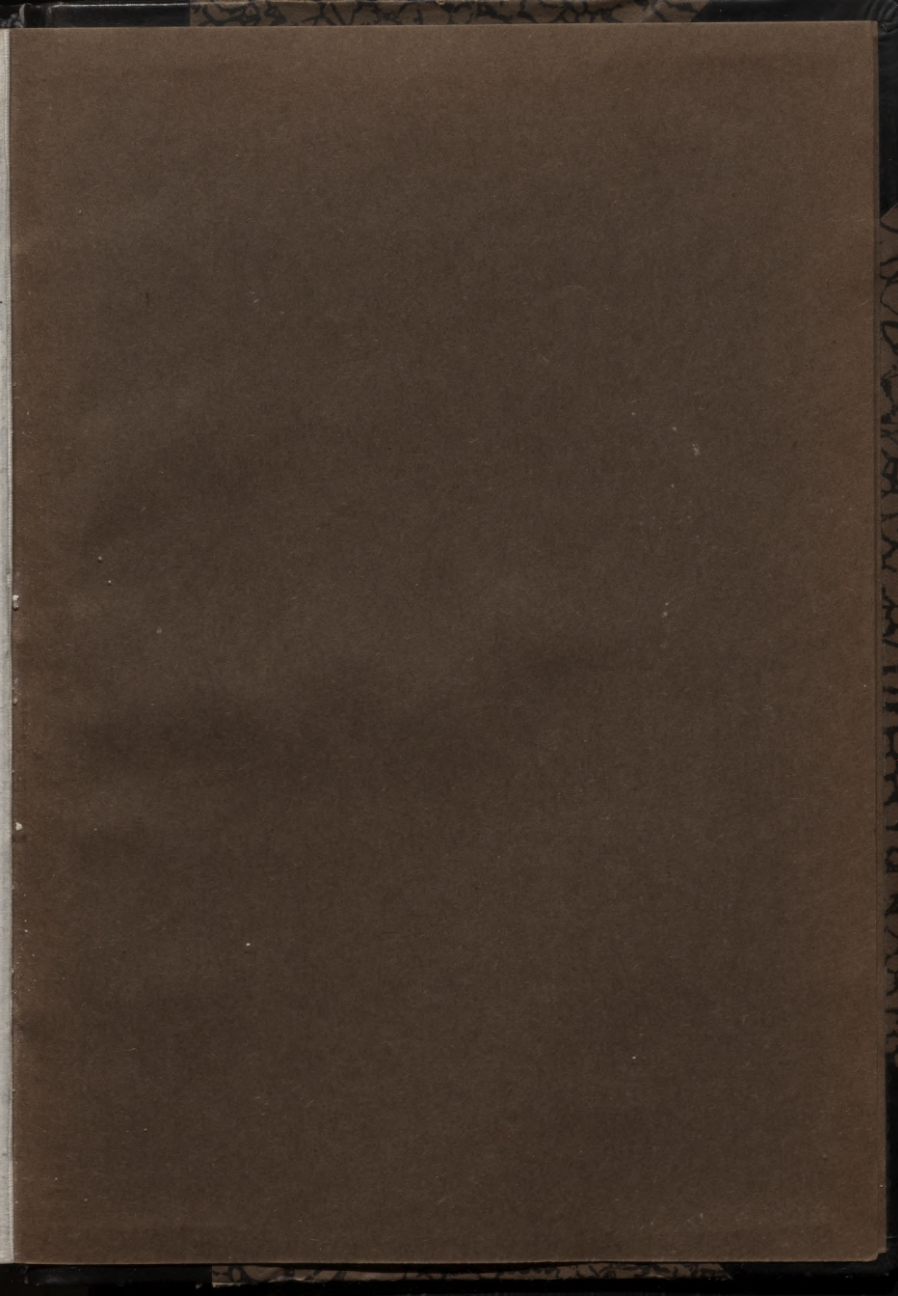
Lb 2239

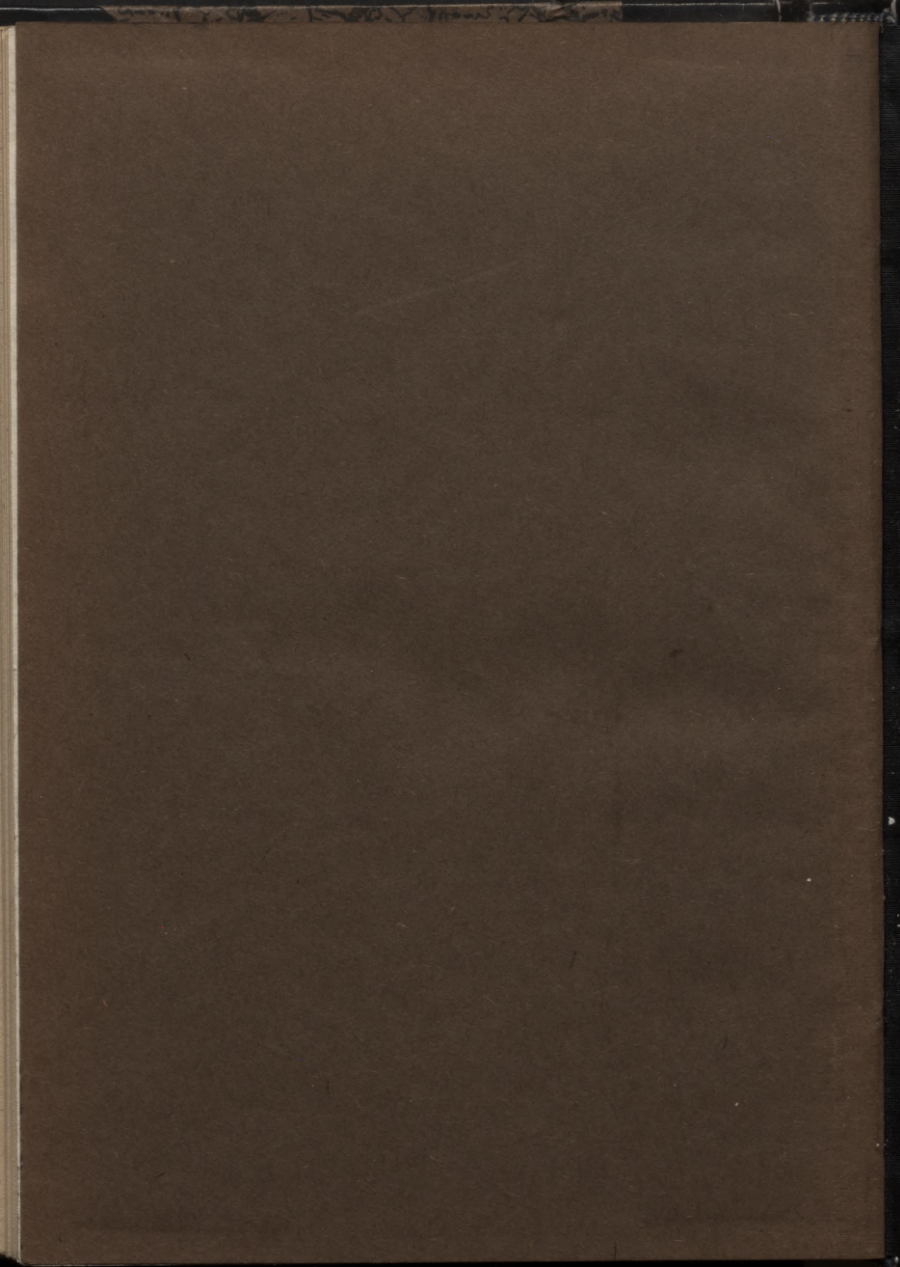

Vāku zīmējis
S. VIDBERGS

16. MAI 1939

Lo 2239

4.56

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0308039772

207.1